

Львину Ковалі

Правда матроса Паркера

ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
КИЇВ 1957

З угорської переклав *К. БІБІКОВ*

Художник *М. ШТАЄРМАН*

Переклад здійснено за виданням: Kovai Lőrinc.
Parker matróz igazsága. Regény.
Ifjúsági könyvkiadó. Budapest, 1955.

ЛЬОРІНЦ КОВАЇ

У 1915 році вчитель Андраш Коваї, потрапивши під час першої світової війни в полон, познайомився з українкою Ольгою Беловою, матір'ю трирічного Льорінца.

В 1921 році сім'я Коваї виїхала до Угорщини. Спостережливий хлопчик скоро помітив тяжке життя угорської бідноти, страшні знущання поміщиків над селянами і почав мріяти про повернення на батьківщину матері — до Радянського Союзу. Льорінц утік з початкової школи, перейшов австрійський кордон, але голод змусив хлопчика повернутися додому.

За спробу втекти до Радянського Союзу Льорінца виключили зі школи. З великими труднощами пощастило Л. Коваї закінчити Сегедський університет і одержати посаду вчителя середньої школи, але ненадовго: за участь у робітничому русі його звільняють з роботи.

За 25 років революційної діяльності Л. Коваї шість разів сидів у тюрмі та в концентраційному таборі.

З 1945 року Л. Коваї — відомий письменник. Його книжки читає не тільки народ Угорщини, їх друкують видавництва Відня, Варшави, Цюриха, Дрездена та ін. Видавництво Угорської народної армії випустило тільки за останні роки такі книжки Л. Коваї: «Істина», «Перед вироком», «Рік суду».

Повість «Правда матроса Паркера» вперше виходить українською мовою на батьківщині матері Льорінца Коваї.

Розділ перший

Адмірал Хау, мускулиста людина з швидкими рухами і суворим поглядом, зупинився на краю стародавньої, зарослої мохом, напівзруйнованої стіни замка і не примружив навіть очей від різкого сонячного світла. Його червоне, чисто поголене обличчя лишилось нерухомим. Унизу, біля підніжжя скелі, що круто підіймалася з боку заболоченого поля, на широкий рівнині паслися отари овець. Зверху постаті вівчарів здавались малюсінькими ляльками, ніби поставленими поряд з вівцями тільки для того, щоб цікаво було на них дивитися з високої синюватосірої башти замка. Ліворуч, за скелями сталювого кольору, тьмяно виблискував океан; укриті туманом, відірвані од берега дрібні червонуваті острови, що викликали поетичний настрій, здавались прикрасами на якомусь гербі.

— Це все ваше? — спитав ввічливо, але з відтінком байдужості адмірал, відчуваючи, що він повинен спитати про це господаря, щоб дати йому можливість у межах пристойності похвастати своїми володіннями.

Той, до кого він звертався,— середній на зріст, з гладеньким обличчям, літній чоловік,— важко дихаючи, піднімався рипучими крутими дерев'яними східцями, що вели всередину башти, і поправляв на собі одягнутий для цього урочистого випадку білий, укритий рисовою пудрою парик. Цей чоловік був у синьому піджаку, у бриджах з білої тканини, у білих панчохах і старомодних черевиках з великою пряжкою. У 1794 році це вбрання, мабуть під впливом французької революції, застаріло вже і в Англії.

— Бути тепер власником такого маєтку — це великі турботи. Всіх тутешніх жителів треба годувати,— сказав він просто й скромно, дихаючи вже трохи легше. Його задумливе гладеньке обличчя було спокійне, а в блакитних очах ховався такий вираз, ніби він завжди про щось думає.

Адмірал вважав, що господар зробив не дуже тактовно, запросивши його сюди, на башту, відразу ж після врочистого обіду. Він заклав за спину руки і рухом великої голови з добре виголеним підборіддям указав на острови, промовивши з легким натяком:

— Чудові там сховища, особливо під час туману. Колись у цих водах плавало, напевне, багато піратів.

Обличчя господаря спохмурніло. Він зрозумів натяк.

— Наша родина мала кілька замків. Особисто я не знаю, щоб у сім'ї Стірлінгів були пірати, але мій однофамілець Рональд Стірлінг був відомий мореплавець. Він жив щось із чотириста років тому. Між іншим, це Башта Присяги. Мій предок саме тут, на цьому місці, присягнув, що піде у хрестовий похід з його величністю королем Річардом Лев'ячим Серцем...— Але, згадавши раптом, що адмірал не проста людина, господар продовжував уже тактовніше: — Я вирішив був навіть відремонтувати сходи, весь замок, та... в нинішні небезпечні, несталі часи треба утриматись від таких витрат. Не розумію, чому наші союзники не можуть перемогти оту паризьку юрбу.

Невеличка хмарка, що утворилася з морської пари, закрила сонце. На сяючу весняну зелень поля, на груди сталевосірої скелі, на синювату башту замка насунулась легенька тінь.

— Справді, війна з Францією затягується, а тут ще треба провчити отих твердолобих американців. Най-

ближчими місяцями наш флот підряд бомбардуватиме американські порти: Нью-Йорк, Бостон. За кілька тижнів змемо з моря всі американські кораблі.

На гладенькому обличчі сера Рональда Стірлінга знову з'явився вираз роздуму.

— Я, відверто кажучи, вважаю неправильним те, що Англія бере участь в Європейському союзі. Безумовно, паризьку революцію треба придушити; але зовсім несправедливо те, що різними договорами перешкоджають нам вільно плавати по морях. А втім, у нас нема ворогів, а просто є кращі або гірші клієнти.

— Може, погані клієнти,— поправив його адмірал, який любив точні вислови.

Господар заперечливо похитав головою:

— Ні, поганих у нас немає. У справжніх комерсантів ніколи не буває поганих клієнтів, бо, перш ніж зав'язати з ними ті чи інші стосунки, комерсанти старанно добирають їх.

Адмірал глянув убік.

— Для цього справді потрібні комерційні здібності,— визнав він і подумав про вино, яке подали після обіду.

— Я гадаю, що для цього потрібні не здібності, а вміння добре орієнтуватись і, безумовно, певна класова незалежність.

З виразу червоного, худого обличчя адмірала видно було, що він хотів би сказати господареві щось приємне.

— Якщо вже й ви, сер Рональд, не самостійні, то, мабуть, в Англії взагалі немає вільної людини,— сказав він і хотів був улесливо посміхнутися, але тільки широко розтягнув рота.

Господар сумно знизав плечима.

— На жаль, і я чим далі, то більше стаю залежним, однак не смійтесь,— не від якогось великого комерсанта, не від знатного, могутнього пана, а від своїх робітників. Моє багатство залежить від того, захочуть чи не захочуть працювати на моїй фабриці оці жалюгідні голодранці.

Адмірал посміхався так, наче почув дотепний жарт.

— Але ж вони працюють!

— Поки що працюють, проте від деяких моїх знайомих я чув дивні речі.— На обличчі господаря на мить з'явилося занепокоєння.— Адже вогонь революції палає

поруч, по той бік протоки, і якщо ви не знаєте, то я скажу вам: разом з димом багато шкідливих ідей переходить звідти на наш берег.

Адмірал знизав плечима. Сонячне проміння, відбившись від золотистих еполетів, розсипалось блискітками на його грудях, увішаних срібними зірками та іншими нагородами з дорогоцінного каміння.

— Скрізь так, навіть у нас, у флоті. Люди базикають, бурчать, але в нас завжди вистачає сили підтримувати дисципліну. Правда, становище матросів досить важке. На жаль, харчування нікудишнє. Комерсанти, що постачають нам провіанти, частенько захоплюються не зовсім чесними прибутками...

Адмірал не був певний, що господар сам не бере участі у постачанні провіанту військовому флотові, тому непомітно глянув на нього, щоб перевірити, яке враження справили його слова.

Сер Рональд зітхнув.

— Так... так... На жаль, ще буває й таке. В торгівлі— депресія, а Францію неодмінно треба перемогти. Державні борги збільшились до казкових розмірів, злидні поширюються, як вогонь. Навіть англійський банк припинив платежі через нестачу коштів. Нехай спробує хтось вийти з такого скрутного становища... Одверто кажу вам: не знаю, що я робив би, коли б не працював мій металургійний завод.

Він відчував, що це відверте визнання підносить його на вершину чистої моралі, і меланхолійним поглядом стежив за легкою хмаркою, що пливла над рівниною.

— Та й завод дуже непокоїть мене,— говорив далі Стірлінг.— Робітники весь час вимагають грошей, але разом з тим прагнуть працювати менше, ніж раніше. Я хоч і дуже терплячий, проте кілька разів змушений був суворо покарати деяких з них, надто знахабнілих.

Адмірал схвально кивнув головою, на його обличчі відбилась роздратування.

— Вони хочуть більше грошей і менше працювати?! І це тоді, коли на військовий корабель треба силоміць зтягувати людей, бо для голодранців Лондона їх шлунок важливіший від захисту батьківщини! А служба у військовому флоті, повірте мені,— це найкраща школа для виховання людей. Кожного буйного, невгамовного паруб'ягу слід було б зараховувати у флот силою за-

кону. Ніколи ще не був потрібний нам такий міцний військовий флот, як тепер. Адже приміські бунтарі Парижа кричать уже про рівноправність!

Помовчали. Повівав приємний, ласкавий вітрець. Адмірал поклав на виступ башти простягнуту руку і відчув під долонею м'який мох. Господар стояв, похиливши голову, заклавши за спину руки, і про щось думав.

— Так! Революцію треба придушити. Тому я й не розумію, навіщо було починати війну з Америкою.

Адмірал дипломатично мовчав. Він знав, що серед лордів адміралтейства є родичі і добрі друзі господаря.

— Як би там не було,— сказав нарешті адмірал,— але ми тепер є свідками багатьох таких подій, з яких важко зробити правильний висновок. Недавно один з наших фрегатів¹ затримав і відвів до Кінгстона корабель «Отелло», який належить північноамериканській фірмі. Корабель перевозив невільників. Тільки згодом з'ясувалось, що власником корабля є не хто інший, як англійський громадянин сер Даглас Вансі...

З обличчя господаря вмить зникла задумливість.

— Вансі? О, адже ж він...— Господар раптом замовк, потім ввічливо й спокійно вів далі: — Відомий, сміливий купець. Він веде експедиції в глиб Африки. Сподіваюсь, що після того як з'ясувалося, що власником корабля є англійський громадянин, корабель вільно продовжував свій рейс?

— До ворожого порту? — відверто здивувався адмірал.

Обличчя Стірлінга здавалось спокійним.

— Ви тільки подумайте, якщо ми будемо тримати під блокадою американські порти і пропускатимемо тільки парусники англійських торговельних фірм, кому тоді на користь буде ця клята війна? Безперечно, нам. А нам тепер потрібна кожна копійка. Більше ніж будь-коли. Наприклад, мене хвалять за мою доброту, але всі ці смиренні душі думають, що гроші, які я даю бідним, сиплються мені в кишені, як божий дар. Та ні! За них треба

¹ Фрегат — трищогловий військовий корабель (18—19 ст.), менший розміром від лінійного корабля і слабіше озброєний, але з великою швидкістю ходу; призначався головним чином для крейсерської й розвідувальної служби.

добре попрацювати. Я заробляю — і дарую. Це — різні речі, але вони все ж збігаються, бо, як каже дружина: «Бути добрим — найкращий торг». — Він посміхнувся. — А втім, вона має рацію. Будьмо добрими: відпустімо цього блудного «Отелло», хай пливе собі своїм шляхом. Адже ж у нас, в Англії, торгівля — не просто торг, а разом з тим і патріотизм. Що було б з Англією без сміливих купців? Сірій острів. Колонія якої-небудь могутньої європейської держави. Не треба забувати, що війна корисна лише тоді, коли вона живить сама себе і сприяє розквітові господарства країни. Не принижуймо ролі купців! Англія буде могутньою державою доти, поки зможе захищати інтереси купців.

Адмірал з непроникним обличчям дивився перед собою.

— Останнє слово в цьому питанні буде за адміралтейством. А я не чинитиму перешкод до позитивного розв'язання даної проблеми.

Отара овець на великому болотяному лузі, поволі пересуваючись, уже наближалась до замка. Звук пастушачої дудки, часом тонучи у хвилях густого солоного повітря, уривчасто долинав, нагадуючи спів маленьких пташок. Далеко в морі між островами погойдувався парус рибальської барки.

На сходах башти пролунали легкі швидкі кроки.

— З облич ваших бачу, що йдеться про героїчні бої, — почулось у них за спиною.

На верхньому східці з'явилась струнка постать високої молодой жінки. Вона ступила на башту і глибоко вдихнула повітря. Обличчя її було овальне, ніжне, біле, підборіддя — вольове, червоні уста міцно стиснуті. Жінка усміхнулась, показавши два ряди рівних зубів. Округлі плечі не були цілком прикриті білим платтям. Її довга легка рука нагадувала шию лебедя...

Адмірал уклонився з улесливістю старого залицяльника.

— Героїзм має безліч різних форм, пані. Буває і безцільний героїзм. Героїзм найцінніший тоді, коли в потрібну хвилину людина не втрачає розуму.

Жінка знову широко посміхнулась, блиснувши зубами, хоч у блакитних очах світилася байдужість. Здавалось, що жінка ця завжди шукає в поглядах, думках, настроях інших тільки себе. Вона обернулася так, щоб

вітер притис до її маленьких дівочих грудей біле плаття і відкинув з красивого чола блискучий локон.

— Прийшов за порадою лорд Пен з дружиною. Здається, вони в розпачі. На їх фабриках безперервні пожежі. Щодня.

На філософському обличчі господаря не помітно було, чи він радіє, чи сумує з цього повідомлення.

— «...Між небом і землею, Гораціє, куди більше справ, ніж може осягнути наш розум»,— процитував він не зовсім точно, але з великим натхненням. — Ходімо! У мене знайдуться ще ті старі вина, які привезли з острова славної богині любові — Кіпру — мої предки — рицарі часів Юаніти. Червоні, як уста Афродіти, і палкі, як поцілунок богині. Бачите, як тільки людина згадає про них, вона стає поетом.

Коли жінка пройшла вперед, господар нахилився до адмірала:

— Сподіваюсь, що справу «Отелло» адміралтейство розв'яже позитивно, якщо тільки не знайдеться хтось такий, кому вигідно перешкодити цьому.

Адмірал кивнув головою:

— Не думаю... не думаю... Вигідно перешкодити? А навіщо ж?

Сходи, що вели з башти вниз, загрозливо рипіли під їх ногами.

Розділ другий

Береги Північної Америки були вже, мабуть, недалеко... За бар'єром капітанського містка на рівній поверхні темного моря, сяючи, віддзеркалювалися зірки, мов дорогоцінні камені схованого у глибині скарбу. Вгорі часом ворухився трикутний клівер¹ фок-щогли². Здавалося, що з хвиль, які м'яко шуміли навколо парусника, злітали якісь птахи з невидимими крилами. Міцні щогли стояли мовчки. Білі паруси були сильно натягнуті, і над ними нерухомо висів марс³. Унизу, на палубі, чути було рівномірні кроки матросів, які заступали на вахту;

¹ Клівер — косий трикутний парус, який ставиться попереду фок-щогли.

² Фок-щогла — передня щогла на кораблі.

³ Марс — площадка для спостерігача на верху щогли.

тихо рипіли сходи, що вели на капітанський місток, потім знову почувся приглушений тупіт — це начальник вахти, яку змінювали, виходив для рапорту. Рапорт виголошувався стиха, обережно, але зрозуміло:

— Рогер Стімсон, капітан-лейтенант її королівської величності, рапортує: ніяких подій, що заслуговують на увагу, не сталося. Передаю вахту.

Ледве чути, як дзвенить зброя, яку беруть на плечі матроси.

— Лейтенант Річард Паркер вахту прийняв.

Із-за трьох матросів, що стояли близько до бар'єра, щойно заступивши на вахту, вийшов високий стрункий чоловік і вступив у смугу тьмяного світла, що її утворювала затягнута чорною тканиною лампа на капітанському містку. Він повільно обернувся. Бліде обличчя його було втомлене.

— Хелло! Рапорт! — гукнув він угору.

Спостережник на марсі, підтверджуючи, що він не спить, нахилився через кошик, мов неспокійне пташеня, яке ось-ось випаде з гнізда.

— Скрізь тихо! — долинула чітка відповідь. Слова летіли звверху, наче дрібні необтесані камінці.

Лейтенант ще хвилину дивився вгору, ніби чогось чекаючи. Він упізнав голос матроса і здивовано спитав:

— Ти що, Леслі, хіба не чув? Зміна вахти!

Вгорі тихо зарипів кошик.

— Пан лейтенант Стімсон покарав мене, продовживши мою вахту на дві години, бо я не зрозумів його запитання.

Офіцер, який стояв перед лампою капітанського містка, повільно обернувся. Густі, прикрашені позолоченою бахромою еполети на його плечах блиснули. З напівтемряви на мить виник його профіль.

— Давай униз, Леслі! — Голос Паркера був тихий, роздумливий. — Тепер потрібен новий, свіжий спостережник. Ворог щохвилини може з'явитись на горизонті.

Спостережник блискавично спустився вниз. Лейтенант підійшов до трьох матросів, що стояли тут же під тьмяним світлом.

— Хлопці, у кого найгостріший зір?

Матроси мовчали. Лейтенант поправив на голові трикутний капелюх.

— Ну, Діккі, може, ти підеш наверх?!

Довгорукий кремезний матрос, що стояв ліворуч, ви-йшов уперед, швидким точним рухом поклав гвинтівку і хутко, немов на крилах, злетів до зоряного неба, ледве торкаючись вірьовки. Лейтенант подивився йому вслід і раптом занепокоївся. «Американці палять завжди по парусах, по щоглах... Це найнебезпечніше місце... А може, я посилаю цього хлопця на смерть?» Він побачив, що спостережник, який спустився звверху, вагаючись, зупинився біля бар'єра капітанського містка.

— Ну що, Леслі? — запитав тихо Паркер. — Ще зможеш поспати хоч півтори години!

У півтемряві він не бачив обличчя моряка, але коли той відповів, відчув у його голосі нерішучість.

— Боюся, що днювальний побачить мене, і тоді знову вам буде неприємність, пане лейтенант...

Паркер наморщив лоба:

— А коли в мене була неприємність?

— Пригадуєте, як ви не дозволили, щоб унтер-офіцер побив батоном рудого Тонні?

Лейтенант роздратовано глянув униз на моряка, який стояв на палубі.

— Нічого зі мною не було. Тонні сказав правду: їжа була зовсім нікудишня. Унтер-офіцер був неправий.

Настала тиша. Між канатами з тихим шурхотом віяв ранковий вітерець. Паруси трьох щогл злилися в один, нагадуючи собою височенну, круту синюваточорну гору, на вершині якої, мов велетенський птах, що розминає свої крила на скелі, майорів прапор.

Лейтенант почував, що зі слів, з поглядів матросів немовби випромінюється симпатія і приязнь. У точних рухах, звичайних формах дисципліни, у холодних бай-дужих виразах обличчя з'явилося щось нове, небезпечне, але все-таки приємне.

— Треба дотримувати дисципліни, — сказав він сумно, щоб урівноважити це приємне почуття. — Ми тут розмовляємо, а американці будь-якої хвилини можуть напасти на нас. Ми перебуваємо за кілька морських миль від нью-йоркського порту. Там, ось у цьому напрямі, — гирло ріки Гудзон, а тут ліворуч — Лонг-Айленд. Ворог причаївся десь попереду...

Матроси сумно дивилися вперед. З першої батареї, де гуртом спали біля своїх дванадцятифунтових легких корабельних гармат готові для висадки на берег сол-

дати й матроси, почувлась тиха лайка чергового офіцера. Потім знову настала тиша. Два матроси, які нерухомо стояли за високим, у зріст людини, штурвалом, були схожі на фігури з овалного гербового щита. Лейтенант вийшов наперед і почав уважно оглядати горизонт. Низька хмара вкрила море разом із зірками, що відбивалися в ньому.

— Пане лейтенант... — пробурмотів хтось низьким, тихим голосом. — Хоч би сказав уже хтось, коли, нарешті, настане кінець війнам?

Паркер не відповів. Він дивився на чудові дорогоцінності — зірки, що де-не-де блищали в далечині в розривах оксамитових хмар. Тиха розмова людей підганяла його думки, як нетерплячий вершник казкового крилатого коня. За його спиною стиха, уривчасто, ніби в роздумі знову хтось заговорив.

— Скільки я на службі, стільки й бачу війну. Хоч які кораблі йдуть нам назустріч, — янки, іспанці, голландці, французи, — в усіх ми стріляємо з гармат.

Паркер почув у цих словах скаргу і швидко, збуджено, ніби хотів зразу перервати розмову, втрутився:

— Так! Треба стріляти. Такий наказ її величності королеви.

Об ніс корабля тихо плескалися хвилі. Внизу, в темній глибині плавали мільярди дрібних світлих морських істот, і морська поверхня блищала, мов діамант.

— А за що ж так гнівається на них її величність? — продовжував той хитру, а може й щирі розмову; акцент його свідчив, що він походить з графства Кент. — Я б уже давно помирився з усіма іншими королями. За одного віддав би свою дочку, а на якій-небудь родичці іншого короля оженив би сина. Не було б воєн ніколи, були б тільки самі весілля.

Всі засміялися.

— Ой, який же ти йолоп, Дамбі! — встряв у розмову Леслі. — Ми воюємо не проти королів, а проти республіки.

— Та однаково, навіщо цей великий гнів? — питав Дамбі з непідробною прикрістю, а може й для того, щоб подратувати товариша.

— Та як може не гніватись її величність на республіканців, коли вони в Парижі відрубали голову королю? Якщо не перебити французів, то ще й інші захочуть

наслідувати їх приклад. Бачиш, я з радістю зарядив би картечню гармати, аби тільки посадили переді мною на одну баржу всіх лондонських лихварів!

Почувши ці наївні слова, лейтенант раптом відчув, що біля його серця ніби повіяв холодний вітрець. Він повільно обернувся і хотів щось сказати, але на сходах, що вели на капітанський місток, раптом з'явився трикутний капелюх капітана першого рангу. Кістляве обличчя капітана здавалося незнайомим у непевному світлі лампи, закритої тканиною.

— Начальник вахти?! — спитав він несподівано, але не вийшов на капітанський місток. На сходах його по-стать здавалася низенькою.

Лейтенант поспішив до нього:

— Лейтенант Річард Паркер. Не маю про що рапортувати.

Капітан піднявся трохи вище і мовчки подивився в обличчя лейтенантові.

— Справді не маєте про що рапортувати? — перепитав він тихо, здавленим голосом, так щоб матроси, які стояли виструнчені трохи далі, не могли почути його.

— Не маю, — почувлася відповідь Паркера.

Вітер подужчав. Паруси натяглися, і корабель, ритмічно погойдуючись, оживши, поплив уперед. Край трикутного капелюха капітана першого рангу торкався підборіддя лейтенанта, що струнко стояв перед ним.

— Ви говорили до матросів чи матроси — до вас? — почувлося раптом холодне офіційне запитання.

В голові лейтенанта блискавично проносилися думки. «Що означають ці слова кентського селянина чи слова того, другого парубка-вершника? Кайдани, батіг, в'язницю... Мені? Е, та ми ж перед боєм, отам я покажу і!...»

Точно, за всіма правилами, Паркер відповів:

— Я говорив до них.

Тепер уже він пильнував, щоб його не почули матроси, які струнко стояли у півтемряві.

— Після зміни вахти з'явитесь до мене, — почувся приглушений голос капітана, який поволі спускався по сходах капітанського містка.

Паркер не чув його кроків. Він обернувся до матросів.

— Хлопці, закрийте роти! Старий тиняється тут, мов летючий голландець, — кинув він до них, зціпивши зуби.

Матроси мовчали. На сході виразніше вималювались контури низьких важких хмар. На їхніх краях з'явилися червоні смужки, ніби їх обіймало полум'я величезного вогнища, що повільно розгорялося. Внизу, над самою поверхнею моря, висів перламутровий туман. Далеко на заході, мов велетенські ковдри, простяглися плосковерхі гори, а над ними витягалися сталювого кольору хмари, схожі на леза шабел. Високий білявий лейтенант з нетерпінням чекав, коли вже проміння сонця, що ось-ось визирне з-за обрію, вдарить по загартованому туманом залізу.

— Пане лейтенант, ось книжка, — тихо промовив хтось за його спиною.

Не обертаючись, лейтенант простягнув назад руку і обережно сунув книжку за пазуху.

В густому низькому тумані блиснув вогняний промінь, і зараз же пролунав гарматний постріл. Туман заворушився. Паркер бачив, як з його глибини, немов казкові кораблі з матроських переказів, виникають невиразні контури щогл і парусів.

— Тривога! — різко пролунав його голос.

Свист, метушня сотень людей, звуки команди, дзвін, гуркіт раптом порушили тишу. Двері капітанської каюти розчинилися навстіж, і на сходах, що вели на капітанський місток, з'явилася висока, трохи згорблена постать капітана. Біля надто великого штурвала замість двох матросів стояло тепер четверо. Руки їх напружено вцепились у нього. Навколо, перед залізним бар'єром, що називався «бортом корабля», сновигали розхристані, сонні матроси із скатаними ковдрами, з висячими ліжками в руках. Усі знали, що ці висячі ліжка і скатані ковдри чудово захищатимуть їх під час бою від осколків. Вони замінять мішки з піском. Матроси поспішали, хоч ще не опам'яталися після сну і ноги їхні не зовсім упевнено пересувалися по вицвілих від сонця дошках палуби.

З юта¹ вийшли офіцери. Дехто з них на ходу нервово одягав вузькі сині мундири. Довгі, тонкі шаблі, тихо дзенькаючи, торкалися блискучих черевиків. Пролунала команда. По вірьовчаній драбинці, що вела на ~~гост~~ щоглу¹, раптом полізло сім чи вісім чоловік. Перший

¹ Ют — кормова частина верхньої палуби корабля.

¹ Грот-щогла — найвища щогла на кораблі.

помічник, товстолиций, завжди балакучий, приклавши руку до капелюха, розпитував про щось капітана. Його трохи переляканий погляд з надією зупинився на офіцерській шлюпці, якою мали право користуватися тільки капітан і офіцери.

З вентиляційного люка виходили на палубу матроси — обслуга легких гармат, розміщених уздовж бортів. Вони іноді натикались на матросів, що поспішали з палуби в глиб корабля, але ніхто не лаявся. Гармати стояли у бойовій готовності тут, на палубі, в найменш захищеному місці, і матроси, зігнувшись у три погібелі, ховались за ліжками, що висіли на бортах корабля.

Знизу, з першої батареї, вже чулося тупотіння артилеристів, які поралися біля довгостволих дванадцятифутових гармат, готуючи їх до бою. З гуркотом і рипом відкочувались невеликі товсті колеса для заряджання гармат. На матросів, у руках яких були запалені гноти, покрикував знайомий грубий голос. Десь з грюком зачинилась і знову відчинилася кришка бійниці. Ще нижче, у другій батареї, матроси мовчки розмістилися біля двадцятичотирифутових гармат середньої ваги.

Пролунав сигнал, і солдати у червоних мундирах, вузьких білих штанах і трикутних капелюхах, вишикувались тут же, готуючись до висадки на берег. Матроські черевики протупотіли по підлозі від першої батареї до другої, де тепер стало просторо, бо матроси, що спали тут, розійшлися до своїх гармат.

Стукотіли також і прикріплені до стелі довгі банники для чистки стволів гармат. Паркерові здавалось, що це стукає, просячи допомоги, якийсь велетень, закутий в глибині корабля у кайдани. Лейтенант відчував кожний удар пульсу бойової гарячки, що охопила весь корабель. Він за кожним звуком точно визначав, що саме робиться. Швидкі, ритмічні стуки, що їх чути скрізь, означали: до гармат підносять з погребів порох у металевих коробках.

Нижче, біля третьої батареї, розташованої найближче до складу зброї, мовчки стояла, як завжди першою, готова до бою обслуга найважчих, тридцятидвофутових гармат. Позаду неї мстували насосники біля завжди зіпсованих насосів. А внизу, в маленькій кімнаті лазарету, фельдшер уже готувався приймати поранених. Поруч з ним стояв священник і завжди п'яний командир

молодих моряків-кадетів, що проходили на кораблі практику.

— Стой! Сміт! Діккі! Леслі!.. До гармат! — гукнув Паркер.

Четверо матросів, які поралися поблизу капітанського містка коло легкої гармати, бігцем кинулися на свої місця. В перламутровому тумані, що оповив море, погойдувалися щогли кораблів противника. Вершин парусів не було видно, бо туман піднімався; тому американський лінійний корабель здавався неймовірно великим. Контури фрегата і корвета¹, що пливли обабіч нього, з'являлись і знову зникали, але вершини їх щогл уже було видно добре, і на них неспокійно колихалися зоряні прапори з червоними смужками.

— Де можуть бути наші? — почувся голос капітана, який ніби міркував уголос. Він підніс до очей підзорну трубу й тихо додав: — Нас четверо, їх троє. Непогана зустріч... Що ви на це скажете, Томсон?

Перший офіцер помітно нервувався і, відповідаючи капітанові, не міг приховати свого занепокоєння.

— Четверо? Поки що ми самі стоїмо проти них. Більш того, густий туман, певно, приховує від нас ще якісь несподіванки...

— У всякому разі ми розбрелися, — неспокійно зауважив другий офіцер, Кліфтон. — Якщо вони зараз усі нападуть на нас, то ті, хто прибуде після нас, і кісточок наших не збере.

На сході, під хмарами, засвітило сонце. Під могутніми ударами його проміння довгасті хмари зігнулися дугою над плосковерхими горами. Паркер бачив, як усе нижче опускається світло, заливаючи верхівки американських щогл, і як воно змиває туман з поверхні напнутих парусів. Лейтенант не міг одразу зорієнтуватись в обстановці. Може вони, майже непомітні в тумані, самі мчали у ворожу пастку? Ліс щогл американського лінійного корабля раптом виринув зовсім недалеко від них. Він безшумно підпливав усе ближче й ближче, як хижак, підкрадався збоку по шовковистому килиму сірого моря.

Раптом на борту корабля блиснуло темночервоне по-

¹ Корвет — військовий корабель середніх розмірів, призначений для розвідок і посилок, а іноді й для крейсерських операцій.

лум'я. Страшний гуркіт потряс туман. Паркер відчув, як затремтіла під його ногами палуба. З капітанського містка немовби якась невидима рука зірвала кусок бар'єра, який, крутячись, злетів угору. В палубу із свистом і тріском ударило безліч куль. Відірвані од дощок тріски, мов сотні кинджалів, що обривають м'ясо і одяг, просвистіли повз вуха і, як сполохані птахи, зникли в повітрі. Почувся відчайдушний зойк. На палубі борту хтось упав, корчачись від болю. Кров потекла гонесенькою червоною цівкою, заповнила довгасті щілини на обідраній палубі, швидко всмоктуючись у шорстке, свіжо-біле дерево.

Паркер підскочив до пораненого:

— Гей! Люди!

З дверей, що вели до батареї, низько нахилившись, з носилками в руках кинулись до пораненого двоє матросів.

На американському кораблі, як величезний темно-червоний кущ, розцвів залп середніх гармат... Майже беззвучно падали вниз під гуркіт гармат безформні клапті обірваних парусів. Канати, завтовшки як рука, бриніли, мов обірвані струни. Одна з рей¹, що нагадувала палицю від величезного барабана, впала на свіжо-пофарбований капітанський місток.

Група офіцерів розбіглася. Зблідлий капітан спокійно підняв тонку руку.

— Спокійно, панове, спокійно! — і скомандував: — Батареї, увага! Перша батарея! Вогонь!

Але страшенний гуркіт заглушив його голос: на сірому фоні ворожого корабля, що грізно наближався, внизу, де над самою водою розміщені найважчі гармати, утретє спалахнули вогні залпу. Паркерові здалося, ніби вогненні кущі на цей раз виринули прямо з бурхливих хвиль. До гуркоту важких снарядів, що обрушились на борт англійського корабля, домішався тріск від падіння рей і якесь дивне булькання. У хвилях плавали уламки вирваних товстих дощок.

— Бачиш, як хизуються янкі? — промимрив Леслі, який стояв біля своєї гармати із запаленим гнотом у руках і даремно озирався, чекаючи команди.

¹ Рея — поперечна балка на щоглі, до якої прикріплюються паруси.

Капітан, якого вибухова хвиля від гарматних снарядів відкинула до бар'єра капітанського містка, поволі підвівся:

— Друга батарея! Вогонь!

Але снаряди з ворожих кораблів знову й знову засипали англійський корабель, і тому з жерла англійських гармат мовчали. Прицілюватись було неможливо, артилеристи вагалися. Правда, з різних місць пролунало тричотири постріли, проте снаряди або заривались у воду, або пролітали над щоглами ворога.

Раптом від удару снаряда одірвався товстий канат і, як величезна гадюка, з силою вдарив по групі матросів, що стояли під капітанським містком. Худорлявий, неквапливий Стон із хрипом упав навznak. Інші теж попадали, як збиті кеглі.

— Вогонь! — утретє пролунала команда.

Леслі підскочив і схопив непогаслий ще гніт, який випав з рук Стона. Худий, сивуватий Сміт, скривившись від болю, хапався за банник. Довгорукий сутулий Діккі поправив гарматні вірьовки, а тоді підтягнув пораненого Стона до поручнів палуби. Матрос був непритомний. Линва зірвала з його грудей тільки із синіми й білими смугами і півколом переламала йому ребра; кров з нього лилася широким струмком. Леслі зачекав, поки пройдуть двоє матросів, щоб гармата, яка після пострілу відкотиться назад, не зачепила їх, потім, за всіма правилами, зробив крок убік, подав ліву руку назад, трохи нахилився і приклав правою рукою жевріючий гніт до отвору в казенній частині гармати. У вухах матросів, які досі чули тільки постріли ворожих гармат, вибух від своєї гармати пролунав як звістка від товариша, що поспішає на допомогу. Контури американських кораблів, що раз у раз укривались димом, вимальовувалися перед ними все ближче й ближче. Довге полум'я, що виривалося з ворожих гармат під час пострілів, вогненним мостом досягало до борту англійського корабля, до його парусів і щогл.

Паркер не зводив очей з блілого обличчя капітана. Стріляли поодиночі тільки окремі гармати. Офіцери мовчали.

Раптом, десь із дна корабля, крізь великий середній люк їм в обличчя вдарив дим. Паркер підбіг до бар'єра і глянув униз. На ділянці третьої батареї, де валялося

згорнуте солдатське спорядження, біля ґрат порохового погребка, червоніло полум'я.

— Горимо! — злякано гукнув перший офіцер.

Паркер бачив, що паруси американського корабля наближаються до них, мов важкі грозові хмари. Із-за змішаної з туманом жовто-коричнєвої хмари диму, що клубочилась над водою, раптом, зовсім близько, з сотень ворожих уст вирвалося бойове «ура». На високо піднятому носі американського парусника, на вірьовочних драбинах фок-щогли тісно один біля одного висіли матроси в червоносмужкових тільниках, із схожими на півмісяць бородами. Вони розмахували шаблями, гаками, довгими ножами, гвинтівками з оголеними багнетами... Паркер бачив їх роззявлені від крику роти, напружені, затуманені димом і гнівом очі. Червоні смужки тільників сотень матросів злились у блимаючі лінії.

«Але наші гармати майже не стріляють! Чому? От тепер ударити б по них картеччю! Але ж корабель так хитається, що найкращий стрілець навіть з трьох ярдів¹ не влучив би в цю велику масу. Якби подув вітер, ми могли б вирівнятись, а так усе даремно. Ми надто близько підпустили їх у цьому клятому тумані. Тепер уже вони висять на наших шнях...»

Ліворуч раптом появився Кліфтон, другий офіцер. Обличчя його було задимлене, перелякане. Прикрашений золотистою бахромою гарний еполет зірвався з плеча і сповз на середину спини. Спотикаючись, Кліфтон непевною ходою поплентався до капітанського містка.

— Після другого залпу спорядження солдатів звалилося на двері порохового погребка. Вони не можуть дістатися до пороху і патронів...

Капітан роздратовано махнув рукою.

— Усунути перешкоду!.. — голос його потонув у криках американців.

Другий офіцер нахилився до капітана. В його очах видно було неприхований страх:

— Спорядження горить...

— Насоси?

— Тільки один діє...

— Всіх на гасіння вогню!

¹ Ярд — англійська міра довжини, дорівнює 0,91 метра.

Хоч вони й кричали, але офіцери, що стояли на деякій відстані від них, бачили тільки їх рухи і не чули слів.

Паркер, який саме прибіг від палубних гармат, схопив капітана за руку:

— Немає пороху! Кажуть...

Другий офіцер відштовхнув його:

— Білий прапор! Негайно білий прапор на флагшток! ¹ Здатись! Негайно здатись! Може... може залишимося живими... — Страшенно блідий, він заметушився, потім схопив за плечі лейтенанта: — Поспішайте, поспішайте до вогню!.. Тільки що рапортували... пороховий погреб... кожної миті ми можемо злетіти в повітря!

Гарматний снаряд виючи пролетів у повітрі і вирвав клапоть з середнього паруса. Обривки паруса повільно, звиваючись, полетіли вниз.

— Нікому ні слова! Може зчинитися паніка! Захоплять шлюпку! — нервово кричав до офіцерів Томсон, перший офіцер. Біля ніг Томсона, з-за похиленого бар'єра капітанського містка, рапортував про щось матрос. Обличчя його було в сажі, на підборідді й грудях червоніли опіки.

Томсон, сам блідий, тикаючи пістолетом у спітнілий лоб матроса, кричав:

— Нікому ані слова! Зрозумів?!

Паркерові стало ясно, що матрос, очевидно, прибіг сюди від порохового погреба рапортувати про пожежу.

Ліворуч, у кутку капітанського містка, у хмарах пилу, перемішаного з бризками, серед літаючих осколків стовбичили саженні букові дошки. З рей бізань-щогли ² сипалися тріски, мов пір'я з подушки. Біля штурвала упало двоє матросів. Їм відірвало голови; тулуби їхні відкотилися до дверей капітанської каюти.

Капітан відсахнувся. По його обличчю потекла кривава цівка. Трикутний капелюх злетів з його засмаглої, уже лисіючої голови. Паркер, який стояв позаду нього, поспішив на допомогу. Дві палубні гармати перекинулися. Відразу ж спалахнув порох, що висипався з них. Леслі, Сміт і ще двоє-троє матросів кинулися їх підіймати.

Капітан поволі, але виразно вимовив:

¹ Флагшток — вертикальна жердина для підняття прапора.

² Бізань-щогла — задня щогла.

— Здамося! Білий прапор!..

Офіцери мовчки витріщили на нього очі.

— Поспішаймо, білий прапор на флагшток! — крикнув украй переляканий Томсон.

Паркер раптом підніс руку.

— Ніколи! Американцям?! Ніколи!

Весь корабель здригнувся. Почувся страшенний тріск. Ніс ворожого корабля, як плуг фантастично великих розмірів, зірвав середній ряд покришок бійниць, розламав лебідки шлюпок, відкинув назад німі стволи гармат середнього ряду і немовби прилип до борту англійського корабля. Простягнулись гаки, дерев'яні містки, звиваючись полетіли вірьовочні драбини. Американські матроси в тільниках з червоними смугами кинулися з криком на зорану кулями палубу. Кілька англійців, що стояли біля гармат, спробували битися жердинами, кулаками, ножами, але вороги безупинно стрибали на них згори — із щогл і вірьовочних драбин. Двоє матросів упали навznak, четверо-п'ятеро кинули зброю і... підняли руки... Чоловік двадцять перелякано відступали по палубі. Томсон, перший офіцер, відкинув пістолет. Лейтенант Стімсон і другий офіцер Кліфтон опустили шаблі.

Паркер кивнув головою до Леслі.

Вони схопили пораненого капітана і побігли з ним до великого вентиляційного отвору першої батареї.

Внизу, в першій батареї, біля гармат, у густому задушливому диму стогнали поранені.

Матроси залишили бійниці і мовчки скупчилися під великою грот-щоглою. Паркер помчав далі. У другій батареї теж мовчки товпились готові для висадки на берег солдати. Їх ледве можна було розглядіти, бо колір червоних мундирів губився в диму. Запаморочені, безпорадні, прислухалися вони до гуркоту морського бою, опустивши голови. Дехто з них сидів або лежав, але більшість, збившись у купи, стояла. Обличчя їх посіріли. Кількох солдатів від морської хвороби, а може й від густого, задушливого диму нудило. Ліворуч, біля гармат, від яких ще йшла пара, бо їх облили водою, щоб загасити вогонь, поряд з банкою з-під пороху, лежали двоє вбитих матросів. Гнот, перекинутий через банник, горів над їх головами, мов свічка над мертвими.

Ще одна купка матросів тулилась осторонь. Дехто тремтів від страху, а в декого обличчя були ніби

1867
J. W. G. G. G. G.

байдужі, але то була байдужість приречених. Деякі з них нерішуче стискували в руках вогнетривкі металеві банки, в яких носили з погребів порох. До смердючого порохового диму, що проходив крізь бійниці, домішувався важкий, чорний дим, який проникав з третьої батареї.

Паркер поклав на землю пораненого капітана, тоді склав долоні рупором і крикнув на весь голос:

— Хлопці! Біля дверей порохового погреба горить спорядження!

Опущені голови вмить підвелися. В очах з'явився жах. Почулися вигуки переляканих. Паркер вихопив з піхов довгу тонку офіцерську шаблю.

— Матроси! Солдати! Тільки на ворожому кораблі ви зможете залишитись живими! За мною, хто хоче жити!

Усі відразу заворушилися. Інстинкт життя підганяв їх, як батіг.

— На штурм! Примкнути багнети! Матроси, за шаблі!! — пролунав голос Паркера. — Урра!!

Він побачив, як біля вентиляційного отвору з'явилося з півдюжини американських матросів. Паркер вистрілив з пістолета.

— Урраааа!! — пролунали у відповідь на команду Паркера голоси матросів і солдатів.

Тепер, коли ворог стояв перед їх багнетами, коли вони могли міцно тримати в руках гвинтівки й шаблі, страх одразу розвіявся і поступився місцем гніву. На американців, що кишили на палубі, могутнім потоком сунула озброєна багнетами й шаблями солдатська маса у червоних мундирах та моряків у матросках із синіми смужками. Шикуючись на ходу, з усіх виходів і входів першої, другої та третьої батареї поспішали на бій за життя підбадьорені воїни. Вгорі, на палубі, відразу все змішалось, але стійкі ряди англійців розкидали американців.

Паркер помчав уперед з криком:

— Тут смерть, там життя! За мною! На штурм!

Қололи солдатські багнети. Блищали матроські шаблі й кинджали. Страшних ударів завдавали їхні кулаки; врукопашну, перекочуючись один через одного, билися вони з ворогом. У багатьох були закривавлені обличчя. На гарячі стволи гармат, на обірвані вірьовки, на зім'яті клапті парусів, на розбиті дошки, на свіжі тріски бризкала кров. Американці, розділені на дві частини, пробу-

вали зупинити навалу, але палубу щільно наповнила червона маса солдатів, що виринали з глибини корабля. Ворожі шаблі ламались об багнети, а короткі кинджали не могли вразити того, хто тримав у руках гвинтівку з багнетом.

— Горить пороховий погріб! Уперед! Уперед!.. — Паркер бачив, що на англійському кораблі ще вирує бій, але могутній інстинкт уже перекинув солдатів у червоних мундирах на ворожий корабель. Кілька американських матросів відчайдушно розрубували вірьовки, що зв'язували два кораблі. Багнетний штурм докотився й сюди. Вони кинули зброю і пострибали за бар'єр корабля. Вгорі, на кормовій башті американського корабля, збилося в купу кілька десятків американців; опустившись на коліна, вони відкрили стрілянину по англійцях, які вирвались уперед.

Бій тепер перекинувся на палубу американського корабля.

В голові Леслі раптом майнула думка. Він узяв у зуби ніж і миттю виліз по вірьовочній драбині на верхівку щогли. Подивившись угору, він простягнув руку, в якій блиснув ніж. Американський прапор, відрізаний од флагштока, звиваючись, полетів униз. Ніж матроса врізався в парус. Леслі раптом повеселішав, як у ті роки, коли, буди слугою у сідляра, сміливими жартами драгував свого, швидкого на розправу, сердитого хазяїна.

На щоглу американського корабля Леслі начепив білий прапор, що означало — здатися в полон.

До безладної стрілянини американських солдатів приєдналися залпи англійців. Над палубою клубочився дим від пострілів з гвинтівок. На кормову башту, з якої стріляли американці, дим підіймався тонкими синюватими смужками, а там, де товпилися червоні мундири, дим густою суцільною синьою завісою сягав аж до нижніх рей. Леслі бачив, що американці відступають; крадучись, вони сповзають або стрімголов кидаються у спущені на хвилі шлюпки, а дехто стрибає у воду...

Два інші американські кораблі тепер уже поспішали на допомогу товаришеві, якого ще так недавно вважали переможцем. З їх бортів блиснули вогні гарматних пострілів. Снаряди врізалися в густі ряди червоних мундирів. Американці, які лишилися ще на кораблі і збилися в купу на кормовій башті, з криком кинулись були

вперед, але зупинилися перед нерухомими багнетами, що стирчали перед ними тісними рядами. Дружний залп ударив по американцях. Палуба перед кормовою баштою відразу вкрилася мертвими та пораненими. Поранені голосно стогнали.

Леслі, почувши як з двох боків заговорили гармати, перелякано підняв голову. Оглянувшись, він так крикнув від радощів, що мало не впав із щогли... Чи то туман несподівано розвіявся, чи, може, кораблі, що билися на морі, вийшли з туману. По океану пробігли дрібні хвилі. З півночі до місця бою поспішали три англійські фрегати, що відстали від головного корабля. Паруси їх були підняті, і звідси, здалека, здавалося, що вони блищать і що вітер натягнув на щогли білі, як сніг, хмари. Дим від гарматних залпів долітав сюди з бортів фрегатів, немов на легких крилах.

Гармати двох американських кораблів замовкли. Навколо них здіймалися сірі водяні стовпи від снарядів, що впали у море.

Американці, що боролися на кормовій башті, припинили стрілянину. Кілька рук показало на верхівку щогли, туди, де майорів білий прапор. Один високий на зріст рудий матрос схопив шаблю зубами і, відштовхнувшись од дошок, стрибнув у воду. Він швидко поплив до переповнених утікачами шлюпок, що прямували до американських кораблів... Смуглявий, низенький американський офіцер, який командував групою матросів і, здавалося, не вмів плавати, озирнувся, крикнув щось до своїх підлеглих і рушив до сходів, що вели на палубу. Шаблю, на знак того, що здається в полон, він ніс держакон уперед. Матроси, вагаючись, пішли за ним. Задзвеніла зброя, яку скидали в купу.

Паркер стояв на капітанському містку ворожого корабля. Офіцери мовчки збиралися навколо нього. Ніхто не запитував, який у нього ранг, ніхто не дивувався, чому він командує. Раптом перед ним виник спітнілий, замузаний матрос. Паркер моргнув до нього:

— Чого тобі треба, Сміт?

Матрос, важко дихаючи, виструнчився:

— Погасили... — ледве вимовив він.

Паркер не здивувався. В запеклому рукопашному бою, після того, як сотні людей полягли, зменшилася небезпека від вибуху. Він усміхнувся:

— Я знав. Якби ви не погасили вогонь, нас давно б не було в живих... — І зразу ж подав команду: — Хай шістдесят матросів під твоїм командуванням перейдуть на переможений нами ворожий корабель!

Півсотні рук розібрали гаки, забризкані кров'ю містки і вірьовки, вкриті іржавими плямами. Два кораблі повільно відділились один від одного. Американський корабель ішов слідом за обшарпаним, з численними пробоїнами англійським кораблем, який усе швидше й швидше прямував до синіючих удалині берегів...

Офіцери потроху отямилися. До Паркера, що стояв на капітанському містку, звернувся перший недовірливий погляд. Гарячка бою вщухла.

Перший офіцер — товстий Томсон, який найдужче любив домашній комфорт і став першим офіцером тільки завдяки тому, що його дядько був лордом адміралтейства, витяг карту.

— На мою думку, від несподіваного нападу ворога наш корабель зазнав таких пошкоджень, що наближення до американських берегів надто ризиковане, — сказав він незвичайно скромним тоном.

Гарматних пострілів уже не було чути. Два американські фрегати швидко зeszли десь на заході, а три англійські кораблі наближались до захопленого лінійного корабля з обірваними парусами.

— Успіхові висадки серйозно загрожує те, що частина солдатів зайнята охороною полонених, це по-перше; по-друге, там уже знатимуть про нас, і ми не зможемо раптово напасти, — доводив худорлявий, жовтолиций Кліфтон, другий офіцер, і глянув на Паркера так, ніби закидав йому якесь обвинувачення.

Вдалині показався низький острівець. Де-не-де на ньому виднілися сосни.

— Це Менхеттен! — сказав Томсон, примружуючи очі. Він вдивлявся в горизонт поглядом полководця, який прийняв якесь небезпечне рішення. Ліворуч теж показався маленький скелястий острів. — А то — Лонг-Айленд.

Корабель підходив усе ближче до північноамериканських берегів. У глибині, біля ріки з широким гирлом, що впадала в море, виднілися групи будиночків та сірі стіни берегових укріплень. Кілька маленьких парусників

стрімголов тікали від військових кораблів, що клином підходили до берега.

— Отам Нью-Йорк... — почав був перший офіцер.

Паркер підняв руку:

— Палуба!.. Перша батарея!.. Друга батарея!.. Третя батарея!.. З усіх гармат — вогонь!

Легкі палубні гаубиці вистрілили разом. З довгих стволів дванадцятифунтових гармат першої батареї зі свистом вилетіли снаряди; мов грім, загуркотіли двадцятичотирифунтовки другої батареї; як землетрус, потрясли корабель страшні постріли тридцятишестифунтових гармат третьої батареї. То тут, то там на низьких стінах укріплень здіймався жовтосірий пороховий дим від вибуху снарядів. Зразу ж, ніби у відповідь, як біла пара, виникли димки від пострілів захованих за старими стінами берегових гармат.

— Ми не можемо бомбардувати Нью-Йорк... — доводив, тепер уже голосніше, перший офіцер.

Паркер обернувся до нього:

— Наше бойове завдання бомбардувати Нью-Йорк, отже... вогонь!

Лінійний корабель тремтів так, ніби він ожив у гарячці бою. Знову загриміли важкі гармати третьої батареї.

Верхня палуба була заповнена солдатами. Ще брудні, обірвані після бою, вони спускались у глибокі шлюпки. Паркер спостерігав, як і від інших кораблів відходять шлюпки. Кольорова форма солдатів, що сиділи в човнах, нагадувала строкаті пелюстки, які вітер гнав і гнав до нью-йоркських берегів.

— Це неподобство, коли морські сили втручаються більш ніж треба в сухопутні операції, — сказав Кліфтон, другий офіцер. Його обличчя вже почервоніло від наростаючого обурення.

Шлюпки наблизились до берега. Солдати пострибали з них прямо у воду. Їхні багнети іскрами виблискували над трикутними капелюхами. Паркер побачив, як на низькій кам'яній стіні американського укріплення, там, де щойно розірвалися снаряди важких гармат, у сірих хмарах куряви висувається малесенький білий прапор. Лейтенант знав, що тепер, коли там побачать солдатів у червоних мундирах, по всьому місту лунатимуть ви-

гуки: «Йдуть червоні, йдуть червоні!» — і вулиці наповнялись втікачами. Паркер опустив зорову трубу.

— Обурлива річ, коли нижчі ранги, користуючись скрутою, топчуть ногами дисципліну! — почувся на цей раз уже грізний і гнівний голос першого офіцера.

Паркер знизав плечима і мовчки зійшов з капітанського містка.

На палубі товпились матроси. Під їх обірваними синіми тільниками червоніли рани; кров пройшла крізь пов'язки, але брудні обличчя всміхались.

— Урраааа! — закричали матроси так, що, мабуть, затремтіли роздерті паруси.

Паркер оглянувся навколо. В очах у нього спалахнули іскри. Матроси, відштовхуючи один одного, намагалися підійти до нього:

— Урраааа!

На обличчях офіцерів, що зібрались на капітанському містку, видно було гнів і розгубленість.

— Ця людина всіх нас ще може поставити у скрутне становище, — голосно сказав Томсон і поправив комірець, ніби йому важко було дихати.

— На мою думку, офіцерських погонів гідний тільки той, хто зуміє зберегти авторитет у матросів, — обурювався капітан-лейтенант Стімсон, підроблюючись до настрою свого начальника. — Та чи можливо це в такій метушні? — На підтвердження своїх слів він показав рукою на палубу.

Кліфтон пересмикнув тонкими губами:

— Паркер зовсім забув, що серед тих, хто його прославляє, є навіть і розбійники. Панове, ця людина тепер уже недовго носитиме офіцерський мундир!

На палубі навколо високої постаті лейтенанта знову пролунало: «Урраааа!» Густе біляве волосся Паркера розкуйовдилось. Очі його сяяли, коли він дружньо махав рукою матросам, що натовпом линули до нього.

Розділ третій

В одній з квартир Уайтчепеля, робітничого кварталу Лондона, в маленькій вогкій кімнатці, спало шестеро. Грубки в цій кімнаті не було. Крізь єдине розбите вікно проникав сюди осінній холод. Десь збоку, у стіну чи, може, у двері стиха постукали.

Хтось із сплячих схопився.

— Джонні, вже пора,— почувся хрипкий жіночий голос.

На деякий час знову запанувала тиша, потім у темряві хтось заворушився. Почувся тупіт ніг. Коли двері відчинились, біля них стояв високий, худорлявий молодий чоловік, що мав вийти з кімнати.

— Джонні, принеси увечері хліба! — попросив його тремтячий старечий голос.

Юнак зупинився на мить біля порога.

— Якщо дадуть гроші, принесу, — пообіцяв він, поправляючи на голові шапку.

— Але ж пан Стірлінг ще позавчора сказав, що не буде платити...

У смузі світла, що проникала в кімнату крізь відчинені двері, можна було побачити, як з лахміття в кутку підвівся старий із згорбленою спиною.

— Сину мій, якщо дістанеш гроші, не йди до шинку! — почувся голос жінки.

— Джонні, ти й мені обіцяв щось! — благав дитячий голосок.

— Скажи Деві, що ввечері чекаємо на нього, — гукнула з поламаного ліжка, що стояло під вогкою стіною, худа, довга дівчина.

Джонні, щось промимривши, кивнув головою. Батьки його, селяни, тільки недавно приїхали до Лондона й привезли з собою сестру та молодшого брата. Джонні, що саме тоді збирався одружитись, сприйняв їх приїзд, як лихо на свою голову. Йому було соромно від таких думок, але в той же час він дуже сердився на своїх старих, які, не знаючи звичаїв міста, встигли вже пересваритись з усіма сусідами.

На протилежному боці подвір'я довгого одноповерхового будинку з гострим дахом сперечалися двоє солдатів. Постаті їхні колихались у тумані. Джонні, втягнувши голову в плечі, тремтів від холоду.

На вузьких вулицях передмістя туман був ще густіший, вологіший, брудніший. Джонні з учорашнього вечора нічого не їв, і тепер, коли голод нагадував про себе з новою силою, юнак відчував, що він утомлений більше, ніж будь-коли. На вулиці де-не-де чути було кроки. Згорбившись і заховавши руки в кишені, поспішали прохожі. Часом Джонні здавалося, що він дивиться у вкри-

те серпанком дзеркало і скрізь бачить себе у тому самому розірваному на лікті піджаку, у стоптаних, брудних черевиках, у залатаних на колінах штанях.

Вулиця звернула вбік. Тут було більш людно. Гуркотили колеса возів, кричали візники. Люди у вицвілому одязі мовчки поспішали повз численні шинки.

— А тобі що снилося, Джонні? Платитиме хазяїн чи ні? — запитав його хтось поблизу.

Джонні впізнав голос друга і, замість відповіді, плюнув на східці шинку.

— Якщо він устав на праву ногу, то платитиме, — сказав хтось із тих, що йшли попереду.

Тротуар повужчав. Обабіч нього—біля будинків і посередині вулиці — не висихали величезні калюжі. Важкий брудний туман, що дедалі густішав, укryw товстим шаром землю. Будинків на протилежному боці вулиці вже не видно було. По великих і плоских сірих каменях люди тісно йшли один за одним. Джонні намагався відігнати свої нерадісні думки й згадати про щось веселе.

— Тедді, ти тут? — гукнув він через плече.

— Тут, — почувалась відповідь.

— Тедді, як у тебе справи з нареченою? Отой текстильник, чи не переїде він тобі дорогу?

Тротуар знову поширшав і непомітно привів до старої, забрукованої вулиці. Ліворуч у тумані, як тьмяні ідоли, стовбичили кілька химерних, схожих на башти будівель. Низенький Тедді підійшов ближче до товариша, сильно розмахуючи довгими руками із стиснутими у великі кулаки пальцями, ніби збираючись битися. Знизавши широкими плечима, він сказав:

— Мені? Ніколи! Навіть якби його крамниця була у два рази більша, ніж тепер, то й тоді у нього нічого не вийшло б. Етель знає, що такої вродливої дівчини, як вона, немає у всьому районі. Вона каже, що коли б уже й вирішила вийти заміж з-за грошей, то вибрала б багатшого за текстильника. Коли вона буває в центрі міста, то навіть там парубки оглядаються на неї.

Джонні відчув, що трохи заздрить йому.

— А вона кохає тільки тебе, правда? — запитав він з іронією в голосі. — Май на увазі, якщо ти й одружишся з нею, все одно вона довго не буде твоєю. Хто витримає нашу вбогість? Ось уже другий день, як не було в моєму роті й крихти хліба...

Тедді зневажливо махнув рукою.

— Хлібні крамниці у всьому районі порожні. Кажуть, що лорди не дозволяють випікати хліб, щоб жито, яке вирощується на їхніх землях, було дорожчим.

Натовп на вулиці став густіший, і раптом, майже одночасно, усі звернули ліворуч, до широко розчинених воріт. Гарячим подихом розплавленого металу повіяло з цехів в обличчя робітників.

— Людей багато... — почувся глухий голос з юрби, що тісно збилася перед широкими ворітьми.

Джонні знову відчув, що ним опановує сум, голод, втома.

— Що нового, дядьку Томе? — ввічливо запитав він чоловіка, старшого від нього лише на кілька років.

Тедді теж підійшов ближче до цього чоловіка.

— Як ви думаєте, пане Геддон, чи одержимо сьогодні заробітну платню?

Худорляве обличчя Тома Геддона було нерухоме. Запалими, розумними очима він деякий час допитливо вдивлявся в обличчя молодого робітника.

— А навіщо сер Рональд Стірлінг платив би нам? — запитав він з насмішкою і так голосно, що й інші звернули на нього увагу.

— Бо ми ж працювали на нього! — крикнув хтось розгнівано.

— Це правда. А хіба йому щось станеться, якщо не заплатить? — знову запитав Геддон. В його вузьких губах ховалась іронічна усмішка. Люди мовчали. Геддон поворушив плечима й сказав: — Отож. Хоч він і не платитиме, все одно доведеться нам працювати. А хто не хоче працювати, той може йти геть. Може апелювати. І якщо він не помре з голоду, сплачуючи адвокатам, то, можливо, через якийсь місяць і одержить свої зароблені копійки.

Гомінлива юрба посунула на заводське подвір'я. Ліворуч у тумані все виразніше вимальовувались контури двох домен, вершини яких потонули в густій сірій мряці, а схожі на башти прибудови здавались дуже високими. Далі виднілися купи чорного вугілля, коричньової залізної руди, білого вапна. Аж до вершини домни тяглися круті настили з дощок, по яких з лопатами й тачками поволі пересувались робітники. Люди, нахилившись, з величезним напруженням штовхали вгору двоколісні

ручні тачки. Їх постаті зезали в густому тумані, в синюватому димі, який, мов річка, розливався з вершини постійно палаючої домни стародавньої конструкції.

Джонні підійшов до купи вугілля і взяв у руки лопату. Робітники працювали групами по три чоловіки: змінюючись, двоє насипали, а третій возив тачку. Працювали мовчки. Лопати дзвеніли, ударяючись об вугілля. Вогонь, що іноді виривався з домни, виблискував у тумані, тому здавалося, що люди, які йшли вгору по крутих, схожих на місток, дошках, немовби зникають у розпеченому кратері вулкана.

Тедді і Том Геддон, не припиняючи роботи, інколи обмінювались кількома словами. Вугільна пилюга прилипла до їх вологих від поту і туману облич, і тепер вони були схожі один на одного.

— Віллі, як почуває себе твоя дружина? — звернувся Геддон до велетня з добрим обличчям, який стояв на купі вугілля і скидав його вниз.

— Вчора покращало, а сьогодні — знову гарячка...

Робітники прислухались. Вони знали, що їх мовчазний товариш увесь свій заробіток витрачає на лікування дружини.

— Та воно у кожного так... — тихо промовив мускулястий робітник, який потрапив на завод сера Рональда Стірлінга з уельських шахт. — Нас ось було сімнадцять чоловік, а лишився я один. Сімнадцятеро!.. А на що вона хворіє, друже?

На мить зупинилися всі лопати. Вугільний пил висів перед ними в туманному повітрі.

— На туберкульоз...

— О, то клята хвороба! — зітхнув старий робітник із зігнутою спиною. — Кашляє, правда? Як я... І в мене те саме... Правду каже прислів'я, що «смерть — добрий друг». Це правда, бо тільки смерть — наш єдиний добрий друг...

З гуркотом гнали робітники одну за одною важкі, навантажені вугіллям, вапном, залізною рудою ручні тачки вгору по дошках. Тедді, який тепер стояв на купі вугілля, роздратовано глянув згори на старого:

— Мовчіть уже, дядьку Гіббс! Так кажуть тільки ті, хто не думає ні про що, тільки про труну. О, якби якась гарненька дівчина погладила ваше замазюкане обличчя, ви заговорили б зовсім інакше!..

Джонні, який напружився, щоб штовхнути двоколісну, обковану залізом тачку, відчув у всьому тілі паралізуючу слабкість від голоду. Слизькі, брудні дошки круто підіймалися перед ним. Набиті на дошках упоперек планки, об які можна було б спертися ногами, давно вже стерлися, зникли під рудим порошком. Важко дихаючи, ковзав він по дошках. Обабіч, за поламаним в окремих місцях бар'єром, туман був дуже густий, а люди навколо чорних вугільних гір були схожі на риб, що кишать у глибині моря біля потопленого корабля.

Перед ним ішов кремезний товстоногий робітник. Нахилившись, він штовхав наповнену вапном тачку. А попереду нього йшов ще один. Дошки глухо потріскували й прогиналися під ними. Дим від домни став раптом ще густішим, а його коричньовий колір ще потемнішав. Полум'я високо здіймалося над домною. Яскравий вогонь змішався з туманом. Потік іскор кружляв над домнами. Джонні знав, що в такий момент треба затримати дихання, бо від отруйних газів, що виходять з домни, у людини може запаморочитись голова; тоді упадеш з дошок, а важка, обкована залізом тачка може побити інших. Він чув уже багато історій, що передавалися з уст в уста про масові криваві катастрофи.

Знову його охопила страшенна слабкість. Він не міг збагнути, чи це в очах йому рябіє, чи це полум'я з домни вилітає прямо на нього. Задихаючись, Джонні пройшов ще кілька кроків... З обличчя струмками лився піт. Губи побіліли. Ще кілька кроків... Дошки, здавалося, ще крутіше підіймаються вгору. Робітник, що йшов перед ним, зник за хмарою іскор у важкому, коричньовому з ліловим відтінком, свинцевому димі.

Джонні заскреготів зубами. «От, прокляті, як навантажили мою тачку...» промимрив він і з гнівом подумав про присадкуватого, довгорукого Тедді, про завжди охайного, з розумними очима Тома Геддона, про мовчазного, худорлявого Віллі, про самотнього старого Гіббса і про всіх інших, хто працював унизу, біля вугільної гори, яка ніколи не меншала. Йому здавалося, що кожна зайва лопата вугілля, яку кинули йому на тачку, краде один день з його життя. «Не вилізу, мабуть, наверх...» промайнула думка.

— Обережніше! Гей, ти! — почувся за спиною зляканий вигук.

Похитуючись і напружуючи останні сили, Джонні ще нижче нахилився до тачки. Важко дихаючи, він майже торкався розкритим ротом накиданого на тачку мокруватого вугілля...

Раптом Джонні відчув, що його вантаж полегшав. Держачи тачки вже не так сильно тиснули на його долоні. Він зупинився. Вгорі з маленької площадки вів до краю печі широкий залізний спусковий жолоб. Робітник, що йшов попереду Джонні, перекинув біліюче на тачці вапно в спусковий жолоб і пішов назад по дошках. Джонні почекав, поки той висипав вапно, і став на його місце. Внизу буяло полум'я домни. Часом звідти виривався вогненний смерч, розкидаючи густий дим та іскри на нескінченний ряд робітників і в туман. Джонні ледве втримував рівновагу на краю слизького спускового жолоба. Він перехилив тачку, і вугілля чорним струмком посипалося вниз. Хлопець дивився, як його поглинає полум'я. Це жарке полум'я, що пашіло з домни, тепер було йому майже приємним.

— Гей! Звільняй місце! — задихаючись, кричав хтось ззаду.

Джонні, тягнучи за собою тачку, почав обережно спускатися. Іти стало легше, але треба бути ще обережнішим. Хоч бар'єр тут і цілий, а набиті впоперек планки не так стерлися під ногами людей, як на протилежному боці, де штовхали вгору навантажені тачки, проте й тут мало не щодня траплялося нещастя: люди ковзали і падали вниз.

Знизу почувлися вигуки. З нижньої частини домни вирвалися іскри. Джонні бачив плавильників, що стояли перед домною. Їхні брудні від вугілля, спітнілі обличчя аж пашіли. Плавильники втупили очі у вогненний струмочок розтопленого металу, що поволі протікав перед ними. Цей струмочок раптом спалахнув хмарою іскор і швидко потік у спеціально вириті ями і в довгасті котли.

Джонні, не зупиняючись, спускався по дошках. Зійшовши вниз, він підкотив тачку до купи вугілля і втомлено, зблідлий, подивився навколо себе. Трохи прийшовши до пам'яті, він мовчки простягнув руку до лопати.

Тедді раптом нахилився до нього:

— Був тут Раверс, заступник директора, і інженер, знаєш, той великоротий Ранкін. Сказали, що цього тиж-

ня нічого й сподіватись на платню. Може, наступного тижня...

Домна вирувала, гуркотіла. Лопата застигла в руках у Джонні.

— Ще що казали? — спитав він тихо.

— Нічого. Пішли собі.

Тедді деякий час мовчки кидав лопатою вугілля, потім знову нахилився до Джонні.

— Не занепадай духом, — швидко прошепотів він, таємниче нахилившись до хлопця, — ходімо до нього!

Джонні, не розуміючи, подивився на нього.

— До кого?

Тедді з досадою кивнув, щоб говорив тихше:

— До сера Рональда!

Потім швидко пояснив:

— Безумовно, він усім не платитиме, адже нас тут працює чотириста чоловік, але чотирьом-п'ятьом, що перші підуть до нього і розумно поговорять, напевно заплатять... Сер Рональд, усім відомо, добросердий чоловік, — додав він іронічно.

Люди, дзенькаючи лопатами, кидали вугілля. Тепер уже старий Гіббс узявся за обковану залізом тачку. Тедді зачекав, поки той вирушить угору в нескінченному потоці. Джонні кинув лопату з таким гнівом, що та аж задзвеніла.

— Ходімо... — буркнув він коротко і повернувся.

— Стривай, дурню! — відповів Тедді. — Двох нас буде замало. Лакеї виженуть. Треба, щоб було хоч четверо-п'ятеро. Візьмемо з собою і цього Геддона. Він уміє говорити.

Тедді кивнув до Джонні: «Піди, мовляв, скажи йому».

Геддон мовчки подивився перед собою на мокре вугілля, потім кивнув до Віллі. Вони рушили до воріт.

З-за домни раптом з'явилась широка, плечиста постать наглядача, який славився своєю пристрастю до горілки.

— Гей! Куди?! — гримнув він на все горло.

Робітники зупинилися. Тедді вийшов наперед.

— Заступник директора, Раверс, викликає нас. В його саду треба викопати парник для квітів... — швидко пояснив він тоном, що не викликав сумніву, і пішов.

Товсте, червоне обличчя наглядача виражало вагання. Він повільно погрозив кулаком.

— Я пришлю по вас! — Потім лагідніше додав: — Але, хлопці, якщо капне щось, то й я цокнусь з вами, гаразд?

— Я саме хотів вас запросити, пане Селвін! — улесливо промовив Тедді, широко розводячи руками. І вони рушили.

— Правильно я зробив? — підморгнув він, раптом повеселішавши, коли вони вийшли з воріт заводу і широким безлюдним полем попрямували до нового кварталу міста, де стояла вілла хазяїна заводу. Всі мовчки прискорили ходу. На їх обличчях з'являлася то надія, то сумнів; тільки Геддон був спокійний і, здавалося, байдужий.

Робітники вийшли на широку вулицю, прикрашену строкатими вивісками. Інколи їм траплявся добре одягнений прохожий. Якийсь пан у зеленому фракі, в циліндрі, з розкішним галстуком, вів під руку молоду струнку дівчину в довгій сукні. Маленьке повне обличчя дівчини було затінене капелюхом з великими стрічками і з загнутими вниз крисами. Тедді нахилився до товаришів:

— І Етель була б вродливішою, якби носила таке плаття!

Потім, з надією в голосі, звернувся до Геддона:

— Чи приготували ви кілька розумних, гарних слів, дядьку Томе?

На тонких устах Геддона з'явилась усмішка:

— Будь спокійний, я говоритиму так, як тільки зможу.

Тедді зрадів.

— У такому разі, напевно, заплатить... Скажи, що батьки наші помирали від голоду, брати й сестри хворіють... Плач жалісно, щоб пом'якшало в нього серце! Але проси не тільки для себе!

Геддон подивився на вікна:

— Не дістанете нічого, — сказав він коротко.

Тедді раптом зупинився, пройнятий гнівом.

— Тільки ти дістанеш, га?! — крикнув він. Пальці його стиснулись у кулаки.

Геддон спокійно, навіть холодно відповів:

— Для себе я й не проситиму.

Трое супутників вражено глянули на нього.

— А навіщо ж ти йдеш тоді з нами? — спитав Віллі.

На вулиці почало зустрічатися більше прохожих. Проносилися карети з гербами на дверцятах. Ляскали батоги кучерів. Двоє офіцерів у червоних мундирах з мереживними манжетами усміхались до товстуватої вродливої жінки і, вклонившись, трохи підняли трикутні капелюхи. Жінка відповіла на привітання. Якийсь міський чиновник у штанях по коліна, з великою палицею в руці, з підозрінням подивився на чотирьох обірваних робітників, брудних від вугільного пилу.

Геддон довго мовчав, потім відповів:

— Іду, бо хочу покласти край вигаданій казці про добросердисть Рональда Стірлінга. — Він помітив, як троє його товаришів перелякались, і заспокійливо промовив: — Не бійтесь, я зроблю все, що тільки зможу. А як хазяїн не заплатить і вижене нас?

На запилених, змучених обличчях людей з'явився вираз безнадійності.

— Я, може, піду в матроси, — сказав нерішуче Джонні.

Мовчазний Віллі Піс махнув рукою:

— Викинь з голови цю думку, друже! У них життя гірше, ніж у нас. Їх платня ще нижча від нашої. А як жорстоко поводяться з ними! Капітан може повісити, розстріляти або звеліти, щоб побили батогами першого-ліпшого з матросів... Я точно це знаю, бо мій молодший брат служить на «Шарлотті». Він казав, що це прекрасний лінійний корабель, але матроси там так зголодніли, що ледве тримаються на ногах. Постачальники провіанту багато розкрадають. Це справжня плавуча в'язниця. Навіть невільники на галерах жили краще... — Робітник говорив швидко, з запалом, може для того, щоб спрямувати свої думки в інший бік.

Геддон кивнув головою:

— Не тікати треба, а боротися. Якщо підеш з заводу на корабель, то справді потрапиш з однієї тюрми до іншої.

На протилежному кінці вулиці, якою вони йшли, за красивою залізною огорожею, за товстими багатолітніми деревами саду стояв двоповерховий старовинний палац. Над його дверима видно було вицвілі прикраси герба.

На білих східцях трое білявих, чисто одягнених хлопчиків гралися з маленьким чорним собакою, який стрибав і весело гавкав.

— Боротись?! — обурився Тедді. — Спробуй-но боротись. Поліція так і схопить тебе за горло.

Геддон відповів не зразу.

— Ми про це ще поговоримо, — сказав він згодом спокійно і натиснув на гарненьку ручку хвіртки, що вела до саду. Хвіртка повільно відчинилася. Геддон пішов уперед. Червоний пісок, яким була всипана алея, рипів під його ногами. Інші трое зупинились.

— Ех, друзі! — сказав Віллі Піс. — Це просто божевілья, треба було нам хоч помитись, переодягтись.

Джонні розсердився.

— У що переодягтись? — запитав він із злістю і, нахиливши голову, поспішив у сад.

Трое гарненьких чистеньких хлопчиків здивовано дивились на них. Маленький чорний собака вороже гарчав. Четверо робітників, інстинктивно наблизившись один до одного, пішли до входу. Один із хлопчиків, мабуть найстарший, присів. Його великі блакитні очі нашішувато блиснули. Він сплеснув руками і, похитуючись, вигукнув:

— Ой, які вони брудні й чорні!

Другий почав стрибати.

— Чорні! Негри! — закричав він на весь голос.

— Каменярі, чорти! — запищав найменший і злякано позадував до колон; нахилившись до собаки, він скрикнув:

— Візьми його, Ронні! Візьми!

Собака, гавкаючи, кружляв навколо робітників. Геддон спокійно став на східці. Одна половина великих скляних дверей відчинилась, і з-за колон з'явився лакей в обшитій золотом зеленій лівреї, в білих до колін штаних і білих панчохах. Він легко, майже безшумно ступав м'якими черевиками з великою пряжкою. Різко підвівши голову в білому парикау, лакей з такою пихою глянув на обірваних, замурзаних вугільним пилом людей, що в тих аж ноги заніміли.

— Це сер Рональд Стірлінг? — тихо спитав Віллі, який ще ніколи не бачив хазяїна заводу.

— Та ні. Це такий собі... щось на зразок головного лакея, — пояснив Тедді.

Геддон ступив уперед. Чоловік у білому парик у простягнув руку і з докором показав на східці:

— Гляньте-но!

Всі озирнулися. На білих східцях відпечаталися чорні плями — сліди від їхніх черевиків. Білий парик лакея немовби поворушився.

— Обурливо! — сказав він і знизав плечима так, що зелена ліврея з великими мідними гудзиками, з обшитими золотою стрічкою краями, розстебнулася на його животі. Він ляснув у долоні й сказав:

— Негайно ж ідіть звідси!

Потім обернувся і спокійно сказав комусь, показуючи, що стримує себе заради такту:

— Дженні, чому ти не зачинив хвіртку?! Бачиш, різні бродяги спокійно розгулюють у саду.

Геддон кахикнув.

— Пробачте, пане, — сказав він холодно, — ми не бродяги, а чесні робітники заводу сера Рональда. — Він знову кахикнув і додав: — Ми хотіли б поговорити з хазяїном.

Лакей підвів брови так, що вони аж торкнулися парика.

— Он як?! У цьому одязі?! Такі брудні?

Він велично махнув рукою; мабуть, цей жест був запозичений у якогось вельможі.

— Нечуване нахабство! Геть звідси! Негайно!

Геддон уперто й спокійно дивився на нього.

— На заводі дуже багато людей переконані в тому, що сер Рональд Стірлінг ще ніколи не виганяв нікого, хто приходив до нього з проханням.

Лакей оглянув його з ніг до голови. Видно було, що він вагається. Це був досвідчений служака, знав порядки в панських домах і розумів, що честь господаря дому треба оберігати.

— Це справді так, але він тепер приймає відомого знатного гостя. — На устах його з'явилася ледве помітна усмішка. — Той приїхав раніше, ніж ви, тому хазяїн і розмовляє з ним раніше, — пояснив лакей таким тоном, ніби звертався до дурників або до маленьких.

Геддон кивнув головою.

— Зрозуміло, — відповів він, удаючи, ніби не помітив насмішки, — ми почекаємо. Знатні пани звичайно

бувають дуже зайняті, завжди поспішають, тому ми, мабуть, скоро дочекаємось прийому.

Білий парик знову затрясся від обурення.

— Тут не можна стояти, — процідив лакей крізь зуби. — Якщо ви не підете звідси, я звелю вивести вас.

Геддон усміхався.

— Спробуйте, — сказав він спроквола, наслідуючи церемоніальний, але разом з тим грубий тон лакея. — Але я думаю, що з цього нічого не вийде, бо ми все одно не підемо звідси.

Трое робітників мовчки стояли за його спиною вприпул один до одного. Їх брудні від вугільного пилу пальці були стиснуті в кулаки. З товстого, добре поголеного обличчя лакея в білому парикі раптом зникла вся пиха. Спокійно зважуючи обставини, дивився він на обірваних пришельців. Їхня поведінка була для нього незвичною. «Може, щось трапилось, що вони такі сміливі?» роздумував лакей.

— У якій ви справі прийшли? — коротко спитав він нарешті.

— Це ми тільки йому самому можемо сказати, — почувалась така ж коротка відповідь.

Білий парик зник за дверима, які зачинилися за ним. Дитячий гомін відновився. Маленький чорний собака знову прибіг, голосно гавкаючи.

З-за рівно підстрижених вічно зелених кущів вибігла блакитноока дівчина в білому платті.

— Ронні! — крикнула вона на собаку. Собака замовк.

Дівчина підійшла ближче і з цікавістю глянула в обличчя дивних людей, що стояли мовчки.

Поволі простягла дівчина вперед руку, в якій блиснула маленька монета.

— Візьми... — сказала вона ласкаво, звертаючись до Віллі, який, мабуть, здавався їй найстаршим.

Віллі заперечливо похитав головою.

— Не треба мені, дівчинко, — промовив він коротко, не знаючи, чи сердитись, чи розчулитись.

Дівчина підняла біляву, старанно зачесану голову:

— Не бійся... Візьми! Я кожному жебракові даю.

Брудне обличчя Віллі почервоніло.

— Ми не жебраки, — сказав він і одвернувся.

Великі, блакитні очі дівчини широко розкрилися від подиву.

— Тоді чому ж ви такі брудні? — запитала вона, і рука з грішми нерішуче опустилась.

— Бо така в нас робота, — спокійно відповів Геддон.

— Мій батько теж працює, але він не брудний, — дотепно намагалась дівчина пояснити свою думку.

Геддон усміхнувся:

— Він, може, виконує іншу роботу... Скажи йому, дочко, щоб вийшов до нас!

Дитяче обличчя почервоніло від гніву.

— Я не твоя дочка! Я дочка сера Рональда Стірлінга! — крикнула вона і побігла в сад.

Розділ четвертий

Полум'я від великих полін, що горіли в каміні, зблідло від денного світла. За вікнами стояв густий туман, а по величезних картинах, які висіли на стіні, іноді ковзав червоний відблиск вогню. На прикрашеному художньою різьбою шаховому столику стояли старовинні фігури з слонової кістки. Двоє чоловіків нерухомо сиділи за столиком один проти одного. В кімнаті панувала тиша, яка звичайно буває перед прийняттям важливого рішення.

— Не вважайте мою нерішучість за недовір'я, дорогий Вансі, але мені мало відома ваша спеціальність, і я, власне кажучи, не знаю навіть, у що я вкладаю свої гроші.

Сер Рональд Стірлінг, сивіючий чоловік у синьому піджаку, сидів у кріслі з рівною спинкою, трохи нахилившись уперед, і дивився на шахові фігури так, ніби думав над черговим ходом.

Його співрозмовникові, широкоплечому, з пропорційною постаттю чоловікові, було, мабуть, років тридцять. На ньому був сіруватокоричньовий піджак військового покрою, світлосірі вузькі штани і високі чоботи із шпорами.

Його холодне обличчя зберігало вираз терпеливості й чекання, як у мисливця, що стоїть наготові: у правій руці він тримав складений батіг і поглядав на величезного смугастого, як тигр, собаку, що лежав біля каміна. Собака, нашорошивши вуха, дивився на хазяїна, завжди готовий виконати його наказ.

— Повірте, я не пропоную вам нічого такого, що могло б матеріально або морально загрожувати стародавньому блискові дому Стірлінгів,— сказав Вансі.

Хоч у його голосі відчувались нотки вимогливості, але говорив він улесливо.

— Я тільки прошу вас, щоб ви допомогли мені, наскільки це дозволять вам ваші грошові справи, і взяли на себе витрати по будівництву чотирьох, п'яти або, може, шести кораблів, тобто — взяли на себе частину витрат, зв'язаних з моєю експедицією. Це звичайна короткотермінова позичка. У нашій державі щодня дають тисячі таких позичок.

Він поклав на груди широку кістляву руку. На довгих, тонких пальцях було дев'ять масивних перснів — червоних, синіх, виблискуючих жовтуватосинім відтінком. Вансі підвищив голос.

— Я даю у два-три рази більші проценти, ніж будь-хто платив коли-небудь... Це ви повинні визнати, як ділова людина, сер Рональд.

Сер Рональд Стірлінг дивився на великого, з широкими смужками, собаку.

— Прекрасна тварина,— сказав він тоном знавця собак.— Я ніколи не бачив такого гарного, рослого собаку цієї породи з такою легкою, безшумною ходою. У нього хода, як у кішки, а м'язи, як у лева.

Стірлінг скося глянув на пальці Вансі, прикрашені перснями, і подумав: «Йому дуже потрібна ця позика, тому він і хизується своїм багатством».

Смугляве, з гострим підборіддям обличчя Вансі лишилось нерухомим; він тільки ледь помітно усміхався своїми вузькими, міцно стиснутими губами, бо знав, що обіцяні проценти до вподоби Рональдові.

— Так, Роксен — справжній собака. Я ніколи ще не бачив самки, яка б так любила вбивати і так насолоджувалася б кров'ю. В Африці інколи вона й сама полювала.

Він вагався, чи говорити, чи ні, але, подумавши, тихо додав:

— Найбільше любить м'ясо негрів.

Сер Рональд Стірлінг здригнувся і перепитав:

— Людське м'ясо?

Він трохи зблід і зробив такий рух, ніби відсувається од каміна, біля якого ліниво лежав собака.

— Я сказав — негритянське м'ясо,— поправив його Вансі і швидко додав:— Якби ви колись поїхали в Африку і побачили села дикунів, їх побут, життя, то й ви стали б відрізняти людей від чорношкірих дикунів. Може, ви думаєте, що в Африці немає людоджерів?

Його широке плече трохи нахилилося.

На обличчі сера Рональда можна було помітити роздратованість.

— Я знаю, ви сміливий, удачливий ділок, Вансі, але ви помиляєтесь, коли думаєте, що для мене найважливішим є проценти. Ні... ні... хоч я й дуже поважаю свободу дій інших, але не можу погодитись, щоб мої гроші хтось використовував для нечесної або негуманної справи. «Легше верблюдаві пролізти крізь вушко голки, ніж багатієві потрапити в рай», говорить у святому письмі. Отож, я своєю поведінкою завжди намагався довести, що ці слова мають протилежне значення. Мої робітники дуже люблять мене. Запитайте кого хочете, навряд чи ви почуєте погане слово про мене. Мені дуже хочеться вам допомогти, і все-таки я вагаюсь. Справа ось у чому: якщо я позичу вам таку суму, то не зможу видати моїм робітникам платню... а багато з них живе в надто тяжких умовах... Це мене дуже непокоїть, бо робітників свого заводу я завжди вважав за домашню челядь.

Холодні сірі очі Вансі уважно стежили за виразом обличчя і найменшим порухом Стірлінга так, як щойно за фігурами на шаховому столику, а вуха прислухалися до інтонацій його голосу.

— Повірте, сер Рональд, навіть коли б ви віддали свої гроші на будівництво лікарні чи будинку для старих, то не зробили б благороднішої справи, ніж віддавши їх для моєї експедиції,— сказав він з глибоким і щирим переконанням. — Якщо я перебудую свої кораблі, то зможу перевозити до Північної Америки в чотири рази більше чорношкірих. Ви уявляєте собі, що це означає: квітучі саджанці, нові будови, пожвавлення економічного життя, підвищення добробуту! Там, де смерділи болота,— квітнуть тепер родючі землі. Там, де порушували тишу тільки шакали,— тепер виростають села й містечка. Багато вправних американських плантаторів вдячно і з повагою згадували б вас, якби ви допомогли мені.

Сер Рональд зітхнув.

— Але ж ми зараз перебуваємо у стані війни з Америкою,— сказав він нерішуче.

— Тим більш цінно, що ми продовжуємо нашу мирну працю навіть у такому важкому становищі.

Вансі ударив долонями по колінах. Опушені вії собаки трошки піднялися. З вузького прорізу темносірих вій у співрозмовників втупився пильний погляд жовтуватих собачих очей.

— І все-таки... торгівля невольниками... це така справа, яка... не має нічого спільного з моїми моральними переконаннями,— сказав сер Рональд.

Різким рухом він підвів голову і додав голосніше:

— Так... я рішуче засуджую торгівлю невольниками. Я вважаю це негуманною справою.

Вансі нервово здригнувся. Він раптом відчув, що або у Рональда таємні цілі, або той справді відступає після того, як усе вже вважалось закінченим. Він глибоко зітхнув. На його товстій, смуглявій шиї заворушився красивий чорний галстук. Вансі поклав руку на стіл, повернувши персні до вогню, що палав у каміні. Діаманти засяяли під вогнем слабким рожевим промінням.

— Невільники? Не вживайте цього зовсім не підходящого слова,— сказав улесливо Вансі.— Ці дикуни не невольники, а військовополонені. Адже вони потрапили в наші руки в результаті збройного походу. Полювання на невольників? Мою експедицію так може назвати тільки неосвічена людина! Вї забуваєте, що перед кожною експедицією я укладаю офіціальний договір з африканськими царками, які беруть участь у поході нарівні зі мною! Наші дії бездоганні в дипломатичному розумінні! Ми не полюємо! Але ж маємо ми кінець кінцем право відвозити військовополонених туди, куди хочемо! Часто буває, що нема потреби влаштовувати військову експедицію, бо чорний царьок, користуючись своїм законним правом, сам віддає нам кілька сотень із своїх підданих за бочку рому, за скляний перламутр, за дзеркала або за кілька метрів пістрявої матерії.

Сер Рональд Стірлінг задумливо глянув униз на вичищену до блиску пряжку на черевиках.

— Саме це й бентежить мою совість! Купівля і продаж людей! Жахливо...

Вансі знизав плечима.

— Сер Рональд, усім відома ваша вірність королеві. Не один з ваших предків помер на королівській службі, а ви все ж таки висловлюєте республіканські думки. Адже її величність теж наймала за гроші солдатів у німецьких князів! Хіба це гріх?

— Її величність, певно, керувалась у своїх діях якимись вищими ідеями,— почулася холодна відповідь.

Вансі махнув рукою, в якій тримав батіг.

— Я теж керуюсь вищими ідеями. Повірте, цим дикунам куди краще жити на плантаціях, у хатах із стінами й покрівлею, ніж у тих жалюгідних куренях з лози, у джунглях, серед безлічі небезпек! На плантаціях ними командує плантатор, що платить за них великі гроші і, як добрий хазяїн, береже їх. А вдома вони — власність кровожерних тиранів, які для втіхи страчують своїх підлеглих... Якби ви знали, з якими труднощами й ризиком зв'язані такі походи, то із спокійною совістю сказали б, що моя експедиція кінець кінцем має на меті добробут для дикунів і навіть... навіть... у моїх комерційних методах можна знайти відтінки любові до людини... Безумовно, в нашій справі зустрічається багато надто жорстоких людей, але...— його довгі пальці знову забігали по грудях,— якщо я перебудую свої кораблі, то замість кают буде більше кліток, і тоді товару вміститься там значно більше. Правда, в окремих клітках дикунам доведеться розміщуватись трохи тіснувато — вони лежати-муть тільки боком, не зможуть ні сидіти, ні лежати як слід, але таким лінивим істотам це й не потрібно. Товар з окремих кліток я накажу виводити у певні години на палубу оправлятися. Це мій людський обов'язок. Коли вони хворіють, я сам подаю їм медичну допомогу... Безперечно, в таких випадках я завжди думаю про всіх присутніх на кораблі і тому вживаю заходів, щоб кілька хворих не загрожували їм. На моїх кораблях ніколи не буває епідемій.

Сер Рональд глянув у камін, ніби зважуючи правдивість слів свого гостя.

Вансі кашлянув:

— Головна причина тих жахливих історій, про які й ви чули,— полягає в тому, що у підприємців обмаль капіталу. Їм бракує озброєних людей. Вони нападають на найближче село і забирають там усіх: старих, хворих, знесилених, бо вибрати ніколи. Ваша позика дасть

мені змогу вирушити з більшим загonom, проникнути глибше в ліси і брати для себе тільки міцних, здорових негрів, тобто таких, які витримують усю дорогу. Без вашої позики куди більше людей втратить життя.

Сер Рональд уважно дивився в обличчя Вансі.

— Скільки триває дорога від африканських берегів до Америки?

— Вісім тижнів.

— Вісім тижнів — лежачи? Адже смертність буде дуже велика!

В його холодному тоні не чулося співчуття до тих людей, про яких вони говорили, хоч на обличчі можна було прочитати обурення. Вансі відчував, що вже недалеко позитивна відповідь на його прохання.

— Ви хворіли коли-небудь вісім тижнів? — запитав він, усміхаючись з виглядом переможця.

— Хворів.

— Лежали?

— Лежав.

Вансі, тріумфуючи, розвів руками.

— Отже, витримали. А ви ж хворіли. Як же ви можете припустити, що ці здорові, мов тварини, дикуни не витримують? Втрата товару під час дороги досягає не більше як двадцять процентів. А у мене — сім-вісім.

Ранні присмерки осіннього дня вже наповнили кімнату. Надворі густішав туман. Іноді до кімнати долинали уривки слів, гавкання собак. Тоді собака, що лежав біля каміна, швидко підводив голову. Сер Рональд зробив рух, щоб підвестись.

— Дивіться, Вансі,— сказав він різко, майже наказуючи,— торгівля невільникami несумісна з моєю совістю, честю, але, якщо я все-таки візьму участь у вашій комерції, то зроблю це не тому, що мене приваблюють великі проценти, а тільки щоб полегшити долю нещасних, яких ви так чи інакше захопите в неволю. Мої довірені люди виїдуть до Нового Орлеана, щоб контролювати перебудову корабля і ваше ділове листування. Один з них допоможе вам підібрати склад експедиції і проводити вас до Африки.

Вансі похмуро, мовчки слухав.

— Я запропонував вам такі високі проценти, щоб зберегти свободу дій.

— Не потрібні мені проценти! — різко перебив його Стірлінг.

З обличчя його зник спокій. Погляди їх зустрілися. Широкоплечий, з атлетичною постаттю, смуглявий чоловік відвернув очі. Розчепірені на грудях пальці в персях поволі поповзли вниз.

— Ви теж хочете мати пайку з цієї справи?..

— Так, відповідно до вкладеної мною суми, а крім того, — всі ваші акції. Повний контроль і керівництво.

Холодно, мов градини, летіли слова у смугляве обличчя Вансі.

— Тоді керівництво моїм підприємством повністю перейде у ваші руки, — промовив він, ледве приховуючи обурення.

Сер Рональд підвівся з стільця, обережно обійшов великого собаку і, зімкнувши руки ззаду, зупинився.

— Можете звернутись з подібною пропозицією до будь-кого іншого, — сказав він і голосно засміявся. Його білий парик ворухнувся, а коли нахилився перед каміном, штучна коса забігала між шаховими фігурами. Вансі міцно зціпив зуби, і на щоках випнулися м'язи щелеп.

— Сер Рональд, я бажав би мати справу з вами... Ваше ім'я є запорукою того, що... — він немовби засоромився, змовк, а тоді тихіше додав: — А між іншим, ви не досвідчені в цій справі.

Стірлінг підняв руку:

— А чи знаєте ви, що ваш корабель «Отелло», який ішов з Нігерії до Нового Орлеана, затримав один із загонів англійської королівської ескадри в районі Ямайки і привів його в порт Кінгстон?

Вансі мовчав. Його смугляве обличчя відразу зблідло. Сер Рональд з закладеними назад руками хотів був пройти перед каміном, але, зустрівши підозрілий погляд великого собаки, визнав за краще повернутись до шахового столика.

— Ваше підприємство, Вансі, — американське підприємство, а ми перебуваємо у стані війни з Америкою, тому капітан королівської ескадри затримав ваш корабель, користуючись воєнним правом.

Вансі випростався.

— У вас так багато знайомих, старих друзів в адміралтействі... — В його голосі почулося прохання... —

Може, вдасться скасувати рішення про затримання корабля?

Над коміром синього піджака ворухнувся вкритий рисовою пудрою локон парика.

— Ви, як бачу, не зовсім поінформовані, Вансі. Адміралтейство, на моє прохання у справі вашого корабля, зважило, що хазяїном корабля є бездоганний громадянин Англії і що вантаж його не можна назвати воєнним... Тому арешт знято...

Він обернувся. В його руці зашарудів великий аркуш паперу з печаткою. Вансі відсахнувся, ніби його вдарили в груди, а потім простягнув обидві руки за папером.

— Коли ж це?.. Яким чином?.. — запитав він радісно. Сер Рональд усміхаючись розвів руками.

— Я щиро, від усієї душі завжди готовий порадувати своїх гостей... Між іншим, мушу вам сказати, що бути в курсі всіх справ тепер — це великий обов'язок. Проте, якщо ваші кораблі знову будуть затримані нашими військово-морськими силами, то неодмінно зв'яжіться з моїми довіреними, яких ви знайдете або на самому військовому кораблі, або в Кінгстоні, і покажіть їм мого листа... А тепер домовимось про поділ прибутків.

Вони відчували, що рішення, власне кажучи, вже прийнято, і одночасно обоє сіли.

Напрями руху вантажів, ціни, операції, ідеї, заперечення швидко перекидалися над шаховим столиком. На підлозі, біля коліна свого хазяїна, великий собака раптом підвів голову. По його спині, як хвилі, забігали чорні стрічки. Чутливим носом він нюхав повітря.

— Гляньте-но, він чує негра! — примруживши очі, Вансі подивився на собаку.

Десь у передніх кімнатах почувся гомін. Величезний собака безшумно підвівся. В його очах відбивався жовтуватий вогонь каміна. Він виставив передню ногу, потягнувся і позіхнув. У пащі блиснули могутні вологі зуби, що перемелюють кістки. Поки хазяїн і гість, нахилившись над списаним цифрами аркушем паперу, тихо сперечались, собака безшумно підповз до дверей, підвівся на задні лапи і взявся передніми за ручки дверей.

— Гляньте-но... гляньте, відчиняє двері! — з гордістю засміявся Вансі.

Сер Рональд неуважно глянув убік і продовжував свої розрахунки. Великий собака мовчки зник за две-

рима... Шум посилювався, може, тому, що відчинилися двері. Хтось сердито кричав. Відповіли хрипкі голоси. Раптом почулися кроки. Без стуку зайшов лакей. Обличчя його було червоним від гніву. Парик сповз назад. Сер Рональд підвів очі.

— Що трапилося, Джемс? — спитав він розгублено. Лакей, важко дихаючи, поправляв ліврею.

— Пробачте, сер, що я зайшов без стуку, але прийшли з заводу... Я не знав, чи повідомити поліцію, чи вам сказати... бо це вже занадто. Оті нахабні жебраки... Так-так, це правильний вираз, з вашого дозволу, нахабні жебраки можуть вивести з терпіння найспокійнішу людину!

Обличчя сера Рональда набрало суворого виразу.

— Робітники мого заводу не жебраки. Вони теж належать до мого дому, так само, як і ви, Джемс, — крикнув він лакеєві, потім кивнув до Вансі: — Бачите, прийшли благати. Поки що, правда, прийшло лише кілька чоловік, але якби я задовольнив хоч частину їх законної вимоги, то через годину вже сотні людей були б у моєму саду.

До Вансі вже повернулась хоробрість, і він сказав:

— Після першої вже експедиції ви зможете благодіяти скільки захочете... Якщо ми будемо працювати спільно, то під час війни тільки наші кораблі і зможуть плавати! Чи ви розумієте, що це означає? Як тільки я допливу до Нового Орлеана, то поскуповую всі парусники, які тепер через блокаду пліснявляють там у порту...

Раптом з-за дверей почувся крик, тупіт ніг. Задзвеніло скло. Вансі, сміючись, підморгнув:

— Здається, Роксен і жебраки сперечаються. Вам, сер, і виходити не потрібно.

Затупотіли черевики. Почулася сердита лайка, потім знову хтось крикнув.

Розділ п'ятий

Після тривалого чекання в усіх чотирьох робітників разом виникло бажання діяти. Геддон утратив свою холонокровність. Джонні став одчайдушно сміливим. Тедді, який думав тільки про себе, сердився, що прийшов

не сам, і першим рушив був уперед. Віллі Піс думав тільки про хвору дружину.

— Е, піду я першим, а ви йдіть за мною, якщо хочете,— сказав він.

І вони всі рішуче пішли разом.

Тедді йшов з похиленою головою. Раптом йому спало на думку відійти якимсь убік і заховатись, а згодом, якщо інших виженуть, вийти... «Це неможливо, тоді хазяїн буде вже лютий... а я ж обіцяв Етелі до вихідного плаття стрічку». Хоч сам він не їв уже два дні, бо пекарні не пекли хліба, але вперто думав тільки про те, як засяє усмішка на червоних устах дівчини, коли він по обіді віддасть їй обіцяну широку ясносиню шовкову стрічку.

Джонні мимоволі озирнувся, але перед його затьманими від голоду очима все змішалося: лорди, схожі на королів, що дивились на нього з великих золотих рам, велетенські вікна, позолочені легкі стільці, маленькі блискучі столики, велика скляна люстра з безліччю різних прикрас, що звисала із стелі і була подібна до казкової блискучої хмаринки. Ліворуч на стіні висіла колекція стародавньої зброї: уельські луки, широкі шотландські мечі, масивні бойові ірландські сокири, німецькі списи, довгі італійські кинджали з вузьким лезом, легкі, гострі, як бритва, французькі шаблі, угорські булави, східні шоломи, опуклі старовинні панцири, округлі магометанські щити, на яких дивними літерами була викарбована правда аллаха.

Джонні вразився. З сумом подумав він про свою сім'ю і раптом з розпачу рвонувся і вийшов поперед Тедді. Він бачив, як двері, за якими зник лакей, ворухнулись. Ноги у робітників задубіли. Їм здавалося, що зараз перед ними з'явиться сер Рональд Стірлінг. Двері відчинились трохи ширше...

Джонні оглянувся на Геддона і прошепотів:

— Ідіть, говоріть з ним...

У глибоких, розумних очах Геддона промайнув страх. Джонні знову подивився на двері. З-за напіввідчинених дверей виліз велетенський собака.

Настала тиша.

— Не рухайтесь... — тихо сказав Геддон, але було вже пізно.

Тедді, який стояв попереду, інстинктивно потягнувся рукою до легкого позолоченого стільця. Раптом очі со-

баки налилися кров'ю, і він широко роззявив рота. Могутні його зуби блиснули. Довге тіло притислось до підлоги і блискавично відштовхнулось. Собака вибив з рук Тедді стілець. Тедді побачив вищирені зуби собаки близько перед собою, відчув на обличчі подих звіра, хотів відступити назад, але посковзнувся на блискучій, як дзеркало, підлозі і впав на бік. Лежачи на підлозі, він мовчки підняв стілець і вдарив собаку по голові. Могутні білі блискучі зуби голосно клацнули, потім знову наблизились до його горла. Тедді хотів підвестись, але собака перестрибнув через стілець. Передніми ногами він уперся в плечі людини, що одчайдушно пручалась, і почав кусати, тикаючи довгою головою, як гадюка. В зубах у нього стирчали темні криваві лахміття.

Джонні на мить застиг, широко розкривши очі, а тоді прожогом кинувся до колекції зброї. В його руках блиснув довгий німецький спис. Покрутивши його над головою, він ударив залізним держакон по вигнутій спині собаки. Тварина відскочила од своєї жертви і приготувалась до стрибка. Джонні бачив, що страшна паша собаки знову розкривається над шиєю Тедді, який нерухомо лежав на підлозі. Він підскочив ближче і встромив тупий держак списа в широке горло собаки. Сердце ричання собаки припинилося. Віллі і Геддон, схопивши стільці, почали бити великого собаку, який раптом жалібно завив.

І тут розчинилися двері.

— Негідники! Бродяги!! — грімнув голос від дверей.

Смугляве обличчя Вансі тремтіло від гніву. Скручений в його руці батіг вирівнявся. Тедді поволі підводився. З його рук, плечей і ніг текла кров, але в очах уже не було страху. Він поворушив плечима, ніби потягувався, потім, ліниво помахуючи довгими руками, підійшов до Вансі, що несамовито кричав у дверях. Вони зустрілися поглядами. Вансі мимоволі сховав батіг за спину.

— Ваш собака? — запитав тихо Тедді.

Вансі глянув на собаку, який із закривавленою мордою, завиваючи, тулився до свого хазяїна.

— Адже з собаки йде кров! — крикнув він обурено і підняв кулак. — Хто насмілювся вдарити собаку? Вийди вперед! Кляті злодії!

Він помітив, як рука кремезного, широкоплечого чо-

ловіка, що стояв перед ним, ворухнулася. Досвідчений забіяка, він пильно глянув на важкий кулак робітника.

— За це ви життям поплатитесь! — крикнув Вансі, шаленіючи від гніву.

— Це справді жакливо...—почувся раптом знайомий, спокійний голос.— Люди, як ви можете бути такими жорстокими? Так, так, з собаки йде кров... Іде кров з цієї бідної тварини...

На обличчі сера Рональда з'явився вираз глибокого жалю. Він мовчки, з похиленою головою дивився на собаку.

Тедді показав йому свою руку:

— З мене теж іде кров... Подивіться, що зробив зі мною собака! Плечі, руки, ноги мої... Всі тут бачили...

Обличчя сера Рональда набрало холодного виразу судді, який має зараз виголосити справедливий вирок.

— Чому ви вдерлися в мій дім? Чому ви не попередили про свій прихід? Ця вірна, бідолашна тварина вартувала мій дім, а ви четверо, як вовки, напали на неї! Сором і ганьба! Майте на увазі, я подам на вас у суд! Це ж справжній напад! Це вбивство! Тут, перед моїми дверима, вчинити такий ганебний скандал! І це тоді, коли у мене в домі гість!

Виголошуючи ці страшні обвинувачення, він простягнув уперед руку і з глибоким обуренням втупився очима у бліді, забруднені обличчя.

— Хотів би я знати, що сказав би кожен з вас, якби незнайомі люди вдерлися нахабно до вашої квартири? Якби вони поламали меблі? Забруднили б підлогу? Поранили б того, хто хотів перешкодити злодіям?!

Робітники мовчали. Геддон кашлянув. Він зрозумів, що сер Рональд радий нагоді виступити в ролі ображеного, сердитого хазяїна і вигнати їх геть. І він тихо сказав:

— Пане, ми прийшли сюди тому, що вже давно не одержуємо нашої законно заробленої платні. Наші сім'ї голодують, і ми теж...

Сер Рональд гнівно підняв обидві руки.

— Багато робітників з мого заводу мало не щодня приходили сюди й благали, щоб я допоміг.— Він махнув зневажливо рукою.— І я давав! А тепер я прошу довір'я і терпіння. Голодуєте? Якби ви економили, то не голодували б. Я добре знаю своїх робітників. На превеликий

жаль, більшість з них — п'яниці, бродяги. Але є між ними кілька... так, є кілька ощадливих, розумних, чесних, вони ніколи не приходять сюди сваритись, бо завжди відкладають кілька шилінгів на чорний день. Учуться в них, і тоді не будете голодувати.

На хвилину він замовк, а тоді, знову махнувши рукою, додав:

— Подякуйте за добру пораду і йдіть геть. Негайно йдіть геть! Але вірте мені. Як тільки буде можливість, ви зразу ж одержите свою платню. Я завжди піклувався про своїх робітників, як про свою челядь. Вансі, заведіть собаку в кімнату! Джемс, проведіть цих людей і зачиніть за ними двері!

Він повернувся і, пропустивши вперед Вансі, зник за дверима. Люди закликали на місці. Тедді розглядав свої рани. Постоявши так трохи, він повільно повернувся і першим попрямував до виходу. Інші мовчки пішли за ним.

Надворі стояла похмура пізня осінь. Джонні почув, як у замку гарних воріт з кованого заліза двічі повернувся ключ. Він ще наважився озирнутись.

— Що тепер нам робити? — спитав він тихо. На мить йому здалося, ніби спис усе ще в його долоні, і він мимоволі стиснув пальці в кулак. Усі мовчали. Геддон дивився деякий час у туман, що спустився на вулицю, і наreshtі сказав:

— Або послухаємося його поради і помремо з голоду, або ж примусимо його виплатити нам зароблене.

Він озирнувся навкруги і додав:

— Безперечно, якщо будемо діяти окремими групами, то сил нам не вистачить. Горе спільне, то й боротися треба спільно.

Усі четверо повільно йшли вулицею, яку все більше оповивав туман.

На подвір'ї заводу, у вечірньому тумані, робітники похитуючись ходили від домни до домни так само, як і вранці. Кілька навантажених залізною рудою тачок повільно повзло вгору по крутих дошках...

Джонні схопив одну тачку, приєднався до гурту і мовчки пішов до широких дощок. Старий Гіббс, який віз за ним біле вапно, помітивши, що хлопець іде повільно, теж притишив ходу.

— Та швидше ж! — гукнув він до Джонні.

Високий, худорлявий Джонні зігнувся, напружуючись. Тачка його зупинилася перед самими дошками. Старий Гіббс теж зупинився. Він відчув, як колесо тачки робітника, який ішов позаду нього, вдарилося йому в за-каблуки. Озирнувшись, крикнув:

— Куди рвешся? Може статися нещастя!

Джонні глянув уперед. Валка тачок урвалася. Перед ним, згорбившись, піднімалось по дошках кілька чоловік, але внизу, біля підніжжя домни, зібралася вже група нетерплячих людей. Раптом Джонні різко перекинув тачку догори дном, і вся важка руда з гуркотом висипалась під дошки. Геддон і Віллі Піс, які досі нерухомо стояли біля вугільної гори, поспішили до нього. Геддон повільно виліз на тачку.

— Люди! Я розповім вам про те, що переказував сер Рональд Стірлінг!

Голос його глухо пролунав у тумані, але з облич людей зникла байдужість. Очі схвильовано й тривожно заблищали. Почувся тихий гомін. Кілька чоловік залишили свої тачки й підійшли ближче.

— Що таке?! Що трапилось?

— Що буде з платнею?

Геддон спокійно зачекав, коли збереться якнайбільше людей, а тоді випростався й почав:

— Сер Рональд Стірлінг переказує: терпіння і довір'я. Каже, щоб ми ждали. Коли зможе, тоді й запла-тить.

На подвір'ї запанувала мертва тиша. Всі сподівалися, що Геддон говоритиме ще, що він пояснить, порадить щось або хоч обуриться, але він мовчав.

— Доки нам ще чекати?! — почувся раптом знайо-мий, хриплий голос багатодітного Френка Пейвера. — Доки?! Про це скажи!

Геддон подивився навколо.

— На це ви повинні самі відповісти,— сказав він го-лосно, різко.

— Ми повинні відповісти?! — обурено крикнув силь-ний, стрункий Гаррі Райверс.— Скажи нам, що робити, що відповісти?

Геддон ще трохи помовчав.

— От про це нам і треба порадитись,— сказав він спокійно.— Хто хоче взяти участь у розв'язанні цього

питання, хай сьогодні ввечері прийде до шинку Шорті Блека.

— Що там таке? — почувся голос з боку майстерень.

З туману виникла висока постать пана Селвіна.

— Нічого! Нічого! Тільки перекинулась одна тачка, пане Селвіне... — заспокоїв його старий Гіббс.

— Тачка перекинулась? — Наглядач почервонів від гніву. — Хто цей негідник з двома лівими руками? Його треба негайно звільнити з роботи!

Він хотів був пройти вперед, але ряд мокрих спітнілих спин і плечей не розступився перед ним. Наглядач нерішуче потупцював на місці і, побачивши, що тачки знову рушили, загрозливо потряс палицею і відвернувся.

Туман густішав. Коли почало темніти, з'явилися постаті плавильників, що тягали внизу, біля домни, масивні залізні жердини. Їх великі тіні добре видно було крізь туман. У кінці заводського подвір'я пролунав гонг. З довгих майстерень у глибині двору ринула німа маса мокрих людей. Чути було нерівномірне хлюпання чобіт по грязюці.

Джонні вийшов з воріт заводу й нерішуче зупинився. Його паралізували смертельна втома й голод, але він не наважувався йти додому без грошей. «А втім, холодно. Одяг мокрий, і ніде його висушити».

— Гей! — гукнув він, побачивши серед натовпу робітників Геддона і трохи позаду від нього Тедді. Але, здається, вони не помітили його. Джонні проштовхнувся до них.

— Чому ти не перев'язав рани? — спитав він, ляснувши Тедді по плечу.

Тедді похмуро мовчав, а потім обізвався, похиливши голову:

— Хай бачать усі, як платить хазяїн... Та й де ж у біса я міг їх перев'язати?

— Треба було піти до лікаря, — сказав тихо, співчутливо Геддон.

— Я помив рани та й годі, — знизав плечима Тедді.

— А може, собака був скажений, — висловив припущення Джонні.

— Мабуть, не більш скажений, ніж його хазяїн...

Вони вийшли на вулицю. Було вже темно. Там, де робітники розходились у різні боки, хтось голосно кричав. Підійшовши ближче, Джонні розібрав:

— ...Сьогодні увечері в шинку Блека! Треба діяти!.. Сьогодні увечері в шинку Шорті Блека...

Це був знайомий голос, але чий?

Тедді ніяк не міг пригадати, хто це. Прислухалися. Геддон упізнав голос.

— Та це ж Віллі Піс...— сказав він вражено.

Всі здивовано підвели голови. Здавалося неймовірним, що це був саме Піс, завжди мовчазний Віллі Піс.

— Авже ж він...— почав був Джонні і раптом замовк. Вони мовчки пішли разом з усіма.

— Ну, я зайду сюди...— сказав, ніяково посміхнувшись, Геддон, коли вони підійшли до довгого, одноповерхового будинку шинку Шорті Блека.

— І я хотів сказати це саме,— буркнув Тедді.

Вони зупинились на мить, але четверо-п'ятеро робітників, що теж ішли до шинку за ними, вштовхнули їх поперед себе в приміщення. В шинку стояв туман від мокрого одягу і горілчаний запах. У каміні палахкотів вогонь. Угорі, під стелею, горіли дві лампи, слабо освітлюючи зал. На лавах за довгими столами сиділо вже кілька чоловік. Їхні обличчя були освітлені тільки з одного боку, а другий лишався в темряві. Джонні сів. Втома заглушила в ньому голод. Він сперся ліктями на стіл. Вогонь каміна приємно зогрівав його плечі. Раніше хлопець не наважився б зайти до шинку без грошей, але тепер, з Геддоном, він почував себе вільно й невимушено. Очі його заплющувались. Уже напівсонний, він чув, як відчиняються двері корчми. Групами й поодинокі заходили робітники, дедалі все більше й більше. Низьке приміщення сповнилось гомоном. Де-не-де лунав стукіт глиняного кухля, але більшість робітників тільки головами похитували, коли шинкар, якого за невеликий зріст називали «Шорті», тобто «Короткий», підлесливо схилявся над ними.

— Розумію... У вас тепер бурчить у животі, і тому ви сердиті,— казав він елейним голосом.— Проте я знаю, що відомий своєю добросердістю сер Рональд Стірлінг хоче вам добра. Він вам не платить, щоб ви не пропили гроші. Без грошей гріха менше буде.

— Ні,— похитав головою Френк Пейвер,— якщо бу-

демо отак постити й надалі, то не тільки я, але й моя сім'я...— Він, не закінчивши, повернув голову і показав, як зав'язують мотузку на шиї.

— А ми не будьмо німими тваринами, щоб мовчки не звалитися з ніг під час роботи,— пролунав голос Гаррі Райверса.

Шорті швидко закивав головою.

— Правильно, хлопці! Правильно, Гаррі! Ти маєш рацію! Не піддавайтесь! А коли одержите свої гроші, то не йдіть до іншого шинку! Не забувайте про мою доброту.

— Годі базікати, Шорті! — перебив його роздратовано Гаррі.

Корчмар, знизавши плечима, відійшов до бочки, що стояла в кутку. Геддон бачив, як вільне місце між двома столами заповнюється робітниками, яким не було де сісти. Він знав, що люди втомлені, і боявся, що вони можуть розійтись. Повільно підвівся він з місця і тихо почав:

— Люди!..

Гомін у приміщенні вщух. Всі обернулися до нього. За другим столом почувся шум — робітники, що сиділи там, відсунувши назад лави, підвелися з своїх місць і з інтересом дивились на Геддона. Він почекав, поки вщухне гамір.

— Люди!.. Ми зібралися тут для того, щоб розв'язати просте, але надзвичайно важливе питання. Хазяїн заводу не хоче платити зароблені нами гроші. Нам треба вирішити — чи будемо й далі працювати, як невільники, чи ні?

Геддон замовк. Настала тиша.

— Не працюватимемо! Ні! — почувлись голоси.

Люди заворушилися. Френк Пейвер підвівся з місця.

— Я бачу, що хоробрих тут багато,— сказав він і насмішкувато підморгнув.— Але скажіть, з чого ми будемо жити, якщо покинемо завод Стірлінга? Де знайдемо роботу?

— І справді, куди нам іти?! — крикнуло кілька чоловік.

Геддон втупив погляд в якесь місце на столі. Вислухавши всі викрики, він сказав:

— Не слід кидати завод, але треба примусити хазяїна заплатити нам зароблені гроші! Негайно заплатити!

Ми не можемо чекати до суду! Та й грошей у нас немає для адвокатів!

— Але як його примусити? Як?! — почулося звідусіль.

Геддон наморщив лоба.

— А так: усі діятимемо спільними силами.

— Що ж саме робити?! Що?! — знову залунали нетерплячі голоси.

— Примусити?! Смішно!

— Миша хоче примусити кішку, — засміявся хтось іронічно.

Нерухоме, худорляве обличчя Геддона на мить обернулось до нього:

— Саме так думає і хазяїн, — сказав він голосно і ще голосніше додав: — Люди! Хазяїн не платитиме, бо знає, в якому ми скрутному становищі! Але він заплатить, коли це буде для нього вигідно. Якщо у нього немає грошей, то, певно, він позичив їх комусь. Отож, коли грошей справді немає, треба його примусити, щоб і він попросив у когось. Треба одноголосно вирішити, що не будемо працювати, доки він не заплатить нам. Якщо ми так зробимо, то побачите, що неодмінно заплатить, бо це й йому вигідно.

Настала тривала тиша. Робітники мовчки дивились на стіл. Гаррі Райверс похитував головою, немовби зганяв з лоба комарів.

— Я думаю... — почав він, — що, мабуть, це правильно. Але...

Знову запанувало мовчання.

Джонні відчував, як йому стиснуло в горлі. Вагання, нерішучість, обережність боролися в ньому з потребою говорити. Мовчання для нього було вже нестерпним. Він і сам не знав, що робить. Поволі підвівся. Зблід.

— Люди! Зрозумійте, мене чекають удома батьки, у них немає хліба! У мене є наречена, але я не можу одружитись! У мене є брат і сестра, які повинні краще за мене жити! Будемо діяти! Негайно! Ходімте всі разом до хазяїна! Зараз, у цю мить! Усі разом! Він тепер удома... Не можна терпіти далі такого життя!

Немов якийсь порив вітру розвіяв у людей всю їхню нерішучість. Робітники заворушилися. Джонні показав на Тедді:

— Дивіться! Ми сьогодні були в нього! Його собака

мало не загриз мого друга! Хазяїн вигнав нас! То чого ж іще сподіватись від нього!?

— Правильно! І в мене вдома діти чекають хліба! Я не можу прийти без нього додому!

Весь зал завирував:

— Хай платить! Зараз же!

— Негайно! Не можемо більше чекати!

Тедді, який досі, збліднувши від хвилювання, сидів нерухомо, раптом підскочив:

— Дивіться! Ось тут мене вкусив собака! І тут! І тут!..

Він розсунув незграбними пальцями лахміття. На плечах, руках, грудях, немов опіки від розпеченого заліза, червоніли сліди великих зубів.

— Ганьба!

— Та хіба ж ми невірники?!

Геддон глянув на Джонні і повільно сів на місце. Він був задоволений. У глибоких, розумних очах десь далеко-далеко сховалася блискуча іскорка. У шинку кричали:

— Хай платить негайно!

— Годі голодувати!

— Ходімо! Вперед!!!

— Шорті, дай факела!

Зблідлий шинкар почав нишпорити навколо себе:

— Дурні! І не пили, а вже п'яні!

— Не просіть у нього! Факели там, на подвір'ї в кутку, під стріхою! — крикнув хтось з протилежного кінця столу.

Джонні кинувся до дверей, але перед ними був уже цілий натовп. Кілька робітників передавали факели над головами тих, хто скупчився у дверях.

— Бери, хлопче! Неси, йди вперед!!! — гримнув у вухо Джонні Гаррі Райверс. Він сунув факел у вогонь каміна і передав Джонні палаючий факел, від якого з шипінням розліталися синюваті іскри.

Робітники повиходили на вулицю. В густому тумані здавалося, що й будинки заворушилися. Тедді, який, погрожуючи кулаком, ішов попереду, бачив, як з розчинених воріт шинку ще вибігають люди. Полум'я факелів високо світило над ними. Геддон помітив на перехресті вулиці постаті двох нічних вартових. Один з них, підки-

нувши на плече стару алебарду, став посеред грязюки перед робітниками:

— Куди? Куди?

Геддон весело підморгнув:

— Ідемо поздоровити нашого хазяїна!

Величезний Гаррі Райверс ствердно похитував головою:

— Так, так! Сюрприз!! Наш дорогий, хороший хазяїн і не підозрює, що ми йдемо до нього! Як він зрадіє!..

— А як радітиме його славна сім'я! — додав Тедді.

Колона пішла далі. Вулиці розширилися. Дзвінко лунали кроки. Ліворуч з бічної вулиці з'явився військовий патруль. Блиснули багнети. Офіцер у червоному мундирі, з обсипаним рисовою пудрою волоссям поклав руку на шаблю:

— Куди? Куди?!

Гаррі Райверс подивився йому в обличчя і сказав:

— Поздоровити нашого хазяїна!

Він махнув рукою, як диригент оркестру, і хриплим, удавано хмільним співучим голосом почав:

— Хай живе наш добрий хазяїн! Хай живе наш добрий хазяїн! Хай живе довгі роки!

Всі щось вигукували. В загальному гомоні чулися нашішки, погрози, гнів. Джонні вже біг. Він швидко минав одну вулицю за одною.

Раптом він опинився перед брамою великого саду, хотів був крикнути, але не встиг вимовити й слова, як кілька тіней уже вилізли на огорожу і зіскочили в сад на дбайливо підрізану траву. П'ятдесят-шістдесят рук ухватилися за прикраси з кованого заліза. Ворота похитнулися, піднялися, знову похитнулися, голосно зарипіли і важко впали на землю.

Люди помчали вперед. Сад освітився факелами. Гаррі Райверс підбіг до дверей палацу. Вихопивши з рук Джонні факел, він тупим кінцем держака вдарив у двері. Удар був такий сильний, що, здавалося, великий будинок з колонами похитнувся. У домі засвітилися свічки. Крізь товсте скло дверей було видно, як до них, поправляючи ліврею, поспішає слуга з потрійним свічником у руках. Раптом він зупинився і зник десь за дверима в коридорі. Настала тиша.

— Доки ж чекати?! — гримнув низький голос Гаррі Райверса.

Люди збилися в купу. Сотні кулаків грюкнули в двері. У передпокої палацу знову з'явилося світло. Двері відчинились. Джонні впізнав сера Рональда.

— Ось хазяїн, друзі! — крикнув він на все горло.

В тумані здавалося, що хвилюється безмежне людське море, а факели освітлюють темні хвилі його блукаючим вогником.

Вийшовши до людей, сер Рональд був вражений цією феєричною картиною. Поспішаючи, він навіть не встиг як слід одягтись. Пряжка одного черевика розстебнулася й блискотіла на землі.

— Але... але... дорогі мої діти, чи заслужив я цього? — скрикнув він тремтячим голосом. — Адже я зробив для вас стільки хорошого! А ви... отак приходите до мене... До мене!

Він аж заїкнувся від обурення.

— Платню! Платню! — кричав народ.

Сер Рональд підняв руку:

— Йдіть додому з миром, а завтра обговоримо, як... і що...

Джонні раптом вийшов наперед.

— Не підемо! Моя мати чекає хліба!

— Мої діти!

— Моя дружина!

Різко лунали голоси з натовпу.

Сер Рональд відсахнувся. За його спиною з'явилося кілька напіводягнених писарів, служники і висока літня жінка з сивим волоссям.

— Негайно!!! Негайно!!! — загула маса.

Люди все вище піднімалися по сходах. Хтось кинув камінь; він ударився об колону, відскочив і полетів у вікно. У світлі факелів, блиснувши червоним, попадали уламки скла. Кілька довгастих уламків, гострих, як лезо ножа, задзвеніли по східцях. Висока жінка з сивим волоссям сплеснула руками:

— О боже мій! Як страшно! Так само, як і в нас! Як у Франції! — крикнула вона по-французьки.

Сер Рональд Стірлінг одразу заспокоївся, і на обличчі його з'явилася байдужість.

— Гарзд. поговоримо тепер... — сказав він спроквола.

Натовп захвилювався, закричав. Хтось голосно почав благати. Робітники розступилися. Кілька чоловік когось

несли, лаючись. Молодий робітник, що йшов попереду, весело помахував білим, обсипаним білою рисовою пудрою париком. Джонні побачив, що несли лакея з переляканим обличчям.

— Не чіпайте його!.. не чіпайте!.. — благала сивоволоса жінка.

Молодий робітник із запалими грудьми, що йшов попереду, обернувся:

— Оцей лакей каже, що його послали по військо!

Настала грізна тиша, і виразно пролунав голос Тедді:

— За собаками? Знову за собаками? — Він раптом нахилився до сера Рональда і, показуючи на скривавлені перев'язки, крикнув: — Ви тепер скажіть, що собак жалієте більше, ніж мене! Тепер!

Люди схвально загули.

Стірлінг мовчав. Його вузькі губи стулилися. Він різко, але спокійно махнув рукою. Сказавши щось тихо писарям, які тремтячи стояли за його спиною, він зробив крок уперед.

— Люди, я бачу, що у вас тяжке становище. Мій обов'язок честі допомогти вам. Одну п'яту платні одержите негайно, щоб не йти додому без грошей. Про решту поговоримо завтра. Ви знаєте, що я завжди захищав ваші інтереси...

Він постояв мовчки, чуючи, як за спиною загуркотів висунутий наперед стіл, задзвеніли гроші, зашкрябало гусяче перо, потім підійшов ближче до робітників, які затихли, чекаючи, що буде далі, і глянув навколо себе.

— Ось ти, сину мій...— звернувся він до Джонні,— і ти, отам...— його палець, немовби погрожуючи, вказав на Тедді,— і ще двоє станьте ліворуч і підтверджуйте особу тих, хто одержуватиме гроші. Мій писар внесе вас усіх у список. Як твоє прізвище?

Джонні вийшов наперед.

— Джон Брус,— голосно сказав він.

Він бачив, як ковзає на папері перо писаря, чув, як задзвеніли перед ним дві срібні монети. Від радості перемоги хлопець мало не розплакався. Стиснувши у руці дві монети, він залюбки побіг би до хлібних крамниць, що відчинялися на світанку.

— Прізвище? — знову пролунав голос сера Стірлінга, і в цьому голосі почувся ніби докір.

— Тедді Гарсон! — з гордістю відповів робітник.

— У чергу! В чергу! — звучав спокійний голос Геддона.

Сер Рональд відійшов назад. Його задумливий і разом з тим сердитий погляд зупинився на маленьких мішечках з грішми. «Так... треба було заплатити... Такий скандал чимало нашкодив би моїй репутації у комерційних справах. Напевно, знайшлися б «доброзичливці», які на весь світ рознесли б, що у мене справді немає грошей», подумав він.

Робітники, які вже одержали гроші, швидко зникали в тумані. Джонні озирався. Він поволі відходив далі од столу, відчуваючи в долоні металевий холодок срібної монети. «Іду...» прошепотів він, сам не знаючи до кого. Гілки дерев, мов чорні тіні, простяглися до неба. З темряви дув холодний вітер.

Джонні винесло людським потоком на середину клумби, що заросла високою росяною травою. Він хотів сказати щось Геддонові і вже нерішуче повертав голову, шукаючи його. Потім подумав: «До пекарів... через задній двір прямо до пекарні... Якщо печуть... якщо прийду першим, то, може, дістану хліба...» Хлопець повернувся і стрімголов побіг через сад. Він зачепився рукавом за залізну прикрасу поламаних воріт, але навіть не звернув на це увагу. Десь у темряві, в тумані, почулися кроки нічних вартових. Джонні трохи притишив біг і звернув убік на маленьку вулицю.

Біля міської пекарні, під ліхтарем, підвішеним на стовпі, стояло з півдюжини жінок і старий робітник. Їх сиві похилені голови, схудлі обличчя тьмяно осявалися червонуватим світлом.

— Сьогодні хліба не печуть? — звернувся Джонні до старого, згорбленого хворобою робітника, який, спираючись на величезну палицю, стояв перший перед зачиненими дверима пекарні.

— Ні! — відповів старий. У помутнілих очах його були гнів і журба.

Джонні нерішуче затупцював на місці.

— Невже не печуть? — запитав він високу стару жінку, під гострим носом якої лежала тінь, і тому здавалось, що губи їй скривилися набік.

— Станьте в кінець черги, тоді пересвідчитесь... — сказала вона швидко і відвернулась.

Джонні обережно зайшов на задній двір. Вікно пекарні світилося. Двері, що виходили на подвір'я, з гуркотом відчинилися. В них з'явився освітлений лампою високий напівголий чоловік. На його широкій спині блищали крапельки поту. Обличчя його було схоже на білу маску клоуна. Дзенькаючи ключами, він пішов у протилежний бік подвір'я. Джонні підбіг до нього.

— Пане пекарю... Мені потрібно трошки хліба.

— Хліб потрібен багатьом, друже... — почувалась поважна відповідь, але в голосі була добросердистість. У Джонні в руках задзвеніли дві монети.

— Заплачу дорожче, — пообіцяв він з пихою, немов якийсь біржовий агент, що хоче закупити товар з цілого корабля.

Пекар зупинився й мовчки обернувся. Трохи подумавши, він знову повернувся до пекарні і зник за її дверима. Джонні чекав. На подвір'ї стояла німа тиша. Контури будинків злилися з туманом. Щось тихо клацнуло. Двері відчинилися. Джонні здалося, що пекар виходить з порожніми руками. З жахом і відчаєм дивився він на нього. Але пекар підійшов ближче і раптом витяг з-під білого фартуха круглу важку хлібину. Джонні обома руками схопився за хліб, засміявся, майже завищав од радості. Гарячий хліб обпікав йому долоні. Пекар поклав у кишеню гроші й застережливо підняв палець.

— Нікому й слова, чуєш?

Джонні мовчки обернувся. Він не відчував уже ні голоду, ні слабості. Швидко перебіг через вулицю, мов учасник естафети. Його стоптані черевики стукотіли по кам'яному бруку, хляпали й ковзали по калюжах. Там, де кінчалася бруківка і земля була мокра й слизька, він уже не міг бігти.

Зрештою примчав він додому. Двома великими стрибками скочив на східці і розчинив двері, які ніколи не замикали, поки він не приходив додому.

— Мамо! Бетті!! Пім! Я приніс хліба!

Його голос звучав переможно, з нестримною радістю. Темна кімната вмить наповнилася рухом і голосами. Тільки тепер виявилось, що ніхто не спав. Засвітилася свічка.

— Невже заплатив? — почув він здивований, але радісний голос матері.

— А хіба пекарі працюють? — спитав Пім. — Я сьо-

годні чотири рази ходив до пекарні. Не пекли. Там зчинився такий галас!

— Хліба приніс! — раділа Бетті.

На стіні від високої, худорлявої постаті дівчини танцювала тінь, яка перегиалася в кутку між стіною і сте-лею. Біла худа нога дівчини блиснула, коли вона схопи-лась за плаття. Джонні зупинився на середині кімнати, тримаючи в руці важку круглу хлібину, немов якийсь скарб...

— Мамо! Бетті!.. Це не звичайний собі хліб... Я не просто купив його... Ото зібралися, пішли гуртом до ха-зяїна... і примусили його. Так, примусили! Силою приму-сили заплатити...

Говорив він уривчастим голосом. Він надзвичайно втомився. Часом перед його очима все зливалося в су-цільний червоний туман.

— Іжте хліб і пам'ятайте, що це дуже, дуже незви-чайний хліб!

Джонні поклав хлібину на стіл. Побачивши, що бать-ко несе ніж, він застережливо підняв руку і ласкаво кивнув:

— Обережно, бо гарячий... дуже гарячий. Бетті, дай мені води!

* *
*

Тедді, разом з батьком і дідом, мешкав за містом у хатинці, яка була єдиною власністю й гордістю діда.

— Не поводьте себе брутально! — погрожував зви-чайно старий, коли брат Тедді — Філ — приходив додо-му п'яний. — Поважайте свого діда, бо того, хто не по-важатиме мене, викину звідси, як цуценя.

Незважаючи на свої шістдесят вісім років, він був майже такий самий сильний, як і рудоволосий забіяка, грубий Філ. Старий працював на заводі ковалем, але молота вже не піднімав, а тільки керував роботою, на-вчав інших у невеликій майстерні, де обтягували залізом гарматні колеса. Проте іноді він усе ж таки брав у руки молот і вдаряв ним по залізу, щоб здивувати молодь. Зморшки на його яструбиному обличчі з великим під-боріддям здавалися глибоко врізаними жолобками. Філ, схожий на діда, мов син його, був відомий своєю задир-

куватістю, але ніколи не наважувався сперечатися з дідом, навіть тоді, коли був п'яним. Старий Джиммі Піфл у такий момент підходив до нього впритул і, дивлячись у затуманені від горілки блакитні очі парубка, говорив:

— Мабуть, ти й сам знаєш, Філ, що ти — п'яниця, свиня!

Парубок похмуро знижував широкими кістлявими плечима. Працював він вантажником у порту, взагалі не любив пити, але товариші завжди тягли його з собою. Філ ніколи не знав, що відповісти дідові: згадка про ляпаси, які діставав ще в дитинстві, стримували його гнів. Старий нахилив набік голову і презирливо пересмикував губами.

— Ну, не відповідаєш? Бачиш, я назвав тебе п'яницею, свинею, а ти нічого не можеш відказати.

Філ знижував плечима:

— Не дратуй мене, старий, адже ти мій дід.

Старий Джиммі зневажливо махав рукою. Він клав мускулісту, ще й тепер сильну руку, якою колись піднімав молот, на плече онука:

— Ну й що? А ти знаєш, як я бив свого діда, коли мені було ще десять років?

Філ глибоко обурювався.

— ...Та ще й нахваляєшся цим? Ти просто не... — хотів сказати «нечесна людина», але відчувши, що міцні пальці діда заворушились на його плечі, відсовувався до ліжка й сідав. Дід звичайно завжди розчулювався, коли замість грубощів бачив покірливість.

— Так, так, дорогі онуки, в дитинстві ми були такими дикими, що оті людожери, про яких розказують моряки, тільки безневинні голуби в порівнянні з нами. Якщо хочете знати, в дитинстві моїм другом був Ронні Честер, який став відомим піратом. Але тоді вже його звали Лавом. Так-так, тоді, коли йому було вісімнадцять років, перед ним тремтіли пасажери семи морів! Він полював на багатих купців. Усю здобич віддавав бідним...

Коли мова заходила про піратів, Тедді присувався ближче, бо знав, що небезпека вже минула.

— Звісно, отой Лав залишав щось і собі з тієї здобичі... — сказав Філ, щоб заохотити старого до продовження розповіді. Філ знав, що дід почне палко доводити протилежне.

— Собі? Анічогісінько! Коли пірати двадцяти двох кораблів обрали його своїм ватажком, він одягався так само бідно, як одягався ще підлітком, коли якось серед вулиці зірвав парик з голови директора поліції Лондона. Ха-ха-ха, то був чудесний жарт! Директор поліції носив розкішний парик, як і годиться такому великому панові. А Лав, якого потай виносив з порту в кошику на плечах його друг, висунув руку і — хоп! — стягнув з голови директора парик. О, як сміялися поважні дами, бо голова у пана директора поліції була лиса, мов яйце! Він безпорадно стояв серед вулиці й хапався за голову. А мій друг, як тільки схопив парик, зразу — шмиг назад у кошик... Ха-ха-ха!

Після цього йшли нескінченні казки про таємничі острови, про гори захованих скарбів, про криваві перемоги, про сміливі грабунки. Джіммі не служив на кораблі, але думками своїми завжди був на морі. Він знав більше цікавих морських пригод, про які чув багато десятиріч тому, ніж Філ, який, між іншим, завжди проводив час у компаніях матросів. Іноді старий серйознішав і погрожував пальцем:

— Стережись ти, п'янице, бо коли-небудь я не діждуся тебе вдома. Піймають тебе й силою потягнуть на якийсь військовий корабель, і тоді тобі — кінець! Будеш каторжником на галерах до кінця свого життя, якщо тільки не відріжуть тобі руки й ноги. Підеш тоді жебракувати, бо на ту «допомогу», що вони дадуть тобі, не проживеш.

— Моряк — не каторжник! — перебивав його Філ, якого вже долав сон.

Старий багатозначно помахав рукою.

— Не каторжник? Гаразд, а спробуй запитай їх...

На це Філ ніколи не відповідав. Він добре знав, на що скаржились матроси; йому заздалегідь було відомо також і те, що старий зараз почне повторювати все, що сам він уже багато разів чув від своїх товаришів по чарці.

Настав ранок. Філ цієї ночі не прийшов додому. Старий Джіммі Піфл ще вдосвіта пішов з дому. Тедді теж повинен був іти на роботу, але після двотижневої праці без платні йому зовсім не хотілося чвалати на завод. Голод і болючі рани від укусів собаки розбудили його

дуже рано. Він знав, що коли хазяїн і надумається платити, то це буде тільки пізно по обіді. Юнак не міг знову заснути. З голодним шлунком крутився він на смердючому, брудному ліжку й чухався. Потім підвівся, сів на ліжку й подивився у напівтемне вікно. «Хоч би довелося й померти від голоду, все одно куплю Етель оту стрічку до плаття». Він знав, скільки коштує стрічка, яка вона завдовжки і завширшки, якого кольору... «Неодмінно куплю. Віднесу їй. Радітиме дівчина, посміхатиметься. Може, батьки її почастують мене чимсь. Якби був Філ, він, певно, дав би мені грошей на хліб, на рибу...» Юнак підвівся з ліжка. Пошукавши у шухляді столу, знайшов кілька крихт хліба, позліплював їх пальцями і з'їв, немов цукор. «Сором, уже третій день пекарі не печуть хліб! Як це терпить народ?..» Тедді вмився, одягнув найкращий костюм брата, який вони носили по черзі. Оскільки Філ був багато вищий на зріст за нього, Тедді до братового піджака і черевиків завжди одягав вихідні штани діда.

Юнак вирішив поголитися. Голод усе сильніше мучив його. Похитуючи головою, Тедді дивився на дві срібні монетки, що лежали край столу. «Коротшу стрічку куплю...», міркував він, зважаючи на обстановку, що склалася. «Це їй треба на пояс. До білого плаття. Вона прекрасна в тому білому платті. Очі в неї такі...» Бритва чіплялася за волосини, бо мила вже не було. Хлопець тихо скрикнув від болю і вилаявся. «Очі в неї такі...» У піснях співають, що блакитні дівочі очі схожі на море, але Тедді рішуче заперечував проти цього. Море бліде, сіре або олов'яного кольору. А очі Етель блакитні-блакитні... дуже блакитні! «Як небо», згадав він іншу пісню і роздратовано махнув рукою. «Е, ні... Хіба небо буває коли-небудь таким, як очі Етелі? Може, влітку? Ні, ні! Навіть влітку ні!»

Раптом його пройняв глибокий відчай. Він кинув на середину столу бритву, сів на краю ліжка і опустив руки. «Коли ж я зможу одружитися з любою дівчиною?! Коли? А де б ми жили? Що б їли? Взагалі я бездушний, жорстокий негідник! Навіщо я обіцяю їй так багато хорошого?! Коли, коли я зможу заробити стільки, щоб вона пристойно й радо могла жити зі мною?.. Коли?..»

Він згадав пригоди вчорашньої ночі; картини одна за одною швидко змінювалися в його уяві. Рани нили...

Тедді старанно одягнувся. Гіркі думки заглушили в ньому голод. Сумно розглядав він у старому поламаному трикутному дзеркалі своє обличчя, потім поклав у кишеню дві срібні монетки й вийшов на вулицю.

Звичайно в такий час Тедді вже давно мав бути на заводі, а тепер здивовано озирався, ніби попав у якесь чуже місто. «Як багато безробітних людей», подумав він, коли з вузьких брудних вулиць вийшов на широку людну вулицю з великим рухом.

Юнак зайшов до першої ж галантерейної крамниці і купив блакитну, небесного кольору стрічку. З брудної крамниці він вийшов з маленьким пакуночком і з кількома грошами.

Крізь низькі хмари, що потроху розвіювались, пробилося сонячне проміння. Сіра вулиця раптом ожила. Шоломи двох драгунів, що їхали верхи на сірих в яблуках конях, блищали, а шаблі і панцир на грудях сліпуче сяяли. Високі, вище за коліна, лаковані чоботи, як чорне дзеркало, відбивали сонячне проміння. Золотисті шпори ледве торкалися коней. На луці сідла красувалася вишита жовта королівська корона. Дехто з обідраних жінок, худорлявих, напівголих дітей, сумних, кістлявих чоловіків із згорбленими спинами, що тинялись без роботи, зупиняючись, дивилися на двох вершників, а інші, байдуже схиливши голови, поспішали в напрямі до рибного ринку і порту.

Тедді побачив, що з-за рогу з'явилися троє дівчат. Одна з них — блондинка, друга — чорнява, третя — трохи рудувата. Прохожі, обертаючись, дивились їм услід. Тедді нерішуче зупинився. Якийсь час він дивився на ту дівчину, що йшла праворуч і, витягнувши трохи вперед шию, слухала швидко розповідь подруги. Блондинкою була Етель. Він хотів передати їй стрічку, коли вони будуть самі. Дівчата наближались. Тедді наморщив лоба. Чорняву, по-жіночому розвинуту Моніку, він не вважав за підходящу подругу для Етель, а рудоволосої, кирпаті Ліззі, яка завжди всіх висміювала, він просто боявся.

Великий піджак брата раптом став тісний для Тедді. Юнак проковтнув слину і глянув на руку, з якої ніколи не змивався вугільний пил. Ліззі зупинилась і, дзвінко засміявшись, показала на Тедді:

— Ось, він якраз тут. Стоїть і чекає! Чому ти не на заводі?

Все це вона разом випалила з блискавичною швидкістю.

Тедді не слухав її й дивився на Етель. Дівчина була в зеленому, в горошок, поношеному платті з довгими рукавами, яке, мабуть, колись носила її мати. Густе, біляве волосся, яким вона дуже пишалася, спадало на спину двома товстими блискучими косами. Коли вона побачила Тедді, її великі блакитні очі засяяли. Йшла дівчина легко, але трохи вайлуватю. Невеличкі груди ледь ворушилися під складками плаття. Тонку талію перехоплювала вицвіла лілова стрічка. Плаття красиво облягало її тендітний стан. В одній руці Етель тримала довгастих плетений кошик, у другій — маленький молочник.

— Куди ти йдеш? — спитала вона Тедді, не звертаючи уваги на базікання подружки.

Тедді підійшов ближче:

— До вас.

Тонкі брови дівчини підвелись.

— До нас? О, як добре! Тобто, я хотіла сказати, яка шкода, що саме зараз мені треба йти на ринок. Адже бідолашна тьотя Анна хвора...

Тедді співчутливо цмокнув язиком і похитав головою.

— Хвора? Жаль.

Етель усміхнулась:

— І тільки?..

Хлопець не знав, що відповісти.

Після того як він попросив руки Етель, її сім'я розпалась на два табори. Тьотя Анна належала до табору противників, а іноді навіть називала молодого жениха «буйним забіякою».

Вони трохи помовчали, тільки Ліззі беззупинно базікала, сміялась, але ніхто на неї не зважав.

— Тьотя Анна сказала, щоб я купила рибу.

— Яку рибу? — зацікавився Тедді. Його худе, червонувате обличчя набрало замисленого виразу: він вагався — тепер чи пізніше передати дівчині стрічку.

Етель знизала плечима:

— Вона сказала тільки, щоб була дешева, без кісток і...

Моніка голосно засміялась:

— Ці старі люди — дурні! Всі знають, що рибалки не наважуються далеко запливати, бо побоюються французьких піратів. Скоро вже й риби не буде. Помремо від голоду...

Тедді знав, що коли він надовго затримає дівчину, то вдома будуть її лаяти.

— Ти якось сказала, що до твого вихідного плаття не завадило б мати блакитну стрічку, правда? — запитав Тедді і витяг з кишені малесенький пакуночок.

Біле, як молоко, худеньке личко Етель раптом загорілося.

— О так, але я сказала це тільки між іншим. А ти й справді... Тедді...

Руки її нерішуче простяглись до пакуночка.

— Бери швиденько, поки він не роздумав, і поцілуй його за це, — порадила Моніка.

— Чи можна мені сьогодні після роботи прийти до вас? — запитав хлопець тихо. — Я б так хотів побачити, як ти вариш! Ще ніколи не їв я з того, що ти варила! Можна?

Дівчина притисла пакуночок до грудей:

— Можна, звичайно можна!

— Я повинен зараз повернутись на завод, — сказав Тедді. — Нарешті сьогодні одержимо свою платню, — додав він поважно.

— Правда?.. Але до корчми ти ж не підеш, так?

Моніка глянула на Етель і засміялась:

— Уже тепер починаєш? Бідолаха Тедді...

— Не піду, — відповів хлопець.

Руда, кирпата Ліззі не втрималася:

— Бідолашний! Ой бідолашний! — двічі повторила вона іронічно. — А минулого четверга хто бився перед корчмою Шорті Блека? Га?!

Етель знову притисла до грудей маленький пакуночок.

— Він випадково опинився там! — палко захищала дівчина Тедді. — Це його брат бився!

— Той бешкетник, бродяга, що дружить з матросами? О невинна квітонька! — Ліззі підвела до неба очі й сплеснула руками.

Всі засміялись.

— Тоді я прийду, — сказав Тедді. — Поспішай, Етель, щоб через мене не лаяла тебе ота... бідолашна хвора.

Двері книжкової крамниці виходили на Темзу. Обабіч старих східців крамниці стояли довгасті жовтокоричньові ящики, які букініст кожного ранку виносив так само регулярно, як торговець овочами виносить свого кошика. Хазяїн крамниці був худий, невисокий чоловік років сорока. Геддон, який був частим гостем у нього, багато разів бачив, як він записує щось у старий, товстий зошит.

— Я думаю, пане Тусаллер, що ви колись здивуєте нас якоюсь науковою працею, — іноді казав він, але ніколи не цікавився, що ж там пише букініст.

Хазяїн у таких випадках, соромливо посміхаючись, закривав зошита.

— О пане Геддон, тут стільки геніїв, — показував він на великі, заповнені книжкові шафи, які стояли під стіною, — що надто сміливо було б мені лізти до них.

Геддон мовчки обернувся до книжкових шаф. В одній руці він дзенькав двома срібними монетками, а другою гладив книжки. Позаду нього, на стільцях між двома ящиками, сиділи і розмовляли двоє чоловіків. Геддон знав їх в обличчя, але ніколи не запитував, як їх звуть, бо вважав, що це було б нечемно. З того часу, як по той бік протоки, у Франції, вибухнула і поширилась революція і на ешафоті злетіла голова короля, з того часу, як Робесп'єр, Дантон, Марат почали виголошувати на всю Європу ідеї рівноправ'я, свободи й братерства, лондонська поліція стала пильніше стежити за всіма місцями, де бували англійські прихильники революції.

Один з цих двох чоловіків, високий на зріст, у матроській формі, із вдумливим обличчям, старанно обмірковував кожне сказане слово. Його густе, руде волосся стирчало з-під матроського кашкета. В руках у нього була маленька товста книжечка, яка майже цілком ховалась у його великій долоні з товстими пальцями.

Другий був худорлявий чорноволосий молодий чоловік, у поношеному, але охайному костюмі. Він здавався студентом чи артистом. З кишень його стирчали англійські і французькі газети. На його овалному, дбайливо виголеному обличчі був вираз певної переваги над своїм співрозмовником.

— Ви думаєте, що те саме, що сталося у Франції, неодмінно буде й тут? — запитав він рудого матроса.

У нього була приємна вимова — він старанно уникав лондонського діалекту.

— Помиляєтесь! — продовжував він. — Справді, французька революція перемогла тоді, коли озброєний народ захопив і зруйнував страшну тюрму Бастилію. У нашого народу немає причин, які спонукали б напасти на Тауер і зруйнувати його¹.

— Немає ні причин, ні зброї! — тактовно виправив його антиквар, який любив слухати, коли його постійні відвідувачі дебатували. Чорноволосий, худий молодий чоловік ствердно кивнув головою.

— Так, ні причин, ні зброї. Але народ завжди здобуде собі зброю, якщо в нього будуть причини! — Він застережливо підняв палець. — Але тут, в Англії, немає причин. У нас ще в 1648 році відрубали голову королю, який не дотримувався державної конституції. А у Франції король аж до самої революції міг говорити: «Держава — це я!». Правда, окремі верстви суспільства, багатих і бідних, роз'єднує велика прірва, але хто може у нас заборонити бідному, щоб він своєю працею й здібностями добився багатства?

Настала тиша. Геддон повільно обернувся.

— Отже, ви вважаєте, що у нас, в Англії, все гаразд, бо парламент проголосував за кілька красномовних законів? — запитав він.

— Я вважав, що прогрес завжди можна пристосувати до конституційності, до традицій, тільки для цього потрібні відповідні тактовність і розум, — промовив той самий голос.

Геддон посміхався.

— Надто цікаве відкриття. Але... я хотів би, щоб ви довели свою теорію. Хазяїн заводу сьогодні після обіду виплачуватиме нам зароблені гроші. Охоче візьму вас у контору заводу і, якщо між робітниками і хазяїном виникнуть суперечки, ви, напевно, зможете дати цінні поради.

Всі мовчали. Худий, чорнявий молодий чоловік низав плечима і мовчки розвів руками.

¹ Тауер — башта, колишня оселя англійських королів, а згодом — державна тюрма.

Геддон не знав, чи признається той у своїй безпорадності, чи переведе розмову на іншу тему.

— А я хотів би, щоб ви пішли на той корабель її величності, де я служу, — сказав рудий матрос, — і пояснили б унтер-офіцерам, що їм треба тактовніше застосовувати свій дев'ятихвостий батіг, а капітанові — що треба раціональніше встановлювати пропорції між нашими голодними шлунками і тією кількістю їжі, яку нам дають. Бо, повірте, у нас, в Англії, — скільки кораблів, стільки й Бастілій, стільки й тюрем. Коли корабель виходить з порту, то з нами, з матросами, поводяться, як з каторжниками. Годують упроголодь, б'ють. На кожному кроці принижують нашу людську гідність, і, ясна річ, усе це робиться від імені її величності, заради дисципліни... Але наш терпець може увірватись! На кожному кораблі тільки про те й мова, що треба щось робити. Ось тільки не знаємо, що саме робити? Правда, поки що ми просимо, благаємо... більшої платні і щоб краще поводитися з нами... На військових кораблях становище ще гірше. Там багато сімейних людей, які знають, що вдома їхні дружини й діти голодують.

На овалному, старанно виголеному обличчі молодого чоловіка виник вираз збентеженості.

— На жаль, я не знаю добре ні життя робітників, ні життя матросів, — сказав він протяжно.

Геддон глянув на рудого вилицюватого матроса.

— Досить вам буде вивчити досконало життя когось одного, а другий живе так само, бо на заводах працюють ті самі міські робітники, що служать і на кораблях, — сказав Геддон і сумно похитав головою. — Закони, які видає парламент, нас дуже мало стосуються, бо нас душать злидні, а хазяїн викидає робітників, коли йому заманеться, і платить теж, коли схоче... Ви кажете, що в нас нема потреби в таких змінах, які стались у Франції. Маєте рацію. Нам потрібні ще більші зміни, ніж у Франції. Бідні повинні боротися проти багатих.

Матрос поклав книжку і уважно подивився в обличчя Геддона. Молодий чоловік витяг газету і показав на неї:

— Це не нова думка. І газета пише про те, що бідний народ Парижа голодує і повстає. Але, безумовно, уряд енергійними заходами легко придушить ці вуличні заворушення.

Він ствердно кивав головою і провадив далі таким голосом, що ті, хто слухав його, не розуміли, чи він підтримує цю думку, чи ні.

— Революційний запал французького народу слабшає. Дантон, Марат, Робесп'єр мертві. Тепер уже немає смислу і в іншому місці повставати. Якщо народ повстане проти парламенту, то уряд просто стрілятиме в людей, і, повірте, в картечній бурі гармат усе загине.

Настала тиша. Високий матрос голосно засміявся:

— При умові, якщо гармати загуркочуть! Ха-ха-ха!.. При умові, якщо артилеристи стрілятимуть у народ! Ха-ха-ха!.. У військовому флоті її величності, тільки у флоті протоки батареї налічують 1200 гармат. Але, повірте, шановний пане, можете відрізати мені руку, якщо знайдеться хоч один моряк, який вистрілить у народ... Ха-ха-ха!

Геддон усміхався, презирнувшись з моряком. В їх очах блиснули іскорки. Молодий чоловік відклав газету і знизав плечима:

— Я думаю, що кожний матрос флоту виконає свій обов'язок, якщо йому це накажуть.

В очах Геддона з'явилась насмішка:

— Я не думаю, щоб убивство голодних людей входило до обов'язку матросів, навіть коли її величність накаже це зробити. Адже вони стріляли б у своїх дружин, дітей або у всякому разі в таких самих людей, які теж голодують, голодують, може, ще більше, ніж матроси.

Букініст неспокійно метушився за прилавком.

— Ми трохи відійшли від теми нашої розмови... — перервав він дуже нервово. — Чи не хочете ви заглянути у список заборонених книг?

Молодий чоловік підвівся.

— Можливо, ви й маєте рацію, — сказав він, замислившись. — Де список, пане Тусаппер?

Букініст усміхнувся.

— Найновіші листівки, прямо з Парижа, — прошепотів він з таким виразом на обличчі, який буває у повара, що випадково зварив добрий обід.

Усі троє нахилились над прилавком і, витягуючи шії, почали роздивлятись друковані літери, які було ледве видно на вицвілому папері.

— Це я візьму з собою... На два дні. Скільки вам заплатити за два дні, пане Тусаппер?

Букініст замислився.

— Ви тільки подумайте, який це великий ризик дістати такі «небезпечні», «підбурюючі» листівки, — сказав він, ніби наперед просячи пробачення за високу ціну, яку він визначить за право читати листівку.

Здалося, що й молодий чоловік вважав листівку дуже дорогою, бо наморщив лоба й пробурмотів щось собі під ніс. Потім він кинув на стіл кілька дрібних монет, поклав у кишеню листівку і попрощався.

— Виходить, цю листівку не зможуть прочитати саме ті, кого вона безпосередньо стосується, — сказав рудий високий матрос і, скривившись, почесав могутнє підборіддя.

Букініст засміявся.

— Вони читають листівки безплатно, тільки повинні повертати раніше, ніж через два дні. Гляньте-но, пане Геддон, ця книга зветься «Товариство бідних». Автор невідомий, але я думаю, що книжечка зацікавить вас. Завтра неодмінно поверніть її мені.

Матрос із заздрістю дивився на надруковану на грубому папері книжку, яку тримав у руці Геддон.

— Ви знаєте французьку мову? — запитав він низьким, рокочучим голосом.

Геддон дивився на рядки у книзі:

— Слабо, дуже слабо, але гадаю, що з допомогою словника якось розберуся.

Букініст замислився.

— Чого ж ви раніше не сказали? Цей молодий чоловік прекрасно володіє французькою мовою; він, напевно, охоче взявся б перекладати вам.

— А хто він такий? — спитав недовірливо матрос.

Букініст дивився то на одного, то на другого.

— Він дуже чесний хлопець. Оце закінчує університет. У нього надзвичайно цікаві погляди на політику, філософію, літературу. Одне з його досліджень творчості Шекспіра вже вийшло з друку. Думаю, що він сьогодні знову сюди прийде. Він годинами сидить тут після обіду і читає.

Помовчали. Матрос простяг руку Геддону.

— Мене звуть Уеллес. Приходьте сьогодні о восьмій годині вечора в порт. Я чекатиму вас біля рибальських

барок. Там ми знайдемо місце спокійно поговорити. І цього хлопця ви можете привести з собою.

Геддон роздумував.

— А чи прийде він? Адже я й не знаю його і не відаю, де шукати.

Букініст уважно поглядав на нього.

— Цей хлопець — хороший поет і дуже чесна людина. Він сьогодні надвечір ще раз буде тут. Приходьте теж о сьомій годині. Але ж дивіться, не загубіть листівку! Я знаю — за нею будуть ганятись, як за свіжим хлібом.

* * *

*

Віллі Піс дивився на маленьке вікно аптеки, що світилося в кінці вкритої ранковим туманом вулиці. Він поспішав. Витягши з кишені рецепт, зупинився перед входом до старого будинку з двома колонами, верх яких був прикрашений мідними гадюками. Задумавшись, чоловік дивився то на рецепт, то на дві брудні від вугільного пилу срібні монети.

Вже третій тиждень чекали платні, і Віллі завжди носив з собою рецепт, щоб зразу ж купити для дружини ліки.

Він намацав на стіні ручку дзвоника і двічі потягнув її.

Довго ніхто не озивався; чути було, як краплини води тихо падали з даху в ямки на гранітних плитах тротуару.

Нарешті в освітленому вікні з'явилося опухле від сну широке обличчя аптекаря.

— Щ-що т-т-таке?.. Ч-чого вам п-потрібно? — запитав він, заїкаючись.

Узявши рецепт, аптекар протер очі.

— Д-д... де гроші?

Велика рука Віллі ледве пролізла крізь вузьку щілину між ґратами. Аптекар, нахилившись, уважно подивився на дві срібні монети, що лежали на брудній долоні Віллі.

— Мало... — сказав він голосно, ніби звертався до п'яного чи до глухого. — Ви, що, вперше купуєте ці ліки?

Віллі заперечливо похитав головою.

— Я уже багато років беру їх, але думав, що можна буде купити менше... Дружина дуже хвора, і в неї вже давно немає ліків...

Аптекарь похитав головою:

— Менше не можна!

Він повернув Віллі рецепт і зайшов до кімнати. У маленькому віконці спалахнуло полум'я від лампадки.

Віллі нерухомо стояв на місці. Якийсь час він мовчки дивився у протилежний кінець вулиці, де в туманному океані вже вимальовувалися силуети будинків. Вогники від свічок, що спалахували в окремих вікнах, були схожі на мандрівні вогники.

Віллі квапливо пішов. З боку рибного ринку на вулицю завернули вози. Гуркіт їхніх окованих залізом коліс порушив нічну тишу. Де-не-де з'явилися прохожі. Рипіли двоколісні тачки базарних торговців, які залишали за собою в повітрі рибний сморід.

Віллі бачив, як з воріт будинку, де він жив, виходять брати Сілверотті, прямуючи до майстерень, розташованих на протилежному березі Темзи. Обидва були слюсарями. Віллі мовчки завернув у ворота. Старший Сілверотті раптом обернувся і підняв руку.

— Віллі! Ви молодці, що так обійшлись із Стірлінгом!

В його голосі почулося відверте захоплення.

Піс здивовано глянув на нього:

— Звідки ви знаєте?

Старший Сілверотті кивнув на брата:

— Оцей літун чув сьогодні вночі в корчмі. Чи правда, що сьогодні надвечір вам виплатять усі гроші?

Віллі знизав плечима:

— Пообіцяв... Чекаю з нетерпінням. Ось і сьогодні не зміг купити ліків для Лізбет.

Старший Сілверотті сумно глянув на протилежний бік вулиці.

— Так, увечері їй було погано. Твоя дочка двічі приходила до нас гріти воду для компресів.

Віллі мовчки зайшов у ворота. В коридорі з-за тонких дверей уже долинав з квартир гомін, дитячий плач. Віллі пройшов довгим коридором і відчинив двері аж у кінці.

На розбитому столі тьмяно горів недогарок свічки. В кутку було ще темно, але крізь вікно до кімнати вже

проникало потроху ранкове світло. Ліворуч, на ліжку, ледве можна було розглядіти обличчя жінки. Поруч з нею, на низенькому стільці, спершись об ліжку, спала дівчинка років семи. Віллі підійшов до ліжка, поцілував холодний спітнілий лоб дружини, потім обережно, щоб не розбудити, погладив голівку дівчини.

Жінка поворухнулась:

— Ви налякали хазяїна... — сказала вона і вимушено посміхнулась.

— Вже й ти знаєш? — здивувався Віллі; лише тепер він відчув, що нічні події були незвичайними.

Жінка важко зітхнула. З її грудей сповзло плаття, що вкривало теплий компрес. Вона тихо стогнала.

Щось бурмочучи, Віллі сів за стіл, узяв в'ялену рибу з сухим хлібом і мовчки почав їсти.

— Я не міг купити ліків, — промовив він згодом, наморщивши лоба й витираючи руки. — Мені треба поговорити з Геддоном... — Чоловік і сам не знав, що хотів сказати, але відчував силу спільної боротьби. Підбадьорливо кивнувши жінці, він підвівся, обережно поклав на ліжку дочку і звернувся до дружини:

— Може, змінити компрес, Лізбет?

Бліді уста жінки ледве ворухнулись:

— Ні... не треба! Ти втомився... Відпочинь трохи!..

* *
*

Вечоріло...

Народ мовчки збирався перед новим, але вже забрудненим будинком заводської контори. Багатодітний Френк Пейвер і високий, міцний Гаррі Райверс, стоячи на сходах, витягували шиї й дивились у напрямі заводської брами.

— Іде! — прошепотів хтось.

Біля брами з'явилась велика карета з гербом. Джонні здалося, ніби обличчя яскраво вбраного кучера було зовсім блідим, а дрібні коси старого парика перелякано тремтіли на позолоченому комірі лівреї. Двоє породистих сірих коней поволі переступали стрункими ногами і урочисто кивали головами. За вікном карети виднілося байдуже обличчя сера Рональда Стірлінга. Він дивився перед себе, трохи підвівши брови. Обидві руки його були

покладені на важку, оббиту золотом палицю. Сер Рональд рідко приїздив на завод, і тому його поява була завжди вельми урочистою. Робітники, зібравшись у купи, махали йому шапками. Цехові майстри й інженери чекали його у дверях контори. Бент Едікот — низенький, гладкий директор — і Річард Міксон — гостроокий, із зморщеним лобом, лисіючий головний інженер — готувались до зустрічі. Міксон одночасно був і заступником директора, і фактичним керівником усього підприємства.

Повний, червонолиций наглядач Селвін, з товстою шиєю, стояв біля входу до контори, потім зійшов по сходах і, коли коні зупинилися, випередив лакеїв, що сплигнули з карети, і відчинив дверцята.

— Поспішаймо, пане... народ... — сказав він швидко, нахилившись до вуха хазяїна.

Сер Рональд подивився навколо. Біля дверей контори він не побачив ні директора, ні заступника, ні інженера, ні інших наглядачів. Йому здалося, ніби з тисячоголової маси перед ним поставали сумні, страшні, знайомі обличчя. Раптом його охопило почуття небезпеки. Він хотів був привітатись, як і завжди, щоб почути хорошу відповідь робітників, але й сам, не знаючи чому, мовчав і твердим кроком, пихато підвівши голову, пішов по сходах. Він раптом відчув якусь невпевненість у колінах, а може, це старий ревматизм давав себе знати від нервового збудження.

У низькому напівтемному приміщенні канцелярії на нього злякано витріщили очі смертельно бліді директор, головний інженер, наглядач і бухгалтери, що збилися в кутку. Сер Рональд Стірлінг потис руки кільком і відчув, що в усіх руки холодні. Гомін робітників, що зібрався на подвір'ї, проникав сюди так само, як і в карету. Сер Рональд, спершись на палицю, дивився на стіл, де у двох маленьких мішечках лежала платня робітникам і біліли довгі списки.

— Панове, мені здається, що створилося незвичайне становище... — почав він, подумавши.

— Надто незвичайне, сер, — почувалася разом відповідей трьох чиновників.

На подвір'ї загомоніли дужче:

— Платню нашу! Доки чекати?!

Шибка в кутку задзвеніла, і в кімнату влетіли й затанцювали на столі дрібні осколки скла.

— Більш того... — сказав був директор і миттю відійшов од вікна.

— Я вважаю, що можна починати, сер...

Стірлінг вагався.

— Треба сповістити властям... — сказав він спокійно. — Закон захищає приватну власність, а значить — і вікна.

— Тоді завод може серйозно потерпіти, бо ці люди... ці люди справді ніколи ще не були такими.

Директор говорив схвильовано, нервово поглядаючи на розбиту шибку. Гладке обличчя його було збентеженим:

— Почнімо виплату, пане, бо, на мою думку, одна розбита шибка краще за дві розбиті шибки! А, крім того, скандал пошкодив би авторитетові нашої фірми; особливо погано все це відбилося б на стосунках з нашими кредиторами і похитнуло б віру в наш авторитет у тих комерсантів, з якими ми зв'язані. Вони вирішили б, що ми не платимо робітникам через банкрутство.

До нього повернувся спокій, і він, глянувши в обличчя Стірлінгові, додав:

— Як один з основних акціонерів заводу, вважаю за непотрібне вплутувати сюди власті.

Стірлінг кивнув головою і пробурмотів:

— Так, і я вже про це думав.

Головний інженер, з жовтим обличчям і зморщеним лобом, який теж вклав у підприємство чималі гроші, холодно глянув на нього. Вагаючись, він усе ж таки підійшов до Стірлінга:

— У вас така популярність, сер... Може, якби ви особисто виступили, то якоюсь хорошою ідеєю втихомирили б їх... Я раджу платити зараз тільки тим, хто хоче піти з заводу. Вірні нам робітники, певно, вважатимуть за краще лишитись на роботі. Через кілька днів, коли ми одержимо замовлення адміралтейства на виготовлення гармат, можна буде виплатити їм усі гроші або принаймні більшу частину.

— Гей! Що ж буде?! — пролунав знадвору голос, а за ним крізь розбиту шибку долинули крики сотень людей: — Платню, платню!

— Нечувано! — обурился низенький гладкий директор.

Сер Рональд Стірлінг раптом згадав про одного

свого предка, який сам сміливо захищав міст від ворога, щоб король міг утекти на пораненому коні. Він глянув на мішечки з грішми, що лежали на столі, на довжелезні списки і, міцно стиснувши палицю, вийшов з канцелярії.

Народ, який уже підійшов мало не до самих дверей, зупинився. Обличчя сера Рональда було удавано спокійне і навіть веселе, на устах зміїлася посмішка. Сильно й дзвінко пролунав його голос:

— Дорогі співробітники!

Відразу ж настала тиша. Геддон, якого разом із Джонні й Тедді людська хвиля винесла аж на сходи, руками затримав обох молодих робітників. Сер Рональд змахнув палицею, мов чарівник, що втихомирює бурю, і продовжував посміхаючись:

— Дорогі співробітники! Ви добре знаєте, що я турбуюсь про вашу долю так, ніби всі ви є челяддю мого дому! Всі ми працюємо! Хіба я не в поті чола заробляю свій хліб, як і ви? Хоч наша праця і відмінна, але мета наша, — обличчя його стало суворим, — це честь, сумлінність, повага до закону. Ви вже не раз зверталися до мене і ніколи не помилялись. За тяжких часів я давав вам роботу й хліб. Тепер я звертаюсь до вас. Хочу випробувати вашу вірність і прихильність...

— Платню! Платню! — закричали ззаду, і маса людей, що спершу була замовкла, тепер знову загомоніла.

Стірлінг повільно кивав головою ліворуч і праворуч. Він підняв руку, вимагаючи тиші:

— Ви одержите свою платню, дорогі співробітники! Там, у конторі, підготовлено до виплати гроші. Але тяжкий час покладає серйозні завдання на тих, хто хоче пом'якшити жорстокість, припинити кровопролиття, щоб розцвітала земля, щоб на місці боліт зусиллями наших рук вирости врожаї. Я взяв на себе одне таке завдання і тепер з довір'ям звертаюсь до вас. Вибирайте: вірні мені робітники чекатимуть, бо знають, що я не обдурю їх, ті, хто хоче покинути завод, хай ідуть — вони одержать платню повністю.

Народ знову загомонів.

— Не розумію! Що він сказав?! — пролунав голос старого згорбленого Френка Пейвера.

Великорукий Райверс, який працював у кузні, масивним підборіддям показав на канцелярію:

— Він хоче платити, але якщо візьмеш гроші, то тебе виженуть з заводу. А якщо чекатимеш, то можеш дурно працювати, аж поки не заплатить. Зрозумів?

Френк Пейвер здивовано підвів безбарвні брови:

— Тепер уже розумію, але куди ж мені податись із стількома дітьми? Де я знайду роботу? — Він почухав потилицю. — Я краще залишусь. Може, все-таки заплатить...

— А поки заплатить, вивернемось догори животом від голоду, — сказав старий Гіббс.

— Третій тиждень немає платні! Люди! Та що ж це таке? — вигукували з натовпу. Кілька робітників із запалом пояснювали слова Стірлінга. Люди групами збирались навколо них.

Геддон примружив очі:

— Тут треба діяти швидко! — сказав він, звернувшись до Джонні.

— Тихенько передавай далі: хай усі йдуть по гроші. Якщо всі підуть, — нікого не виженуть.

Джонні з силою обернувся в натовпі і, прокладаючи собі шлях плечима й ліктями, пробився до групи, що зібралася навколо високого Райверса. Геддон бачив, як він швидко зашепотів щось робітникам.

— Ходімо... — сказав він, звернувшись до Тедді, і пішов далі, до групи ливарників, що радилися і, очевидно, вагалися, не знаючи, як вирішити.

Тедді мовчки вийшов уперед. Його важкі короткі чоботи лунко застукотіли по сходах. Сер Рональд подивився йому в обличчя. Видно було, що він упізнав хлопця.

— Ти пожалів, мабуть, про свої вчинки вночі, си-ну? — запитав він поважним тоном.

На обличчі Тедді не ворухнулася жодна риска. Не замислюючись, він відповів:

— Ні!

Голос його пролунав різко.

Всі обернулись до них; шепіт хвилиною пробіг по натовпу.

Сер Рональд уже холодніше подивився в обличчя Тедді.

— Гордість! Гріх!

Він сказав це голосно й сухо.

Тедді узявся за ручку дверей контори; сер Рональд мимоволі простяг до нього руку:

— Ти хочеш покинути завод, сину?

— Я платню свою хочу! — крикнув Тедді й відчинив двері.

Робітники заворушились. Старший Гіббс несміливо став на перший східць.

— Скільки ти працюєш на заводі? — запитав його сер Рональд.

Гіббс, зігнувшись, зупинився.

— Вісімнадцятий рік... — прошепотів він і опустив очі.

Сер Рональд співчутливо глянув на нього:

— А тепер зраджуєш?

Запале, зморшкувате, брудне від вугільного пилу обличчя Гіббса виражало зараз цілковиту збентеженість. Він часто кліпав дрібними, напівсліпими очима:

— Пане... Я... я голодний!

Сер Рональд протестуюче підняв руку:

— Я просив вірності й терпіння! Я давав тобі хліб вісімнадцять років, а ти кілька днів не можеш почекати? Хочеш покинути завод?

Гіббс обернувся.

— Ні... я... о, справді, пане я не... — промимрив він і хотів був повернутись назад, але на сходах уже товпились ливарники. За ними йшли ковалі. Гіббс зник між високими парубками, які гуртом занесли його до контори.

Сера Рональда відштовхнули. Вже ніхто не звертав на нього уваги. Він потрапив у гушавину брудних, знесилених людей, які намагались пройти хоч краєм сходів, і відчував, що в такій тисняві йому зараз не буде чим дихати.

— Але ж, люди!. — крикнув він.

З перекошеним обличчям, задихаючись від гніву, він спирався руками на їх плечі, пробував відштовхнути їх од себе, але люди притиснули його до стінки.

З уст робітників вилітало тільки одне слово:

— Платню!! Платню!!

Усі прагнули до дверей контори. Оглушливі крики людей краяли вуха Стірлінга.

У конторі директор тремтячими руками розкрив маленькі мішечки з грішми...

Джонні, який виходив з приміщення контори через інші двері, зачекав на Тедді, потім почав шукати Геддона.

— Не шукай його, о сьомій годині вечора однаково зустрінемось, — сказав він другові з незвичною гордістю.

Поки Тедді пробивався до виходу, рани від собачих укусів знову почали кровоточити, але його, здавалось, не дуже турбував біль, він сумував тільки, що зім'яв костюм.

— Мене сьогодні запросили до Етель, — сказав хлопець, поважно підводячи брови і розправляючи костюм. — Підеш зі мною?

У сірих очах Джонні майнуло здивування.

— А навіщо?

Тедді багатозначно моргнув, на його худому обличчі з'явилася надзвичайна таємничість.

— Залицятися, — відповів він.

Джонні ще більше здивувався.

— Залицятися? Досить тебе одного для неї. Може, навіть і багато.

Тедді мовчки взяв його під руку.

— Не до Етель треба буде тобі залицятись. У неї є страшна тітка... На щастя, вона хвора. Тітка завжди так стежить за нею, що я не можу її взяти й за пальчика. Ото до неї ти й будеш залицятись. Розхвалюй те, що вона варить, говори, що хочеш, аби тільки вона слухала тебе.

Джонні презирливо махнув рукою:

— Боягуз!

* *

*

Темніло. Де-не-де вже горіли лампи. Коли хлопці зайшли у вузьку кімнату, де жила Етель з батьками і тіткою, Джонні, як хлопець досвідчений, зразу побачив, що надії Тедді зовсім марні. В цій кімнаті навіть найхитріший залицяльник не міг би непомітно торкнутись пальчика Етель. На ліжку, що стояло під стіною, сиділа худа жінка. Вона зібрала волосся на лобі у високий чуб, і тому її овальне обличчя й голова здавалися ще довшими. Її пильні очі неспокійно бігали. Джонні церемон-

но привітався з хазяйками. Етель була в білому платті. На поясі синіла стрічка. Її товсті золотаві коси блищали у світлі свічки, що стояла на середині столу.

— Скажи, Тедді, яку ти любиш рибу? Підсмажену?

Вона говорила тихо; блакитні очі її так сяяли, ніби дівчина запитувала про щось своє, потаємне.

Тедді сів. У нього в кишені задзвеніли нарешті одержані гроші за кілька тижнів роботи. Перемога, здобута на заводі, додала йому впевненості в собі. Він відчував, що немає таких справ, які не можна було б розв'язати, і на ділі переконався, що спільною боротьбою все можна зробити.

— Роби так, як завжди.

Стара жінка заворушилась на ліжку.

— Гарну стрічку ти купив, сину, — похвалила вона і підняла довгий, зморщений палець. — Але мені не подобається, що ти тиняєшся вулицями вдень! Удень треба працювати, сину!

Тедді приємно посміхався.

— Ой тьотю Анно, це справді випадково... Адже ви знаєте, що я, як і всі, працюю з ранку до пізньої ночі.

— А я чула, дорогий сину, що на тебе напав якийсь великий собака, — продовжувала тьотя Анна трохи лагідніше.

Тедді дивився десь на піч. Струнка дівчина в білому платті пурхала по кімнаті туди й сюди.

— Так! Навіть покусав! Але про це може розповісти вам мій друг Джонні, бо я — скромна людина і, відверто кажучи, не люблю хвастати своїми подвигами.

Джонні зрозумів своє чергове бойове завдання—створити умови для рішучих дій друга — і тому присунувся ближче до ліжка з таким розрахунком, щоб хоч трошки закрити Тедді, який зайняв місце біля печі. Тедді вибрав момент, коли дівчина відвернулась, і швидко заховав стару дерев'яну сільницю десь на вікні, за білизною, що сушилася на вірьовці.

— ...А знаєте, тьотю Анно, — почувся голос Джонні, — собака був великий, як оце ліжко, а може, ще й більший...

Тедді вдячно моргнув йому. Етель поралася коло печі. Це вона вперше варила для нього. Батьки її приходили додому пізно. Звичайно тітка варила на смак батька. Етель хвилювалась. Обличчя її зашарілося. Вона

помічала, що Тедді стежить за кожним її рухом. Щоразу дівчина збентежено хапалася за погнуту виделку і, піднявши брови, стромляла її в рибу з таким виглядом, ніби сердилась на неї.

Тедді, крадькома стежачи поглядом за тінню старої жінки на стіні, раптом нахилився до дівчини.

— Я люблю солону рибу,— сказав він майже суворо. Етель кинула на нього погляд:

— Дуже солону?

— Дуже.

Дівчина кивнула головою і, щоб задовольнити його бажання, заметушилась, шукаючи сільницю.

— Що ти шукаєш? — ввічливо запитав Тедді.

Дівчина мовчала. Шукаючи сільницю, вона глянула й на полицю. «Ах, що він подумає про мене? Навіть не знаю, де сільниця! Який сором, хазяйка не знає, де... але ж вона була тут! Тут! А ось немає. Ні тут ні там. О, яка я розтелепа! Одягнулась гарно, а не знаю навіть, де...»

— Розумієш, тьоті Анні не можна їсти солоне,— сказала вона, зовсім засоромившись, а тоді швиденько підбігла до старої і, нахилившись до вуха, прошепотіла:

— Побіжу до Бенсонів по сіль... — і випурхнула в коридор.

Тедді нахилився, ніби хотів побігти за нею. Він глянув на тьотю Анну, ще з хвилину спокійно посидів і поволі підвівся.

— ...А скажи, сину, дуже покусав тебе отой собака? — перебила розповідь Джонні стара.

— Ось... — показав Тедді синьо-червоні сліди від зубів собаки.

— Ай, ай!.. — співчутливо дивувалась вона.

— А ще плечі... — застогнав Тедді. — Відверніться, тьотю Анно, я поправлю пов'язку.

Стара розчулено відвернулась обличчям до стіни.

— ...Потім схопив списа і встромив його в бік собаки, — продовжував розповідати Джонні.

Тедді схвально моргнув до нього і тихо вийшов у коридор. Він не наважився зачинити двері зовсім, бо боявся, що вони грюкнуть і це приверне до себе увагу старої.

В кінці коридора майнуло біле плаття Етель. Вона зачинила двері кімнати Бенсонів.

— Я дуже вам вдячна, тьотю Бенсон, і ще сьогодні

віддам...— сказала вона, обернувшись назад, і, тримаючи в руках загорнуту в папірець сіль, побігла.

Раптом дівчина відчула, що наткнулась на когось. Очі її ще не звикли до темряви.

— Пробачте...— сказала вона ввічливо, думаючи, що зіткнулася з якимсь сусідом, але зразу ж відчула, як міцні руки обвивають її талію, плечі. Дівчина вперлася руками у груди хлопцеві і, хоч не бачила нічого, проте впізнала Тедді.

— Ах, Тедді... ах, пусти... тьотя Анна чекає... — прошепотіла вона, але їй перехопило подих від таких обіймів.

— Тільки не зараз... — простогнала Етель. Відчувши на своїх устах жадібні парубочі уста, дівчина пручалась, відвертаючи голову, ніби потрапила в западню... З руки її випала загорнута в папірець сіль.

— Тедді, сину мій, може б покласти тобі на рани холодний компрес?! — почувся голос тьоті Анни з-за напіввідчинених дверей.

— Побудь ще трошки... — схвильовано прошепотів Тедді, — я зайду першим.

— Ах, сіль... — прошепотіла з темряви дівчина.

— Сільниця на вікні. Це я сховав її.

— Ти? — здивовано запитала дівчина.

Тедді повернувся до кімнати. Стара все ще сиділа, відвернувшись до стіни, але на чолі Джонні вже виступив піт. Тедді кашлянув і глибоко зітхнув, намагаючись прибрати спокійного вигляду.

— Ох, як болить!.. — У голосі його почулася дрож, ніби й справді у нього щось боліло.

— Бідолахо Тедді, навіть у голосі твоєму чути... Ех, де ж вона так довго ходить?

Тедді знову зітхнув. У дверях з'явилась Етель. Біле дешеве плаття зім'ялось у неї на грудях. Вона підбігла до печі. Тедді бачив, як тремтіла її довга, по-чоловічому груба рука, коли вона діставала з вікна сільницю. Дівчина зітхнула й опустила очі. Вона так зраділа, ніби знайшла якийсь казковий скарб.

Тьотя Анна швидко й жалібно щось говорила.

Джонні мовчав, витираючи спітнілий лоб. Тільки згодом, коли вже сидів за столом, нарешті, сказав:

— Мені здається, що риба трошки солона.

Етель подивилась на нього. Очі її блиснули:

— Справді? — і на пояснення додала: — Тедді любить солону, хіба не так? — Тедді ствердно кивнув головою. Добре засмажена, але страшенно солона риба аж роз'їдала ясна. Хлопець попросив води.

Обличчя тьоті Анни посвітлішало.

— Я дам тобі не води, сину! Дай йому, дочко, трошки горілки!

Етель поставила на стіл дві однакові склянки і пляшку. Тедді вже хотів був узятись за пляшку, але раптом помітив уважні погляди жінки й дівчини, обличчя яких обернулись до нього. «Е, це випробування... ач, які хитрі», подумав він. Хлопець згадав про п'яниць, що, хитаючись, ходять вулицями й бешкетують, про тих, що ладні голодувати, але щоб була горілка, найважливіша для них за все на світі.

Юнак глянув угору. У великих блакитних очах дівчини замість веселощів таїлось занепокоєння. Тьотя Анна дивилась на нього, як птахолов на птаха, який обминає принаду. Джонні після риби теж дуже закортіло пити. Нетерпляче він простягнув руку до пляшки. Тедді оглянувся й сказав урочисто, ніби давав присягу:

— Я не п'ю. Ми, робітники, повинні завжди мати спокійну, ясну голову...— повторив він вислів Геддона.— Дайте мені, будь ласка, тільки трошки води.

На устах Етель засяяла усмішка, а в очах заблищала радість. Переможно глянула вона на тітку.

Тедді нахилився над тарілкою.

— Я ще ніколи не їв такої чудової, смачної риби, — сказав він голосно, хоч йому від солі страшенно пекло в горлі. «Води, води...» подумав він, простягнув руку за склянкою, налив і жадібно випив.

Вони тихо розмовляли. Раптом Тедді замовк, дивлячись на дівчину.

— Такої гарної синьої стрічки немає ні в кого, — тихо сказала Етель, — ні в кого. Ні у Моніки, ні у Ліззі, навіть у дочки Бенсонів немає. — Вона глянула на порожню тарілку Тедді. — Хочеш іще риби?

— Хочу, — по-рицарському сказав Тедді.

В коридорі щось зашаруділо. Багато мешканців будинку працювали на будівництві мосту через Темзу і поверталися звичайно в цей час. Тедді знав, що незабаром прийде додому й батько Етель, прийде брудний, запилений. Після робочого дня кожна порядна людина хоче

помитися. Етикет вимагає розмовляти з батьком. А Етель буде зайнята роботою.

— Котра година? — зацікавився він тактовно.

— У Бенсонів було пів на сьому, але їх годинник поспішає.

— Ну, тоді ми теж поспішаємо, — сказав Джонні і суворо глянув на Тедді. Вони підвелися. Тедді вийшов у коридор слідом за Джонні. Очі його щасливо сяяли. Він почув, як за його спиною грюкнули двері.

— Але ж та риба... — почав він.

Двері раптом відчинились, і в коридор вистрибнула Етель.

— Тедді, компрес... знаєш, тьотя Анна каже, що треба на рани...

Тедді блискавично обернувся.

— Не озирайся, — прошепотів він до Джонні. Той, як людина досвідчена в таких справах, попростував уперед, нахиливши голову.

Тедді підскочив до дівчини і жадібно обняв її.

— Як мило з твого боку, що ти з'їв пересолену рибу, — прошепотіла йому Етель. — Знаєш, сільниця перекинулась. Та це все через тебе... У мене так тремтіла рука...

Тедді не сміявся. Він знову відчув своїми устами свіжі, солодкі уста дівчини.

— Завтра в такий же час приходь... — прошепотіла дівчина.

— Прийду і принесу твоїй тітці ліки. Але такі ліки, що вона затанцює від них, — відповів Тедді.

Етель злякано озирнулася й затулила хлопцеві рота рукою, що пахла рибою й олією.

— Етель, прибери зі столу риб'ячі кістки! — почувся з кімнати голос.

Дівчина повернулась до кімнати.

Тедді побачив, як майнув на її косах відблиск свічки. Він трохи постояв і поспішив за Джонні.

Вулицю вкривав густий туман.

— Джонні, де ти? — крикнув він весело.

В тумані під стовпом хтось заворушився. Тедді пішов до стовпа.

— Не туди треба йти, Джонні! — звернувся він до постаті, але раптом замовк.

Біля стовпа стояв худий незнайомий чоловік. Він здавався велетнем у широко розкритому дощовому плащі, в трикутному військовому капелюсі і в чоботях з високими халявами. У руці в нього була важка палиця. Під розкритим плащем, на прикрашеному міддю ремені виднівся держак чи то кинджала, чи пістолета. Капелюх, мов трикутна маска, майже закривав його обличчя. Тедді мовчки дивився на нього і, сам не знаючи чому, раптом подумав, що це людина чужа і не розмовляє англійською мовою. Хлопець відвернувся.

— Я тут... — почулося з рогу вулиці.

Тедді мовчки побіг на голос.

— Хутчій, а то спізнимось... добре було б, якби... — підганяв його Джонні, і вони побігли до порту.

Рибальські барки, що стояли біля берега на чорній воді, здавалися сірими наметами. Туман застряв між парусами. Де-не-де з круглого віконця-ілюмінатора випромінювалося світло. Іноді до туману домішувався запах диму й їжі.

— Звідки ви прийшли, хлопці? — почувся раптом голос.

На палубі першої рибальської барки стояв високий дужий матрос. Величезні руки його ліниво звисали. Велике підборіддя випиналося вперед, а ніздрі короткого носа немовби вдихали пахощі їжі.

— З металургійного заводу Стірлінга.

— Ну, тоді йдіть сюди швидше... — почувся дружній голос.

Джонні схопив простягнуту до нього руку матроса і скочив на палубу. Він чув, як Тедді стрибнув слідом за ним.

— Обережно, хлопці, бо ліворуч стоять рибальські судна... Я й сам мало не заплутався між ними, — пояснював матрос.

— Ой, який неспритний рибалка! — зауважив Тедді, відчуючи, що сьогодні йому все дозволено.

— Я, братіку, такий самий рибалка, як ти китайський імператор... але я чув, що ви сьогодні славно поведились, домоглися виплати. Ви наполегливі хлопці!

Зігнувшись, він рушив вузькими сходами вниз, усе-редину барки. Спускаючись, матрос весь час обертався до них і щось говорив; тому Джонні тільки тепер

побачив, що волосся велетня густе, вогняночервоне, а очі здавались іноді блакитними, іноді сріблястосірими, а іноді сталевосірими.

Внизу було тепло. Стояв густий дим від люльок. На накиданих посередині великої каюти сітках, на ослонах вздовж стін сиділи матроси у формі, робітники у потертому, а то й просто обірваному одязі, рибалки в чоботях і засмальцьованих плащах. За вузьким довгим столом на місці головуючого сидів худорлявий, чорноволосий молодий чоловік з тонким у сірій обкладинці зошитом в руках (той самий, що дебатував у книжковій крамниці з Геддоном). Час від часу він підводив голову. Іноді швидко, а іноді повільніше говорив кілька слів, а тоді знову заглядав у зошит. Поруч з ним сидів Геддон, який мовчки кивнув до Джонні, уважно слухаючи промовця. Здоровий рудоволосий матрос двома величезними кроками переступив через купу сіток і сів на вільне місце, ліворуч від молодого чоловіка.

Слова, які студент читав із старого зошита, лунали тихо, але виразно.

— ...Народ, який бореться за свободу,— непереможний. Навіть коли тирани всього світу з'єднуються проти нього, однаково він перемаже... В серці народу, що бореться за свої права, немає страху. Впала сокира на шию короля... На багнетах революційної армії сяє світло свободи...

Слова, вилітаючи з уст юнака, здавалось, оживали. Люди уважно слухали, а коли той скінчив, нервово заворушились. Хтось кашлянув, ніби просячи слова. Студент поклав на стіл зошит і підвів очі. Рудоволосий велетень-матрос з широким підборіддям вийняв з рота люльку.

— Ви хотіли щось сказати, дядьку Джеррі? — запитав він з повагою в голосі, звертаючись до старого рибалки з орлиним обличчям, який був, мабуть, капітаном рибальської барки.

Рибалка трохи нахилився:

— Я... давно знаю, що там, у Парижі, відрубали королю голову. Бо цей король піклувався тільки про багатих людей, а доля бідних його не турбувала навіть стільки, скільки мене турбує доля маленьких рибок. Він поводився нечесно, бо з народних грошей збудував оту масу розкішних палаців.

Старий почесав підборіддя і, примруживши очі, втупився у полохливе полум'я свічки.

— Але я хотів би знати, хто керує, власне кажучи, замість короля, бо про це ходить дуже багато різних чуток.

Худорлявий, чорновоłosий молодий чоловік оглянувся:

— Замість короля керує обраний народом Конвент¹.

Старий рибалка схвально кивнув головою.

— Добре. Але народ обрав багатьох різних людей. Як же там, у тому... хто вони? Як вони думають? Чи одна в них думка, чи різні?

Юнак усміхнувся.

— Різні люди й думають по-різному. Існують партії: якобінці, жірондисти, помірковані, таємна партія прихильників короля.

Старий рибалка знову кивнув головою:

— Я дуже вдячний; здається, вам добре відомо становище у Франції.

— Ще б пак, адже я читаю французькі газети... — відповів юнак.

Старий рибалка все ще кивав головою.

— Це ви добре робите. Треба вчитись. А коли це так, то скажіть мені, яка ж партія проголошує, що треба знищити бідність, щоб у державі все належало не тільки багатим, але й бідним.

Геддон і рудий матрос усміхнулись один до одного, а худорлявий, чорновоłosий молодий чоловік трошки засоромився.

— Такого ні одна партія не... Багаті й бідні були завжди.

Настала тиша. Старий рибалка, щось бурмочучи, хитав головою.

— Це погано. Погано, що в бідних людей немає своєї партії. Бо... ось візьміть, наприклад, мене... Двадцять років я служу хазяїнові, керую цією баркою в бурю, мороз і вітер, а тепер, коли став гірше бачити, то, може, завтра й виженуть мене. Піду жебракувати... Ось чому я й говорив моєму другові Уеллесу, — він

¹ Конвент — представницькі збори під час Французької буржуазної революції 18 ст., обрані після повалення короля (10 серпня 1792 р.) на началах загального виборчого права; конвент проголосив республіку і встановив потім революційну диктатуру якобінців.

показав на рудоволосого матроса, — що бідні, безпорадні, всі ті, про яких ніхто не турбується, повинні об'єднатися...

Він говорив просто, місцевим діалектом, але ясно й зрозуміло.

Знову стало тихо. По обличчях людей видно було, що вони замислились над сказаним.

— А що ми будемо робити, коли об'єднаємось? — спитав низенький, широкоплечий матрос, який сидів під стіною на стільці і довгі руки якого майже досягали землі.

Всі мовчали.

— О, якби був у світі такий учитель, який сказав би, що робити! — крикнув худорлявий парубок, що спирався на східці.

Джонні не міг визначити, чи він рибалка, чи матрос на якомусь торговому кораблі.

— Отже, самі все мусимо придумувати.

— Не можна людей з'єднати. Скільки їх є, у стількох напрямках і тягнуть. П'яниці, дурисвіти тільки батіг і поважають, — обурився боцман з великою головою й товстою шиєю, що сидів поруч з Уеллесом.

Маленькі очі рудого блиснули, мов сталь.

— Можна! Так, людей можна об'єднати, треба тільки поставити перед ними таку мету, яка їх зацікавить і якої можна досягти. Це насамперед. Після першого успіху все піде краще. Але, безумовно, саме цей перший крок є найважчий. Шкода тільки, що йдемо ми навпомацки, як сліпі. Ми зробили б більше, ніж парижани. Вони пішли проти короля, а ми пішли б проти багатіїв, бо поки ми плаваємо по морях і захищаємо скарби багатих людей, наші сім'ї живуть у злиднях.

— Ти маєш рацію, Уеллес! — крикнув низенький, широкоплечий матрос, піднявши довгу руку; кулак його тепер майже досяг стелі. — У нас, на нашому кораблі, всі приєдналися б до твоїх думок, якби ти розповів нам це саме.

— Тільки який-небудь офіцер увігнав би йому за це межі очі кулю, — зауважив між іншим боцман з великою головою й товстою шиєю.

Настала тиша. Низенький матрос простягнув уперед довгу руку долонею вгору і стиснув у кулак товсті, короткі пальці.

— Не боїмось ми ні офіцерів, ні капітанів... навіть самого адмірала!!

Кулак його впав на стіл, від цього дошки на столі загуркотіли, мов бойовий барабан.

По обличчях людей пробігло хвилювання. Пролунали короткі вигуки.

Уеллес підняв руку, щоб угамувати збори.

— Тихше!.. Хтось може почути... — сказав він спокійно, опустивши руку. Трохи помовчавши, додав: — Повчимось у робітників! Ось послухайте: хазяїн заводу Стірлінг не виплачував платню. Робітники об'єдналися. Хазяїн налякався і заплатив. Ми, моряки, може почали б з того, що звернулися б до адмірала з проханням підвищити платню, встановити пенсії, припинити биття батогами та інші тортури. Це всі зрозуміють і будуть за це боротися. А коли переможемо, зробимо ще один крок далі.

Настала тиша. Геддон, який досі мовчки слухав, підвівся, подаючи знак, що хоче говорити.

— Ми, робітники заводу Стірлінга, довго не знали таємниці перемоги. Голодували, страждали, як німі осли. Тепер ми вже трохи навчилися. Таємниця успіху — в єдності. Я багато думав над цим. Добре, коли робітники одного заводу об'єдналися, але ще краще було б, якби об'єдналися робітники всіх заводів, а найкраще — якби об'єдналися всі, кого душать злидні, мучать багатії. Ви стоїте на військових кораблях біля гармат, ми, на суші, стоїмо біля домен, біля машин. А мета наша одна: краще життя. Один у нас ворог, бо ваші офіцери — сини лордів, заводчиків, багатих людей. Повірте, якщо ми порозуміємось, то це буде щастя всього англійського народу.

— Правильно!! — довга рука низенького, широкоплечого матроса знову піднялась.

Старий Джеррі вийняв з рота люльку:

— Е, Джіммі! Не розбий стіл, а то мені доведеться заплатити за нього.

Уеллес погрозив кулаком довгорукому:

— Джіммі, це тобі не шинк! Тут треба поводитись по-людськи, інакше більше не візьму тебе з собою!

Джиммі, просячи пробачення, знизав плечима.

Раптом усі заворушилися. Десь далеко пролунав

удар дзвона. Кілька чоловік підвелось з своїх місць. Джіммі кивнув до Уеллеса:

— Час рушати. Відпуск закінчився.

Уеллес ствердно кивнув головою.

— Ми дуже вдячні вам за допомогу, — усміхнувся він до молодого чоловіка. — Ви хоч і були з нами, але якщо власті цікавитимуться, то ви нічого не чули, нічого не бачили. Чи не правда?

Студент теж усміхнувся:

— Безперечно. Я мовчатиму. Повірте, я дуже радий, що міг бути присутнім на ваших зборах.

Уеллес дружньо кивнув головою.

— Тоді — післязавтра знову тут!.. — Він ударив долонею по столу. — З кожного корабля приходьте по двоє, бо інакше не вмістимось у цьому залі, а тепер поодиночі, по двоє виходьте! Тільки глядіть, один за одним! А коли вийдете на берег, розходьтеся! Першими хай ідуть ці двоє юнаків!

Джонні кивнув головою, легенько штовхнув у бік Тедді і піднявся сходами вгору. Корму барки вже оповив туман. Хлопці стрибнули на берег і нерішуче зупинилися, пильно вдивляючись у темряву.

— Сюди, берегом, мабуть, кроків п'ятдесят, потім ліворуч...

Холодний туман проникав крізь одяг, але Джонні й Тедді цього майже не відчували. В головах їхніх думки наздоганяли одна одну. Хлопці йшли мовчки. Де-не-де під ногами траплялася товста линва або ж стирчали, як велетенські лапи, кинуті на берег якорі.

— Тут, ліворуч... — прошепотів Тедді.

Вони завернули ліворуч, туди, де височіли нескінченні ряди складів.

— Може, ми пройшли вже те місце, де треба було звертати ліворуч? — запитав з досадою Тедді. — Гляньно, там хтось іде.

За кілька кроків перед ними в тумані колихалось полум'я факела.

— Гей, де тут можна вийти до міста? — крикнув хтось позаду них, потім усе затихло. Постать людини, що тримала факел, зникла в густому, сліпому тумані.

— Сюди... сюди! — почулось крізь туман.

Джонні іноді здавалось, що він уже бачив десь оцей трикутний капелюх людини з факелом у руках. Хлопці

мимоволі поспішали за світлом факела, яке віддалялося в тумані.

— Мені здається, що хтось іде за нами... — незадоволено сказав Тедді. Обличчя його зробилося серйозним.

— Мабуть, з барки... — невпевнено відповів Джонні.

Десь недалеко різко вдарили в корабельний дзвін. Звук ніби згори долинув до них. Джонні й Тедді знову побачили факел; на цей раз він стояв на одному місці. Тедді бачив у тумані високу постать чоловіка. Факел освітлював його широкий плащ і трикутний капелюх. Од факела відлітали іскри, осяваючи на мить смугляве обличчя, великі блискучі гудзики на піджаку і мокрі чоботи.

— Сюди!.. Сюди!.. — гукнув він юнакам.

У піднятій руці його була палиця. Тедді глянув у напрямі, куди палицею показав незнайомий. Біля берега гойдався човен. Тедді якусь мить мовчки дивився то на човен, то на чоловіка з факелом.

— Розумію. Виходить, що тобі на корабель потрібні люди? — спитав Тедді, і раптом його охопив такий гнів, що він аж затремтів. Йому здавалося, ніби все те, про що говорили на барці, втілено ось у цьому чоловікові у широкому плащі з факелом у руці.

— Стережись, Джонні, отут будемо прориватись, бо ззаду йдуть його люди, — тихенько прошепотів Тедді з холоднокровністю досвідченого забіяки з кварталів передмістя.

Він оглянувся й побачив, що до них біжить ще якийсь чоловік з факелом. Тедді підняв одну руку над головою, щоб захиститись від удару палицею, а другу висунув уперед, щоб нападаючий не вдарив його ногою. Нахиливши голову, він пішов отак уперед. Дійшовши до чоловіка з факелом, Тедді ударив його головою в мідну пряжку. Факел вилетів з рук незнайомого і впав на землю, трикутний капелюх теж опинився на землі, а за ними і їх власник полетів на брудне каміння. Тедді переможно оглянувся і витер рукою подряпаний, закривавлений лоб. Раптом хтось підставив йому ногу. Хлопець спіткнувся і перекоотився через палаючий на землі факел. Лежачи, він побачив, як з туману швидко наближалось двоє чоловіків. Один з них, менший, вимахував мотузкою петлею та палицею; він кинувся на Джонні, який

поспішав на допомогу своєму товаришеві. Другий, вищий на зріст, з бато́гом у руці, сильно розгнівався і перестрибнув через чоловіка, що лежав на землі. Тедді схопився на ноги і — тільки тепер побачив перед собою знайоме смугляве, гарне обличчя противника. Він упізнав Вансі, і в очах його засяяла радість: нарешті він зможе помститись. Легкими кроками досвідченого боксера юнак обійшов факел, що палав на землі. Помітивши, що Вансі може бити тільки правою рукою, бо для батога була надто коротка відстань, Тедді підняв перед собою ліву руку для захисту, а правою, широко розмахнувшись, ударив. Він відчув, як ребра Вансі затріщали під його кулаком і як весь він подався назад. Обличчя Вансі перекривилось від болю; правою рукою, що здавалась пустою, він розмахнувся, щоб ударити. Тедді помітив цей рух, розрахував, що удар може досягти не далі, як до плеча, але несподівано щось важке й гостре сильно вдарило його по лівій руці, трошки вище від ліктя. Він одсахнувся праворуч і тут побачив, що Вансі розмахував прив'язаною до короткого ремня олов'яною кулькою. Тедді спробував підняти ліву руку, проте вона не ворухнулася. Хлопець заскреготів зубами і вилаявся. Не чекаючи, поки олов'яна куля знов ударить його, він стрибнув уперед і щосили ударив плечем у широкі груди Вансі, а правою рукою в обличчя. Важкий, чорний від вугільного пилу кулак Тедді збив з голови Вансі трикутний капелюх. У цей час важка кулька вдарила по другому ліктію Тедді, і юнак відчув, що обидві руки в нього паралізовані.

— Джонні! Джонні! — вирвалося з його уст.

Він зробив крок назад і побачив, що чоловік у плащі, який лежав на землі, поволі піднімається.

— Покинь, бродяго! Ти переможений! — крикнув Вансі.

Тедді знову стрибнув назад і підняв був ногу для удару, але Вансі змахнув бато́гом. Довгий пружний ремінь раптом обвився навколо кісточки Тедді... Молодий робітник упав. Вансі став йому колінами на спину. На руках Тедді клацнули наручники.

— Ну... вставай, бродяго!

Тедді підвівся. Руки вже ніби не так сильно нили. Чоловік у плащі стояв перед ним, тримаючи в руках кінець залізного ланцюга, прикріпленого до наручників.

— Це на твої кістки, негіднику... Потім уже, там, на кораблі...

Але закінчити йому не вдалося. Джонні повалив його на землю і поспішив на допомогу Тедді.

— Іду! — крикнув він уже на ходу. Однак більше хлопець не міг нічого сказати, бо раптом його шию стиснула петля.

Вансі, важко дихаючи, витирав з обличчя кров.

— Показались... Хто підбурив цих бродяг? — прошипів він лаючись.

Потім квапливо змахнув рукою:

— Швидше! В човен! Кеффері, не задуши його! Мені не мертві потрібні, а матроси!

З густого туману, зовсім близько, пролунав різкий звук корабельного сигналу. На брудному бруку востаннє спалахнув факел і, зашипівши, згас.

Розділ шостий

Вансі не любив європейських портів. Він завжди полегшено зітхав і веселішав, коли його корабель виходив у відкрите море.

Вже під час відплиття Вансі охопила нетерплячка — скоріше б заповнити корабель товаром. Він неспокійно походжав по кораблю, то піднімаючись на палубу, то спускаючись у трюм. Під палубою були розташовані дерев'яні камери, схожі на склепи. Від них тхнуло смородом, потом і брудом. На стінах — ланцюги.

Вансі притис до носа хустину і, ворушаючи палицею широкі, не замкнені шийні кайдани, спитав у капітана, що стояв позаду:

— Скажіть, Стівенс, чи звеліли ви намастити ці кайдани?

— Сьогодні звелю намастити, пане. Ті двоє новачків однаково без діла тиняються, — відповів високий чорнявий чоловік у широкому плащі, з байдужим виразом на обличчі.

Вансі схвально кивнув головою і неквапливо пройшов вузьким коридором. Там, де починалися ряди дерев'яних склепів, на іржавих ланцюгах виднілися коричньові криваві плями. На дошках кишіли воші. Великий собака, що безшумно йшов за Стівенсом, підняв голову.

Його чутливий ніс тремтів, на спині звивались чорні смужки.

Вансі обернувся. В кінці коридора на другу палубу вели інші сходи. Камери тут були ще вужчі: в них перевозиться менш цінний товар — жінки й діти. Вансі, намацуючи дошки в півтемряві, поволі просувався вперед. Сморід стискував йому горло.

— Стівенс... Розпорядіться, щоб якось сюди проникло трошки повітря й світла. Я комерсант, а не перевізник мерців. Якщо залишити все так, як є, то знову матимемо не менш 30 процентів збитків.

Капітан мовчки кивнув головою. Вансі швидко попрямував до виходу на палубу. На першій палубі він зупинився і почекав капітана.

— З дітьми треба бути дуже обережними. Вони найлегше піддаються хворобам. Отаке чорне цуценятко може стати причиною страшної епідемії, яка загрожуватиме всьому товарові. Якщо помітите найменші симптоми якоїсь хвороби, — в море його... Це наш гуманний обов'язок щодо інших та й щодо самих себе!

На смуглявому вузькому обличчі капітана не ворухнулася ні одна рисочка. З-за широкого, прикрашеного міддю пояса виблискували обковані сріблом рукоятки двох довгоствольних пістолетів. З зап'ястя звисав батіг з сімома ремінними хвостами, на кінцях яких були прикріплені сірі олов'яні кульки.

Вансі опустив руку з хустиною, яку тримав біля носа.

— Дивно, але чи знаєте, Стівенс, там, у Лондоні, я гостював у домах знатних панів, був у компанії вродливих дам, гуляв по запашних садах, де кожную окрему квітоньку доглядає досвідчений садівник і — хочете вірте, хочете ні — дуже скоро відчув, що мені бракує цього корабля, цієї роботи.

Обличчя Стівенса, як і раніше, було нерухоме. Він показав рукою назад і сказав:

— І йому...

Вансі оглянувся. Стівенс показував на великого собаку.

Вансі тихо засміявся.

— Так. І йому бракувало. Чим це пояснити?

Може, для того, щоб пом'якшити свої слова, Стівенс нахилився вперед і сказав:

— Напевно, у вас характери однакові.

Вансі усміхнувся.

— Так. Можливо. Я завжди заздрих тигрові у джунглях, бо він такий сильний і з такою князівською жорстокістю вміє вбивати. Запах цього корабля — це запах влади, Стівенс. Золото так і лізе сюди, як коршак на дохлятину. Це запах смерті. Але скажіть, чи не смерть була завжди найкращою комерцією? Згадайте війни!

Стівенс не відповідав. Потім, побачивши, що Вансі хоче йти далі, кашлянув.

— Пане!.. Хлопці дуже скаржаться, — сказав він тихо, — якимось дивно поглядають на нас. Усі — старі, випробувані люди, але я помічаю в їх очах щось незрозуміле мені. Боюсь, що це робота отих двох лондонських парубків. Я пропонував би відокремити їх!

Вансі роздумував, наморщивши лоба.

— А що з ними таке?

Стівенс відповів не зразу.

— Та начебто нічого. За три тижні, що ми в морі, тільки двічі дістали по десять ударів батою і один раз по три за різні невеликі провини. Я хотів зломити волю цих двох парубків... На перший погляд здається, що стали вони німі й покірливі, але було б усе ж таки непогано звільнитися б від них. Краще залишити їх у якомусь порту або передати англійцям.

Вансі поволі піднімався сходами. Вийшовши на верхню палубу, він глибоко вдихнув повітря. Коли корабель обігнув півострів Іберію¹ і поплив далі на південь, до міста Верде, стало тепліше. Туманні пообідні лондонські години здавалися тільки сном.

— Кеффері, ти погодував собаку? — гукнув Вансі.

Кремезний, дужий, напівголий парубок, який, сидячи на невеликій гарматі, чистив східний кинджал з широким лезом, підвівся.

— Погодував, пане.

— Що ти йому дав?

— Двох живих кролів.

— З'їв?

— Тільки розірвав...

Вансі похитав головою, промовивши:

— Цей собака такий кровожерний, наче в нього пере-
силювався дух якогось великого завойовника.

¹ Піренейський півострів.

Потім показав на шоглу, де майорів португальський прапор і, поклавши руку на плече капітана, відповів на запитання, яке поставив капітан раніше:

— Не така це проста справа, Стівенс. Ми пливемо під португальським прапором, а ті двоє парубків — англійські громадяни. За діючими законами, брати людей силою можна тільки на військові кораблі її величності. А я, як вам відомо, тісно зв'язаний з діловими людьми Лондона. Навіть найменший шум з цього приводу був би неприємний. Гм... гм... От що! Примусьте їх підписати заяви, що вони бажають перейти на який-небудь королівський військовий корабель. А коли ми закінчимо свою справу, то передамо їх англійському військовому флоту, відповідно до бажання, записаного на папері. Зараз іде війна. Люди потрібні. Капітан першого-ліпшого англійського корабля, якому ми передамо їх, мовчатиме. Він зрадіє, що біля гармат стоятиме на два чоловіки більше, та ще й подякує нам.

Вансі обернувся і пішов до своєї каюти.

Порівняно з іншими каютами це було досить зручне і навіть просторе приміщення, яке призначалося для капітана, але Вансі завжди забирав його собі під час своїх експедицій. Каюта була на кормі корабля і тому важкий сморід, що виходив з глибини корабля, сюди не досягав — його розганяв вітер, який ширяв між парусами. Матроси, завербовані для експедиції, і озброєна команда розмістилися в загальних каютах у передній частині корабля: Вансі не терпів, щоб біля його каюти гомоніли.

Вансі сів край столу, про щось роздумуючи. Посидівши трохи, він узяв скрипку і кілька аркушів ним самим написаних старих нот. Гарячий вітер, увірвавшись крізь відчинені вікна, поворушив ноти. Обличчя Вансі набрало задумливого вигляду. Смичок поволі торкнув струни. Звуки, немов людські голоси, вилетіли крізь вікна і, як невидимі птахи, заметушилися між натягнутими линвами й парусами.

Навербовані по різних країнах озброєні матроси, що грали в кості на носі корабля, прислухалися.

— Золоте серце у нашого шефа... — промовив розчулено Кеффері. Він схрестив на животі мускулісті товсті руки і, удаючи, ніби справді розчулився, зробив гримасу, як від болю.

Високий парубок, який саме кидав кості, трохи скри-
вив рота.

— Золоте? Це дуже добре. Я вийму з нього серце, якщо не заплатить як слід після цієї кампанії,— буркнув він собі під ніс і, примруживши очі, спостерігав, як котяться кості.

Дні минали повільно. Під безкрайнім синім небом на широкому океані іноді блискавично здійсмалися бурі. Часом вітер зовсім затихав, і корабель із зів'ялими парусами нерухомо стояв на безмежній, гладенькій, мов дзеркало, поверхні. На морі настали чудові тропічні ночі.

Вансі під час цієї подорожі грав на скрипці і читав. Хоч узимку в Лондоні він настирливо залицявся до дочки сера Рональда Стірлінга, яку вважав своєю нареченою, проте зараз іноді брався за перо і писав довжелезні листи у Нью-Йорк, до однієї молодой багатой вдови, власниці шахти.

«Шановна пані! — писав Вансі, шкрябаючи гусячим пером на папері; навколо свічки літав метелик.— Я почувую себе дуже самотнім, покинутим. Немає біля мене ні одной людини, яка зрозуміла б красу природи і красу думок. Ось надо мною сяють зірки казкової тропічної ночі, люди хроплять навколо мене, і тільки один — він уже три дні хворий — часом стогне. Боюсь епідемії і тому змушений застосувати найсуворіші, найефективніші лікувальні засоби...»

Вансі підвів очі і довго дивився у відчинене вікно на велику синювату зірку, що виникла на обрії. Він кілька разів умокнув перо в чорнильницю і, зітхнувши, знову почав писати:

«Ви не можете собі навіть уявити, дорога Патріціє,— продовжував він уже в трохи фамільярнішому тоні, на який чи то велика відстань, чи раптово виниклі спогади дали йому право,— ви не можете собі навіть уявити, які потрібні самопожертвування і любов до культури, щоб вирушити в таку експедицію. Визнаю, часом треба бути суворим, навіть жорстоким. Але в такі хвилини я завжди думаю про землю, яку оброблятимуть працьовиті руки негрів у Південних штатах... Як часто ми перебуваємо в смертельній небезпеці! Отже, той вигреш, який ми дістаємо і який дехто вважає надмірним, є тільки невеликою винагородою за наше величезне самопожертвування...»

Він знову зітхнув і деякий час, відкинувшись на спинку стільця, дивився в далечінь. Велика синювата зірка вже піднялась до верхнього краю вікна, а під нею висіла легка, блідосрібна пара. Вансі сперся ліктем на стіл і писав далі:

«Дорога Патріціє, тут чудова зоряна ніч, а ви так далеко від мене. Якщо мені все вдасться, приїду в Нью-Йорк навідати Вас. Чи цвітуть ще оті троянди в кутку саду? Які чудові, великі червоні квіти! Такі квіти розцвітають тільки під вашими руками, дорога Патріціє! Квіти відчують ласку, любов людини так само, як і інші живі істоти. Завтра, може, вже дійдемо до гирла ріки Конго. Сподіваюсь, що два негритянські князьки, які нам так багато допомогли в позаминулому році, тепер теж пришлють своїх людей. Мене жене тепер не стільки бажання заробити, скільки запал мисливця та конквістадора¹, який поширює культуру.

Добиватимусь якнайшвидше і з найкращими результатами закінчити цю експедицію, щоб скоріше бути в Нью-Йорку. Минулого тижня, коли ми вже вважали, що вся небезпека позаду, раптом на горизонті виник французький піратський корабель.

Ми пливемо під португальським прапором. Португалія — єдина держава, яка не веде війни з французькою республікою. Може, тому й не зачепили нас. Але з того, що на щоглі французького корабля майорів прапор республіки, я зрозумів, що союзники все ще не перемогли паризьку юрбу. Справді, навіть подумати страшно, скільки лиха приносить світові революція. Адже коли ми допустимо, щоб повставали середні верстви народу, то скоро, можливо, повстануть і негри, малайці, індійці, метиси² і креоли³... А це означало б кінець нашим законам, правам, кінець усьому суспільному ладові. Я знаю, ви переконана республіканка, дорога Патріціє, але, повірте мені, між республіками велика різниця».

В морі потягнуло холодним вітерцем. Корабель на-

¹ Конквістадори — іспанські й португальські завойовники, що загарбали центральну та значну частину Південної Америки і дуже жорстоко поводитися з корінним населенням.

² Метиси — потомки від шлюбу між представниками різних людських рас.

³ Креоли — нащадки європейських колонізаторів, що народилися в іспанських, португальських і французьких колоніях.

кренився. Паруси наповнилися вітром. Почулося кілька вигуків. На палубі затупотіли босі ноги. Натяглися вірвовки. Розрізувані кораблем хвилі ласкаво терлись об корму корабля.

«Як я багато думаю про Ваш дім, дорога Патріціє,— побігло далі перо по паперу.— Яка мила, маленька вулиця цей Уолл-стріт! Яка тиша, який спокій панує там... Кущі троянд. Спокійні люди. Я думаю, що коли весь світ загине від шуму, від гомону торгового життя, Уолл-стріт для мене й тоді означатиме мир і щастя».

Він додав ще кілька ввічливих фраз і старанно, каліграфічно написав дату: «Гирло ріки Конго, 10 вересня 1794 року».

Корабель легко плив далі. Вансі заховав листа й перо; потім роздягнувся й кинувся на ліжку. Заснув. Прокинувся від того, що з марса різко, немов крик чайки, яка кидається на свою жертву, пролунав голос спостерігача. Вансі скочив з ліжка, швидко одягнувся і вийшов на палубу. В далечині, у ранковому тумані виднілася широка, синюваточорна смужка. Зі щогл корабля кричало кілька рябих птахів, що прилетіли з суші. Вансі оглянув обличчя озброєних людей, які збилися в купу на палубі, і мовчки кивнув головою.

Розділ сьомий

Густий ранковий туман низько висів над джунглями, а дерева здалека здавалися казковими велетнями. Трохи далі, на звивині невеликої річки, на порослій високою травою поляні, було розташоване негритянське село. Нижню частину гостроверхих дерев'яних халуп не видно було в тумані. З димових отворів ще ніде не виходив дим. На маленькому майданчику посередині села стояла одна, більша за інші, хата — величезний дерев'яний ідол. З найближчих згасаючих вогнищ здіймалися бліді запашні парі. Подвір'я були безлюдні. У глибокій тропічній тиші іноді лунали дитячий плач і спів півня.

Озброєний загін Вансі довгим рядом, немов гадюка, що готується вкусити, обійшов село. Люди обгорнули затвори гвинтівок і курки пістолетів промасленими ганчірками, щоб захистити їх від ранкової вологи.

Джонні й Тедді, які несли на жердині ящик з лан-

цюгами й кайданами, йшли трошки позаду, в одному ряду з чорними носіями. На лівих руках у них брязкотіли кайдани. Негри, які несли на головах сотні різних пакунків, з цікавістю оглядали двох білих невільників. Джонні бачив, як з другого боку, у високій траві, воїни союзного негритянського князька з довгими списами та щитами бігцем наближалися до села. Кінчики їхніх списів підстрибували в такт бігу. Овальні щити, закриваючи мало не все тіло, хитались, немов чорні крила якогось химерного кажана.

Носії зупинилися. Дитячий плач почувся ще ближче. Все голосніше співали півні. Експедиція підходила до села.

У протилежному кінці села раптом злетіли в повітря вогненні смужки. Вони піднялись високо, а потім, як комети, впали на дахи халуп. По сухому листу розповзався синюватий дим, спускаючись поволі на подвір'я... Спалахнуло полум'я і з шипінням поповзло до дахів.

На якомусь подвір'ї завив собака. Закричали сполохані кури. В ранковому повітрі безшумно злітали вгору все нові й нові вогненні стріли. Несподівано пролунав постріл, засюрчав свисток, застукотів бубон. Джонні бачив, як на подвір'ї з'явилась молода жінка, в розпачі підняла руки й завищала. За мить вона вбігла в палаючу халупу й зразу ж вибігла звідти з дитиною на руках. Поруч бігло друге малюшко. За жінкою мчав високий, чорний, як вугілля, чоловік.

На краю села пролунав бойовий клич. Усе село заметушилось. Крики стариків, жінок, дітей злилися в протяжне, відчайдушне виття, яке пронеслося по селу з кінця в кінець. Знову пролунали постріли і злетіли вогненні стріли. Коло їх швидко змикалось. Перелякані люди, топчучи одне одного, бігли до царини, але наткнувшись на воїнів і не маючи змоги пройти там, де хотіли, повертали назад, до дерев'яного ідола. Джонні бачив, як шеренга білих озброєних людей підійшла до підпаленої халупи. На мить з'явилась постать Вансі: у лівій руці в нього був факел, у правій — пістолет. Він перестрибнув через низький тин. На подвір'ї перелякано кричало кілька жінок, дітей і один старик з кучерявим сивим волоссям. З пістолета вирвався струмінь вогню. Старий скрикнув і впав навznak біля палаючої халупи. Жінки побігли.

Джонні аж затремтів від гніву. «Стару людину... Жах який!.. За віщо?» Він згадав, що їм було наказано зчинити паніку і вбивати тих, кого не можна продати. Купа людей плачучи збилася на маленькому майдані. Ліворуч, поміж халупами, стояли чотири чи п'ять юнаків із списками. Озброєні білі вибігли з-за халуп і вистрілили в них. Юнаки з рішучим презирством до смерті, не встигнувши навіть захиститися щитами, замертво впали, але піднятих списів з рук не випустили.

З протилежного кінця села з'явилися негри, які були на службі у Вансі. На чолі їх біг велетень, особистий охоронник, кат і чарівник союзного князька. Він склав руки рупором коло рота і голосно крикнув:

— Помилування! Мир!! Мир!!

Це саме вигукували й ряди білих. З натовпу переляканих негрів долинали окремі крики. В загальному сум'ятті ці крики були схожі на пісню... Люди, нарешті, перестали бігати; метушня припинилася, всі тупцювали на місці.

— Приготувати кайдани! — пролунав наказ.

Носії рушили. Кілька чоловік несли довгі, 'подвійні жердини, інші виймали з ящиків ланцюги.

Стівенс подав сигнал. Двоє озброєних білих напали на високого негра з рідкою борідкою. Капітан підняв пістолет. Пролунав постріл. Куля просвистіла над головою негра. Той якусь мить стояв мовчки, потім поволі простягнув уперед руки. Кеффері, який стояв біля ящика з кайданами, поспішно надів ланцюги на руки полоненого. Джонні подивився на негра, і погляди їхні зустрілися. Джонні опустил очі.

У цю ж мить хтось різко завищав. У руках озброєних людей борсалася молода дівчина.

Стівенс подав знак:

— На шию!

Кеффері замкнув широку круглу залізну пластинку на шії дівчини.

Натовп рідшав. Полонені нескінченною низкою рушили по стежці в джунглі. Хлопці Стівенса прив'язали їм до ший довгі паралельні жердини. На скручених назад руках негрів бряжчали ланцюги. Купа кайданів швидко меншала.

— Кувати разом по кілька чоловік! — почувся голос

Вансі, який розпоряджався, стоячи біля союзного князька.

Кеффері зрозумів і кивнув головою. Він нахилився до Стівенса і щось прошепотів йому на вухо, а тоді зняв з рук двох молодих матросів кайдани. Джонні, відійшовши назад, потирав намуляні ланцюгами руки. Озброєні білі під наглядом Кеффері вже закували в кайдани молодих негрів, накидали на шиї дітям петлі і парами зв'язували тремтячих від страху людей.

Кількість полонених зростала. Якась мати притисла до себе дитину. Старик, якого матроси ногами відштовхнули вбік, кликав свою доньку. Навколо дерев'яного ідола лишилася невеличка група, що чекала своєї долі, та з криком бігав кучерявий хлопчик.

Раптом звідкись з'явився собака Вансі і кинувся на хлопчика. Хлопчик замовк. Зуби собаки блиснули. «Кінець...» промайнуло в голові Джонні. На мить він заплющив очі, але раптом почув регіт.

— Грається! — Вансі показав держаком батога на хлопчика, який виліз з-під великої лапи собаки. Союзний князьок, високий кат-чарівник, слуги, Стівенс, Кеффері і озброєні матроси теж сміялися. В очах собаки вираз лінивої байдужості ситого хижака змінився на вираз кровожерливості.

— Тепер він прикінчить його!.. — крикнув сміючись Стівенс.

Собака присів. Хлопчик уже не біг, а похитуючись ішов між убитими біля дерев'яного ідола воїнами. Собака витягнувся, щоб стрибнути.

...Хтось крикнув. До собаки мчав кремезний матрос, високо тримаючи порожній ящик від кайданів. З горла юнака вирвався крик. Джонні ледве впізнав його.

— Тедді! — крикнув він йому навздогін. — Ти збожеволів, хижак розірве тебе!

Всі дивились на Тедді. Навіть колона невільників зупинилась.

— Геть від собаки! — гримнув Вансі.

Ящик з тріском полетів у собаку. Здійнялася курява. Джонні бачив, як собака підстрибнув, подався трохи назад і почав люто гавкати.

«Зараз кинеться на Тедді», подумав хлопець і побіг. Він не бачив нічого, крім великих блискучих зубів і сповнених люті очей тварини. Кремезну постать Тедді

і маленького хлопчика, здавалося, вкрив туман. Джонні підхопив з землі спис мертвого воїна і, так само як і в лондонському палаці Стірлінга, стрибнув до собаки. Великий собака відсахнувся. В його жовтих очах з'явилась нерішучість. Спис піднявся і сильно вдарив у ніс крово-жерливої тварини.

— Геть! — гримнув знову Вансі.

— Неси дитину! — крикнув Джонні.

Тедді схопив хлопчика і пішов з ним.

Стівенс помітив, що батіг у руках Вансі здригнувся. Капітан нахилився до вуха хазяїна:

— Перед неграми не можна бити батогом білу людину!

Колона невільників поволі звертала стежкою, що вела в глиб джунглів. Тедді тримав хлопчика на руках. Велика кучерява голова хлопчика хиталася. На його тілі виднілись довгі сліди кігтів собаки. «Дад... дад... балле-балле», повторював хлопчик зовсім тихо, і уста його тремтіли від пережитого жаху.

Дим від догораючих халуп сірими хмарами важко клубочився по селу. Перед дерев'яним ідолом, посередині майданчика, тупцювали на місці двоє стариків із зігнутими спинами. Іноді вони разом піднімали руки і хрипло, протяжно стогнали.

Тропічний день довгий. Повільно розвівається над джунглями туман. Червоним кольором забарвлюються вершини високих, п'ятдесятиметрових дерев. Тисячі птахів співають, тисячі тварин кричать, ревуть, вищать, нявкають. Чим вище піднімається великий розпечений диск сонця, тим глибше проникає світло всередину джунглів, під гілки дерев. Звивисті смужки пари злітають у повітря, як сріблястий легкий дим од невидимих вогнищ.

Колона йшла мовчки. Тільки іноді ляскав батіг наглядача і кричав хтось з озброєної команди.

Вансі несли на носилках, які рівномірно погойдувались. Його мучила спека, задушливе вологе повітря. Він одсунув завіску носилок.

— Стівенс! — крикнув до капітана, який йшов позаду. — Я думаю, що його величності князю за цих сто п'ятдесят чоловік замість двох бочок рому досить буде й півтори.

По овальному, смуглявому обличчю капітана струмками котився піт.

— Неправильно ви робите, пане,— сказав він і повіяв на себе капелюхом із широкими полями.— Його величність — прекрасний союзник. Не забувайте, що перед нами ще дві експедиції. А його воїни — славні хлопці. Без них ми нічого б не зробили.

Вансі роздумував.

— Так. Але тоді наприкінці нашого походу треба його «запросити» на корабель і «забрати» з собою. А той кат-чародій вартий не менш як двісті доларів на плантаціях!

— У такому разі ми змушені будемо шукати іншого союзника. А чи знайдемо?

Вансі насмішкувато покрутив носом.

— Стівенс, ви ще обережніший ділок, ніж я!

— Обережність — князівська добродішність.

Носилки погойдувались. Вансі відчув, що його клонить на сон.

— Так, обережність не завадить,— сказав він і, поклавши руки під голову, глянув на широкі, блискучі від поту плечі чорного слуги під держакими носилок. — Якщо зіб'ю досить грошей, то збудую завод. З того часу, як в Європі війна, в Англії і в Сполучених Штатах нові підприємства, немов гриби, виростають з-під землі. З цих міркувань французька революція — дуже корисне явище.

— Крім того, що відрубали королю голову, — засміявся Стівенс.

Вансі ствердно кивнув головою.

— Так, це неприємна річ, коли держак алебарди не в моїх руках. А втім, я не заперечую, щоб кілька голів упало в кошик з тирсою. З того часу як вибухнула у Франції революція, французькі кораблі не запливають у ці райони. Це великий виграш. Я не проти, щоб Англія отак панувала на морях. Уряд короля Георга III завжди міг сполучити найприємніші ідеї з найбільшими прибутками. Серйозна добродішність! Серйозна добродішність!

Стівенс змахнув з руки великого зеленого коника.

— Це дипломатичне мистецтво. Власне кажучи, ми теж діємо подібно до уряду Георга III. Вивозимо чорних

з джунглів, визволяємо їх з-під гніту князьків, жерців. А безплатно перевозячи їх до культурнішої і здоровішої держави, забезпечуємо й для себе певний прибуток.

Стівенс і негри з носилками відійшли вбік, пропускаючи колону полонених і оглядаючи невільників гострими, пильними очима. А в думках їхніх змінювали одне одного цифри, суми, можливості...

Розділ восьмий

М'який, чорний нічний оксамит укryw море. Паруси на кораблі звисали під слабким вітром. Джонні розстелив свою ковдру на палубі і лежав на ній з розплющеними очима. Прапор, що майорів угорі, на кінчику фокщогли, немов жадібна темна рука, хапався за зірки. Після виснажливої денної спеки зараз усередину корабля проникало свіже повітря, і невпинний стогін невільників, замкнених у вузьких дерев'яних могилах, затих. В обід саме Джонні ніс за Стівенсом велику дерев'яну цеберку, в якій плавали зварені в каламутній воді кукурудза і кілька жмень рису. В чотирикутних віконцях, вирізаних у дереві, показалися обличчя невільників і забряжчали шийні ланцюги. Тремтячі чорні руки жадібно тяглися за цеберкою. На запалих блідих обличчях, в сумних очах після кількаденного плавання відбивався голод. Знизу, з глибини корабля, з другої палуби, куди наштовхали «менш цінний товар», чувся постійний плач жінок і дітей. Люди, побачивши світло факела і почувши кроки, перелякано шутилися у кутках своїх низьких дерев'яних склепів; вони висували обличчя у віконця, тільки почувши брязкіт посуду. Коли в отворі з'являлась чиясь голова або плечі, Стівенс бив по них батогом. У протилежному кінці другої палуби нерухомо, без ознак життя, лежала кудлата, років восьми, дівчинка. Позаду неї в напівтемряві блищали очі її матері. Стівенс кінчиком чобота штовхнув голову дівчинки. Трохи помовчавши, буркнув сердито:

— Цій уже кінець!

Потім, глянувши на жінку, що стогнала в кутку, додав:

— Хай вона візьме на дві жмені більше рису! А дівча винеси нагору!

Джонні зняв з шиї дівчини великий, призначений не для дітей, ланцюг і підняв легеньке тіло. Стівенс голосно лаявся:

— Як ти її несеш, йолопе?! Не притискай до себе!! Прив'яжи до ніг вірьовку і тягни за собою! А може, це якась епідемія! Перші два тижні для них найважчі. Буває, що я інколи знімаю з них кайдани раніше, ніж вони скоряться. Через кілька днів уже можна буде вивести на палубу жінок, дівчат, а вдень навіть і дітей. Веселе життя буде тут незабаром!

Худеньке тільки дівчинки, мов пір'їнка, випало у хвилі з рук Джонні.

Джонні ліг на своє місце біля Тедді, що втомлено спав.

Невимірне море й неосяжне небо наповнилися тишею. Паруси чорною тінню нависали над палубою.

Раптом щось задзвеніло, мов велетенська невидима струна забриніла на поверхні океану, і від цього захиталися зірки. Звук цей дедалі посилювався, а потім несподівано замовк. Знову настала тиша. Зірки зникали й виринали з-за темних хмар парусів. Джонні підвівся на лікті. Знизу корабля долинули глибокі, дзвінкі звуки пісні. Здавалося, що це звучав металевий гонг і кричала труба; і знову все затихло.

За мить з чорного чотирикутника нижньої палуби, із сліпої глибини корабля з новою силою долинула пісня сотень негрів-невільників. Звучали безпомічні слова наївної молитви. Джонні не розумів слів, але відчув у них невольницькі сльози.

Забряжчали ланцюги. Засвистів батіг. Тверде залізо стискувало намуляні шиї людей. Знизу, з одвічної темряви другої палуби, долинали ритмічні голоси жінок, крики дітей. Усе це нагадувало гамір малих і дорослих мешканців села, що зібрались біля вечірнього багаття і співають, дивлячись, як над густими джунглями виповзає диск повного місяця.

Тедді заворушився біля Джонні й сів на ковдрі. Деякий час він прислухався до мелодії, що, мов невидима хвиля, виринала з глибини корабля й линула до парусів, щогл і зірок. Юнак знову ліг. Джонні думав, що Тедді вже давно спить, але той раптом сказав:

— Джонні, знаєш, страшні речі кояться на світі!..

— Так, у світі точиться боротьба!.. Дивні вони лю-

ди... в такому жахливому становищі співають,— промовив з пошаною в голосі Джонні і згадав при цьому двох умираючих жінок... Вони, мабуть, уже мертві лежать в одній з дерев'яних трун другої палуби.

— Кеффері каже, що їхні жерці навіть хвороби танцями лікують.

— Джонні... знаєш, коли я вперше побачив оцих чорних, то подумав, що я — зовсім інша людина, ніж вони. А тепер, після того як багато дечого вже взнав, кажу, що цю пісню і нам годилося б співати. Не знаю ані слова з їхньої мови і все-таки ніби розумію.

— Так... Їх привели на корабель насильно...

— Нас теж!

— Їх приковують ланцюгами до дощок...

— А нас прикували до ящика, коли ми несли оті кайдани!

— Їх б'ють батогом, якщо вони візьмуть більше на одну жменю тієї рідкої кукурудзи!..

— Нас теж.

— Ти знаєш, лежу оце, а в голові виникають різні думки. Бачу, що долі багатьох людей схожі, мов два ланцюги. Нас силою притягли сюди з лондонського доку, а їх — з джунглів, негра частують батогом так само, як і матроса.

— Це, друже мій, завжди так було.

— Значить, треба зробити так, щоб стало інакше. Пам'ятаєш, коли ми були роз'єднані, хазяїн заводу робив з нами все, що хотів?

Помовчали. В їх головах народжувались нові думки. Джонні здавалося, ніби він стоїть на вершині гори і бачить увесь світ, від бідних вулиць лондонського передмістя аж до села у джунглях, і розуміє все, що на нім діється.

Знову зазвучала пісня, проте вже слабше. Пісня жінок, дітей поволі затихала в глибині корабля, і тільки низький, але гучний чоловічий голос невтомно співав.

— Об'єдналися ми там, на заводі. Це правда... А що далі? Ти ж чув, як Геддон сказав, що ми не знаємо, що нам робити далі. Немає такої людини, яка навчила б нас... немає того, хто показав би нам дорогу.

І останній невільницький голос замовк. Настала глибока тиша. Джонні знав, що на другій палубі нерухомо

лежать дві мертві жінки, і тільки ланцюги бряжчать на їхніх шиях, коли хвилі гойдають корабель...

— Не знаю, що робити далі... Це вірно, бо ми ж читати-писати ледве вміємо. Але всі бачать, що так далі не може тривати. Ось і в Парижі повстав народ. Згодом і до нас докотиться ця хвиля. Проте в нас інше становище. Геддон пояснював...

Наморщивши лоба, він намагався пригадати оту вечірню розмову на рибальській барці.

Джонні стомлено мовчав.

Тедді підійшов до бака з водою для пиття і взяв грубий дерев'яний кухоль. На обрії, де ховались американські береги, далеко-далеко з'явилися маленькі червоні вогники! «Порт? — подумав Тедді.— Тут? Немоżliво. Якби сподівалися так скоро бачити землю, то говорили б про це». Вогні ніби відійшли ліворуч, але Тедді не міг визначити, чи це їх корабель пливе, чи вогні плывуть на дзеркальній поверхні моря, мов іграшкові човники, що їх несе вітер.

Вансі прокинувся, почувши у своїй каюті важкі кроки капітана.

— Кораблі її величності,— сказав коротко капітан і показав у вікно.

В легенькому, сріблястому ранковому тумані по спокійній воді пливли три кораблі — бриг, фрегат і лінійний. Надуті паруси були налиті, мов велетенські келихи, рожевим світлом сонця. На головних щоглах майоріли сині прапори з червоним хрестом.

— Полюють на американців...— промимрив Стівенс; його овальне обличчя виявляло занепокоєння.

Вансі посміхнувся.

— А втім, ви якої держави громадянин, пане капітан? — іронічно спитав він і замість корабельних документів вийняв з шухляди столу простий аркуш паперу з печаткою.

Стівенс наморщив лоба:

— Важко було б знайти мої документи. У Сполучених Штатах багато підданих. І без мене можуть обійтись...— Поглядаючи на кораблі, він кусав собі губи.

— Ось вони вже близько. Поведуть нас до якогось англійського порту, і почнеться перевірка. — Його обличчя спалахнуло від гніву.

З англійського лінійного корабля спустили на воду човен. Чотири весла здійнялися вгору. Кожного разу, коли матроси нахилилися вперед, весла виблискували червоними смужками в ранковому сонячному світлі. Вансі натягнув чоботи, прикріпив до ремня шаблю і, коли човен підплив до борту корабля, кинув через плече:

— Кеффері, приведи отих двох лондонських хлопців!

Сам же пішов уперед, туди, де над бортом уже з'явилися один за одним трикутні капелюхи англійських офіцерів. Він поклав одну руку на ефес шаблі, а другою чемно допомагав гостям вилізти на палубу.

— Яке щастя, що в такий чудовий час приймаю вас, панове, — сказав Вансі, широко усміхнувшись, коли трое офіцерів стояли вже на палубі. Стрункий, мускулистий перший офіцер холодно глянув на нього.

— Куди йде ваш корабель, пане? — спитав він тихо, мовби не помічаючи, — всупереч англійським звичаям, — простягнуто до нього руку Вансі.

— До Пернамбука, — відповів, усе ще посміхаючись, Вансі.

На обличчі першого офіцера промайнула ледве помітна посмішка.

— Тоді ваш капітан, мабуть, зовсім не обізнаний з наукою мореплавства, бо ви відхилились від курсу на п'ятнадцять градусів.

Вансі помітив, що з цього речення англієць уже випустив слово «пан».

— Так. Ми справді дуже відхилились... А втім, двоє наших матросів є англійські піддані, і вони заявили про своє бажання служити у флоті її величності королеви. Я вважаю, що ми повинні допомагати всім, хто хоче виконати свій обов'язок перед батьківщиною.

В руці його зашелестів папірець. Ззаду почулися кроки. Це вийшов на палубу Кеффері.

На обличчях офіцерів з'явився вираз подиву.

— Ви зробили правильно, пане, — почувалась відповідь. — Але дозвольте і нам виконати свої обов'язки за морськими законами воєнних часів. — Перший офіцер зробив крок уперед. — Прошу показати документи корабля, ваші документи про підданство, дані про екіпаж...

Вансі усміхнувся.

— Я думаю, пане, що цей лист полегшить вам виконання своїх обов'язків,— сказав він і простягнув до офіцера папірець.

Офіцер нетерпляче розкрив складений аркуш. Примруженими очима глянув на підпис, і враз уся його пиха злетіла з обличчя. Він поправив капелюх таким жестом, ніби хотів віддати комусь честь, і уважно продовжував читати. Інші двоє офіцерів, що стояли на півкроку позад нього, заглядали на папір через його плече. Перший офіцер опустив листа і глянув на Вансі так, наче вперше його бачить.

— Дякую, пане, — сказав він, уклонившись. Видно було, що офіцер старався бути ввічливим. Повернувши листа, він додав: — Дозвольте мені відрекомендуватись. Томсон, перший офіцер на лінійному кораблі її величності «Король Георг». Він церемоніально відійшов убік і відрекомендував інших офіцерів: — Джемс Кліфтон, другий офіцер. Лейтенант Стімсон. Я від душі радий, що ми зустрілися в такий чудовий час,— повторив він майже дослівно перші слова Вансі. Потім, трохи подумавши, тихо, обережно спитав:

— Ви особисто знайомі з тим, хто підписував цей лист?

Вансі заперечливо похитав головою.

— Ні, я компаньйон сера Рональда Стірлінга.

Обличчя офіцерів немовби випромінювали повагу.

— Дружба і довір'я такої чудової людини — справді велике щастя і цінна нагорода,— промовив так само урочисто другий офіцер, який, мабуть, тільки тепер усе зрозумів.

— Отож, як бачите, це підтверджують і лорди адміралтейства,— додав скромно Вансі.

Перший офіцер ствердно кивнув головою. Помовчавши трохи, Вансі вказав на двох матросів, що стояли збоку, і сказав:

— Панове, розпорядіться щодо цих двох хлопців.

Джонні здалека мовчки слухав їх розмову. Коли назвали його прізвище, він узяв за руку маленького хлопчика-негра і пішов з ним до офіцерів. Вансі хотів щось сказати, але, помітивши застережливий погляд Стівенса, знизав плечима. Тедді, який ішов позаду, допоміг хлопчикові перейти через бар'єр.

Вансі побачив, що два офіцери дивляться на нових матросів, і нахилився до Томсона:

— Дозвольте виплатити зарплату цих двох хлопців у ваші руки.

Томсон одразу повеселішав.

— Панове, наглядайте за ними,— звелів він двом офіцерам, указавши головою на нових матросів.— Я запишу наші відвідини в корабельну книгу.

І разом з Вансі поволі рушив до капітанської каюти.

— Ці двоє юнаків письменні? — спитав Томсон.

Вансі ствердно кивнув головою.

— Письменні. Здається, обидва лондонські.

Обличчя Томсона скривилось, немовби він випив щось гірке.

— Не люблю я отаких, надто розумних. І так надзвичайно...— почав був він, але раптом замовк, подумавши, що те, що він хоче сказати, було б виявом надмірного довір'я.

Згодом, коли човен плив уже до англійського лінійного корабля, Джонні все більше дивувався. Він ніколи ще не бачив кораблів, що так глибоко сидять у воді, бо вони ніколи не підходили до доків, де йому доводилось бувати. І тепер, коли хлопець сидів у човні, борт корабля, на якому в чотири ряди, один над одним, стирчали гармати, здавався йому страшенно високим. Величезні щогли ніби досягали до неба, а білі паруси, що піднімались, мов гори, були забарвлені червонуватими відблисками ранішнього сонця. Матроси, які сиділи за веслами, з насолодою поглядали на здивованих новобранців. У присутності офіцерів вони не могли розмовляти, а коли човен уже пришвартувався до корабля і Томсон з офіцерами зішли по вірьовочній драбині на палубу, кремезний смуглявий боцман, показавши на маленького негра, спитав:

— Хлопці, як звуть оце чорне малятко?

— Ми зємо його тільки «Дед»,— відповів тихо Тедді.— Ми врятували його від смерті. Коли припливемо до Лондона, віддамо якісь добрій душі.

Після бруду, смороду та загальної непорядкованості на піратському кораблі — матроси і офіцери, човен та й увесь військовий корабель здавалися їм надзвичайно чистими, особливо вразив їх розмір лінійного кораб-

ля. Джонні і Тедді дивились на англійський прапор, і серця їхні дужче забились від радості.

— Можемо вважати, що ми вже в Лондоні,— сказав Тедді.— Він подумав, що скоро побачить Етель, і мало не зомлів від хвилювання, підходячи до вірьовочної драбини.

— Мине ще добрих кілька років, поки побачиш Лондон,— промовив худий матрос з пов'язкою на грудях.

— Ти підписав заяву? — поцікавився молодий стрункий матрос.

— Підписав,— кивнув Тедді.

— Ну, друже, тоді дивись на цей корабель, як на свою могилу, тобто, точніше, як на катафалк. Наша неволя, хлопче, триває до кінця життя.

Тедді зупинився біля вірьовочної драбини.

— Немає такого закону!— вигукнув він палко, різко. Раптом його охопила злість: невже його вважають за дурня?

— Закону такого, справді, нема. Отож і погано, що багатьох законів нема, а ті закони, які є, теж установили без нас... Чи вмієш ти читати? Ну, гаразд! Іди, йди!..

І палуба, і паруси здавалися хлопцям неймовірно великими. Скрізь сновигали матроси. Чути було гуркіт гарматних коліс. Юнаки вже пройшли безліч сходів. Їм здавалося, що вони спускаються в якусь страшну глибину. Перед ними відчинялися різні двері.

— Скиньте з себе ганчір'я,— несподівано гримнув на них незнайомий голос. Біля низеньких квадратних товстих дверей складу стояв, зігнувшись, високий, міцний чоловік.

— Не розумієш?!

Чиясь рука перекинула Тедді через поріг. Чиясь боса нога вдарила Джонні по литці. Боцман, який привів їх сюди, махнув рукою.

— Не звертайте на нього уваги, він взагалі дуже грубий! — сказав він услід чоловікові, що подався десь далі.— Виберіть собі одяг, але швидко, бо він повернеться.

Двоє новобранців поспіхом підібрали собі форму.

— Йдіть у лазню! — скомандував боцман.

Через півгодини, добре поголені, чисто вимиті, вони

стояли в кубрику другої батареї, де звичайно перебували матроси вдень. Кілька матросів, які сиділи на лаві за довгим столом, з цікавістю оглядали їх.

— Струнко! — скомандував боцман. Сходами, що вели вниз від першої батареї, спускався високий, худий білявий лейтенант. Золотисті китиці його еполетів вирізнялись у слабкому світлі, що проникало крізь бійниці; коли він спустився вниз, де на білу стіну падали сонячні плями від ілюмінаторів, китиці раптом заблищали. Лейтенант зупинився. Його сірі очі дружньо й уважно оглянули новобранців, що незграбно виструнчились. Він поволі простягнув руку і сказав тихо, але виразно:

— Паркер.

Тедді був такий вражений, що хвилину збентежено дивився на руку лейтенанта.

— Ти що, хіба не хочеш потиснути руку пана лейтенанта? — спитав боцман.

Матроси, які спостерігали цю сцену, голосно зареготали. Тедді, ледь чутно назвавши своє прізвище, потиснув руку лейтенанта.

— Ми не звикли, щоб офіцери подавали нам руку, — сказав усе ще здивований Джонні.

Паркер стояв нерухомо.

— Я вважаю, що мають рацію ті, хто проголошує, що всі люди народились рівноправними, — мовив він тихо й просто. — Обов'язки наші різні і, разом з тим, завжди спільні: ми повинні бути чесними і постійно шукати правду.

Двоє новобранців мовчали, відчувши раптом, що їхній життєвий шлях змінився. Вони дивилися в обличчя Паркера нерішуче, невпевнено. Лейтенант звернувся до боцмана:

— Леслі, потурбуйся, щоб вони добре наїлись.

Боцман по-військовому виструнчився:

— Дозвольте доповісти, такого випадку на лінійному кораблі «Король Георг» за останні п'ять років не було. А втім, уже й пізно. Кок у такий час не дасть ані крихти хліба.

Паркер задумався.

— Скажи йому, щоб видав мій сніданок.

Лейтенант кивнув головою до новобранців і пішов.

Боцман рушив на кухню. Худий матрос з пов'язкою на грудях, який спокійно сидів на лафеті гармати, при-

сунувся ближче. Він уже в човні познайомився з новобранцями.

— Отже, ви кажете, що вмієте читати? — запитав він, підсівши до столу.

— То ж будете нам читати...— сказав пошепки гладкий, дужий матрос, який сидів у кінці столу.

— Заждїть, заждїть, ще рано довіряти їм! А може, у них і на копійку совісті немає, тоді всім нам буде погано,— почулося з групи матросів, що стояли біля гармати.

Всі уважно розглядали новобранців і, нахилившись один до одного, про щось шепотіли.

Розділ дев'ятий

Все більше вирувала буря війни на морських просторах. А на європейському суходолі переможно просувалися вперед революційні війська. Союз імператорів, королів і царів, які мріяли про те, щоб придушити революцію в Парижі вогнем і кров'ю, тепер зазнавав поразки за поразкою. Після визволення Голландії і Бельгії французька армія загрожувала вже англійському королівству. Небезпека висадки десантів на англійських берегах набирала дедалі загрозливішого характеру. Лорди адміралтейства вживали термінових заходів. Вони стягували з усіх портів країни все нові й нові кораблі до протоки Ламанш, що відокремлює Англію від Франції, зміцнювали свою ескадру, окремі частини якої очолювали адмірالی Брайдпорт, Хау, Данкен. Командування англійського флоту вирішило завдати французам такого рішучого удару, щоб зробити неможливою висадку французьких революційних військ в Англії.

Корабель Річарда Паркера, який роками воював проти союзників Франції, тобто проти Сполучених Штатів, і брав участь у блокаді американських берегів від гирла ріки св. Лаврентія до Нового Орлеана, вирушив у супроводі кількох менших кораблів на з'єднання з флотом, що вийшов з південних англійських портів. У міру наближення до європейських берегів харчування моряків гіршало: продуктів ставало все менше і якість їх знижувалась. Проте серед матросів, що терпіли від голоду, все-таки знаходились і такі, які відмовлялись від зіпсо-

ваної, тухлої їжі. Коли кораблі, що прийшли з Атлантичного океану, з'єдналися з головним флотом, становище стало зовсім нестерпним. Матроси позахворювали від недоброякісної їжі або ослабли від голоду; їм уже важко було виконувати військові вправи, а офіцери, не знижуючи вимог, суворо карали за найменшу помилку. Батіг гуляв по кораблях; та чим більше давав себе знати голод, тим більше слабшала й дисципліна. Всі відчували, що треба щось робити.

Одного дня, коли матроси посідали за довгий стіл обідати, придушуваний досі гнів закипів майже в усіх.

На столах у старих казанках смерділа сіра рідина. Люди нерішуче дивились один на одного.

— Знову суп з тухлого м'яса! — буркнув під ніс Леслі. Він підняв густі чорні брови і скривив рота, безнадійно дивлячись перед собою.

— Хочуть заморити матросів голодом! — повернувши ложку в рідині, сказав вилицюватий сивоволосий Сміт.

— Ні, капітан, мабуть, і не знає про це, — махнув рукою Стон; з того часу як капітан навідався до поранених, Стон завжди говорив обережно.

— А я певен, що знає! — роздратовано промовив довгорукий, кремезний Діккі. — Перед тим як відпливти з Шірнеса, я на своїх плечах виносив міським торговцям хороше борошно, а заносив зіпсоване. Я чув їхню розмову з коком, який сказав, що до окремих страв він зможе використати і затхле борошно. А картопля гнила, масло гірке! Всі продукти проміняли!

— Вже небагато лишилось їм міняти, — заговорив з кінця столу худий артилерист, якого вважали найкращим стрільцем на кораблі. — Постачальники вже все покрали. Гляньте на наш одяг! Ще й двох тижнів не минуло, як я одержав зі складу нові штани, а оце вже скидаюся на бродягу.

Стон відсунув од себе казанок:

— Я десять років на цьому кораблі, і завжди так було.

Леслі грюкнув кулаком об стіл:

— Бо ми завжди були німими ішаками!

Стон махнув рукою:

— Радій, що можеш хоч мовчати, бо як поглядять тебе по спині дев'ятихвостим батогом, то вже не змовчиш, а розмовлятимеш уголос! А що в цьому хорошого?

У Джонні часто паморочилось у голові від голоду. Зіпсовані продукти викликали у матросів різні хвороби. Спочатку вони з'їдали все, бо з голодом нічого жартувати. Голод перемагав біль у шлунку, тому всі стали нервовими, збудженими.

— Якщо ми всі об'єднаємось, то почують наш голос,— сказав Джонні тихо, як це й годилося новобранцеві, щоб не дратувати старших матросів.— Якщо капітан і перший офіцер злигалися з постачальниками, тоді... треба звернутись до вищої інстанції! Може, до адмірала?

Матроси іронічно посміхались. Деякі з них подивилися один на одного так, ніби почули слова якогось божевільного.

— Дурний ти, хлопче... — почав Стон. — Ти, може, думаєш, що адмірал розмовлятиме з тобою? Легше було б тобі з королем поговорити, ніж з адміралом. Навіть лейтенант, і той прожене тебе. А якщо стрибати менше, ніж наказано, то ще й кулю дістанеш. Ми знаходимось у відкритому морі, друже! Тепер війна! А під час війни капітан є хазяїном нашого життя й смерті.

Настала тиша. Леслі знову стукнув кулаком об стіл:

— Що ж, друзі, як би там не було, треба щось робити. Як я можу повертати важку гармату, коли в мене сили не більше, ніж у метелика?

— Хто там галасує?! — почувся різкий голос.

Перший офіцер підійшов з боку палубних сходів. В його безбарвних очах затаївся гнів. Він підозріло глянув на Діккі. За столом настала тиша. Томсон стояв, поклавши руки на ефес шаблі і трошки нахиливши голову:

— Поспішайте з обідом. Ми йдемо в бойовому порядку...

Хтось нерішуче простягнув руку до ложки, але, не дотягнувшись, ударив долонею об стіл. Усі немовби застигли, нерухомо дивлячись кожен перед себе.

Томсон нетерпляче тупнув ногою:

— Ну! Наказую: поспішити з обідом!

Плечі, лікті людей мимоволі здригнулись. Руки не впевнено потяглись до ложок. Голови нахилились до казанків, та раптом знову об стіл стукнула ложка... друга... третя... четверта. Мов барабанний дроб, пролунав цей стукіт ложок.

Томсон відійшов трохи назад.

— Я наказав вам! — вимовив він, заїкаючись від раптового гніву. — Знаєте, як це зветься? Невиконання наказу! Під час війни! У відкритому морі! Коли флот іде в бойовому порядку!

Ніхто не наважувався підвести очі вгору. Леслі відчував, як гнів і голод стискають йому горло. Він поволі підвівся, виструнчився і на мить прямо й рішуче глянув в очі Томсона.

— Дозвольте доповісти: обід їсти неможливо.

Обличчя першого офіцера почервоніло. Він стиснув рукою ефес шаблі.

— Я не питаю про твій смак, негідна тварюко! Я наказав! Клята наволоч! На всьому кораблі тільки у тебе такий ніжний шлунок, злодіяко! Це підбурювання! Перед лицем ворога! Я накажу повісити тебе на реї! — Вихопивши шаблю, він так ударив нею по столу, що смердюча рідина виплеснулася з казанків у серйозні, нерухомі обличчя матросів.

— Жеріть! Жеріть, кажу вам! Наказую!

Стон поволі підняв ложку і, нахилившись над казанком, зачерпнув трохи рідини. Сміт, що сидів ліворуч, так штовхнув його в лікоть, що ложка вилетіла з його руки. Перший офіцер з оголеною шаблею помчав до них і вчепився пальцями у плечі вилицюватого матроса з сивуватим волоссям.

— Ти штовхнув його?

Стон витер обличчя і виструнчився біля столу:

— Дозвольте доповісти, мене ніхто не штовхав. Але їсти цього не можна.

Шабля в руках Томсона затремтіла. Було тихо. Тільки згори, з першої батареї долинав тупіт ніг артилеристів, що шикувались біля гармат, грюк банників для прочищення стволів гармат, гуркіт маленьких, але важких гарматних коліс.

Шабля Томсона знову вдарила по столу.

— Через десять хвилин збір перед капітанською каютою! — гримнув він хрипло і помчав сходами вгору на палубу.

Капітан саме закінчив обідати. Томсон почекав, поки стюард¹ винесе посуд.

¹ Стюард — буфетник на кораблі.

— Ця мерзенна банда повстає! — сказав він люто, нахилившись близько до капітана. — Я підслухав їхню розмову. Так голосно шуміли, що я аж у першій батареї почув... Той, що у Шірнесі переносив мішки, тепер кричить найбільше.

Невиразне обличчя капітана поволі червоніло.

— Але ж три тижні не було ніякого лиха! Кок обіцяв, що...

Томсон махнув рукою:

— Я переконаний, що той негідник ще щось домішує до борошна! Я побоювався вже тоді, коли побачив, з яким задоволенням шірнеські комерсанти платили нам за різницю в якості борошна...

— Часом мені здається, що той старший Кліфтон не багато виграв з цим борошном, бо воно не все відповідало тій якості, яку показали аналізи.

Капітан про щось подумав, зітхнув, затягнув тугіше ремінь, який під час обіду попустив трохи, і надів шаблю.

— Ви дуже добре знаєте, Томсон, що ми погодилися в Шірнесі на обмін борошна, бо, як повідомив старший Кліфтон, мирне населення міста терпить від нестачі продуктів. А нам, морякам, усе-таки легше, ніж бідним городянам, споживати борошно трохи гіршої якості... А втім, ви маєте рацію. Не думаю, щоб старший Кліфтон виграв щось на тому борошні, яке він виміняв у нас... Адже ж ми тільки рятували те, що можна було ще врятувати.

Капітан узяв трикутний капелюх, поправив комір.

— У всякому разі негайно треба вжити суворих заходів. Адмірал Хау відвідує тепер один за одним усі кораблі, що збираються проти французів. Страшно навіть подумати, як він розгнівається, коли щось із цього дійде до його вуха! Я від нього чув, що невміння — це більша провина, ніж жорстокість.

Томсон швидко заговорив про щось.

Унизу, в другій батареї, мовчки сиділи сім матросів, коли почувся свисток — сигнал шикуватись на палубі. Весь корабель раптом наповнився тупотом ніг, метушею, криками, командами. Леслі підвівся першим. Інші матроси мовчки пішли слідом за ним.

Стон схопив Сміта за руку.

— Друже, правда ж, ти не сердишся? Знаєш, мені

дуже важко бути таким твердим. У мене інша вдача.

Нагорі виросла, немов з мозаїки, строката стіна з матросів. Стало тихо. Двері капітанської каюти розчинились. Заграли короткі мідні сурми вартових, що стояли обабіч матроського строю.

Леслі бачив, як ступили вперед офіцери. Другий офіцер, молодший Кліфтон, тримав у руці аркуш паперу. За ним ішло двоє днювальних матросів. В одного з них у руках був батіг, у другого — товста коротка вірьовка. Кліфтон, — молодий, але вже досить огрядний чоловік, — гнівно й загрозливо глянув на матросів, що стояли на палубі двома рядами. Настала мертва тиша. Капітан подав знак. Кліфтон висунув уперед підборіддя і звів брови.

— Сьогодні в обід, о дванадцятій годині двадцять хвилин, перший офіцер звернувся до шістьох матросів, що обідали за столом номер одинадцять другої батареї, і наказав, щоб вони швидше закінчили обід і поспішили до гармат. Шестеро матросів відмовились виконати цей наказ.

Голос Кліфтона був незвичайно різкий. На напружених обличчях матросів з'явився вираз зацікавленості й чекання. Видно було, що дехто з них навіть радіє з того, що зараз буде прилюдна жорстока розправа. Кліфтон оглянув нерухомий стрій і продовжував:

— Перший офіцер попередив їх, що зараз війна, що ми перебуваємо у відкритому морі в безпосередній близькості до ворожих кораблів або до ворожих берегів, і знову закликав їх виконати наказ. Перший офіцер знав, що за дисциплінарним статутом після третьої відмови виконати наказ він повинен на місці ж негайно покарати смертю порушників дисципліни. Саме тому, з гуманних добросердих міркувань (а це заслуговує на осуд), він не віддав наказ утретє, а доповів про цей випадок капітанові. Незважаючи на те, що порушення дисципліни сталось у відкритому морі, капітан, сподіваючись, що обвинувачені протягом наступних днів зможуть виправдати себе сміливою поведінкою, наказує покарати: боцмана Леслі Говарда — сімома, артилериста Джемса Сміта — п'ятьма, артилериста Діккі Вотсона — п'ятьма, каноніра Ральфа Кнокса, зважаючи на його окремі заслуги, — трьома, новачка Джона

Бруса, зважаючи на його необізнаність,— двома і артилериста Стефена Стона, зважаючи на те, що він поранений,— одним ударом батою. Наказ виконають дев'ятихвостим батою днювальні: парусний майстер Джон Блек і канонір Джон Глесбі. Виконають вони це чесно, з усієї сили, щоб виразити цим справедливий гнів офіцерів та матросів і щоб повернути винуватих на шлях виправлення. Вирок надзвичайно м'який, але наприкінці сказано, що коли ці люди протягом шести місяців ще раз вчинять будь-які заборонені дії, то, крім того, що їм належатиме за ту провину, дістануть ще по двадцять п'ять ударів дев'ятихвостим батою.

Кліфтон опустив аркуш. Знову заграли сурми. Настигла тиша. Гладкий другий офіцер виструнчився.

— Боцман Леслі Говард! — крикнув він.

Леслі вийшов з шеренги. На ходу зняв матроску з синіми смужками і з байдужим виразом став біля щогли. Парусний майстер Блек намотав на руки Леслі віршовку і перекинув її через гак на щоглі. Спритний Глесбі, високий і сильний, махнув батою. З виразу його обличчя було видно, що це доручення йому неприємне, але рука піднялась і вдарила. Дев'ятихвостий батіг з олов'яними кульками на кінцях розкрився і, мов кігті хижака, вп'явся у спину Леслі.

Удар батою порушив тишу. На суворому обличчі Леслі не здригнувся жоден мускул, тільки вії його ледве помітно ворухнулись, і на руках напружилися м'язи. Батіг знову злетів... Опустився... Злетів... Леслі знав, що в подібній ситуації не треба напружувати тіло, але все-таки напружив усі м'язи. Матроси мовчали, хоч, здавалось, після кожного вдару в їх очах спалахували іскри. Часом деякі з них шептались між собою.

— Артилерист Джемс Сміт! — крикнув Кліфтон, коли Блек зняв з рук боцмана віршовку і Леслі хитаючись пішов на місце. Обличчя Леслі все ще було байдужим, тільки на чолі виступив піт. Худий, білявий Сміт спокійно скинув з себе матроску і, простягнувши вперед руки, став перед щоглою. Батіг знову заляскав. Шеренга трохи заворушилась. Здавалось, що в кінці шеренги хтось вийшов, а потім знову став на місце. Немов морська хвиля, пробіг тихий шепіт.

— Діккі Вотсон!

Батіг і далі ляскав... Рух у шеренгах збільшувався. Ряди порушилися, розтяглися. Замість рядів утворилися дрібні групи.

— Канонір Ральф Кнокс!

Батіг тричі швидко вдарив по худій кістлявій спині каноніра, на якій можна було перелічити всі гострі ребра. Дрібні групи матросів присувалися все ближче до місця езекуції. Обличчя людей змінилися.

— Сором! Місяцями примушують нас голодувати! — долетіли до вух капітана тихі, але виразні слова.

Перший офіцер ступнув уперед. Він почекав, поки Ральф Кнокс, витираючи лоб, пішов на місце.

— Струнко! Рівняйся! — гримнув його голос. Офіцер нервово стиснув ефес шаблі. На його обличчі з'явився подив. Офіцери переглянулись. Один тільки Паркер відійшов назад; стиснувши в кулак пальці і кусаючи губи, він стояв осторонь з піднятою головою і пильно вдивлявся в обличчя матросів.

— Сором! — знову виразно почулося з шеренги.

Паркер здригнувся. Його охопило глибоке почуття гніву. З якою радістю він крикнув би голосно Томсону, Кліфтону, Стімсону, капітанові і всім іншим це слово, яке сміливо й одчайдушно пролунало з рядів матросів.

Капітан вийшов уперед.

— Покарання артилериста Стефена Стона, зважаючи на його важку рану, скасовую.

На мить гомін ушух, потім двісті голосів разом загриміли:

— Уррра!

Капітан почекав, поки настане тиша.

— Хай вийде з шеренги той, кому не сподобався вирок!

Було тихо, ніхто й не ворухнувся. Капітан подивився вниз з капітанського містка і кивнув до Кліфтона:

— Продовжуйте!

Полегшення відразу розвіялось.

— Новачок Джон Брус...

Джонні почув своє прізвище, але пролунало воно якось дивно, немов чуже. Ніколи й ніхто не звертався до нього таким холодним, таким офіціальним тоном. Поволі вийшов він з шеренги. Поклав на підлогу матроску з синіми смужками. Поруч з сильними матросами

він здавався худим, мов дитина. На його плечах і спині видно було сліди батога ще з піратського корабля.

Глесбі, мабуть, не хотів сильно бити, але Джонні відчув, що дев'ять хвостів батога немов міцними руками стиснули його тіло. Він втягнув повітря крізь зуби і нахилився вперед під щоглою. Лікті його були стягнуті вірьовкою, прикріпленою до щогли.

— Сором! — почувлося знову з шеренги.

— Хто це сказав? — прохрипів капітан.

Томсон і лейтенант Стімсон, стискуючи шаблі, побігли туди, звідки долинув голос.

— Хто це?! Хто крикне?! — гримали вони на переляканих матросів.— Хай сусід негайно скаже, бо інакше дістане двадцять п'ять ударів.

На мить настала мертва тиша.

— Ось він! — почувлось невпевнено.

Тедді глянув на низенького, з широким обличчям, парусного майстра і вийшов з шеренги. Двоє офіцерів одночасно схопили його. Хтось ударив Тедді шаблею по голові, один з офіцерів стусонув гострим носком чобота у коліно. Хлопець похитнувся. Капітан схопився за шаблю. Він знав, що цей новачок ще не здружився з іншими, він ще чужий між матросами, і тому весь гнів його вилився на Тедді.

— Боягуз, чому ти не відповів, коли я вперше спитав?

Тедді серйозно подивився на нього.

— Бо тоді не я був,— сказав він голосно і підняв голову.— Ми всі такої думки. Голодуємо. Вони мають рацію.

Ці слова виразно почули всі матроси. В рядах заворушились. Томсон перелякано оглянувся, і раптом йому прийшла в голову рятівна думка.

— Всі до гармат! — скомандував він і подав знак сигнальникові.

На палубі загриміли сурми. Ряди миттю розскочились, ніби якась чарівна сила розігнала строкату морську мозаїку. Затупотіли матроські ноги. Сила дисципліни, що за десятиріччя всмокталась у кров, заглушила співчуття, гнів, навіть голод. Французи могли з'явитись на горизонті кожної хвилини. Всіх охопило передбойове збудження. Капітан розгублено дивився навколо себе.

— Так... — кивнув він головою до Томсона. — Пре-

красна ідея! Блек, Глесбі, до мене! Перевезіть цього матроса на другий корабель, там однаково людей обмаль.

Матроси, що стояли біля гармат, напружено прислухались.

— Тривога фальшива,— сказав канонір.

— Боятися! — почулося від бійниць третьої батареї.

— Так, боятися! — крикнув дзвінкий голос.

— Дивіться, спускають на воду шлюпку... — показав рукою довгорукий артилерист з великим підборіддям.

Двісті пар очей, що дивилися крізь бійниці, бачили, як од борту відпливає човен і прямує до другого лінійного корабля, що недавно пристроївся до них і йшов паралельним курсом з кораблем «Король Георг».

— Пощастило хлопцеві, хоч пішов звідси, — буркнув старий матрос із згорбленою спиною й зморшкуватим обличчям.

— Та що ви кажете! — сказав хтось голосно й сміливо. — Хіба там не викрадають хліб з рота матросів? Хіба не б'ють батогом, не штовхають ногами?

Люди в напівтемряві уважно прислухались до цих розмов і задумливо похитували головами. Пальці стислись у кулаки. Вже ніхто не боявся. Щось змінилося, народилось якесь нове почуття. Думки полетіли у простір. Знайшовся такий чоловік, який відверто й сміливо кинув в обличчя панам те, що день у день цілі десятиріччя відчували всі.

— Повісьте лампу на цвях! — крикнув до них днювальний і зараз же обернувся спиною. Він знав, що після биття батогом не можна спати у всячому ліжку, яке погойдувалося під час ходу корабля. Днювальний пішов. Світло від лампи нерівномірно падало на стіл. Коло столу, спершись ліктями на масні старі дошки, сиділи напівголі матроси. Чорні синяки смугами виднілись на їх широких кістлявих спинах і плечах. По обличчях було видно, що вони на щось чекають.

— Усі були біля нас, — сказав тихо сивоволосий Сміт.

— Хлопці думають, що буде щось, та... — промимрив худий брандмейстер і обережно знизав плечима.

Худорлявий Стон серйозно кивнув головою:

— Може й буде.

Помовчали. Корабель тихенько гойдався на хвилях.

Висячі ліжка, немов великі сірі кажани на жердинах, ритмічно хиталися.

— Що буде? — спитав з відтінком іронії канонір. Знову всі зацікавилися. Почулися кроки. Обличчя всіх набули однаково серйозного, суворого виразу. Між двома висячими ліжками виникла висока, струнка постать лейтенанта Паркера. Леслі ввічливо виструнчився. Паркер оглянув матросів.

— Чи були ви в лікаря?

— Так точно...

— Дістали масла?

— Так точно.

— Досить?

— На сьогодні вистачить.

Паркер подумав, кивнув головою до Леслі, щоб той сів, і сам теж присів на лаву. У тиші чути було, як хвилі ритмічно вдаряються об борт. Ліжка стукались об стінку, знизу долинали якісь невиразні звуки, що раз у раз повторювались. Сірі очі Паркера блиснули.

— Хлопці,— почав він тихо.— Те, що трапилось сьогодні... так... це сором. Але ще більша ганьба буде, якщо ми дозволимо, щоб це повторилось.

Він підняв голову і різко сказав:

— Треба боротись!

Матроси, що сиділи круг столу, здригнулися, ніби їх щось укусило. В очах людей можна було прочитати збентеження.

— Але як? — спитав Леслі. — Адже за наказом капітана, коли... — він подумав про обіцяні двадцять п'ять ударів батоном і відчув нестерпний біль у плечах і спині, з яких ніби розпеченими кліщами здирали шкіру.

Молодий офіцер з рішучим виглядом продовжував:

— Почнемо з того, що викладемо в письмовій формі нашу волю і проситимемо людяного поводження, кращої їжі, більшої платні, вищої пенсії. З цим усі погодяться з нами. Адмірал Хау через кілька днів прибуде сюди, щоб повести флот проти французів. Підемо до нього делегацією. Розповімо йому про нашу долю... в письмовій формі подамо наші прохання.

— Хто з вас уміє писати, хлопці? — спитав нерішуче Леслі.

Паркер усміхнувся.

— Разом напишемо. Разом і до адмірала підемо.

Люди здивовано поглянули на нього. Очі Джонні запалали. Йому раптом здалося, що сьогодні він немов піднявся на новий життєвий щабель, йому вже не так боляче й не так соромно було від ударів батоном. Паркер витяг з кишені аркуш паперу і глянув на брудний стіл. Джонні ганчіркою для чищення гармат витер дошки.

Лейтенант, усміхнувшись, глянув на нього.

— Я чув, що ти лондонський, — сказав він тихо.

— Так точно.

— Ти письменний?

— Так точно.

— Тоді вчися, читай... не забувай, що майбутнє належить тим, хто сьогодні ще живе у злиднях, пригнічений і не має прав... тим, хто ще не знає, що робити, як робити, але, безперечно, навчиться. Для цього потрібний тільки час.

Паркер вийняв з кишені хустину і знову витер стіл там, де щойно витирав Джонні. Потім поклав аркуш на стіл, узяв перо і велику дерев'яну чорнильницю.

— Чого ви вимагаєте? — спитав він тихо, урочисто.

Запитання це дуже збентежило матросів. Ось уже кілька століть, як люди закуті в кайдани, віддані під владу багатих, загнані силою у плавучі тюрми, а тепер у цих безіменних, скривджених людей уперше запитують, чого вони вимагають. Кожен відчув, що перед ним відкривається брама в якийсь новий світ, — і всі разом закричали.

— Треба, щоб ніколи не голодували дружини й діти тих, хто понад десять років служить у флоті! — сказав першим сивоволосий Сміт, і обличчя його зашарілося від хвилювання.

— Чому тільки сім'ї тих, хто служить понад десять років? — крикнув Діккі Вотсон. — Чому?

— Бо я вже відслужив десять років! — відповів йому Сміт.

— Треба давати таку платню, щоб ні в кого не голодували сім'ї! — сказав урочисто Леслі.

— Таку платню однаково не дадуть, бо дуже багато тих, кому треба підвищити платню!! — розсердився Сміт.

Паркер глянув на нього:

— Платню матросам установили ще сто шістдесят

років тому... Настав уже час зрозуміти, що на військо-
вих кораблях служать не каторжники, а повноправні
громадяни.

— Правильно!

Усі заворушилися.

— Хай заборонять биття батогом, — тихо мовив
Джонні, — а замінять якимсь іншим покаранням...

— Цей пункт треба сформулювати в такому дусі:
скасувати тілесні покарання, — сказав Паркер і щиро
додав: — Чудова людина твій друг. Якби він був тут,
я залюбки потис би його руку.

Джонні охопила радість.

— О, я передам йому ваші слова, — відповів він.

— Треба перевірити махінації військових постачаль-
ників! Ми ледве стоїмо на ногах від голоду, — сказав
низьким шепотом Стон.

— Та хіба вони дозволять вести проти себе розсліду-
вання! — саркастично засміявся Діккі Вотсон.

Перо Паркера швидко ковзало на папері. Гарні, рів-
ні рядки, немов якась дивна, чарівна картина, вимальо-
увались перед очима матросів. Тихо вилітали з уст усе
нові й нові вимоги.

Кількість рядків на папері збільшувалась. Згори,
з палуби, часом долинали кроки вартових; усі говорили
обережно і прислухались. Джонні дивився в спокійне
обличчя Паркера; його прихильність до лейтенанта весь
час зростала, він аж здригнувся від напливу найкращих
почуттів. Навколо стволів гармат, що стирчали з борту,
вже вимальовувалось вузьке кільце світла. На залізні
ствולי осіла роса.

Паркер підвівся.

— Цю заяву треба підписати всім, принаймні біль-
шості. Хто неписьменний, хай поставить на папір відби-
ток пальця, ти, Джонні, напишеш поряд їхні прізвища.
Будьте обережні! Робіть це потай, але швидко! Адмірал
Хау може прибути кожної хвилини. Я чув, що він су-
вора, проте чесна людина. Джонні, завтра після вечері
чекай на мене біля бізань-щогли. Ти — новак, тебе ще
ніхто не підозрюватиме. Розкажеш мені про результати.
А поки не прибуде адмірал, не треба, щоб бачили нас
разом, бо можуть перевести на інший корабель.

Матроси попідводилися з місць. Обличчя їх були
серйозні, урочисті. Плечі, що боліли після батога, прием-

но обвівав ранковий вітрець. У потисках матроських рук Паркер відчув вдячність і довір'я. Він схилив голову і поспішив нагору.

Схожий на молоко білий туман клубочився над морем. Далеко на сході, мов полум'яний язик, червоніла єдина хмара, подібна до велетенської нерозцвілої квітки, що таїть у собі невідомі скарби краси. Біля щогл кружляло кілька великих білих птахів з широкими крилами. «Так. Почалося... Але що? Новий етап життя чи все це тільки результат якогось дивного настрою? Цікаво, якби той лондонський хлопець не крикнув «Сором!» — чи й тоді я зійшов би до них?» Задумавшись, наморщивши лоба, Паркер увійшов до своєї каюти і відразу ж заснув.

Поки чути було кроки лейтенанта, матроси мовчки сиділи за столом і обережно, боязко дивились на білий аркуш, на якому ще блищало чорнило. Гусяче перо лежало біля дерев'яної чорнильниці, немов маленький гострозубий хижак.

Нарешті Леслі звів густі рудуваті брови.

— Що ж, хлопці, я досить добре знаю друковані літери... немає в Лондоні такої вивіски, яку б я, коли це треба, не прочитав би хоч за п'ятдесят ярдів, — сказав він і оглянув усіх так, ніби погрожував чимось. — А ці писані літери ніби й не справжні, бо кожен крутить їх на свій смак. Хай йому чорт! Коротко кажучи, я вже й підписався б там, проте...

Сміт похитав сивою головою.

— Коли я був хлопчиком, дід так навчив мене писати, що все село дивувалось, як гарно я писав, тільки... це було вже давно.

Діккі Вотсон неспокійно крутив маленькою головою на товстій шії.

— Хто тут уміє писати, хлопці? Зголосіться, чорт вас забирай!!

Джонні простягнув руку і мовчки взяв перо. Його товсті пальці обережно, але міцно стислись. Він нерішуче дивився на кінчик пера, боячись, що воно поламається або випаде з його руки. Другою рукою він узяв півкруглу чорнильницю і держав її ніби для того, щоб вона не втекла від пера. Всі збуджено дивились на нього. На білий папір з кінчика пера впала чорна краплина.

В розумних, коричньових очах Ральфа Кнокса спалахнуло роздратування.

— Слухай, я тобі так дам по шиї... — почав він, ніби командуючи біля гармати.

— Гаразд! Не кричи! — втихомирював його Стон.

Усі замовкли. Джонні почервонів. Перо тремтіло в його руці.

— Пиши: боцман Леслі Говард.

Перо заскрипіло на папері, часом застрягаючи. Деякі літери похилились, розмазувались або подвоювались, але все-таки прізвище було кінець кінцем написано на гладенькому білому папері.

— Напиши й те, що я боцман, — сказав суворо Леслі.

— А навіщо це? Досить прізвища! — буркнув Джонні.

— Недосить! — обурився той. — Перш за все ранг, а не людина. Людей сотні тисяч, а боцманів мало.

Джонні хотів записати і ранг, але в цьому слові були дві такі букви, з якими він не міг справитись.

— Гаразд... Поставте біля прізвища хрестик, — сказав він і простягнув до Леслі перо.

Леслі остовпів. Самовпевненість його вмить розвіялась.

— Куди ставити хрестик? — спитав він тихо.

— Сюди.

Леслі нахилився над аркушем. Усією рукою разом з плечем протягнув він одну лінію. Але друга вже скривилась униз.

Діккі Вотсон сміявся:

— Слухай-но, Леслі, якби тебе поховали під таким хрестом, то ти кожної півночі виходив би як привид на землю.

Прізвища повільно вишиковувались, блищали чорнилом і довгими рядами звивались на білому папері. Ксли прізвища всіх були вже записані, на обличчях людей з'явилася тінь побоювання. Стон дивився на аркуш так, ніби хотів викреслити своє прізвище. Уже всі підписали заяву, а Джонні все ще тримав перо в руці.

— Ну, ходімо... — буркнув Леслі. — Неси чорнило, Ральф.

— Хіба всі підемо? — запитав нерішуче Стон.

— Усі. Хай бачать, що ми діємо всі разом. Почнемо в тих, кого будять раніше для підготовки до тренувань.

Усі підвелись. До приміщення поволі проникало денне світло. Контури гарматних стволів, столів, ослонів та схожих на лантухи висячих ліжок вимальовувались дедалі ясніше. Матроси ще спали, але чергові каноніри вже були на ногах, щоб перед початком тренувань перевірити готовність пороку та сотень різних дрібниць, які могли завдати неприємностей під час бою. Примара великого бою вже нависла над ними і вже кілька тижнів тримала всіх у напруженому стані. На середині палуби, біля гармати тинявся кремезний, мускулистий матрос.

— Що трапилося, Ронні? — спитав з якоюсь зневагою в голосі худорлявий Ральф Кнокс, який вважався найкращим артилеристом на кораблі.

— Вчора чогось заїдали ці два задні колеса... Та як же їм не заїдати, коли ці негідники погано їх змашують! — буркнув Ронні. Оглянувшись, він побачив, що люди мовчки стоять біля нього; у них серйозні обличчя і посмуговані батогом плечі. Ронні помовчав трохи і, нарешті, спитав збентежено:

— Ви, що, може хочете битись?

Леслі знизав плечима:

— Щось у такому дусі.

Ронні Кольдер стиснув кулаки.

— Не стійте у мене за спиною. Це нечесно... Мені не хочеться битися з вами... А втім, чому у вас саме на мене сверблять руки?

Ральф махнув рукою.

— Не на тебе, друже... Хочемо вимагати, щоб припинилися голод і покарання батогом; хай дадуть стільки платні, щоб наші сім'ї не жебракували вдома.

На обличчі мускулистого кремезного матроса з орлиним носом, тонкими губами і великим підборіддям швидко змінювались подив, схвалення і збентеження.

— А це було б дуже добре! — промовив він вражено.

— В такому разі підпиши оцей папірець! — сказав швидко Леслі. — Тут викладено наші вимоги.

Ронні дивився на аркуш так, як птах-хижак на м'ясо у пастці.

— А від кого ми можемо вимагати стільки хорошого? — поцікавився він і невпевнено підняв руку з товстими забрудненими в мастило пальцями.

— Від адмірала, — відповів Ральф.

Ронні так відсмикнув руку, ніби її припекло вогнем. Наморщивши лоба, він втупився очима перед собою.

— У мене тепер немає часу... треба змазати ці кляті гарматні колеса, бо...

— Ронні, невже ти такий боягуз? — спитав тихо Ральф.

Ронні раптом почервонів.

— Дурні ви, — буркнув він, знизуючи плечима. — Ральф, невже ти справді хочеш вимагати чогось від адмірала? Він — адмірал, володар життя і смерті всього флоту, — а ти — лише канонір; про тебе знають тільки те, що ти влучно стріляєш... Але, як я бачу, тут є рядові та й новачки теж. Не сердься, друже, — звернувся він до Джонні, — я знаю: ти — славний хлопець, одначе настав би кінець світу, коли б якийсь новачок почав вимагати чогось від адмірала.

Ронні, знову знизавши плечима, присів навпочіпки біля гармати і взяв засмальцьовану ганчірку. Скрізь було тихо.

— Отже, хай залишається все так, як тепер? — спитав його серйозно Леслі.

Ронні Кольдер довго не відповідав.

— Робіть якимось інакше, хлопці, тоді... я й не знаю... Це я не підпишу. Про адмірала Хау кажуть, що він дуже добра людина. Не треба нічого вимагати.

Леслі пішов далі, а всі інші — за ним. Біля другої гармати матрос з довгою шиєю, із запалим обличчям пояснював щось, виправдовуючись, канонірові з атлетичною фігурою.

— Бауден! — почав невпевнено Ральф. — Ми хочемо вимагати...

Канонір неохоче знизав плечима:

— Я чув розмову, друже. Нічого не підпишу!

Пролунав звук сурми. Висячі ліжка заворушились. Показалися сотні розпатланих голів. Напівсонні матроси повистрибували з ліжок на підлогу. Ці одночасні стрибки ніби потрясли корабель. Сон одразу ж розвіявся. Все ожило, все метушилось, бігало, кричало, грюкало.

Увечері боцман разом з Джонні прийшов до бізаньщогли.

— Значить, не хочуть підписувати вимог? — Паркер

не був здивований. Цілий день він думав про це і заздалегідь передбачав подібні результати.

— Ні...

Леслі сумно дивився в далечінь.

Невисоко над горизонтом, над дивною синюваточорною хмарою висів молодий місяць. Розумне, молоде обличчя Паркера освітілось усмішкою.

— Старі люди казали: всякий початок важкий. Я трошки допоможу початкові. Сьогодні вночі я вартувий. Хто командир вarti у другій батареї?

— У нас? Парусний майстер Джеррі Ренджерс.

Високий, стрункий Паркер нахилився до двох матросів.

— Через півгодини змінити його. Мій наказ: вартуватимуть боцман Леслі Говард і новачок Джонні Брус.

Леслі виструнчився.

— Слухаю!

— Чи не перекинули ви чорнильницю? Не загубили перо? Ні? Ну, гаразд! Ви славні хлопці. Можете йти!

Лейтенант підійшов до бар'єра. Нічна вартуа хилила нечутно, на кораблі панував цілковитий спокій. Зникли з палуби напівголі, засмаглі матроси, які цілими днями тренувались. Старі вірьовки, скручені, мов змії, валялися під парусами. Паркер чекав, поки в каюті капітана зникне жовтувата пляма від лампи і поки з офіцерської їдальні перейдуть до своїх кают офіцери, що грали таємно в карти. На горизонті часом виникали і щезали легенькі поодинокі хмари або контури горбів.

Паркер відчував, що те, що вчора почалось, сьогодні буде неминуче продовжене, і тому хвилювався й радів. Він поправив прикрашені важкими позолоченими китицями еполети, трикутний офіцерський капелюх, дужче затягнув на талії широкий ремінь, застібнув верхній гудзик на синьому кітелі. Йому тепер подобалася всяка краса, всяка ознака офіцерської влади, адже ці прикраси й ознаки багато важать у боротьбі за права тих, хто, мліючи від голоду, стоїть біля гармат, терпить батіг, а зараз, у глибокому сні, чекає дня великої битви, щоб покійно підставити своє тіло під ворожий картечний вогонь. Вартувий офіцер поволі спускався униз сходами до другої батареї.

Внизу було тихо. Хропли матроси. За столом номер дванадцять нерухомо сиділо четверо. Під червоним світ-

лом ліхтаря білів на столі аркуш паперу і лежало легеньке перо.

— Варта батареї на місці... — почувся тихий шепіт Леслі Говарда.

Паркер офіційально підніс руку до капелюха і підійшов до столу.

— Я викликатиму до столу номер дванадцять матросів другої батареї, — пролунав його наказ.

...Ронні Кольдер прокинувся від того, що хтось не дуже тихо смикав за вірвовку, якою його ліжко прикріплялося до стелі.

— Який це чорт смикає? — буркнув він сердито.

— Нічна варта! — пролунала відповідь. — Вартовий офіцер викликає.

«Напевно, оті кляті колеса», промайнуло в сонному мозку Ронні.

Він швидко натягнув штани і пішов. Хтось підставив йому ногу. Ронні упав на живіт і вдарився головою об сусіднє ліжко, не дуже тверде, але все-таки туго натягнуте від тягара тіла матроса, що лежав на ньому. Ронні поволі підвівся.

— Не дурійте, хлопці, бо вдарю когось! — сказав він, і хотів був іти далі.

— Ти, дурню, отак напівголим хочеш піти до вартового офіцера? А матроска, а шапка?! Зараз же зробиш собі п'ять ударів дев'ятихвостою кішкою так, що полізеш від болю на стіну! — пролунав голос старшого вarti.

— Так... так... — погодився Ронні, — добре, що сказали, хлопці.

Він швидко одягнувся і, лавіруючи між висячими ліжками, поспішив туди, де край столу світився ліхтар.

— Швидше! Швидше!

Ронні, хвилюючись, махнув рукою. Біля столу стояв високий, стрункий офіцер. На його короткому синьому кітелі блищали великі мідні гудзики і слабо сяяли позолочені китиці еполетів. Однією рукою він стискав ефес шаблі, другою нетерпляче тарабанив по біліючому на столі паперу. Його чисте, ясне обличчя, що ховалося в тіні, було серйозним.

— Дозвольте доповісти, канонір Ронні Колдер прибув.

Паркер тихо спитав:

— Що ти робив раніше?

Ронні подумав, що це запитання є вступом до лайки.
«Напевно, знає, що я був ковалем, і зараз почне про колеса...».

— Маю честь доповісти, ковалем у Ремсчеті¹.

— Як ти потрапив на корабель?

Ронні вагався.

— Дозвольте доповісти, не за власним бажанням, але з того часу...

Офіцер махнув рукою.

— Сім'я в тебе є?

— Так точно. Дружина. Двоє дочок. Один син.

— Ти голодний?

— Так точно.

— Давно?

Ронні тільки тепер збагнув, що останні два запитання зовсім незвичні.

— Давно? — спитав ще раз Паркер.

— Я й не пригадую, що... щоб я колись досита наївся.. — промовив він зовсім тихо.

— А сім'я?

— Вони теж...

— Що ти робитимеш, якщо, припустимо, завтра тебе винесуть пораненого на берег?

— Мабуть, жебракуватиму...

Паркер нахилився:

— Послухайте-но, канонір! Ми звертаємось до адмірала Хау з проханням, щоб він, як теперішній найголовніший командир флоту, взяв під свій захист матросів, щоб припинив голод, жорстокість на кораблях, щоб наші родини жили краще. Про наше прохання ми написали заяву. Чи маєте ви намір підписати заяву?

З уст Ронні пролунала відповідь:

— Так точно!

— Чи вмієте ви писати, канонір?

— Так точно, прізвище...

Ронні побачив, що до нього підсовують аркуш. Він узяв перо і, витягнувши, як гусак, шию, старанно вивів своє прізвище під іншими.

— Заява і прибуття адмірала — воєнна таємниця, — почувся голос Паркера.

¹ Ремсчет — місто в Англії.

— Так точно!

— Ви вільні, канонір...

— Слухаю!

Ронні обернувся і швидко пішов до свого ліжка. Його так схвилювали ці події, що сон зовсім розвіявся. В думках йому раптом прояснилося. І справді... Як це можна було досі терпіти таке? Голод, батіг, злидні сім'ї! Від хвилювання він ледве виліз на висяче ліжко.

— Вставай! — пролунав голос поруч.

Недалеко від Ронні з висячого ліжка показалася рівна гладіаторська голова і широкі плечі каноніра Баудена.

Леслі сказав йому:

— Іди до чергового офіцера...

Бауден аж затремтів від переляку. «Невже зі мною сталось якесь лихо?» В його думках за мить промайнули всі великі й малі гріхи, помилки та інші провини. Чи міг він догадатись, про яку з них дізналися?

— Що ти робив раніше?

— Вівчарем був у лорда Мідлсбро, але я вже виплатив йому...

— Досить. Як ти потрапив на корабель?

— Напоїли мене. Бійка, правда, була, але не я...

— Досить! Ти голодний?

— Так точно, проте не я украв...

— Досить! Більшість матросів нашого корабля звернулась до адмірала Хау з проханням ужити заходів, щоб далі не голодувати. Вмієш писати?

— Так. Прізвище можу...

— Гаразд. Підпиши цю заяву!

— Слухаюсь... — Бауден поспіхом нашкрябав своє прізвище в кінці великого вже списку і відчув полегшення.

— Можеш іти, канонір.

— Слухаю.

Бауден попрямував до свого ліжка. Задумавшись, він раптом оглянувся. «Значить, так?» Аж тепер він усе зрозумів і навіть зупинився, обмірковуючи розмову з Паркером. У його серці виникла подяка і любов. Ці почуття раніше були йому незнайомі. «Безумовно, лейтенант відповідатиме за все. Матроси роблять те, що їм наказують! Які ми негідники, що так ось треба нас...», подумав Бауден і зітхнув.

Паркер відчув, що хтось торкнувся його руки.

— Що трапилось?

Він оглянувся і побачив худе обличчя Стона, який перелякано дивився на нього.

— Капітан вийшов на палубу. Перевіряє штурвальних... А може й сюди загляне.

Паркер підвівся й виструнчився.

— Матроси другої батареї! Тихо, шикуйтесь! — пролунав його наказ.

Між висячими ліжками, що гойдалися в такт коливанням корабля, виникали і зникали голови матросів з нічної варті, які будили команду.

— В цілковитій тиші шикуйтесь! Ворог на горизонті! — передавали від ліжка до ліжка. Напруження, що панувало на кораблі вже кілька тижнів, виявилось тепер у швидких, безшумних рухах. Мовчазна шеренга матросів вмить стала перед столом.

Паркер підняв руку.

— Хлопці! По одному виходьте з шеренги! Перевірка за списком, підпис, і негайно лягати на місце... Виконання мого наказу довіряю боцманові Леслі. Швидко! — сказав він, обернувся і поспішив сходами нагору.

— Артилерист Бінг Естон! Артилерист Вег Гірн! Артилерист Чарльз Бенроз! — дзвенів голос Леслі, який читав прізвища матросів.

Люди швидко підходили до столу, з сонним обличчям писали на папері свої прізвища або прикладали пальці. Біля відбитків пальців Джонні старанно записував прізвище.

Капітан повільно рушив до сходів. Дим поволі підіймався від його люльки і легенько змішувався з м'яким весняним повітрям.

— Пане лейтенант, що це за гомін? — спитав він, прислухаючись.

Паркер, віддаючи честь, став струнко.

— Вартові перевіряють список матросів.

— Навіщо? — На обличчі капітана з'явився подив. — І вам не шкода було будити бідолашних хлопців, переривати їх солодкий сон? Куди б вони звідси втекли?

— Минулого тижня четверо матросів втекли в госпіталь грати в кості. Це було б страшно, якби з'явився ворог, а біля гармат — нікого!

Капітан неохоче кивнув головою.

— Це вірно. Ходімо, лейтенанте, я раджу вам пильно перевіряти спостережників. Ми пливемо саме біля берегів Бретані¹. Треба бути дуже обережними!.. Небезпечні, надзвичайно небезпечні ці місця. Весь ворожий флот притаївся десь тут. Сьогодні вранці ми приєднаємось до флоту адмірала Хау. Припустімо, що адмірал може відвідати нас протягом найближчих двох-трьох днів. Це — відповідальна нагорода! Я думаю, що корабель «Лондон» буде прапороносцем нашого флоту. Ми можемо пишатися цим! — Капітан потягнув з люльки. — Було б цілком правильно і обгрунтовано нагородити «Лондон», адже ж «Лондон» — це лінійний корабель найновішого типу. Треба сказати, що це — шедевр мистецтва кораблебудування. Щоправда, не можна заздрити флагманському кораблеві в той час, коли ворог іде назустріч з тисячами гармат. — Капітан знизав плечима і зітхнув.

Паркер мовчки йшов за ним.

Капітан зупинився біля дверей своєї каюти.

— Коли щось трапиться, хоча б і дрібниця, негайно повідомте мене.

— Слухаю! — Паркер з полегшенням підніс руку до капелюха. Він діждався, поки зачинилися двері за капітаном, і прислухався. Внизу було тихо. Паркер вирішив більше не йти вниз, щоб не викликати підозріння, і тому мовчки дивився на двох матросів біля штурвала.

Внизу, за столом, чутливо прислухаючись до всього, що діється нагорі, і дивлячись на сходи, стояло кілька матросів. Більшість уже знову була у висячих ліжках. Скрізь панувала тиша. На білому аркуші двома нерівними стовпчиками звивалися підписи.

— Капітан повернувся до своєї каюти, — доповів Стон (він, як поранений, вільно міг ходити скрізь).

Ральф Кнокс підвівся:

— Ходімо вниз, до третьої батареї!

— Чи не почекаати трохи...

— Ні... Треба поспішати!

Всі підвелись і повільно рушили вниз.

У третій батареї взагалі мало хто спав, але тепер, щоб артилеристи були ближче до гармат і щоб не знялась метушня під час тривоги, то й тут довгими рядами

¹ Б р е т а н ь — французький півострів.

повісили ліжка, які ритмічно хитались у такт качки корабля.

— Почнемо з старого Шаркі... — вирішив після короткого роздуму Леслі. Ральф почухав потилицю, може сумніваючись в успіху, а може тому, що він завжди висміював старого парусного майстра, дуже сміливого на слова. Повільно, один за одним, пішли вони у другий кінець батареї. Спрямовані вгору стволи великих важких гармат нагадували невідьників, що стоять на колінах, витягуючи залізні шиї у вирізані в борту корабля чотирикутні бійниці. Вони мовчки тяглися до молоденького місяця. Леслі не дуже ніжно вдарив кулаком у те місце всячого ліжка, де, як він гадав, знаходяться ребра сплячого Шаркі.

— Дядьку Шаркі...

Той щось пробурчав і вилаявся. Слідом за цим над висячим ліжком з'явилась округла лисина старого Шаркі.

— Цікаво, — промимрив він, ще не прокинувшись як слід, — що б там не трапилось на кораблі, до мене завжди приходять отакі-от боягузливі дурні. Могли б уже знати, що хоч моя добросердність загальновідома...

— Слухайте, — перебив його Леслі так холодно, що старий Шаркі раптом зрозумів: тут щось не те, і замовк.

Леслі говорив швидко. Слова його звучали переконливо і немов на хвилях несли до якоїсь реальної мети. Леслі й сам дивувався, що так ясно говорить. Сьогодні він кілька разів прочитав текст їхніх вимог і тепер повторював його майже напам'ять.

— Гаразд... а чому ви прийшли саме до мене? — У Шаркі вже зник сумнів, проте ще лишилось деяке занепокоєння.

— Бо ти на черзі. Вся друга батарея, дев'яносто шість чоловік, усі до одного підписали.

— Так? З цього б ви й почали.

Шаркі спустився на підлогу. Стон освітлював заяву ліхтарем. Старий Шаркі розбірливо написав своє прізвище на папері, який поклали на ствол гармати.

— Хто далі? — спитав невпевнено Леслі, бо в темряві не впізнавав матросів.

— Мартін Кросбі... — обізвався старий парусний майстер.

— Ідіть-но сюди!

Шаркі пішов і розбудив когось.

— Слухай-но, синку, — почав він поважним тоном, коли затріщало ліжко і з-під полотняної ковдри з'явилися плечі величезного матроса. Шаркі так розумно й гарно виклав те, що зараз почув, що матроси здивовано закивали головами.

Мартін Кросбі махнув рукою:

— Навіщо так багато говорити. Дай перо.

Він скочив з ліжка і старанно написав своє прізвище.

— Якщо можна, то й я піду з вами, хлопці!

— Будь ласка, йди... — запросив його Сміт, схвально кивнувши сивіючою головою. Все більше й більше людей збиралося навколо них.

— ...Вже сто три підписали! — здивувався хтось. — Подайте сюди той аркуш, хлопці...

З протилежного кінця батареї, похитуючись, ішли розбуджені гомоном люди, яких вигнала з ліжка цікавість. Довгі колонки підписів дійшли до кінця, потім на звороті знову потяглися підписи кількома колонками, на нових аркушах хрестики та відбитки пальців чорніли поряд з підписами, мов ієрогліфи.

— Ходімте до першої батареї... — запропонував Мартін Кросбі, — там говоритиму я.

Леслі завагався.

— Треба бути обережними!

— Чому? — кілька матросів переглянулись, вони не могли збагнути цього.

На широкому, по-дитячому відвертому обличчі Мартіна з'явилась посмішка.

— Гаразд. Знаю, буду обережним.

Леслі, тримаючи в руці заяву, кивнув Мартіну, щоб рушав. Джонні, який ніс перо й чорнильницю, випередив інших. Слідом за ним ішло вже багато людей, але вони посувались майже безшумно.

Ті, хто спав у першій батареї, прокинулись від блимаючого світла ламп, від того, що все приміщення наповнилося постатями...

— Сто вісімдесят два підписи... Невже стількох людей поб'ють батоном чи повісять на реї?! Досить голодувати!..

Руки одна за одною швидко бралися за перо. Крізь бійниці дув ранковий вітрець. Серповидний місяць саме

тепер упав на туманну подушку, що утворилася на горизонті,

— Всі? — спитав Мартін Кросбі, і його могутня по-стать, мов синювата тінь, нахилилася через плечі Леслі, перелічуючи підписи.

Шлюпковий майстер заперечливо похитав головою.

— Джонні, тепер ходімте туди, звідки ми починали! Вниз, до другої батареї...

Юрба босих мовчазних людей наповнила другу батарею.

Леслі підійшов до столу.

— Тривога! В цілковитій тиші шикуйсь! — скомандував він і подав знак Джонні.

— В цілковитій тиші шикуйсь! — лунало від ліжка до ліжка. Леслі бачив, що мало хто шикується, і зрозумів, що більшість уже на ногах і слухає.

— Хлопці! — почав він. Голос його звучав тихо, але різко. — Кілька годин тому ви підписались на цьому папері. Тоді я не міг сказати, для чого це... Тепер скажу... — Він нахилився, його густі брови здригнулись. З товстих, безбарвних губ урочисто злітали виразні слова, речення, доводи й переконання. Раптом Леслі підняв руку. — З того часу заяву підписало двісті п'ятдесят дев'ять чоловік! А тепер хай вийде той, хто не хоче, щоб його підпис був тут. Ми викреслимо його прізвище. Дайно сюди перо, Джонні!

Всі мовчали. Потім люди тихо загомоніли.

— Я... моє прізвище викресліть! — почулося голосно з другої шеренги.

— Хто це? — спитав Леслі.

— Вег Грін!..

Кілька чоловік загрозливо буркнули.

— Тихо! — сказав Леслі і нахилився над аркушем. Одне прізвище зникло під чорною товстою рисою.

— Ну, ще хто бажає?

З шеренги вийшов низенький, рухливий чоловік.

— Треба було спочатку сказати, — пробурмотів він. — Я не... — Побачивши, що Леслі підіймає перо, він додав: — Чарльз Бенроз... але я сам викреслю своє прізвище. Не довіряю нікому. Я вмію читати й писати. І по-французьки вмію.

Бенроз узяв перо і пробіг очима по довгих колонках підписів.

— Так багато? — Вагаючись, він крутив у руці перо. — Якщо стільки підписали, то й я. Зрештою, ви мали рацію, — він кинув на стіл перо і став на своє місце. В шеренгах радісно загомоніли.

— Розійдись! Мовчки!

— Хто зрадить нас, відчує кулаки всіх! — підняв загрозливо кулак Мартін Кросбі.

— Правильно! — Кілька кулаків одночасно піднялись угору. Люди швидко розходились. Стало тихо.

Стон, Сміт, Діккі Вотсон, Ральф Кнокс втомлено опустились на лаву. Мартін Кросбі і старий Шаркі присунулись ближче.

— Тепер уже хай приходить адмірал!.. — буркнув Сміт.

Решта мовчали.

— А що було б, якби ще більше нас об'єдналось? — сказав раптом Джонні. — Може, перешлемо цю заяву на інші кораблі?

Леслі звів брови.

— Еге, щоб пропала?

— Не пропаде! — змахнув рукою Джонні. — Я зроблю з неї копію. Копію перешлемо Тедді й напишемо йому, що в нас усі підписали.

— Це вже інша річ, — погодилися зразу Мартін Кросбі і старий Шаркі.

— Ясно, що матросам усієї ескадри треба об'єднатись... — почулося з боку сходів, що вели на палубу. Там стояв Паркер. Мартін Кросбі так швидко виструнчився, що ударився головою об прикріплений до стелі банник для чистки гармат. Паркер підійшов до матросів і зупинився. Його обличчя було осяяне ранковим світлом, що проникало сюди крізь бійниці.

— Це початок, — сказав він тихо й просто. — Початок важкий. Будемо боротися далі, поки не переможе наша правда.

Був ранок. Від борту корабля «Король Георг» відчалила шлюпка. У ній був Паркер, який віз листа капітанові корабля «Лондон». За кермом сидів Джонні. На веслах — Леслі, Мартін Кросбі та Сміт. Паркер, користуючись правом чергового офіцера, сам визначив, хто піде з ним. Великий диск сонця сховався за червонуватими хмарами. Біля носа шлюпки кипіла жовтувата піна.

— Ти думаєш, що твій друг здатний виконати таке завдання? — спитав Паркер.

Джонні задумався.

— На заводі він добре постояв за себе.

— У мене теж багато знайомих на «Лондоні», — сказав несміливо Мартін Кросбі.

— І в мене... — кивнув головою старий Шаркі. — Поки пан лейтенант передаватиме листа, ми поговоримо з нашими колишніми друзями.

Паркер ствердно кивнув головою.

Наступного дня вранці Паркер, після першої вправи, стоячи на палубі, бачив, що з «Лондона» спускають на воду шлюпку; він здалека впізнав біляву голову Тедді. Матроси так налягали на весла, що зелена шлюпка аж злітала на хвилях. Паркера сповнило приємне почуття перемоги.

Після обіду лейтенант пішов до бібліотеки корабля; перед ним несподівано з'явився Джонні. Паркер тримав у руці пачку паперу і один лист.

— Обережно! — прошепотів Джонні. — Перший офіцер у бібліотеці.

Паркер мовчки кивнув головою й сховав пакет. Потім відійшов убік, під тінь парусів, озирнувся й розпечатав листа.

«Друзі! — було написано на засмальцьованому папері нерівними буквами. — На лінійному кораблі «Лондон» підписало заяву триста чоловік. Ніхто не відмовився. Ось наші підписи. Копію заяви разом з листом пересилаємо на лінійний корабель «Шарлотта», про результати повідомимо вас». Лейтенант прочитав листа і знову обережно озирнувся.

З моря пролунали звуки сурми. Почувши сигнал, матроси, що прилягли поспати після жалюгідного обіду, скочили з ліжок. В далечині виник довжелезний ряд великих парусних кораблів. Паркер підняв до очей трубу і довго дивився на англійські прапори, що майоріли на щоглах. «Адмірал...» згадав він раптом і мимоволі поклав руку на груди, де сховані були підписи. Лейтенант подумав про французькі кораблі, які зосереджуються недалеко від них, і зрозумів, що зустріч з адміралом, мабуть, страшніша, ніж здається на перший погляд, і вимагатиме більше сил, ніж ворожа ескадра, з гармат якої вилітає тисяча вогнів.

Адмірал Хау рівно стояв у повній адміральській формі на шлюпці, що плила по морських хвилях. Пильним, холодним поглядом досвідченого флотоводця дивився він на лінійний корабель, на напівспущені паруси, линви, щогли, гармати. Числа, відстані, вогнева сила, швидкість, маневреність зводилися в його голові в точне уявлення про силу флоту; і він майже не помічав чарівної гри барв на обрії.

— «Король Георг» — справді гордість нашої ескадри, — сказав він голосно двом старшим офіцерам. Вони добре зрозуміли, що ці, ніби звичайні, слова є новим аргументом до бою, новим аргументом проти старих адміралів, що сидять в адміралтействі і через заздрощі перешкоджають діяльності інших, та проти царедворців і боягузів.

Низенький на зріст, лисий, горбатий лорд Мідлсбро, на плечах якого були золотисті еполети, глянув угору.

— «Король Георг» швидший за інші лінійні кораблі, — тихо сказав він, глибоко переконаний.

Хау знав, що ці наче безневинні компліменти на адресу лінійного корабля фактично означають заперечення проти бою, сумнів у його успіху; виходить, що коли «Король Георг» швидший за інші кораблі, то він не підходить до бойового порядку, нездатний до великих бойових операцій, бо тут усе вирішує єдність дій усіх кораблів. Хау відчував, як звичайна для нього нервовість перетворюється зараз у роздратованість.

— Він підніме менше парусів і тоді прекрасно пристосується до всієї нашої ескадри, — зауважив Хау, хоч знав, що цей його аргумент поверховий, непереколивий.

Другий офіцер, старий лорд Рідінг, який ще не досяг адміральського рангу і саме тому кожне слово Хау приймав як смертельну образу, іронічно посміхнувся:

— Тоді він буде рухатись важче, ніж інші.

Це вже було відкритим запереченням старшому начальникові у присутності матросів. Мідлсбро здивовано підвів брови.

Лорд Рідінг зрозумів, що согрешив проти найсвяті-

шого морського закону, проти так званої офіцерської дисципліни, але не припинив свого нападу.

— Матроси «Короля Георга» добре билися з американцями. За відомостями адміралтейства вони не схилилися навіть у найкритичніші моменти, — сказав він повільно, таким тоном, ніби хвалив їх за це. А про себе подумав, що Хау не може піти в бій з пошкодженим кораблем.

Але Хау зрозумів натяк.

— Так, — ствердно кивнув він головою, — навіть більше того, пошкоджений корабель з того часу повністю відремонтований, а людських втрат було дуже мало.

Шлюпка, погойдуючись, зупинилася біля борту корабля. Хау, почекавши, поки матроси схоплять вірьовочний трап, із швидкістю юнака піднявся на палубу. Мідний кінчик лакованих піхов його шаблі стукався об кришки бійниць. Адмірал із задоволенням подумав про те, що двох старих лордів адміралтейства піднімають оце на палубу з допомогою лебідки, але не озирнувся. Він став на площадку, поправив ремінь. На його червонуватому, гладкому, нерухомому обличчі був вираз гордовитої людини, впевненої у своїй владі. Уважно й холодно подивився Хау на групу офіцерів, що виструнчились, віддаючи честь, на трохи блілого, як завжди у подібних випадках, капітана, на подвійну, довгу синю стіну матроських шеренг і з піднятою головою вислухав рапорт. Адмірал чув, що Мідлсбро і Рідінг уже йдуть за ним. Боючись їхніх безглузвих запитань і щоб запобігти їм, він сухо сказав:

— Рапорт капітана лінійного корабля приймаю до відома. Дуже радий, що все гаразд.

Потім кивнув головою і пішов до капітанської каюти, де мав дати секретні розпорядження. Група офіцерів у синіх мундирах, білих штанах і лакових черевиках рушила за ним.

Паркер відчув, що настав час діяти. Він зробив крок уперед. Шабля його дзенькнула.

— Дозвольте... — Паркер побачив, як вразилися капітан, Томсон, Стімсон і Кліфтон, як зацікавились тисячі обличчя офіцерів адміралтейства.

Хау раптом подумав, що ця непередбачена обстави-

на може спричинитися до нових труднощів і нових неприємностей. Він глянув на капітана:

— Чи ви згадували в рапорті про пана лейтенанта? Мені здається, що ні.

— Ні! — Обличчя капітана почервоніло від гніву. — Ні!

Адмірал пішов далі.

— Зверніться з вашим проханням до свого безпосереднього начальника! — сказав він голосно й безапеляційно. Але високий, стрункий лейтенант продовжував стояти перед дверима капітанської каюти. У сірих очах його світилася рішучість.

— Дозвольте... — почав він знову, — делегації матросів викласти своє прохання.

Настала тиша. Всі зупинилися. Здавалося, що й вітер на мить послабшав в обіймах парусів.

— Що-о-о?! — запитав Хау.

Його обличчя виразило неприхований безмежний подив. Адмірала вразило не прохання, а той факт, що стрункий, високий, білявий лейтенант стоїть на його шляху.

В цей час із шеренг вийшло шість-сім матросів. Їх засмагли обличчя зблідли від хвилювання, але матроси йшли рішуче, і кроки їхні чітко лунали в тиші. Чорнобровий кремезний боцман, який ішов попереду, стискував у руці товсту пачку паперу. В гострому погляді адмірала з'явилося вагання. Він мовчки чекав. Матроси зупинились перед ним.

— Дозвольте... — почав боцман.

Адмірал від гніву раптом зблід.

— Хто вам дав право говорити?! — гримнув він. Рука його стислась у кулак. Леслі замовк.

— Дозвольте доповісти: права говорити ніхто не давав, але хліба теж не дали! — вимовив вилицюватий матрос, що був, здається, поранений.

У рядах матросів почувся тихий гомін. Адмірал удавав, ніби не чув відповіді. Він глянув уздовж шеренг і відчув, що тут діється щось незвичне, дивне.

— Хлопці! Всі ви знаєте, що з будь-яким проханням спочатку треба звертатись до капітана. Статут і я не можу порушити.

Адмірал уважно дивився на папери в руці боцмана.

— Ми голодуємо! — почувся голос із шеренги.

Адмірал здригнувся. Ще ніколи за своє довге життя він не чув, щоб з німих матроських рядів лунали вигуки.

— Хто це?! — спитав він і загрозово крикнув: — Капітане, негайно розпорядіться, щоб його покарали!

— Матроси справді голодують, — почувся гучний, майже спокійний голос.

Офіцери, що рушили до шеренг матросів, зупинилися. Всі витріщили очі на лейтенанта.

— Уперше бачу, що й серед офіцерського складу знаходяться люди, які замість підтримки авторитету допомагають підбурювачам, — обізвався лорд Рідінг і ехидно глянув на адмірала.

Паркер, поклавши руку на ефес шаблі, стояв біля адмірала.

— Голод зменшує бойову готовність. Я вважав своїм обов'язком звернути вашу увагу на це, — сказав він тепер уже зовсім спокійно.

Леслі підняв голову:

— Так, голодуємо! — промовив він низьким, різким голосом. — Наше життя нестерпне. Ми виклали свої прохання в заяві. — Леслі чітко повторив заздалегідь заучені, старанно підібрані слова. — Дозвольте, передаючи вам нашу заяву, просити від вас допомоги.

— Заяву?! — гаркнув адмірал. — Хто її написав? Хто це насмілювався обійти капітана і таким ось чином... порушити дисциплінарний статут?

Леслі підвів голову.

— Ми всі писали.

— Від чийого імені?!

— Від імені всіх!

— Хто підписав?!

— Ми всі... Голодуємо! Наше життя нестерпне. Ось заява... — Важка, сильна рука простягнулась до Хау.

Адмірал утупився в білий папір у руці матроса. В його голові швидко проносилися думки й рішення.

— Хлопці! — Голос його змінився, став навіть привітним. — Ви скаржитесь, що у вас шлунки порожні? Може, ви й маєте рацію. Але тепер, коли ворожа ескадра може раптом з'явитись на горизонті, немає часу для розмов. Я не візьму вашої заяви, проте обіцяю, що після бою всі, хто чесно виконає свої обов'язки, одержать те, на що заслуговують. Тоді я розгляну вашу заяву. Чим

зможу — допоможу вам! Батьківщина чекає від вас героїства, самопожертвування! Доля імперії в небезпеці, а ви хничете, що у вас порожні шлунки! І я, будучи матросом, голодував, але не скаржився. Треба витерпіти до перемоги, хлопці! Якщо переможемо, хто відмовить вам у вашому проханні, коли воно законне? Покажіть французам, хто хазяїн на морі, і врятована батьківщина всім віддячить вам! — Адмірал зробив паузу. — Чи довіряєте ви мені, хлопці?

— Так точно! — вирвалось у Леслі.

— Урра! — пролунали голоси з шеренги. На засмаглих обличчях матросів з'явилася надія.

— Почекаємо! Переможемо!

— Покажемо французам, хто хазяїн на морі! — лунали голоси.

Хау коротким, пильним поглядом подивився на матросів, потім підняв до капелюха руку і пішов далі. Обличчя його знову набрало спокійного вигляду. Старші офіцери рушили за ним.

— У вас на кораблі, пане капітан, хлопці з непоганим апетитом! — іронічно зауважив лорд Мідлсбро.

— Так, а плачуть, немов малята! Жалюгідні... — буркнув Рідінг.

Хау зупинився біля столу, на якому лежала велика морська карта.

— Я особисто не надаю цій сцені великого значення, — сказав він удавано спокійним, тихим голосом. — Проте треба стежити за тим, щоб на офіцерів корабля можна було покладатись і тоді, коли серед матросів виникають ознаки неспокою. — Не дивлячись ні на кого, адмірал нахилився над картою. — Отже, ворожий флот перебуває в цьому районі. Вирішальний бій може початись будь-якої хвилини. Я хотів би звернути увагу капітана на те, що, хоч несприятлива погода не дасть можливості ескадрі маневрувати, але треба боротись до останньої кулі. Кожний повинен перемогти свого противника. Якщо хтось, з якої б там не було причини, покине район бою, розцінюватиму це, як втечу, і покараю так, як передбачено дисциплінарним статутом.

Офіцери мовчали. Капітан, усе ще блідий, відвернувся вбік, щоб сховати обличчя. Адмірал пересував по карті пальцем, пояснюючи обстановку, що склалася. Власне кажучи, він говорив те, що всі вже й до цього

знали, але адмірал Хау завжди перед великим боєм ще раз пояснював бойове завдання кожному капітанові з своєї ескадри.

Часом адмірал замовкав. Йому хотілося зовсім заспокоїтись; він боявся, що голос його несподівано затремтить і викаже, що матроська заява справді його схвилювала. Хау відчував, що це тільки початок цілої низки подій. «Та невідомо, чи житимуть вони через півгодини!..»

Як завжди, він спробував заспокоїтись думкою про смерть, про кінець існування. Але й це не допомогло. «Хоч би потонув цей корабель! — спалахнув у ньому раптом нервовий гнів. — Обурлива поведінка! Безумовно, ці старі лисиці розкажуть в адміралтействі, що я не можу тримати дисципліну...»

Швидко закінчивши інформацію, Хау вийшов з каюти. На палубі не було вже нікого.

Коли, нарешті, адмірал плив у шлюпці до флагманського корабля, йому стало трохи легше, але він був усе ще роздратований. «Тікаю!..» подумав він.

Вийшовши на палубу флагманського корабля, Хау підозріло оглянув корабель. Його погляд напружено й допитливо втупився у знайомі, засмаглі обличчя матросів. Адмірал придивлявся, чи не помітно непокори в їх швидких, точних, машинальних рухах, і заспокоївся тільки тоді, коли з капітанського містка глянув на всю велику ескадру, що тяглася до горизонту. Великі паруси лінійних кораблів, струнких корветів, масивних бригів білили під сяючим полудневим сонцем; здавалося, якісь велетні їхали верхи на синюватосірих конях.

— Корабель на горизонті. Напроти курсу! — пролунав сигнал з щогли.

Адмірал обернувся і поволі підніс до очей підзорну трубу.

— Справді... — сказав він спроквола.

— На горизонті кілька кораблів! — пролунав знову голос.

— Це, може, ескадри Данкена або Брайдпорта, — висловив припущення лорд Мідлсбро.

Стало тихо. Всі мовчали.

— Повним ходом ідуть, усі паруси підняли, — зауважив Рідінг.

Адмірал бачив, як з легкого туману на горизонті один за одним виникають паруси.

— Ворожа ескадра на горизонті! — пролунав з марса голос спостережника.

Хау роздратовано наморщив лоба.

— Що там кричить цей божевільний? З цього напрямку вони не можуть нападати!

— А все-таки французи! — сказав тихо, майже урочисто Мідлсбро.

Хау опустив трубу.

— Тривога! — сказав він через плече. Обличчя його зблідло.

Пролунала сурма. Почувся тупіт ніг. На кораблі всі швидко й чітко виконували добре завчені дії. Досвідчені вуха адмірала вгадували значення кожного звуку на кораблі.

— Надто несприятливий напрям вітру, — промовив Рідінг, що стежив за сигналами прапорів.

Довга колона англійського флоту перешикувалася в бойову лінію. По вірьовочних драбинах швидко вилізли на щогли десятки матросів.

Рідінг похитував головою:

— Так, це вони. Нападають з чудово вибраного напрямку і прекрасним строем.

— Ось флагманський корабель на чолі клина!

Хау подумав про те, що він погано обрав диспозицію: замість того, щоб зустріти противника в бойовому порядку, вони, коли французи нападають на них, ідуть у похідній колоні, а флагманський корабель перебуває десь на краю ескадри і незграбно крутиться у слабкому вітрі. З величезним задоволенням він ударив би підзорною трубою по зігнутих спинах двох старих морських лисиць. Натомість Хау швидко давав команди. Сигнальніки негайно передавали їх. Лінія англійських кораблів, що йшли вільною колоною, поволі стягувалась.

Французька ескадра мчала на них з надутими парусами, тісним клином, немов якийсь страшний плуг. Раптом на флагшток флагманського корабля на мить, на знак рицарського привітання, звився англійський прапор, і в цю ж хвилину пролунав гарматний постріл.

— Така ввічливість — це вже хвастощі, — сказав тихо Мідлсбро. — Краще передали б свій чудовий вітер нашим парусам!

— Напад, здійснений за фордевіндою, завжди свідчить про відмінні знання вищого командування, — зауважив Рідінг.

Хау відійшов од них трохи вбік і обернувся ліворуч, до офіцерів.

— Панове! Тільки переможцями можете ви повернутись до рідних портів! Ідіть!

Почулися кроки офіцерів, що поспішали до своїх бойових постів.

Ворожа ескадра велетенським клином врізалася в широко розтягнуту лінію англійських кораблів. Хау бачив, як разом з усіх батарей і з легких палубних гармат флагманського корабля вирвалися вогні. Здавалося, що з бійниць вилетіли вогненні струмки. Дим укryw і кораблі, і море.

— Вогонь! — дав адмірал команду капітанові. Його голос заглушив гуркіт сотень гармат. Усе те, що хвилину тому було в чудовому порядку, вмить опинилося немов у бурхливому вирі. У повітрі розгойдувались кінці розірваних канатів. Об борти кораблів ударялись осколки. Клапті парусів літали, мов хмаринки; десь на вкритій димом палубі і коло батарей разом застогло кілька матросів.

Вітер розвіював дим. Адмірал помітив, що легка палубна батарея замовкла. Біля перекинутої гармати лежало двоє вбитих. Якийсь поранений, тримаючись за вірьовку, марно намагався підвестись. Дошки капітанського містка здригалися від гарматних залпів, що гуркотіли в глибині корабля. Праворуч раптом знову виникли ворожі щогли й паруси. Знову одночасно загриміли постріли кількох батарей. Фок-щогла англійського флагманського корабля похитнулася. Кусок паруса, мов широкий стяг, звисав набік. У борту корабля виднілась пробоїна. На палубі, розкидаючи навколо себе дощ осколків, вибухали гарматні снаряди. Свіжі тріски дощок із сріблястим блиском злітали в повітря.

— У них прекрасна артилерія, — почулося за спиною адмірала. Він обернувся. Трохи зігнута постать Рідінга твердо стояла на тремтячих дошках капітанського містка.

— Їхні артилеристи завжди влучно стріляють.

Над головами офіцерів із свистом пролетів снаряд.

Силою повітряної хвилі, що утворилася від польоту снаряда, знесло всі капелюхи.

— Справді! — гукнув Хау. — Але й наші не поступаються перед ними!

— Перша батарея! Друга батарея! Третя батарея! Вогонь! — гаркнув капітан.

Проте команда ця була майже зайва. Матроси із спітнілими обличчями задихались від диму, що густою пеленою навис над батареями.

З димового туману виник новий ворожий парус. Хау тепер уже зрозумів, що їх корабель, пливучи збоку ворожої ескадри, буде кінець кінцем розтрошений вогнем ворожих кораблів. На мить його охопило гнітюче почуття самотності. Хмара густого диму вкрила вже й капітанський місток. Адміралові здавалось, що він сам стоїть на вершині якоїсь гори. Розірвані паруси літали над ним. Сила наказу, що інколи керувала тисячами людей, тепер розвіялась. Хау підняв до очей підзорну трубу, але перед круглим склом клубочився тільки дим.

— Може б нам відтягнутись трохи ліворуч, бо тут усі ворожі кораблі стріляють у нас. Наші матроси не встигають заряджати гармати, — почув він голос Рідінга.

З диму виник новий парус. На щоглі цього корабля гордо майорів революційний стяг. Гарматні постріли здавались у димовій завісі тьманими червоними плямами. Хвиля осколків від ворожих снарядів, немов удар сокири величезної сили, зрізала з бізань-щогли ліву вірвовочну драбину. Розірвані вірвовки, як великий батіг, ударили по широких парусах. З тріском злетіли в повітря східці капітанського містка. Біля штурвала виблискували осколки розбитого скла з дверей капітанської каюти.

Двоє матросів, що стояли біля штурвала, зникли, ніби їх схопила якась велетенська рука, і тільки криваві плями на кормовій башті свідчили про те, що вони вбиті. На посмугованій червоними лініями палубі скрізь валялись руки, ноги, тулуби людей без голів. Адмірал хотів розпорядитись, але за штурвалом з'явилися уже інші матроси. Команда корабля точно виконувала бойовий статут, який завчила на протязі багатьох років.

— Курс — північний-північний захід! — почувся наказ Хау, який раптом подумав, що саме це пропонував і лорд адміралтейства. Адмірал відчув, як під його ногами знову затремтіли дошки; страшенний гуркіт поблизу тепер уже точно підтверджував, що батареї флагманського корабля вступили в бій. Залпи сотень гармат так потрясли могутній корпус корабля, що здавалося, ніби ось-ось почнуть розпадатись дошки корабля і розриватись усі вірьовки. У серці адмірала знову запанували спокій і впевненість. «Постоять ще на своєму місці оті хлопці з порожніми шлунками!..» На хвилинку Хау навіть розчулився. Раптом корабель вийшов з димової хмари.

— Прорвали нашу лінію й розкидали флот... — сказав голосно Рідінг.

Офіцери разом піднесли до очей підзорні труби.

Хау з напруженою увагою вдивлявся в картину морського бою.

— Перестаралися з нападом і промчали між нами! Якщо вони зараз обернуться, то вітер надуватиме наші паруси. Вперед!

Французький корвет, що йшов у правому ряду бойового клина, виник тепер з диму. Загриміли його гармати. З капітанського містка, немов вибиті залізним кулаком зуби, розлетілися низенькі, товсті стовпчики бар'єра. Хтось, закричавши від болю, впав. Тіло в синій куртці мовчки зeszло за бар'єром.

— Стріляти тільки по парусах! — пролунав наказ адмірала Хау в гуркоті сотень гармат. З капітанського містка, над яким клубочились димові хвилі, видно було, як хитаються, ламаються й падають високі, стрункі щогли корвета.

— Надто близько підплив, — промовив сам до себе Рідінг. — Наші французькі колеги все ще не збагнули, що морський бій — це математика... Сто гармат більше, ніж п'ятдесят.

Зламани щогли французького корвета схилились до води, що вирувала й немовби диміла, а сам корвет, накренившись, нерухомо стояв на місці.

— Вогонь по рівню води! — пролунав наказ.

У батареях уже всі знали цей простий бойовий прийом.

Залпи важких гармат третьої батареї вдарили в борт ворожого корабля; це, мабуть, був останній передсмертний удар. Угору злетіли високі водяні стовпи, схожі на білі іскри. Корвет похитнувся. На його борту з'явилися довгі щілини. Корабель ще більше накренився. Через зірваний бар'єр скривленої палуби під свист снарядів падали у воду гармати, трупи матросів, уламки дощок, вірьовки і різний корабельний мотлох. Щогли, які раніше нахилились над водою під гострим кутом, тепер лягли майже паралельно до хвиль. Корвет ішов на дно. У воді видно було голови людей, що намагались допливти до французького лінійного корабля, який з'явився поблизу. Сотні рук чіплялись за щогли корвета, що гоїдались на хвилях.

Хау повернув трубу праворуч. Ворожий клин, який здавався чудовим бойовим порядком при нападі, тепер зразу показав свої вади. Французький флагманський корабель проплив надто далеко вперед і, таким чином, майже вийшов з бою. Він тільки поволі повертався під незручним вітром.

Англійська ескадра, яку розкидав перший штурм ворога, збиралась тепер до купи. Слабкіші французькі кораблі, що йшли по боках клину, раптом потрапили під дощ гарматних снарядів англійців. Боровся вже не флот з флотом, а окремі групи кораблів бились між собою. Хау знав, що бій цей припиниться лише з настанням сутінок.

Праворуч до потопуючого корвета наближався французький лінійний корабель з напнутими парусами. Гармати його загуркотіли. Подовжній залп зорав палубу англійського флагманського корабля. Верхня частина бізань-щогли з тріском нахилилася. Внизу почулися передсмертні крики. Один з матросів, які стояли за штурвалом, раптом зник під парусом, що впав на нього, і тільки червона пляма на парусі показувала, де лежить його труп. На французький корабель було спрямовано вогонь усіх батарей. Гуркіт гармат третьої батареї потряс небо й воду. Це був перший організований залп. Почувши його, адмірал схвально кивнув головою. «Хоч я й не давав наказу...» подумав він, але не відчував роздратування.

Гармати французького лінійного корабля загриміли одна за одною. Два велетні, обидва з розірваними пару-

сами, як хитрі вовки, обходили один одного. Вміння парусних майстрів керувати ходом корабля вирішувало тепер, який корабель вийде у вигідну для стрільби позицію. Одночасний грім кількох залпів немовби злився в єдиний постріл, хоч окремі кораблі стріляли самостійно, коли випадала нагода під час маневрування, добре прицілитись. Хау відчув, що тепер уже він ніби з театральної ложі може стежити за маневрами кораблів і за боєм. «У таких битвах адміралам майже нічого робити, — подумав він, виправдовуючись перед самим собою. — Це вже справа капітанів, штурвальних та парусних майстрів. Такі бої ведуть матроси».

Ліворуч появилися два англійські бриги; флагманський корабель адмірала Хау, плывучи звивистими лініями, тяг за собою противника до цих бригів.

Вогонь гармат з двох бригів і з флагманського корабля накрив з трьох боків французький лінійний корабель, який метушився у цій вогневій петлі. В густому димі ледве виднілися тільки тремтячі щогли й розірвані вірьовки. Полум'я, що виривалося з гармат, блідло в димі, що дедалі густішав. Раптом французький корабель відчайдушно помчав уперед. Один з бригів ледве уникнув його удару. Хмари диму плвли над морем.

Три англійські кораблі разом кинулись за французьким лінійним кораблем. Трохи далі з'явилися два французькі корвети. Снаряди передчасних гарматних залпів впали у воду далеко від них, і на морі виріс цілий ліс білих стовпів.

Батарей двох англійських бригів і флагманського корабля загриміли одна за одною. Це був наче нарастаючий грім. Французький корабель, який тікав від противника, затремтів. Штурвал злетів з розбитої палуби. З капітанського містка з тріском попадали великі стовпи. Корабель нахилився. Передня частина його піднялась. Крізь великі пробоїни всередину корабля хлинула морська вода. Навколо корабля у хвилях кишіли матроси, вчепившись у щогли, в сотні різних уламків. Французькі корвети зупинились. Від їх бортів одпливли шлюпки.

На просторому морі від горизонту до горизонту клубочився дим і гриміло три тисячі гармат.

Уеллес стояв біля гармати в третій батареї. Тут, унизу, біля найважчих гармат звичайно було напівтемно, але тепер усе палало й гриміло. З металевими противогневими коробками в руках бігали коло гармат спітнілі матроси. Гуркотили колеса гармат, відкочених назад для зарядки. З горла гарячих гармат в обличчя матросів, що стояли з банниками для очищення стволів, ударяв пороховий дим. Інші матроси накладали в гармати маленькі мішечки. Дрібними кроками, хитаючись, ішли до гармат артилеристи, несучи важкі снаряди.

— Готово! Цілься! Вогонь! — команди лунали вже нерівномірно. Могутня постать Уеллеса зігнулась. Він обережно відійшов убік, щоб гармата, яка відкотиться назад після пострілу, не збила його з ніг. Невисоке приміщення батареї наповнилось гуркотом.

Раптом ліворуч виникла низенька, кремезна постать Джіммі. Його широкі плечі зігнулись. У довгих, сильних руках він ніс снаряд. Двоє артилеристів саме відтягнули назад для зарядки гармату. Об неї стукнувся банник. У гарячому жерлі гармати щез маленький мішечок з порохом. З металевим скреготом прокотився у стволі снаряд.

— Готово! Цілься! Вогонь!

Запалений гнот у руці Уеллеса описав у напівтемному від диму приміщенні батареї вогненне коло і зник в отворі гармати.

...Автоматично, мовчки повторювали ці рухи артилеристи. Дим усе вкрив. Раптом гуркіт батареї заглушив дикий тріск. Уеллес бачив, як упав матрос з банником у руці. Внизу заворушилася стіна корабля. Велика колода піднялась, ніби ожила. Уеллес відчув сильний удар по коліну і відсахнувся. На дошки палуби хлинула вода. Коробка з порохом раптом ударилась об стіну перегородки. Біля ніг Уеллеса нерухомо лежав високий матрос.

— Джіммі, до мене! — крикнув Уеллес до довгорукого, широкоплечого артилериста. Джіммі, кинувши важкий гарматний снаряд, підскочив і підняв тіло високого матроса. Уеллес заглянув йому в обличчя і промовив тихо:

— Облиш його! Він помер!

Корабель знову затремтів. Ліворуч, у кінці батареї, біля перекинутої гармати впало кілька матросів.

— Вода! — крикнув щосили Уеллес і помчав до насоса. Корабель знову потрясла якась страшenna сила; здавалося, що борти його розстрожили скелі. Чстири-п'ять спітнілих матросів качали насосом воду, яка повільно підіймалась до колін людей. Уеллес крізь дим помітив червоні відблиски.

— Горить! — крикнув хтось перелякано.

— Горить друга батарея! — почувся новий крик. Вогонь з шипінням охопив сходи. В обличчя матросів, що стояли біля насосів, ударив цілий дощ іскор. Поруч з ними у воді борсалися мокрі, закривавлені артилери-сти.

— Ходімо! — Уеллес відчув, що чиясь сильна рука одштовхнула його від насоса. Він мовчки обернувся. Спину його, потилицю й мокре обличчя обпекло полум'я. Нагорі, на лівому фланзі першої батареї, палали висячі ліжка матросів, столи, лави... Підлога була розпечена. Біля покинутих гармат з гуркотом вибухали коробки з порохом, і хмари іскор розлітались по батареї. Здавалося, що трупи лежать не біля гармат, а на дні вогненного моря.

Уеллес захитався. Спочатку він подумав, що погано бачить, і схопився за щогли. Під його ногами раптом випнулась підлога. З групи, що йшла за ним, почувся крик жаху. У вогненному морі зникло одразу кілька матросів.

— Втекли з човнами! — волав хтось.

— Втекли! Втекли! — лунав відчайдушний крик.

Уеллес, вчепившись за линву, глянув униз. У шлюпці, що гойдалася на хвилях, виднілися сині мундири офіцерів. Весла швидко рухались. Ліворуч з диму виник французький лінійний корабель.

— Стережись!! — крикнув Джиммі.

Грім залпу заглушив усе. Картечний залп французьких батарей змив з палуби багатьох матросів.

— Повертайтеся до першої батареї! — крикнув Уеллес. — Повертайтеся до гармат!

Кілька матросів побігли до сходів, що вели в батарею.

Французький лінійний корабель пройшов біля них

зовсім близько. Із стволів гармат середньої ваги виврався вогонь пострілів. Немов велетенський ніж розрізав борт англійського корабля. Уеллесу здавалося, що перед його очима крутиться весь світ. Щогли нахилились над водою. Палуба вислизнула з-під ніг. Уеллес упав. Щось гостре, ніби лезо шаблі, дряпнуло його по ребрах. Він перевалився через розбитий бар'єр, і його проковтнула глибина.

Можливо, Уеллес потонув би, але різкий біль у грудях привів його до пам'яті. Від солоної води страшенно пекло рану. Він змахнув кілька раз під водою руками, поворушив ногами і виринув. Перед очима, над жовтуватими хвилями, що розійшлися над його головою, синіло небо. Уеллес глибоко зітхнув, учепився за коротку товсту колоду і озирнувся. Над його кораблем клубочився чорний дим. Кілька французьких шлюпок виловлювали з води людей. Врятовані матроси мовчки збивалися на шлюпках до купи. Обличчя в усіх були однаково сірі. Уеллес побачив, що в коротку товсту рею вчепилося ще двоє.

— Відпливайте! Відпливайте! — гукнув він, попереджуючи їх.

Ті двоє зрозуміли. Тримаючись однією рукою за рею і загібаючи щосили другою, вони намагались якнайдалі відпливти від корабля, що тонув, мов вогненний острів. Щогли перекинутого, охопленого вогнем корабля, які досі горизонтально лежали на воді, раптом зникли в глибині. Палаючий корабель поволі потонув. У повітря злетіли стовпи диму. Уеллес відчув, що над його головою промчала хвиля, захопивши з собою рею.

Виринувши, він гримнув на весь голос:

— Стережіться!

На тому місці, де потонув корабель, утворився величезний вир. Живі й мертві, балки й дошки, змиті водою з палуби корабля, нестримно поринали в глибину, ніби їх тяг за собою в холодну могилу стогарматний велетень. Троє матросів відчайдушно боролись за життя.

Деся зовсім близько гриміли гармати. Раптом перед ними, мов високий мур, з'явився військовий корабель. «Король Георг», прочитали вони на борту корабля білі літери. Значить, англійський! Уеллес бачив, що біля корабля погойдуються шлюпка. Офіцери, його начальники, що втекли з потоплюючого корабля, саме тепер вилізли

вірвовочною драбиною на палубу «Короля Георга», який ще був здатний до бою. Уеллес змахнув кілька разів рукою, судорожно тримаючись за рею. Двоє інших матросів уже вилізли на колоду.

— Що, немає вже сил, друже? — запитав один з них.

Уеллес мовчки дивився на нього. Він відчув тільки, як дужі руки схопили його. В голові його запаморочилось, сперед очей зникла картина бою.

Паркер командував батареєю на палубі. Тепер, коли бій точився між окремими групами кораблів, він маневрував усіма парусами корабля. Тому ворожі снаряди пролітали повз його корабель. Дим дедалі густішав. Часом лейтенантові здавалося, що в цьому сум'ятті він залишився один. Паркер глянув на капітанський місток. Там не було нікого. Капітан пішов до своєї каюти й іноді гукав щось матросам, які стояли за штурвалом, але голосу його не було чути в гуркоті гармат. Маленька група офіцерів зібралась навколо капітана. Часом вони піднімали до очей підзорні труби, але Паркер знав, що офіцери стежать не за ворожими кораблями, а за англійським флагманським кораблем, на якому був адмірал.

— Навіщо нам стояти на капітанському містку, коли дим усе закриває й нічого не видно? — зауважив Стімсон, другий офіцер. — Це просто дурниця! Що буде з кораблем, якщо капітана поранять?

Томсон махнув рукою.

— Зайве базікання! Адмірал ясно сказав: хай офіцери бережуть себе! Жоден корабель не може воювати без керівництва.

З диму раптом виникли контури французького лінійного корабля. З його гармат з диким гуркотом вилітали снаряди. «Король Георг» накренився. Паркер підняв руку. Пролунав перший залп у відповідь.

Артилеристів зразу змела лавина балок, уламків щогл і рей, що з тріском звалилися на палубу. Паркер упав на коліна. «Не витримаємо гарматного бою...» промайнуло в його голові. Він схопився на ноги і помчав

до капітанської каюти. Картеч розбила двері каюти на тріски. Капітана ніде не було. На зігнутому бар'єрі біля штурвала висіло тіло матроса без голови. Другий матрос, облитий кров'ю, чи то своєю, чи, може, кров'ю товариша, стискував ручку штурвала.

Паркер показав рукою вперед, до ворога:

— Напрям — флагманський корабель французів! Прямо на нього! Вперед! Давай!

Ворожий залп знову вдарив по ребрах корабля. «Король Георг» повернувся в густому диму. Його паруси ще більше надулися від вітру, бо змінився напрям. Величезний корабель помчав на ворога. Паркер побіг униз, до матросів батарей.

— До зброї! На палубу! Готуйсь до штурму!

Артилеристи, що відійшли од перекинутих гармат у другий бік приміщення, заворушились. Миттю схопили рушниці з багнетами й шаблі.

— Нагору! Готуйсь до штурму! — повторили наказ у глибині корабля.

Із задимлених напівтемних приміщень батарей вибігали люди. Здавалося, що це біжать тіні. Вони хитались на бігу. В руках напівголих, виснажених артилеристів блищали кинджали, шаблі, рушниці з багнетами. За Паркером поспішали низенький, кремезний Вег Гірн і білявий, з опуклими грудьми Чарлі Бенроз. У руках у них були сигнальні сурми.

На французькому кораблі по вірьовочних драбинах вилізали на щогли матроси. Спритно управляючи парусами й штурвалом, французи намагались вийти з-під удару ворога, але ніс «Короля Георга» все ж таки боком зачепив їх борт. Два кораблі затряслись.

Паркер відчув, як під його ногами заворушились дошки. Матроси, що мчали по палубі з примкнутими багнетами, попадали. Кілька важких рей, частини бар'єра і дві легкі палубні гармати впали у бурхливі хвилі. Над ними сплеснула вода. На борту французького корабля, високо над водою, виднілась широка, крива пробоїна. Снаряди від залпу важких гармат просвистіли над щоглами англійського корабля, бо він саме в цей момент накренився. Кораблі відділились один від одного. Треба було прийняти рішення. В голові Паркера миттю промайнуло кілька планів. Раптом він показав рукою назад.

— Браундел! Бенроз! Естон! — покликав він парусних майстрів.

— Стережіться! Вийти попереду французів, інакше вони нам затримають вітер! Давай, давай! Кораблем на них!

Лейтенант підскочив до штурвала. Напроти, із стволів палубних гармат французького корабля, спалахнули вогні.

— Лягай!

Матроси, що, готуючись до штурму, збиралися біля грот-щогли, блискавично попадали на забризкану кров'ю палубу. Сотні залізних осколків снарядів, мов невидимі пальці, розірвали линви. За штурвалом не було вже нікого.

Паркер підбіг до штурвального колеса.

— Леслі! Мартін! До мене!

І сам схопив штурвал. Корабель похитнувся. Паркер відчув, що стоїть на тілах убитих матросів. Він зблід і оглянувся навколо себе. Леслі й височенний Мартін Кросбі бігли щодуху до нього.

Паркер показував рукою на паруси:

— Парусні майстри, до роботи!

Всі зрозуміли, що після гарматного бою почнеться боротьба парусів. По вірьовочних драбинах одночасно полізли на щогли сорок-п'ятдесят матросів. Картеч з французьких батарей із свистом летіла за ними. Чотири вірьовочних драбини бізань-щогли обірвались, ніби їх перерубала невидима сокира. Двоє матросів з розрізаними пополам тулубами, описавши в повітрі велике півколо, впали в шиплячі хвилі. Кілька чоловік звалилися з щогли на палубу. Троє-четверо з них, хитаючись, підвелись і полізли знову нагору.

Паркер махнув рукою.

— Парусний майстер Браундел, до мене!

Старий прожогом кинувся до нього.

Лейтенант підняв руку:

— З усіх сил!

— Слухаю... парусами поб'ємо їх!

Нагорі, на щоглах, розмістилися матроси. Вміло маневруючи парусами, парусні майстри вивели корабель з-під лінії обстрілу ворожих гармат. Браундел не випускав з парусів хороший вітер. Французький корабель теж розвернувся, щоб зручно було стріляти.

— Вперед!

«Король Георг», не чекаючи залпу легкої батареї, рушив уперед. Французькі паруси трохи заворушилися. Паркер з невпевненості дій на французькому кораблі зрозумів, що артилеристи там воліли стріляти, а парусні майстри вважали за краще відступити. Мартін Кросбі, який стояв по той бік штурвала, сміявся. До них уже наближались ворожі щогли з парусами; уже добре видно було розірвані вірьовки, артилеристів, що бігали по палубі. Ніс «Короля Георга» торкнувся носа ворожого корабля. Почувся страшний гуркіт. Французька фок-щогла нахилилася. Реї або попадали, або повисли на линвах. На фок-щоглі «Короля Георга» з'явилась довга тріщина. Верхня частина щогли з тріском упала на палубу. Корабель увесь задрижав.

— Ми перемогли! — крикнув старий Браундел.

Лейтенант, який стояв за штурвалом, тільки згодом зрозумів значення цих слів.

Сонце вже сідало. На заході повільно пливли в небі присмеркові хмари, подібні до охоплених вогнем галер, що нападали одна на одну в останньому смертному бою. По шлюпках, що рятували з води людей, ніхто не стріляв. Французький корабель з поламаними ребрами повільно віддалявся.

Старий Браундел не поспішаючи злізав по вірьовочній драбині.

— Це завжди було так, — кричав він. — Їхні артилеристи кращі за наших, та коли вже надходить черга парусів, то тут ми не поступаємося перед ними місцем.

Потім він нерішуче спитав:

— Може, попливемо за ним?

Паркер вагався. Раптом його охопила кволість. «Що це? Втомився? Який сором!...» Він учепився в штурвал. Десь у ребрах, стегнах, гомілкях раптом різко — ніби саме його поранило — заболіло. Він глянув униз. На його короткому синьому мундирі, на білих штанах розповзлися криваві плями. Чия це кров? Його чи матроса, що загинув поруч з ним? Але скоро він помітив, що на грудях, на литці, на рукаві біля плеча тягнуться однакові трикутні прорізи.

Паркер побачив, що Мартін Кросбі, Діккі Вотсон, Леслі і ще кілька матросів нахилиються до нього.

— Здається, мене поранило. Так... Саме в незручний

час,— пробурчав він. Перед його очима все змішалось в якусь невиразну плутанину. Паркер подумав про дружину й дітей. «Я й не написав їм...» Біль посилювався, по тілу пробігла гаряча хвиля. Чим меншим ставав запал бою, тим більше зростав біль, як світлішає місяць після заходу сонця.

— Віднесіть його до лазарету! — розпорядився старий Браундел. Сміт і Стон, що прийшли з носилками, заперечливо хитали головами.

— Там офіцери! Один наш корвет потонув, і всі перебігли сюди. Декого з офіцерів навіть і не дряпнуло, але вони не вийшли б нагору ні за які скарби світу. Там нема ні одного місця. Поранені вже лежать на ґратах провітрювальних люків порохових погребів та біля насосів...

Браундел махнув рукою.

— Хоч як там тісно, але треба за всяку ціну знайти для нього місце! — крикнув він сердито.

Паркер відчув, що носилки захитались під ним, але страшний біль у всьому тілі затулював його свідомість.

Тедді розмістився на верхівці щогли, на марсі, в товаристві здорового, чорноволосого уельського хлопця-рибалки. Тут, нагорі, вони були майже в безпеці. Тільки іноді повз них, як сталеві ластівки, пролітали посвистуючи осколки снарядів. Червонуваті присмерки розпливались по морю. Вогні бою злилися з багряними відблисками сонця.

Поряд боровся французький корвет, оточений чотирма англійськими кораблями. Часом навколо нього, мов зашморг, затягувались вогні залпів. Гармати третьої батареї вже опустилися під воду. Тільки друга батарея і дві гармати, що майже відкрито стояли на палубі, вели завзятий вогонь. На кормовій башті французького корабля майорів уже подертий революційний прапор. Димові хмари іноді закривали його. Тедді в такі хвилини думав, що, можливо, коли розійдеться дим, і прапор, і корабель зникнуть у холодній могилі океану.

Кільце англійських кораблів усе тісніше й тісніше змикалось навколо французького корвета. На фок-щоглі

лінійного корабля, що стріляв праворуч, звився білий стяг. «Здавайтесь!» — говорив сигнал. Потім, немовби на знак честі, замаяв під ним французький стяг.

На мить настала тиша. Тедді знав, що французькі артилеристи стоять біля гарячих від стрільби заряджених гармат; він бачив матросів з примруженими очима, які роз'їдав сірчаний дим. Затамувавши подих, хлопець чекав, що буде далі. На єдиній натягнутій линві фок-щогли французького корабля з'явився вогненночервоний сигнал: «Продовжуємо боротьбу».

Тедді з захопленням дивився на червоний стяг.

— «Продовжуємо боротьбу!» — прочитав сигнал чорноволосий уельський хлопець.

Навколо загримів залп чотирьохсот гармат, і нові димові хвилі поволі підступали все ближче до самотнього корвета, що відчайдушно боровся.

Тедді бачив, що під час контрзалпів з гармат французького корабля виринається незвично довге полум'я.

— Божевільні... Перевантажують стволи порохом, — сказав спокійно смуглявий уельський хлопець.

Тедді уже чув від артилеристів, як інколи злітають у повітря й розколюються на куски перевантажені порохом гарматні стволи. Він глянув униз. По вірьовочних драбинах його корабля на щогли лізли матроси. За захисним бар'єром заблищали багнети. В руках офіцерів — шаблі. Матроси групами збирались перестрибнути на палубу французького корвета, коли кораблі підійдуть близько один до одного.

З однієї гармати французького корабля, зловісно виючи, вирвався снаряд і з незвичним гуркотом пробив борт англійського корабля. В приміщенні батареї пролунав сильний удар...

Щогла похитнулася і зразу ж із страшенним тріском, переламавшись надвоє, впала, немов зрізане біля кореня велетенське дерево. Ще цілі паруси, як величезні крила, трохи загальмували падіння щогли.

Тедді, описавши велику дугу, вилетів з марса і в наступну мить уже відчув, як над його головою зімкнулися хвилі.

Англійський корабель палав. Сила вибуху підштовхнула його до французького корабля. Полум'я перекинулось і на корвет. Унизу, на поверхні моря, сотнями зни-

кали мертві і судорожно борсалися живі. З густого чорного диму інколи виривався новий вогненний стовп. Вода біля кораблів бурхливо вирувала. Широким колом розбігалися хвилі. На кораблях раз у раз злітали в повітря палаючі дошки, реї, куски бортів.

Тедді, вчепившись за уламок перехресної щогли, відчайдушно плив до англійського корабля. Перед ним на хвилях гойдалася шлюпка. Тедді бачив, як чорноволосий уельський хлопець лізе в неї, і сам щосили загрибав рукою, щоб якнайшвидше вийти з вируючих хвиль.

— Не зняли все-таки червоний стяг,— сказав, похитуючи головою, старий боцман, що сидів біля керма.

— Влучили прямо в пороховий постріб! — дивувався інший.

— Оце так влучили!

— З двадцяти ярдів можна...— сказав матрос, що сидів на веслах.

— В одну мить чотириста вбитих...

— Більше, куди більше! Скільки було на вашому кораблі? — звернувся боцман до уельського хлопця.

— Двісті п'ятдесят.

— Отож,— махнув рукою боцман,— і французів, мабуть, сто п'ятдесят чоловік.

— Менше! У них дуже мало людей було біля гармат.

Шлюпка повільно наповнювалась блідими, мовчазними людьми. Французи і англійці, однаково зіщулившись, сиділи на лавах. Ті, що ще кілька хвилин тому з гнівом стріляли один в одного, тепер мовчки притулялись до своїх недавніх ворогів. Над кораблями, що потонули, вирувала вода. З середини виру здійснювався в повітря тоненький струмочок диму. Іноді чулося шипіння гарячих балок. Велику зламану щоглу все швидше затягував вир. Він обкрутив її навколо себе і раптом з величезною силою потягнув усередину. На мить щогла стала дибки і зникла під водою. Стовп диму відірвався од води, піднявся високо в повітря і, забарвлений у присмеркові тони, повис, немов траурна вуаль у небі.

Шлюпка повільно пливла по хвилях. Сотні трупів з відкинутими назад головами, з розведеними в сторони руками кидало з однієї хвилі на іншу. На краю страшного морського катафалка палали два кораблі, мов велетенські факели.

— Я тут...— Леслі нахилився над пораненим.

Обличчя Паркера освітлювала лампа, що висіла на реї. На грудях, на литці і ребрах лейтенанта білили по-в'язки. Його запалі очі були затуманені. Він простягнув уперед тремтячу руку.

— Заява... поспішай заяву...

Мартін Кросбі, який мовчки стояв позаду Стона і Сміта, тихо, ніби для себе, промовив:

— Може, завтра... адже ж сьогодні...

Ранений почув.

— Ні... ні... Ми перемогли. Тепер треба, негайно. Ідіть!

Високий рудоволосий матрос з великим підборіддям, з веснянками на блідому, як у смерті, обличчі, з палаючими від гарячки очима, прошепотів:

— Води...

Паркер витер собі лоба:

— Принесіть йому, він уже півгодини просить. Не заглядає сюди ніхто.

Рудоволосий спробував був повернутись і застогнав.

— Куди тебе поранено? — спитав тихо Паркер.

З уст рудого почувись якісь незрозумілі звуки.

— Ось вода...— сказав Стон.

Могутні плечі пораненого здригнулись, але рука його безсило впала набік.

Сміт підтримав його за спину і підніс йому до рота глиняний келих.

— Як тебе звуть? — спитав він суворо.

Рудоволосий жадібно пив воду.

— Уеллес...— вирвалося нарешті з його мокрих уст, і він упав назад на ліжку.

Леслі знову нахилився до Паркера.

— Йдемо... А скільки нас піде?

Паркер задумався.

— Чим більше... Не звертайте ні на що уваги. Вперед... Якщо хтось стане на вашому шляху, скажіть, що я наказав вам узяти шлюпку!

В кают-компанії англійського флагманського корабля зібралося чимало офіцерів. На карті, що лежала на столі, дрібними позначками був намічений шлях відступу ворожої ескадри.

— Вирішальна перемога...— заявив спокійно Мідлсбро.

Хау був зайнятий розглядом рапортів, що надійшли з кораблів, але все ж таки відчув приховане в цьому спокійному голосі роздратування.

— Рапорт з лінійного корабля «Лондон»! — гукнув матрос, що стояв біля дверей.

Увійшов офіцер з аркушем паперу в руці.

Адмірал нетерпляче простягнув руку за рапортом.

— Масштаби перемоги все зростають. Капітан «Лондона» рапортує про пошкодження двох ворожих кораблів! — У голосі адмірала прозвучала неприхована радість. Тепер уже ясно, що всі двері відчинились перед ним. Його слава пролунає по всій Англії, а лорди адміралтейства змушені будуть заховати свою клятву заздрість за словами визнання. «Одночасно дві перемоги!»— Одна — над бунтуючими матросами, друга — над французькими кораблями.

Коли до офіцерів, що зібралися навколо столу, доходили звістки про окремі перемоги, з їх уст мимоволі зривалось «ура».

Матрос, який стояв на дверях, раптом пройшов до адмірала:

— Вас чекає делегація.

Хау різко підняв голову.

— Новий рапорт? — спитав він.

— Делегація...— повторив матрос.

Адмірал був явно вражений.

— Делегація? Звідки?

Матрос збентежено відповів:

— З кількох кораблів. За всяку ціну хочуть бачити вас.

Хау знизав плечима.

— Але хто вони? Капітани?

Матрос дивився на нього незвично впертим, сміливим поглядом.

— Дозвольте доповісти: матроси.

В голові адмірала промайнула невиразна думка.

— Скажи, що я потім викличу їх... Через кілька днів... Може...

— Дозвольте доповісти: всі матроси їх підтримують.

У приміщенні кают-компанії запанувала тиша. Хау хотів би, щоб матрос говорив не так голосно, але ці слова пролунали виразно, і їх почули всі. «Дві перемоги... Здається, відбудеться ще й третій бій. Третя перемога». Звичним рухом адмірал поправив ремінь і рушив до дверей. Офіцери, не питаючи дозволу, заворушилися.

Адмірал Хау вийшов з кают-компанії і остовпів. У руках двох вартових, що стояли біля дверей, горіли факели, освітлюючи густий натовп. Від людей пахло порохом, кров'ю, горілим одягом і затхлістю батарейних приміщень. Обличчя матросів були суворі й нерухомі. Де-не-де виблискували багнети на рушницях. Люди з'явилися сюди в тому ж вигляді, в якому одійшли від гармат. На головах, плечах, руках і ногах біліли забруднені пов'язки. Матроси збилися в тісну групу, тільки біля входу лишилося вільне місце; там довгим рядом, один біля одного, лежали мертві.

Адмірал різко підняв голову:

— В чому справа, хлопці, чого вам треба?

У відповідь — ні слова. Тільки зсередини корабля, з лазарету, де корабельний лікар перев'язував розбиті руки й ноги, долинали часом протяжні крики, що переходили у хрип.

Юрба мовчала. Не чути було ні звичайного військового привітання, ані незграбних простих слів. З натовпу висунулась єдина міцна, засмагла рука, і адмірал у світлі факелів побачив, що перед його очима знову з'явилась товста пачка паперів. Він нерухомо дивився перед собою.

— Ви пообіцяли... — почав чийсь голос.

Хау спалахнув від гніву.

— Хто це наважується притягти мене до відповідальності?! Негідні розбійники! Я допоможу підняти вас на рею!

Сильна, довга рука нерухомо тримала пачку паперів.

Адмірал бачив широкі криваві рани на товстих м'язах.

Він стримав себе.

— Хлопці! Вітаю вас з перемогою! Ви сміливо билися! Батьківщина з подякою думає про вас! Хай живе наш славний флот! Хай живе король!

Настала мертва тиша. Потім з уст офіцерів пролунало:

— Хай живе король!

Де-не-де й серед матросів почулися нерішучі вигуки.

Хау раптом відчув, що в повітрі немовби повіяло якимсь новим, незнайомим вітром; у поглядах матросів він прочитав сувору рішучість.

— Я пообіцяв, що задовольню ваші законні бажання,— сказав голосно адмірал і, простягнувши руку, взяв заяву з підписами. Люди тихо загули. Він розкрив перший аркуш; вартовий біля дверей нахилив до нього факел. Хау швидко пробіг очима по заяві і зблід. Намагаючись виграти час, почав читати повільніше. «Треба діяти швидко, рішуче!» промайнула в його голові думка. Він глянув на матросів, кашлянув і сказав:

— Хлопці! Викладені в цій заяві прохання незаконні. Я з задоволенням виконаю свою обіцянку. Те, що законно, ви дістанете. Завтра в обід одержите вино, подвійну порцію святкового обіду, а коли повернемося у порт,— шість днів відпустки! — Голос його загримів: — Але я не можу вирішувати справу постачання флоту! Не можу підвищити платню! Не можу сам змінити статут! Не можу скасувати такі покарання, без яких немає дисципліни, нема військового флоту! Поводьтесь як слід, і тоді вам нема чого боятись покарання! Ви робите це таємно, без відома вашого капітана, як підбурювачі! Мій обов'язок притягти до відповідальності і якнайсуворіше покарати всіх, хто підриває авторитет начальника, грішить проти дисципліни.— Рука його загрозливо піднялась.— Але, зважаючи на перемогу, я пробачаю вам усе! Не буду викликати на рапорт винних. Ось...— він простягнув руку. Пачка паперів повільно наближалась до факела. Палаючий факел немовби відсунувся назад у руці вартового.

— Тримай ближче! — В голосі адмірала дзвеніла ненависть. Папір спалахнув. До червоного вогню факела домішалося блискуче, біле світло. Матроси мовчки здивовано дивились на нього. В затуманених від утоми очах виднілись гіркота й розчарування.

— Повертайтеся всі на свої кораблі! — пролунав голос адмірала.— Якщо через десять хвилин патруль знайде на флагманському кораблі матроса з іншого корабля, цей матрос буде закутий у кайдани як полонений. А військовополонених судить трибунал.

Хау повернувся і зник за дверима кают-компанії.

— Розійдись! Усі по місцях! — пролунав наказ.

Матроси постояли трохи, а потім повільно заворушились. З натовпу відокремлювались окремі групи. В середині виникла давка.

«Спалив...» — переходила в цю ніч звістка з корабля на корабель.

— Та і я підписав, і я...—бурчали засмучені матроси.

— Я підписав, бо там було написано правду,— чулося на батареях кораблів.

— Що тепер буде?

Це питання турбувало всіх. У повітрі ще стояв запах крові, диму, сотні гармат ще випромінювали тепло. Але радість перемоги вже зникла.

Паркер довго мовчав, коли йому розповіли про те, що Хау зробив із заявою.

— А як поводитись матроси? — спитав він, нарешті.

Канонір Ральф Кнокс, що сидів найближче до нього, знизав плечима:

— Розійшлися. Що нам тепер робити?

— Терпіти далі голод, батіг? — спитав Леслі.

Настала тиша. Високий Уеллес підвівся на лікті на притиснутому до стіни вузькому ліжку.

— Ні! — сказав він голосно.— Ні!

Всі глянули на нього.

— Не хвилюйся, Уеллес, у тебе гарячка...— звернувся до нього Стон, якого призначили на службу до лазарету.

Паркер мовчки дивився в обличчя рудоволосого матроса.

— Не знаю, що робити,— сказав він тихо,— але Уеллес має рацію. Не будемо терпіти далі злидні й батіг!

Матроси замовкли, роздумуючи. На їхні обличчя раз у раз набігало світло від лампи, що гойдалась під стелею. З сусіднього приміщення долинали крики поранених і скрегіт пилки, якою під час операції відрізали людям кістки.

Поранених і вмираючих розмістили у висячих ліжках другої батареї. Гармати одтягнули від бійниць, щоб було світліше. Паркер нерухомо лежав, дивлячись на сонячне проміння, що, відбиваючись од хвиль, проникало крізь ілюмінатори в каюту і зайчиками вигравало на стелі.

— Скажіть, Уеллес, чи ви читали книгу Томаса Пена про людські права?

У блакитних очах рудоволосого шотландця з великим підборіддям з'явилося ледь помітне роздратування.

— Книги Томаса Пена я не читав, але побували у мене в руках інші. Я думаю, що тут, на кораблі, зовсім не те становище, що на суші. Яка користь нам, матросам, із свободи слова й друку, із свободи думок, коли в нас бурчить у животі від голоду? А втім, яка свобода думок може бути тут, на військовому кораблі, де точно треба виконувати всі накази, бо інакше ворог зажене нас на дно океану? Якби ми мали свободу зборів і союзів, якби особисті бажання флотських начальників і рядових матросів вважалися б рівноправними, тоді цей корабель ніколи б не вийшов з порту, а замість вас у тому висячому ліжку гойдалася б якась хіглендська дівчина...

Уеллес, задумавшись, наморщив лоба.

— Ось я й кажу: іноді я думаю так, а іноді мені здається, що без свободи життя нестерпне і ніколи нічого не можна буде розв'язати. Нас примушують голодувати, б'ють батогом, а сім'ї наші живуть у злиднях. Але найгірше те, що ніхто не вчить нас, що робити! У мене часто виникають такі думки, що треба змінити весь державний лад, бо тільки тоді в нас буде свобода і хліб. Адже ж за капітаном стоїть адмірал, за адміралом — адміралтейство, за ним — король, потім — армія, лорди, фабриканти... Я своїми простими очима бачу, що не випадково всіх матросів набирають з бідних міських людей, робітників, селян, підмайстрів, а офіцери виходять із заможних, знатних дворянських сімей. Це узаконено. Ми бачимо цей закон, але не можемо його пояснити, тобто я дещо міркую собі, але тисячам матросів це й на думку не спадає. Правда, я тільки простий матрос, самотужки навчився читати, писати, кажу те, що думаю,

але мої думки такі хиткі, як дошки на морських хвилях.

Паркер мовчки слухав Уеллеса. Рана, як виявилось, була у нього серйозніша, ніж він думав спочатку. Обличчя його розчервонілось від гарячки. Повільними рухами поправив він під головою клапті грубої ковдри, що правили йому за подушку.

— Якщо ми будемо турбуватись тільки про долю матросів, то ніколи не зрозуміємо, що треба робити, — сказав він нарешті. — Треба вчитись у тих країн, де народ уже створює закони. Тільки я ще й сам не знаю, чого можемо навчитись у французької революції ми, англійці, бо хоч це й правда, що там народ перемиг дворян і короля, але багаті люди, торговці набули ще більшої могутності, ніж раніше. Адже ми нидіємо тут у злиднях саме тому, що багаті люди, торговці не хочуть витрачати більше грошей на військовий флот. А втім, і я не знав, що треба робити. Часом я сподівався, що адмірал підтримає нас, бо ми ж перемогли, а часом мене охоплювала безнадійність. Чого нам сподіватись від багатих? Торговець не витратить на військовий флот зайвої копійки, поки його не примусять. Але яким шляхом? Чим ми можемо його примусити?

Вони замовкли. Стогони поранених і зойки вмираючих злилися в єдиний, суцільний плач. Паркер повернув голову. Вмираючих розмістили під самими бійницями, щоб свіжий весняний вітрець обвівав їхні спітнілі бліді обличчя. Очі в них блищали незвичайно яскраво, а краплини поту, мов смертельна роса, вкривали гладенькі лоби.

— Вони помруть, не діждавшись свободи, людського ставлення до себе, не наївшись досита; вони не доживуть до того моменту, коли на спинах їхніх загояться рани від батога. Якби я був поетом, то написав би вірша про це, а не про втрачений рай, — прошепотів Паркер, і в очах його з'явився сум. — Чи підписали ви заяву, Уеллес?

Шотландець важкувато заворушився.

— Бідолашний Джіммі приносив мені заяву. В Лондоні ми теж часто придумували щось подібне. Іноді збиралися й перекладали тихенько революційні листівки. Але робили ми це не стихійно! З кожного корабля приходило по двоє чоловік. З флагманського корабля «Лондон» — троє, а з «Шарлотти» та з «Сендвіча» — навіть

більше. Ми теж думали про заяву. Заява — хороша річ. Якщо приймуть її, то поліпшиться наша доля, якщо ні, то настане кінець казці про хороших капітанів та про славних адміралів. Такий досвід теж цінний, бо люди хоч почнуть думати... Але не треба було відкладати відповідь після закінчення бою. Якби були вимогливіші перед боєм, добилися б більшого успіху. А тепер що! Побили французів, зробили те, чого вимагали від нас, ко-го ж зараз схвилює, чи голодуємо ми, чи б'ють нас бато-гом? — Трохи помовчавши, він тихо, обережно до-дав: — Іншим разом будемо передбачливіші.

Паркер повернувся до нього. Очі його блищали вже не від гарячки, а від бажання діяти.

— Іншим разом? А ви подумали про те, що було б, якби тоді ми вимагали відповіді й відмовилися б вико-нати наказ?

Уеллес задумався.

— Думав і про це. Тоді вас схопили б... якби дозво-лили матроси. А чи дозволили б? А може, знайшовся б такий, що крикнув би на знак протесту?

Корабель, легенько погойдуючись, плив до англій-ських берегів. У сонячному промінні з моря піднімалася весняна пара.

— Може, й знайшовся б такий,— сказав стримано Паркер.— Але чи досить тільки протестувати?

— Можливо, що й недосить,— почулось ще тихше у відповідь.— Проте якби вони взялися за зброю, матроси кинулися б на захист!

— На захист! — Голос Паркера був тихий.— Але ж це... — він вагався, говорити чи ні, потім швидко ска-зав: — повстання!

Уеллес підвівся на лікті.

— Так, це повстання.

На них нахлинуло безліч думок.

— Що можуть зробити триста повстанців проти всьо-го флоту?

— А якщо флот перейде на бік повстанців?

— Це неможливо.

— Чому? У Парижі народ був заодно з повстанцями.

— Ми можемо протестувати тільки проти голоду і жорстокості.

— Ви ж бачите, які з цього наслідки.

— Чи не думаєте ви, що населення Лондона підтримало б нас?

— Якщо ми скажемо народові, за що боремось, то обов'язково підтримає. Коли припливемо до Лондона, я хотів би, щоб ви зустрілися з одним моїм знайомим, з Томом Геддоном. Він простий робітник на металургійному заводі, але треба сказати, що я багато дечого навчився від нього. Ви тільки подумайте: у всьому вітчизняному флоті є 1500 гармат і 15000 чоловік... Якби матроси об'єдналися, якби мріяли про одне! — він раптом засміявся. — Всього можуть досягти! Чи ви думаєте, що тільки матроси голодують і нидіють? У Лондоні сотні тисяч робітників живуть впроголодь! Увесь народ голодний! — Він говорив голосно й швидко, та раптом зупинився і, ніби сперечаючись сам з собою, хотів був додати: — Проте...

По його обличчю видно було, що в ньому рішучість бореться з побоюванням.

— Прибув поштовий корабель, — крикнув хтось з палуби.

Над ними, по підлозі першої батареї, затупотіли метушливі кроки. Паркер крізь бійницю бачив паруси на шоглі невеличкого, але швидкохідного поштового корабля. Поранені заворушилися. Дехто неспокійно, із стогоном повернув голову. Вже минуло майже чотири тижні, як у них востаннє була ця вузенька, швидкохідна яхта з білими парусами, що зараз, у сонячному світлі, здавалася величезним букетом квітів.

Уеллес сумно дивився на Паркера.

— Листа чекаєте? — спитав він ввічливо.

— Так. Від дружини. Я ще не так давно одружений, щоб...

Паркер побачив, як на сходах з'явилася висока постань Мартіна Кросбі, який помахував кількома конвертами.

— Ронні Колдер! Діккі Вотсон! Чарль Бенроз! — називав він одне за одним прізвища. Обличчя поранених аж тремтіли від хвилювання. У вмираючих, що лежали біля бійниць, теж засяяли очі. Мужнє, сміливе обличчя Мартіна Кросбі освітила посмішка.

— Пан лейтенант Річард Паркер!

Поранений, підвівшись на лікті, простягнув руку до листа.

— Розірвати конверт? — спитав ввічливо Кросбі.

— Ні... Дякую... Ні, ні, я сам...— Він упізнав вузький жовтуватий конверт.

— Які гарні конверти дружина купує завжди... Я ж їй казав, що можна і в дешевому...

Лейтенант обережно розкрив конверт і побачив знайомі літери, якими була вкрита вся сторінка. Кожне слово, кожную літеру й ризку він сприймав як подарунок. Паркер глянув у кінець листа, де звичайно стояло: «Тисяча поцілунків. Дженні». «Тисяча поцілунків» і тепер були на місці. Він відхилився назад і наблизив до себе листа. Його погляд раптом зупинився на скравлених, якомсь незвичайно розмазаних рядках посередині листа: «...я зажурилась, бо тоді разом з дітьми лишусь без хліба й притулку». Паркер зблід, рядки переплутались перед його очима. Поволі він опустил листа і раптом широко позаздрив тим, хто лежав під стінкою, коло бійниць. Було тихо. Тільки де-не-де шарудів папір і стогнали поранені.

— Може, допомогти вам? — почувся голос Уеллеса з сусіднього ліжка.

Паркер витер чоло і мовчки прочитав увесь лист. Він чув голос Уеллеса, але, не зрозумівши його запитання, сказав тихо:

— Мого тестя розорив лихвар. Якщо через десять днів не заплатити йому, він усе продасть з молотка. Дружина й діти опиняться на вулиці.— Помовчавши трохи, Паркер обернувся до шотландця: — О, якби я був здоровий! Але я не знаю навіть, чи зможу залишитись на службі після такого важкого поранення? Скажіть... Чи не знаєте ви когось, хто позичає гроші?

Уеллес мовчав.

— У Лондоні багато таких лихварів, — сказав він нарешті.

— Так... Але... Треба б негайно. Хтозна, які плани в адмірала на той час, коли ми прибудемо до Лондона... Тепер... негайно треба! — Він відчув, як усе його тіло тремтить від нетерпіння й хвилювання.

Уеллес мовчав. Він дивився на нерухомого матроса, якого крізь бійницю освітлювало сонячне проміння. На грудях матроса лежав нерозкритий білий товстий конверт. На заляклому обличчі не ворушилася жодна риса. В розкритих очах відбивались дрібні хмари. На білий

конверт часом насувалася тінь від гарматного колеса.

— Щойно я дуже жалів цього хлопця, бо лист спізвився,— сказав Уеллес і тяжко зітхнув.— А може, отак і краще?..

На сходах почулися кроки. Згодом показався трикутний капелюх офіцера. Це був Кліфтон з великим щоденником у твердій коричньовій оправі. За ним ішов корабельний писар, який ніс перо і легко плетене крісло.

— Як почуваете себе, Паркер? — спитав Кліфтон незвично дружнім тоном.

Блідий Паркер стиснув у руці лист.

— А як ви себе почуваете, Кліфтон? — спитав він замість відповіді.

Округле, гладеньке обличчя другого офіцера розпливлося в усмішці.

— Пережив якось учорашній день! — сказав він весело.— Змушений признатись, важко було. Капітан будь-що хотів мене вигнати на капітанський місток. Наказ є наказ! Треба йти. Я віддав честь, вийшов і не зупинявся, аж поки не дійшов до самого лазарету.— Він застіявся, дуже задоволений своїм жартом.— А ви справді сміливо ризикували своєю шкірою, — додав він з повагою. Потім уже офіціальним тоном, тихо продовжував:— Ось бачите, а тепер лежите отут. Я хотів, щоб і ви вийшли нагору підписати протокол, але спочатку спитав лікаря. А страж здоров'я вельми поганої думки про ваш стан. Мені дуже жаль.

Поставте стільця отуди, Джосс,— подав він знак писареві.— Виходить, якщо гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори. Ось протокол. Прочитайте, якщо бажаєте! Але ж обов'язково. Він такий, як і інші. Всі ми були героями. Хоробрі рицарі. Непохитно стояли на своєму місці під картечним дощем. З дивним спокоєм командували ви цими славними морськими вовками. Ми перемогли, значить, яка завгодно брехня буде правдою. У всякому разі лорди адміралтейства охоче повірять у те, що в цьому є й частка їхніх відмінних знань. Тому нагороди будуть сипатись, як з неба золотий дощ. Усі ми бачили поведінку один одного, хоч вас, на жаль, під час бою бачив випадково тільки я. Навіть сказав дещо у ваших інтересах, але... Ось чому в протоколі дуже мало говориться про лейтенанта Річарда Паркера. Про-

читайте і — протестуйте! Оспівайте свої героїчні подвиги! Однак не посилайтесь на матросів, бо свідок, нижчий своїм рангом від офіцера, не може бути свідком... А втім, напишіть свою думку, кого ви рекомендуєте нагородити і за що.

Паркер мовчав. Він знав, що його пропозиції все одно не візьмуть до уваги і що капітан послав до нього протокол тільки для того, щоб уникнути скандалу; адже ж капітан мало бачив з того, що відбувалось під час бою на палубі.

— Дайте перо...— сказав він тихо.

Паркер написав своє прізвище внизу густо списаного аркуша. На вільному місці, залишеному для прізвищ людей, яких слід представити до нагороди, він написав кожного, про чиї бойові дії згадав. Потім віддав протокольну книгу писареві.

— Коли повертається до Лондона поштовий корабель? — спитав він і відчув, що все його тіло поїняла страшенна втома.

— Післязавтра вранці,— чемно відповів писар.

Кліфтон полегшено посміхнувся і підняв до капелюха руку.

— Бажаю якнайшвидшого одужання,— сказав він і повернувся йти.

Паркер раптом простягнув уперед руку, ніби хотів схопити його.

— Кліфтон!

Другий офіцер оглянувся.

На блідому обличчі пораненого з'явились ознаки сильного хвилювання.

— Я одержав листа. Сім'я моя потрапила у велику біду. Я хотів би позичити в когось гроші. Швидко! Негайно, щоб відіслати ще з цією поштою. На будь-яких умовах і в кого завгодно.— Слова зривалися з висохлих від гарячки уст швидко, з піднесенням. У палаючих очах світилося благання.

Кліфтон вирівнявся. Його гладко виголене обличчя зразу стало серйозним.

— Сума? — спитав він коротко.

Поранений вагався:

— Суму за три місяці разом з процентом сплачу. — Він відчув, що говорить розумно, дипломатично.

Кліфтон підвів брови і задумався. По його обличчю видно було, що він про себе щось підраховує.

— Попереджаю вас, що дрібні суми на довгий час серйозні ділові люди не дають,— сказав він холодно і пішов.

Паркер знесилено впав на спину. Його бліде обличчя, здавалося, закам'яніло. Потім він з досадою почав кусати собі губи.

Уеллес, крадькома поглядаючи на нього, боявся, що лейтенант ось-ось вистрибне з ліжка, і повільно простягнув до нього руку.

Надворі темніло. З облич умираючих і мертвих зникли бліки світла, що раніше відбивалось од води. Синювата напівтемрява вкрила їх прозорою вуаллю. На столі засвітилися два слабенькі ліхтарі. На сходах знову пролунали кроки. Постать Кліфтона несподівано виникла коло ніг Паркера. Кліфтон нахилився.

— Ви спите? — спитав він тихо і підніс ближче ліхтар.

Паркер сів на ліжку і побачив, що в руках Кліфтона біліє папір. Поранений лейтенант так розхвилювався, що мало не знепритомнів. По його тілу пробігли крижані мурахи. Він дивився Кліфтону в очі, мов засуджений на смерть, який ще сподівається на помилування.

Гладеньке обличчя Кліфтона урочисто сяло.

— Я щойно прийняв рішення. Швидко, чи не так? Підпишіть! — сказав він і підсунув до Паркера аркуш паперу.

Обличчя пораненого проясніло від радості. Погляд його пробіг по рядках. Потім Паркер знову зблід і підвів очі.

— Я ж казав — три місяці...— промовив він тихо й сумно.

Кліфтон підвів брови. Обличчя його виражало збентеження.

— Знаю, я тільки тому написав один місяць, що батько сердиться, коли я даю позичку друзям на довгі строки... Безперечно, я не вимагатиму грошей раніше, ніж мине три місяці... адже я ваш товариш! Але мій батько, як серйозний ділок, вважав би мене легковажним, коли б я прийняв вексель з таким довгим строком. Він такої думки, що легковажність — це найстрашніший гріх... Я думаю, що ви розумієте мене. Не можу я накли-

кати на себе немилість батька тільки тому, що хочу допомогти товаришеві. Чи не правда?

Паркер не відповідав. Примруживши очі, він дивився на цифри в документі.

— Я й справді не знаю, чим віддячити вам за це, Кліфтон, — сказав він тихо. — Це сума більша, ніж мені потрібно.

Кліфтон усміхнувся:

— Залишиться щось і на лікування.

Паркер нахилився вперед. Перо в його руці повільно заковзало вниз векселя.

— Як ви вважаєте, коли одержить дружина ці гроші?

— В Лондоні? Уже на початку наступного тижня вона одержить їх! Банк мого батька у Довері — один з найстаріших, найкращих банків! — відповів він гордо.

Паркер з полегшенням зітхнув. Йому раптом здалося, що навіть коли б той випустив у нього кулю, то й це була б дуже мала ціна за допомогу. Він посміхнувся.

— Кліфтоне... не гнівайтесь, що іноді я поведився не так, як вимагає етикет. Повірте, на протязі трьох місяців ви акуратно одержуватимете всю мою платню! — і додав уже суворіше: — Адже тут, на кораблі, в лазареті, однаково нема на що її витратити... Я вам дуже вдячний.

Розділ одинадцятий

У лондонському палаці сера Рональда Стірлінга, під сяйвом розкішних люстр, у гущі танцюючих пар синіли святкові мундири морських офіцерів. Блищали чорні лаковані чоботи. Розліталися важкі мереживні плаття жінок, з-під них виглядали маленькі ніжки в золотих черевичках. Швейцар, що стояв на дверях, обернувся до гостей. Музика замовкла на хвилину.

— Лорд адмірал Хау! — пролунав голос у тиші.

— Урра! — гукнув якийсь старанно одягнутий, товстий, лисіючий чоловік і заплескав у долоні.

— Урра! — прокотилося по залу.

Сер Рональд Стірлінг поспішно пройшов повз групи гостей.

— Хай довгі літа живе герой морів, геніальний

командир нашого флоту! — гукнув він голосно, з незвичним для нього запалом і простягнув до гостя обидві руки.

Високий, мускулистий адмірал зупинився на мить перед великими дверима, що розчинилися перед ним. Його чисто поголене, червонувате обличчя було зовсім спокійне, тільки захоплення, що линуло до нього з усіх кінців залу, трохи затуманило його гострі, світлі очі. Після перемоги він увесь час пишався собою, немов студент. Хау чемно вклонився Стірлінгові, потім з глибокою шаною поцілував руку хазяйки і відійшов до кутка залу, де вмить навколо нього зібралося багато людей. Він упевнено відповідав на запитання.

— Чи правда, що французькі артилеристи кращі? — спитала білява, струнка дівчина в білому шовковому платті, з подивом в очах.

Адмірал відчув, що цей дівочий подив, немов казковий скарб, сяяв тільки для нього.

— Набагато кращі.

Дівчина, здається, гордилася, що може показати свою обізнаність у цій справі.

— Чи правда, що французи краще будують свої кораблі?

— Правда.

— Чи правда, що вони сміливіші?

— Іноді й так буває.

— Як же ви тоді перемогли? — з іще більшим подивом вирвалося з маленьких червоних уст дівчини. Її блакитні очі аж розкрились.

Хау посміхнувся.

— Парусами,— відповів він коротко.

Хазяйка сміючись сказала дівчині:

— Бессі, не примушуй нашого героя червоніти! Хіба ти не знаєш, що справжні герої завжди скромні? — Вона підійшла ближче.— Не гнівайтесь на неї! А втім, ви, мабуть, не знаєте, що Бессі наречена?

Адмірал посерйознішав.

— Хто ж цей щасливий жених? — спитав він з гіркатою заздрістю старіючого чоловіка.

Сер Рональд Стірлінг оглянув зал:

— Чудовий молодий ділок Даглес Вансі. Справжній конквістадор. Якби він народився в часи великих географічних відкриттів, то уславився б більшими подвигами,

ніж Кортес¹ або Пізаро²... Він — мій компаньйон. Адже тепер, у часи воєн і революцій, треба керувати справами твердішою рукою, ніж я звик це робити.

— Лорд адмірал Брайдпорт! — почувся голос швейцара.

З дверей вийшов високий, лисий, із зігнутою спиною чоловік. Скрививши губи, він з іронічною зверхністю дивився на присутніх. Ніздрі його великого орлиного носа роздувалися. На зірках, орденах, що висіли на парадній синій формі, блищали діаманти. На грудях червоніла широка стрічка. Він із задоволенням носив свої відзнаки. Холодний, впертий погляд великих, трохи опуклих очей ковзнув по залу. Похитуючи головою, Брайдпорт приймав компліменти хазяїна дому і прямував до Хау.

Раптом він зупинився перед стрункою блондинкою в білому платті.

— Люба моя Бессі, якої мені слави досягти, щоб ви й мене нагородили таким поглядом, як мого щасливого колегу? — сказав він усміхаючись.

Сер Рональд Стірлінг, який стояв за дочкою, застережливо підняв руку.

— Я думаю, нині вже важче добувати славу. Я чув, що не тільки вороги, а й наші матроси хочуть пограбувати країну.

Брайдпорт з радістю користувався будь-якою нагодою, щоб завдати неприємності колезі, якого проголосили національним героєм.

— Так. Дуже дивні чутки доходять про поведінку матросів після бою. Лорд адмірал Данкен протестував в адміралтействі проти того, що розслідували цю справу й не покарали винних. — Він обернувся до Хау й посміхнувся. — Особисто я, безперечно, цілком підтримував його думку, але разом з тим підкреслив, що сміливість нашого героя ще більша, ніж його добросердість. У всякому разі, не треба було спалювати такий цінний доказ, як заяву повсталих матросів.

Сер Рональд Стірлінг приязно похитував головою.

— Так. Я теж не спалюю корисні списки... Але який

¹ Кортес — іспанський конквістадор, у 1519—1521 роках завоював територію Мексики.

² Пізаро — іспанський конквістадор, завоював Перу.

великий полководницький талант був потрібний, щоб з такими покидьками людства досягти такої перемоги!

В голосі його звучало відверте захоплення.

— Так! Справді, скільки героїства! Таланту! Вміння! — задзвенів натхненний голос молодої дівчини.

Хау відчув на собі її погляд і знову був вдячний долі.

— Так, з покидьками лондонських вулиць я здобув перемогу.

— Лорд Данкен! — почувся голос швейцара.

До залу ввійшов кремезний чоловік, що здавався ще зовсім молодим. На його адміральській формі серед європейських нагород блищало кілька східних орденів дивної форми.

— Бессі, сподіваюсь, я заслужив на вашу похвалу... — сказав він, підійшовши до дівчини після загальних привітань.

— За віщо? — дівчина, трохи витягши білу ший, широко розкритими очима дивилась на нього.

Всі засміялись.

— Кажуть, я найсміливіша людина в усьому Лондоні, бо відважився напасти на адмірала Хау, — сказав він голосно й весело. Потім посерйознішав і додав: — Не береже він свого життя! А чи існує для нас цінніше життя, ніж його?!

Брайдпорт схвально кивнув головою.

— Я вже згадував про дивну поведінку матросів.

— Дивна поведінка? — перебив його Данкен. — Навіть дуже ясна! Агенти паризької революції підбурюють наших матросів. Усе це могло закінчитися й гірше. Безумовно, популярність командира флоту, його лагідний характер і відома добросердистість перешкодили їм здійснити свої злочинні плани, але після цього треба бути ще обережнішим. Не знаю, чи відповідає дійсності те, що й серед офіцерів є люди, які співчують підозрілій частині матросів, більше того, навіть дають їм поради?

Хау неохоче відповів:

— Не варто про це й говорити. Якось лейтенант Річард Паркер, між іншим, дуже сміливий хлопець, сказав кілька слів про поліпшення їжі. Їжа справді часто буває погана, але хто бачив гладкого матроса? У свій час і в нас часто бурчало в животі. Матроси просили також підвищити платню.

Більшість гостей страшенно обурилась.

— Флот і так надзвичайно багато коштує!— крикнув літній, товстий чоловік.

— Нестерпна річ! Справжній грабунок! Батога негідним жебракам!— почулося з різних кінців.

— І проти цього протестували!

— Обурливо! Як нам утримувати дисципліну серед такої навалочі?— розійшовся Брайдпорт.

— Вони завдадуть поразки французам, але, вимагаючи грошей, можуть удвоє більше заподіяти шкоди, ніж будь-який напад ворога!— додав сер Рональд Стірлінг.— А втім, що сталося з цим, як його... Паркером?

Хау дивився на танцюючих.

— Заплутався з якимсь боргом. Через кілька днів минає строк векселя. Тоді він утратить офіцерський ранг і потрапит до тюрми боржників.

Лорд Данкен і Брайдпорт уважно слухали.

— А якщо виплатить борг?

На устах Хау з'явилась ледве помітна усмішка:

— Навряд чи виплатить. Ми потурбуємось про це...

— Коректне й правильне рішення,— сказав схвально Брайдпорт.— Так краще, ніж здійсмати галас і притягати до відповідальності; адже судовим процесом можна було б роздмухати і без того підозрілу симпатію матросів до нього. Тепер уже кінець... У тюрмі боржників розвіються всі легенди про нього.

Музика звучала все голосніше. В залі танцювало багато пар. Світло люстр ніби опустилося нижче і відбивалось на блискучому паркеті.

* *

*

Білява Дженні була сильною, стрункою жінкою з легкою ходою. Коли вона підтримувала під руку свого чоловіка, він відчував її силу, молодість, колихання грудей, з насолодою слухав її тихі, підбадьорливі слова.

Уеллес, перейшовши сюди з більшої матроської палати, тривожно стежив за непевними кроками Паркера.

— Може б, вам слід було ще залишитись,— сказав він тихо і глянув на жінку, ніби чекаючи від неї підтримки.

Паркер уперто похитав головою.

— Ні! Йду додому!.. Сидітиму в саду. Є в нас і сад! Я живу в домі тестя. Коли будеш у місті, заходь до нас!

Ірландець помацав пов'язку і знову сказав тихо:

— Я ще довго буду тут.

У вузьких приміщеннях старого військового госпіталю ліжка тісно стояли одне біля одного, і навіть на офіцерських постелях було повно вошей. Невеликі вікна рідко відчинялись.

Паркер повільно йшов довгим коридором. З різних боків до нього долинали голоси; багато хто із заздрістю говорив:

— Яка гарна в нього дружина!

Паркер гордо випростався. Рани, які ще не зовсім загоїлись, боліли, проте він був веселий. Неквапливо простуючи вперед, він іноді зупинявся, коли ставало дуже боляче.

Надворі стояла чудова літня погода. Було після полудня. На листі дерев, що росли обабіч вулиці, блищали краплини ранкового дощу.

— Ти дуже мене чекала?— запитав він жінку в десятій раз, коли вже сів у відкритий фаєтон. Дженні нахилилась до нього і, анітрохи не соромлячись, торкнулась устами обличчя чоловіка. Кучер, який з цікавістю озирнувся, був вражений і, розчулившись, щось пробурчав...

— Дуже...— почувалася в десятій раз відповідь, тиха й ніжна.

Паркер засміявся.

— І навіщо такий чудовій жінці чоловік, що ледве стоїть на ногах?

Дженні підвела брови.

— Нічого, скоро зовсім одужаєш.

Підкови охлялої шкапи нерівномірно цокали по сірому бруку. Паркер упізнавав знайомі вулиці праворуч і ліворуч і з радістю, немов мандрівник-дослідник, ділився з дружиною спогадами про окремі місця.

— Пам'ятаєш, як багато ми гуляли отам, під деревами вулиці Сільвер Фокс?

Жінка глянула на кучера і застережливо приклала до уст палець.

Чоловік махнув рукою.

— Ну й що ж, хіба це гріх? — прошепотів він, нахилившись до неї.

— Не гріх,— відповіла голосно Дженні.

— Я запрошував тебе, але ти боялась іти туди, бо там був шинок і дуже кричали п'яні.

— Але ти вже й тоді був дуже хоробрий: завжди намагався йти тільки тією дорогою.

Чоловік відчув, що слово «хоробрий» цього разу прозвучало як догана.

— Солдат не повинен боятись, — сказав він просто.

— Так. Я чула про твою поведінку в бою. Всі дуже дивуються, що ти лишився живий. Бачиш, якби тебе вбили, діти лишилися б сирітками.

— А якщо ми не захистимо нашу батьківщину, то весь народ буде сиротою! — відповів він натхненно.

Кучер щось схвально пробурмотів і, обернувшись назад, почав розповідати про королівський указ щодо військових нагород.

Паркер обняв дружину за стан і схилив їй на плечі голову.

— Діти вже, певно, повернулися з гуляння...— сказав він тихо.

Дженні заперечливо похитала головою. Її м'які кучері ніжно торкалися лоба чоловіка.

— Мабуть, ні. Я сказала батькові, щоб він тільки надвечір привів їх додому, коли ти вже відпочинеш трошки.

Паркер тихо промовив:

— Жаль... Я не втомився! — І заплющив очі.

Коли фаєтон зупинився, Паркер непевними кроками зійшов на землю.

Після невеликого відпочинку він вийшов посидіти у вузький, довгий садочок і відчув, як з кожного куточка, з кожного кущика линуть на нього приємні спогади і з кожною хвилиною міцніють його сили.

Сусідній будинок трохи підупав; по той бік знайомої огорожі гавкав маленький чорний собака. Він був дуже схожий на того собаку, що завжди здіймав страшенний галас, коли вони з Дженні цілувались на прощання перед ворітьми. Паркер усміхнувся. «Не люблю собак, бо в них такий же характер, як і в людей: кричать, заздять, кусаються», сказав батько Дженні ще тоді, коли

готувався стати адвокатом; потім він став бухгалтером. «А я люблю собак саме за їх людський характер: вони такі вірні, сміливі, самовіддані», відповів тоді Паркер. «От і неправда! У собак чоловічий, а у кішок жіночий характер», крикнула з веранди Дженні, яка не терпіла заперечень. «Тепер уже я розумію, чому так часто сваряться подружжя», тихо пробурчав тоді старий.

Паркер зітхнув.

— Це було давно, а може, цього й зовсім не було...

Він поправив ковдру на ногах і сперся на спинку садової лави, уважно прислухаючись до тихого шарудіння гілок. Для його вух, що звикли до морських шумів, це був дивний звук. Кілька місяців підряд Паркер і на хвилину не лишався сам; тепер йому здавалося дуже дивним, що він один, серед тиші, сидить удома. У відчинене вікно з кімнати часом долинав брязкіт посуду. Дружина тихо наспівувала якусь стару пісню, знайому ще з дитячих років. Паркер наморщив лоба, прислухаючись до слів і уривків, які можна було іноді розібрати крізь шелест листя.

За його спиною з великим шумом розчинилися ворота саду. «Діти прийшли», подумав Паркер, і якась дивна сила, оволодівши всім його тілом, не дала йому змоги обернутись. Почулися кроки, що наближались. Здавалося, що йшло багато людей.

— Добрий день, — сказав хтось тихим, стриманим голосом.

Паркер ворухнувся й повернув голову. Посередині саду, де на круглій клумбі цвіло кілька простих північних квітів, на перехресті двох алей стояв низенький на зріст, рухливий, літній чоловік. За його спиною стояли згорблений писар в окулярах і двоє гладких чоловіків з однаково нерухомими обличчями. Ще далі, біля воріт, було двоє в зеленкуватій формі міської поліції.

— Ми шукаємо пана Річарда Паркера... — сказав низенький рухливий чоловік.

— Це я.

На вольовому обличчі незнайомця з'явилися урочистіть організатора похорону і жорстокість полководця.

— Дозвольте відрекомендуватись. Чарльз Френсіс Джемс Кліфтон. Власник банку Кліфтон і Грешам. Ра-

зом з тим дозвольте спитати вас, чи бажаєте ви виконати свої обов'язки за векселем, строк якого минув 20 днів тому?

Паркер дивився на нього так, ніби щойно прокинувся. Раптом він подумав, що Дженні може почути їх розмову.

— Може... може, ми зайдемо... кудись, — сказав він майже пошепки.

Старший Кліфтон швидко знизав плечима:

— Необгрунтовану заміну місця переговорів вважаю за марне витрачання часу. Прошу вас відповісти коротко: чи маєте ви намір виконати взяті на себе обов'язки?

Стало тихо. Паркер побачив у вікні обличчя дружини.

— Прошу вас, пане Кліфтон, ми домовилися з вашим сином, що я поверну все за три рази.

Кліфтон знову знизав плечима. На його широкому сірому обличчі видно було роздратування.

— Сума векселя цілком ясна. Вимагаю негайно сплатити цю суму повністю. Вексель уже 20 днів як прострочений. Я допустив у грошових справах нечувану ласку. А втім... якби я зважав на дурниці, які чинить мій син, то й сам би скоро потрапив до тюрми боржників.

Обличчя пораненого почервоніло.

— Але зрозумійте!..

Кліфтон, розмахуючи обома руками, крикнув:

— Чому ви не сказали самі собі «але зрозумійте» тоді, коли підписували цей вексель?! Чому ви не сперечалися самі з собою?! Коли б ви зробили це тоді, то тепер не треба було б вам сперечатися зі мною! Зараз діють право й закон! Ніхто не може безкарно розтринькувати гроші, що належать іншому! Вам відомі умови п'ятдесяти або принаймні десяти форм векселів; чому ви обрали саме цей, найнебезпечніший?! Беручи на себе ваше утримання в тюрмі боржників, я захищаю авторитет права й закону.

Паркер випростався:

— Цього я не знав... Гріх завдавати багато лиха неознаному.

— Неознаність — це не виправдання! Відповідайте, нарешті, пане: так чи ні?

Стало тихо. Паркер чув, що дружина в розпачі благає когось. Раптом йому стало дуже соромно; він підійшов до неї із стиснутими кулаками.

— Дженні... Дженні, не смій! Не благай нікого, бо я зараз же помру! — крикнув він з наївною, дитячою погрозою.

— Так чи ні? — почув він запитання втретє.

— Ні! — крикнув він з гнівом.

Кліфтон зробив крок назад і артистичним рухом показав на Паркера.

— Панове! Виконуйте свої обов'язки!

Двоє схожих один на одного гладких чоловіків і поліцаї підійшли.

— Чи можете ви самі йти? — спитав один з них.

— Можу, — відповів Паркер коротко і рівними кроками рушив до воріт. Дружина вчепилась йому за руку.

— Не треба, Дженні! — сказав він тихо, спокійно. — Завтра зайди до мене, і тоді про все поговоримо. Так хоч не заберуть будинок. Я тепер уже все розумію.

— Повірте мені, пане, син ні про що не знав, — так само тихо сказав Кліфтон. — Навіть більше — я й сам не знав. Я даю вам слово честі старого комерсанта: все це робиться за бажанням інших.

Паркер усміхнувся:

— Слово комерсанта — це те саме, що золото, пане Кліфтон, але сподіваюсь, що, поки я сидітиму в тюрмі боржників, сім'ю мою не будуть чіпати?

Той кивнув головою.

— Я — ні... — сказав він коротко і відійшов.

Паркер мовчки рушив далі.

...Тільки тоді різко заболіли в нього рани, коли він зійшов крутими, звивистими, вузькими сходами тюрми вниз і ліг у камері на низенькі дерев'яні нари.

В камері було багато людей. На вікні, за червоним склом, виднілися ґрати. Але приміщення було схоже більше на занехаяну вітальню. Паркер заплющив очі. Немов зелений острів у сірій пустелі моря, виникли в його уяві картини дому, саду. Йому здавалось, ніби дружина стояла на березі і махала рукою. Втоmlений, він заснув.

Минали тижні. Паркер скоро звик до тюремного життя. Дженні щодня приносила йому обід.

— Я все продам, усе, будинок, меблі... — втішала

його дружина. — Будеш вільний! Вільний! Уже й покупці приходили.

Паркер із стиснутими кулаками, блідий, протестував:

— Не смій! Не смій! Коли хоч будь-що продаси, то... Не треба мені нічого! Не треба мені обіду! Не візьму й копійки! Хіба я боровся за те, щоб тепер усе пропало?!

На округлому обличчі жінки з'явився відчай.

— Так. І батько каже. Не треба було тобі підписувати той клятий вексель, — вона замовкла на мить, а тоді додала: — Навіть якщо відібрали б усе, то лишилася б хоч офіцерська платня.

Паркер, що їв з жадобою людини, яка одужує, раптом відсунув од себе тарілку. Він знав, що офіцерів, які залізли в неоплатні борги, позбавляють звання, але тепер, коли тихі, сказані між іншим слова дружини нагадали про це, його охопив гнів.

— Ви вже одержали наказ адміралтейства?

Він підвівся і підійшов до вікна.

— Одержали ще на початку минулого місяця. Я тоді не говорила тобі, — тон, яким дружина це сказала, свідчив, що це для неї вже не так болісно. — Ми тоді хотіли продати будинок, щоб визволити тебе з тюрми, але нам давали за нього дуже мало. Батько підрахував: ми могли б з тієї суми виплатити тільки чотиримісячну орендну плату, а на покриття боргу не вистачило б. А найгірше те, що дім визнали старим, поганим, гнилим. Бідолашний батько аж образився. І я теж плакала... — Вона замовкла й ніяково посміхнулась. — Ти знаєш, усі живуть у таких злиднях! Ця затяжна війна... жахливо! Дехто, звичайно, виграє на війні, а більшість гине від голоду. Ні в кого немає грошей. Тому ніхто й не купує наш будинок.

Паркер мовчки знову сів і згадав раптом про те, як часто йому бувало соромно за свій офіцерський мундир, коли йому доводилося спостерігати покарання матросів батогами або коли він бачив, як військові постачальники розкрадають державні гроші, і треба було мовчки терпіти. Він радів тепер з того, що на ньому немає морського мундира.

— Діти здорові? — спитав він нарешті.

— Так... — усміхнувшись, кивнула головою Дженні.

Але скоро вона знову посмутнішала. — Уяви собі, позавчора я носила ремонтувати черевики дітей, — вони так швидко стоптують взуття! Потрібна була проста латка, але це так дорого коштує, що... я принесла черевики назад додому. — Жінка зрозуміла, що проговорилась і збентежено замовкла. — А я й забула, — перевела вона раптом розмову на іншу тему: — минулого тижня тебе шукало кілька друзів.

— Матроси? — спитав чоловік. Тепер йому вже було ясно, що дружина сьогодні не обідала, а може й учора теж. Його знову охопило нестерпне бажання діяти.

— Двоє були матроси, а третій... здається, працює на якомусь заводі.

Паркер задумався.

— На заводі? Хто б це міг бути? Чи не пригадуєш їхні прізвища?

Дружина помітила, що чоловік дуже зацікавився цим, і швидко продовжувала:

— Вони назвали себе, але я пригадую тільки одного: Леслі... здається, боцман... Другий такий високий, худорлявий, рудоволосий шотландець. Третій був у досить поношеному, проте чистому костюмі, і таке враження, що дуже розумний. Я навіть не повірила, що він робітник, і думала — може, це якийсь писар або податковий чиновник. Зразу почав розглядати твої книги, одну він навіть узяв. Оту, знаєш, яку ти так багато читав: Томас Пен, «Про морські права».

— Значить, Леслі й Уеллес! — вигукнув схвильовано Паркер. — А хто ж цей третій?

Дружина збирала посуд.

— Вони сказали, що провідають тебе, бо в них добрі вісті.

— Добрі вісті? — Паркер збуджено підвівся. — Які ж це вісті?

Дженні трохи роздратовано знизала плечима:

— Не хотіли мені сказати. Та я й не дуже цікавилась. Доки ти тут, ніякі добрі вісті не можуть утішити мене.

Коли Дженні пішла, Паркер довго ще ходив по кімнаті. Думки швидко змінювали одна одну. «Треба зволитися звідси... за всяку ціну; адже ж це гірше за тюрму злочинців! Там хоч їсти дають. Жахливо! Може, діти й дружина голодують... Відмовитись від обіду? Це

неможливо. Дженні заплакала б і однаково не понесла б обід назад додому». Похитуючи головою, Паркер кусав губи. Його нещаслива доля, як сіра вуаль, немовби закрила від нього великі цілі, правду, мрії про визволення пригнічених людей.

* *
*

Одного дощового дня після обіду наглядач повідомив в'язнів про прихід відвідувачів. Паркер одягнув синій офіцерський мундир, з якого вже давно зняв еполети з позолоченими китицями, і вийшов у приймальню. На лаві біля вузького, високого вікна сиділо троє чоловіків. Паркер побачив руду густу гриву Уеллеса, поруч з ним — боцмана Леслі і мовчки обняв обох. Уеллес підморгнув до чоловіка в поношеному, однак чистому костюмі, з незворушним обличчям, який сидів осторонь.

— Це Том Геддон. Я вже говорив вам про нього. Він працює на одному з лондонських металургійних заводів. Паркер дружньо кивнув головою до Геддона:

— Чи прочитали ви вже книжку, що брали в мене? У глибоких очах Геддона блиснула легка іронія:

— Вже давно. Дружина казала, що це ваша улюблена книжка. Я бачив, що ви на полях де-не-де нотували свої міркування. Саме це мене й цікавило. Я хотів би написати таку книгу, яка роз'яснила б, що людські права цілком стосуються й робітників.

Уражений цими словами, Паркер трохи помовчав.

— Ви пишете книгу?

Геддон заперечливо похитав головою.

— Ще ні... Я приходжу додому з роботи завжди дуже втомлений. Але якби в мене був час, я з задоволенням виклав би свої думки на папері.

Паркер не знав, що сказати.

— Ви думаєте, робітники читали б її?

Геддон замислився.

— Я думаю, читали б, хоч серед робітників дуже мало письменних. Злидні з кожним днем зростають, а роботи стає все менше. Це питання будь-що треба розв'язати незалежно від того, чи сподобається це лордам, торговцям і фабрикантам, чи ні.

Слова його були тихі, гострі, значущі. Леслі і Уеллес

багатозначно переглянулись. Здавалося, що вони з насолодою спостерігають, як дивується Паркер. Він присутнє ближче стілець і тихо сказав:

— На жаль, державою керують лорди, торговці, фабриканти, і той, хто діє проти їх волі, в кращому разі потрапляє туди, куди й я потрапив... — на його вустах з'явилась гірка посмішка.

Худе обличчя Геддона було нерухомим. В його глибоких розумних очах блиснула іскра. Неквапливо ворухаючи тонкими, безбарвними устами, він сказав:

— Так. Але, може, ми знайдемо шлях, щоб змінити таке становище. Про це вже дуже багато говорять. Терпіння робітників може скоро увірватись; я думаю, що й в інших воно теж недовго триватиме. — Він помовчав трохи, потім додав: — Я вважав би, що вам треба якнайшвидше визволитися звідси. Вас чекає багато-багато друзів.

Паркер був уражений.

— Не розумію... — промовив він ніяково. — Я, безумовно, знаю, що Уеллес, Леслі і ще кілька матросів — дуже славні хлопці, але поки я не виплачу свій борг, доведеться мені бути тут.

Геддон глянув на двох матросів. Вираз блакитних очей Уеллеса свідчив, що матрос розчулений. Збентежений, він почував велике підборіддя і, глянувши на свій великий кулак, сказав:

— Увесь флот тільки й говорить про Річарда Паркера. Матроси скрегочуть зубами. Навіть дехто переборщує: старий парусний майстер Браундел у кожній корчмі підбурює народ, говорячи, що, мовляв, вас стратили. Тим більшою буде радість, коли хлопці побачать вас живим. Вам будь-що треба повернутись до нас.

Стало тихо. У вікно дріботіли краплини осіннього дощу. В сусідній кімнаті хтось голосно сперечався з приводу процентів.

Паркер схилив голову.

— Дуже шкода, але навряд чи зможу я тепер бути вам чимсь корисним, — сказав він тихо. — Офіцерський ранг я уже втратив. Доки мене триматимуть тут, не знаю.

Леслі підвів брови. По його товстих губах блукала усмішка.

— Хоч для нас, матросів, це великі гроші, проте по-

ловину ми вже зібрали. Ми сказали Кліфтону, що дамо йому й другу половину, якщо він допоможе, щоб вас знову призначили на військовий корабель.

Паркер випростався й почервонів. На його сірі очі навернулися сльози, а може, то був блиск радості.

— Не знаю, як я поверну вам цей борг, — сказав він і, повернувшись до вікна, подивився на дощові краплини, що збігали по шибках. Потім раптом пильно глянув в обличчя матросів.

— Та скажіть, нарешті, що ж трапилось?

Уеллес засміявся:

— Нічого не трапилось, але все змінилося. Тепер уже ніхто не боїться батога. Іноді люди цілком відверто говорять, що становище нестерпне. Один мій знайомий, про якого я думав, що він загинув, коли потонув наш фрегат, повернувся оце з Парижа. Він утік з полону і багато розповідає про революцію. Крім того, вже й кілька рибалок побували у французьких портах. Французи не чіпають їх. Ось воно як... Та найважливіше, мабуть, те, що багато людей змінились тоді вночі, коли спалили нашу заяву. По всьому місту переказують слова адмірала Хау: «Я здобув велику перемогу з вуличними покидьками Лондона». А чи справді ті, хто пролив свою кров за батьківщину, є вуличними покидьками, хоч вони, — це добре всім відомо, — голодували, зазнавали батога, та й сім'ї їхні жили в злиднях?

Леслі буркнув щось сам собі і тицьнув важким кулаком під ребра шотландцеві.

— Годі вже ораторствувати тут, це ж тобі не шинок.

Паркер помітив, що шотландець справді надто палко говорить, немов досвідчений промовець, і посміхнувся.

Уеллес потер собі бік і сказав, одійшовши від боцмана:

— Ти завжди був грубий, Леслі. Я скажу це тому, що тепер уже не так важливо, чи буде Річард Паркер лейтенантом, чи ні, а важливо тільки, щоб він був з нами. Навіть коли він повернеться до нас простим матросом, то й тоді тисячі людей прислухатимуться до його слів! Найважливіше, щоб він повернувся!

Паркер був зворушений. Немов теплий вітрець торкнувся його серця. Він відчув підтримку товаришів, і це додало йому сили й рішучості.

— А Кліфтон? Ви говорили з ним?

Усі троє разом засміялись.

— Так. Він сердитий, — показав Леслі. — Ті, хто підмовив його на цю авантюру, не хочуть тепер за це платити. Він дуже зрадив з нашої пропозиції. Я сказав йому виразно: якщо він не допоможе повернутись до флоту Річардові Паркеру, то ніколи не побачить своїх грошей.

Паркер схопив боцмана за руку.

— Спасибі, Леслі, спасибі, але якщо я визволюся звідси, то все-таки, може, сам розплачуся з боргом.

...Річард цієї ночі мало спав. На світанку він вийшов до приймальної кімнати, притягнув ближче до вікна малий столик і, вмокнувши перо в чорнило, почав писати: «...Допоможіть, щоб я міг повернутись до військового флоту простим матросом. На покриття мого боргу й процентів пропоную вам свою платню...» Жовтуватий папір незабаром укрився рівними рядками.

Коли Річард Паркер вийшов з воріт тюрми боржників, він несподівано почув своє прізвище і вражено підняв голову. Біля воріт тюрми стояло кілька десятків матросів, робітників та ремісників.

Велика постать Уеллеса відділилась від групи.

— Хлопці, ось наш товариш Річард Паркер, — сказав він звучним голосом.

Шапки злетіли з голів.

— Уррра! — пролунало в туманному повітрі.

Паркер глянув на них.

— Так! Наскільки мені соромно було носити офіцерський мундир, настільки ж пишаюся тим, що зможу носити матроску, — гукнув він голосно й гордо, відчувачи, що радість стискує йому горло.

— Проведімо нашого товариша, хлопці! — запропонував один кремезний артилерист.

Паркер побачив, що його оточують, що до нього простягаються дружні руки; він мовчки пішов з усіма до порту. За рибальським доком, перед корчмою, в кінці торговельних складів, під дрібним осіннім дощем стояло чоловік сто.

Уеллес підійшов до них і показав рукою назад:

— Люди! Старий дядько Браундел трошки збрехав! Матрос Річард Паркер не помер! Ось він іде! До нас прийшов!!! На ньому наша синя матроска! Він їстиме разом з нами гіркий матроський хліб! Разом з нами боротиметься, щоб цей хліб не був гірким!

— Уррра! — пролунало над портом уже мало не двісті голосів. Звідусіль збиралися рибалки, матроси, вантажники. Натовп зростає. У сутінках засвітилося кілька факелів. Паркер побачив, що навколо нього спалахують вогні. Раптом він упізнав одного з юнаків з факелом у руках.

— Ти живий, Джонні?

Факел високо піднявся в руці хлопця.

— Уррра! Уррра Річарду Паркеру!

Коли ця група людей проходила по набережній, у військовому порту на лінійному кораблі «Сендвіч» матроси саме шикувалися для вечірньої перевірки.

З корабля видно було, як у юрбі, в світлі факелів, ішов високий, стрункий, білявий чоловік.

Перший офіцер, що саме зійшов з капітанського містка, вражено глянув на людей, які зупинились на березі. «Адмірал іде, — промайнула в його голові думка. — Ні, це неможливо... ніякого попереднього повідомлення. Але все-таки! Факельна колона! Люди кричать «ура». Хто ж ще може бути, як не полководець-переможець?»

— Спустити на воду офіцерську шлюпку! — розпорядився він і поспішив униз по вірьовочній драбині. Звертаючись через плече до веслярів, він, хвилюючись, крикнув:

— Швидко! З усіх сил, хлопці!

Шлюпка помчала по темних хвилях. Перший офіцер зійшов на берег.

Високий, стрункий, білявий чоловік, одягнутий в якусь суміш матроського і цивільного вбрання, попрощався з людьми й попрямував до першого офіцера. Той здивовано дивився на нього.

— Ти куди йдеш? — спитав він.

— На лінійний корабель «Сендвіч», — показав рукою незнайомиць туди, де вимальовувались контури величезного військового корабля.

— Я перший офіцер «Сендвіча». Чого вам треба?

— Доповісти про своє прибуття за призначенням, — почулась проста відповідь.

Тепер уже перший офіцер зовсім нічого не розумів.

— Хто ви? — спитав він після короткої паузи.

— Матрос Річард Паркер, прибув у ваше розпорядження, — почувалася відповідь за військовими правилами.

Перший офіцер подивився на людей з факелами в руках, що товпились навколо них і кричали «ура!».

— Сідай! — кивнув він головою на човен.

Паркер сів. Услід йому пролунало: «Уррра!»

Він крадькома дивився на матросів з веслами в руках і бачив, що ті ледве стримують сміх.

— Чого ви регочете, негідники?! — крикнув роздратовано перший офіцер.

Матроси схиляли голови і швидко запрацювали веслами.

Згодом усі мовчки вилізли на палубу корабля. Дві шеренги матросів ще стояли під щоглами. Обличчя їх були напружені від чекання.

Біля штурвала виникла постать капітана.

— Що трапилось?! — спитав він схвильовано і подивився на факели, що палали на березі.

Перший офіцер віддав честь.

— Тільки один матрос, якийсь Річард Паркер, що...

— Уррра! — почувалося з рядів матросів. Потім одночасно з трьохсот горлянок пролунало: — Уррра!!! Уррра!!! Уррра!!!

Ці привітальні крики немов ударили по головах офіцерів, які зібралися біля штурвала.

— Що це? — На обличчі капітана змішалися збентеження, страх і подив.

Паркер бачив, як усі матроси ринули до нього. Перед ним виникло кілька знайомих облич. Усі посміхалися.

З групи офіцерів почулися невиразні схвильовані вигук.

Паркер, блідий, усміхнувся.

— Спасибі за привітання, хлопці, — сказав він тихо, — але якщо ви будете такі необережні, то вони й півгодини не залишать мене на кораблі.

— Шикуйсь! — скомандував капітан.

Пролунали звуки сурми.

Високий капітан зійшов з містка.

Паркер підійшов до нього й віддав честь. Голос його пролунав серед тиші різко, переможно:

— Матрос Річард Паркер, прибув у ваше розпорядження!

Капітан суворо подивився на нього, не розуміючи, в чому справа.

— Що трапилось? Чому здіймають галас матроси? Паркер мовчав.

Капітан звернувся до матросів, які, виструнчившись, стояли в дві шеренги.

— Чого це ви розкричалися? — Раптом він підвів брови. — Ти... Ви той самий Річард Паркер, якого позбавили офіцерського рангу? — І, не діждавшись відповіді, швидко, роздратовано сказав:

— Ну, це велика честь! Підете вниз, у третю батарею, до лівої гармати № 2! Там будете служити бомбардиром. Рука його піднялась. — Дивіться, Паркер, якщо помічу хоч найменшу неохайність або неслухняність, закую вас у кайдани. Зрозуміли? Станьте в кінець шеренги.

Паркерові здавалося, що всі події цього дня змішалися в його думках. Перед ним ніби відчинились двері до якоїсь іншої, нової держави. Кожен матрос був його добрим знайомим, близьким другом або дорогим братом. Коли пролунав відбій і під його плечима знову натяглася груба тканина висячого ліжка, йому здалося, ніби він приїхав додому.

Паркер заплющив очі. Раптом хтось торкнувся його плеча. Він повернувся.

— Добре було б, якби ви сказали кілька слів матросам, — почулося з напівтемряви.

Він миттю скочив з ліжка. Біля стіни стояло троє. Одного з них він упізнав: це був Уеллес.

— Ти тут? — здивовано спитав Паркер.

Шотландець застережливо підняв руку: треба розмовляти тихіше.

— Я служив на флагманському кораблі «Лондон», але кілька нас перейшло на «Сендвіч». Чи впізнаєш?

Паркер уважно дивився в обличчя матросів, що стояли в напівтемряві.

— Мартін Кросбі? — спитав він, наморщивши лоба.

Високий матрос, з твердими рисами обличчя, кивнув головою.

— Не тільки ми тут із старих людей. Всіх матросів з «Короля Георга» розкидали по інших кораблях.

Повільно всі рушили вниз. Під третьою батареєю, біля відчинених дверей складу стояв високий, худий матрос.

— Пароль? — пролунало запитання.

— Свобода! — почувася відповідь з боку сходів.

Паркер увійшов. У приміщенні слабо світила лампа; тут було багато людей. Паркер побачив кількох чоловіків у поношеному цивільному вбранні і дуже здивувався. Тут був і Геддон, це так вразило Паркера, що він уже зовсім не розумів, що воно діється.

— Ми дуже чекали вашого визволення, — почувся голос довгорукого, кремезного матроса, який стояв біля великих, укритих пилом ящиків. — Я ніколи вас не бачив, але тоді підписав заяву. Багато дечого навчився я у... французькому полоні. Знаю, що для успішної боротьби потрібен хороший керівник. Ви багато разів довели свою сміливість, свій розум... тому ми й чекали на вас.

Паркер зупинився на середині приміщення і заговорив палко, може не зовсім складно, але зрозуміло й переконливо.

— Будемо боротись проти голоду, експлуатації, злиднів...

Обличчя людей змінилися. В очах заблищали іскри. Іноді чулася гаряча репліка когось із слухачів. Паркер сам не знав, як довго тривала його промова.

Раптом Уеллес торкнувся його ліктя:

— Ходімо! Нас чекають на інших кораблях...

— Куди ходімо? — спитав Паркер вражено.

— Туди, де люди голодують так само, як і тут, — просто відповів шотландець.

Вони швидко піднялися по сходах.

— А корабельна варта? — спитав тихо Паркер, коли Уеллес, не дуже остерігаючись, голосно сказав щось.

— Це свої люди, їх не треба боятись.

— А капітан?

Кросбі засміявся:

— Минулого тижня Джиммі, той довгорукий хлопець, що розповідав про паризьку революцію, зіпсував замок на дверях капітанської каюти, отже вони відчиняються тепер тільки іззовні.

— А офіцери?

— Всі пішли до міста. Уже два тижні, як вони не дуже виходять уночі.

— Чому?

Двоє матросів голосно засміялись.

— Бо якось трапилось, що банник для очищення гарматних стволів упав на голову першого офіцера; а іншим разом хтось розібрав кілька східців, і наш лейтенант близько чотирьох ярдів летів униз у темряві. Ах, як він стогнав, бідолашний! З того часу всі офіцери вважають, що вечорами краще гуляти десь, ніж наглядати за матросами. Правда, таке становище тільки тут, на «Сендвічі». На інших кораблях треба бути дуже обережним!

У порту виднілося кілька плям невиразного світла. Важкий туман укryw воду, і внизу, біля борту, ледве можна було розглядити шлюпки. Коли в тумані зникли постаті матросів, які спускались по вірьовочній драбині, що звисала з борту корабля, Паркерові здалося, ніби вони провалилися в безодню. Він зліз слідом за ними. Тихо хлюпнуло весло. Далеко попереду світло від ліхтаря на щоглі лінійного корабля «Шарлотта» розпливлося червоною плямою. Човен безшумно посувався в тумані.

Ліворуч несподівано виник перед ними борт корабля. Контури щогл, гармат, парусів злилися в один величезний силует гори, а сигнальний ліхтар, який ширским колом освітлював верхні паруси і реї, здавався кратером діючого вулкана. Внизу, в бійниці третьої батареї, над самою водою, блиснуло світло.

— У ствола гармати поставили свічку. Спритні хлопці, — сказав з повагою Мартін Кросбі. — Згори не видно, а ми знаємо, коли можна приходити.

Вірьовочна драбина, немов вузька стежка, що веде на вершину гори, звисала вздовж борту корабля. Уеллес перший став на неї.

— Обережніше, Леслі! — почувся зверху голос.

— Чому ви зібралися в батареї?

Паркер швидко виліз нагору по вірьовочній драбині. На палубі мовчки великими групами стояли матроси. В напівтемряві здавалося, що під реями і гігантськими чорними парусами стоять сотні людей.

— А корабельна варта?

— Це ми, — почувлась упевнена відповідь.

— А капітан?

— Він уже чотири дні в місті.

— А офіцери?

— З того часу як один з них упав у воду, вони ніколи не виходять уночі.

— Як це трапилось?

— Точно не знаємо. Старий боцман витяг його з води, бо інакше втонував би.

У приміщенні третьої батареї на гарматах, на вірьовках, на пірамідах із снарядів сиділо кілька сотень матросів.

З товстих губів Леслі не сходила горда усмішка.

— Нам не потрібні ні батіг, ні голод! — сказав він голосно.

У приміщенні чувся стриманий шепіт. Уеллес схвилювано глянув нагору.

— Говори тихо, то й вони мовчки слухатимуть, — пошепки сказав Уеллес Паркерові.

У напівтемряві вимальовувалась якась мозаїка з блідих облич. Кілька чоловік, напружено прислухаючись, нахилилися вперед.

Паркер вийшов на середину і стиха почав:

— Ми, матроси, проливали свою кров за батьківщину... І все-таки живемо так, як за старих часів жили невільники на галерах. Адмірал Хау сказав: «Я здобув велику перемогу з вуличними покидьками Лондона». Люди, якщо ми й надалі будемо мовчати, тремтіти перед бато́гом, якщо будемо покірливо голодувати й миритися з тим, що наші сім'ї живуть у злиднях, то вийде, що адмірал Хау сказав правду.

Слова Паркера, що лунали в цілковитій тиші, різали, як гостра шабля, гриміли, як дзвін на похороні бійців, спалахували, як факели в тумані. Паркер хотів сказати те саме, що говорив на кораблі «Сендвіч», але його думки поглибшали, сформувалися, набрали погрозової форми і сповнилися запалюючого змісту.

— Ми підемо далі!.. — почувся різкий голос Уеллеса.

Шлюпка знову тихо попливла під товстим покривалом туману.

— Тепер — на «Лондон». Відвідаємо адмірала Брайд-порта, — засміявся Мартін Кросбі і сильно потягнув веслом.

— Брайдпорт? — здивувався Паркер. — А Хау?

Двоє веслярів мовчали; тільки тоді, коли в тумані показалися щогли, паруси, гармати флагманського корабля, один з них сказав:

— Він на пенсії. Лорди адміралтейства не схвалили його рішення про помилування тих, хто підписав оту заяву. Брайдпорт — жорстока людина. На інші кораблі навіть з міста, з майстерень, з заводів і фабрик ходять розумні гості, а сюди можемо проникнути тільки ми, та й то потай.

Внизу, над водою, у стволі крайньої гармати горіло слабке світло свічки. Вірьовочної драбини не було видно ніде.

— Сюди... сюди... — почулося тихе запрошення.

Ствол гармати відсунувся. Високий Уеллес нахилився і ледве проліз поміж мокрими дошками. Паркерові було легше це зробити, він ще допоміг і Кросбі. Біля піраміди з гарматних снарядів стояв низенький, з серйозним обличчям парусний майстер і трое артилеристів.

— Прошу, друзі, на нашому кораблі більшість з нами! В лазареті ми будемо в цілковитій безпеці.

Тихенько, один по одному посувались вони в темряві. З висячих ліжок долиняло хропіння.

— Треба бути дуже обережними, — сказав парусний майстер. — Адмірал Брайдпорт наказав учора жорстоко побити двох артилеристів.

— За віщо? — спитав Паркер.

— Один з них сказав, що не може відтягнути гармату, бо охляв від голоду. А другий погодився з ним.

Нагорі почулися рівномірні кроки нічної варті.

Парусний майстер прислухався.

— Поспішаймо... — сказав він і майже побіг далі.

В лазареті, на ліжках, прикріплених до підлоги, сиділо й лежало сім-вісім матросів.

— Так безпечніше, — пояснював молодий, з рідким волоссям лікар, з книжкою в руках. Якби хтось зрадив і на нас несподівано напала б варта, я міг би сказати, що лікую хворих.

Паркер ствердно кивнув головою. Він подивився на присутніх, і слова вже самі полилися з його уст. Швидко народжувались думки. Він говорив спокійно, але за цим спокоєм ховалося палке бажання боротися.

— Хоч би вже скоріше почали щось, — буркнув вилицюватий артилерист з жовтуватим обличчям, — бо життя в нас гірше, ніж у тюрмі.

Уеллес підбадьорливо кивнув головою.

— Почнемо, друже! Як тільки настане час, почнемо!

— Але коли? — нетерпляче спитав молодий матрос з блідим обличчям, якого недавно силоміць привели на корабель.

Уеллес примружив очі.

— От коли ми будемо потрібні їм, то перед тим як щось робити, подамо їм рахунок. Хай платять! Тільки вперед! Інакше діла не буде! — Його маленькі блакитні очі весело заблищали, а велике підборіддя трохи випнулось. — Отак! Перед початком роботи треба домовитись про плату! А тоді ви сліпо повірили в їх чесність!

На обличчі лікаря, такому ж блідому, як і в молодого матроса, з'явився подив.

— Від широкого серця сподіваюсь, — почав він, похитуючи головою, — що рахунок виставить не тільки військовий флот, але й увесь пригнічений народ, що живе в злиднях.

Уеллес вагався.

— Про це ми вже багато сперечались. Хай почнуть матроси, а тоді побачимо, що буде далі, — сказав він ухильно.

Парусний майстер витер широке, спітніле від напруження обличчя.

— Ми захищаємо свої інтереси. Для нас важливо, щоб наші шлунки були повні, щоб не гуляв по наших спинах батіг!

Паркер відчув, що і йому треба щось сказати. Він згадав слова Геддона і свою помилку.

— Якби ми боролися за справу всього народу, то це означало б революцію, — промовив він задумливо.

Лікар палко підтримав його:

— Так, так, велика революція! Свобода народові! Республіка! Як у Франції, у Парижі!

Паркер на мить схилив голову.

— Як у Парижі! Революція проти багатих. Боротьба бідних за перемогу над владою багатих.

Лікар помовчав, а тоді замислено сказав:

— Така революція нікому ще не вдавалася.

Уеллес знизав широкими плечима:

— Побачимо! Людина завжди саме під час бійки дізнається, куди треба вдарити, щоб влучити в найуразливіше місце ворога. І матроси, і народ голодують. Ми почнемо. Якщо народ піде за нами, будемо боротися далі за нього, якщо ні, то вважатимемо за успіх поліпшення нашого становища.

Матроси повставали з ліжок і тепер щільним кільцем зібрались навколо них.

Паркер глянув на Уеллеса.

— Народ тільки тоді піде за нами, коли ми захопимо його з собою. Ось чому треба, щоб до порту пішло якнайбільше матросів зав'язувати дружбу з робітниками. Поясніть їм, що ми такі ж голодуючі, як і вони, але в нас є гармати й порох. Повір мені, Уеллес, якщо ми не зможемо залучити до боротьби весь народ, то й для себе нічого не доб'ємось.

Шотландець мовчки, задумливо почісував руде волосся.

Парусний майстер знизав плечима:

— Не треба залучати надто багато народу! Якщо ми будемо втручатись у справи всього народу, то на нас нагряне вся армія її величності королеви. Для нас важлива наша справа! Я не хочу, щоб мене з-за когось повісили! — Наморщивши лоба, він заперечливо хитав головою.

Паркер підвів голову. Його сірі очі блищали.

— Я готовий померти в будь-яку хвилину і з радістю віддам своє життя, коли знатиму, що вмираю за товаришів-матросів та за експлуатований народ.

Настала тиша.

Лікар трохи нахилився вперед і сказав:

— Я вже кілька днів лікую його превосходительство адмірала лорда Брайдпорта. Він хоче бути цілком здоровий, бо незабаром увесь флот вийде з порту. Мабуть, армії союзників готуються до нової навали на французьку революцію на суші, і флот теж усіма силами братиме участь в бою.

Люди напружено чекали на щось. Паркер ударив кулаком об стіл.

— У такому разі перед відплиттям підемо до нього і скажемо, що матросам потрібний хліб, людське ставлення і свобода.

— Писати нову заяву? — здивувався лікар.

Уеллес роздратовано наморщив лоба і з сумнівом подивився на Паркера. Але Паркер кивнув головою.

— Так! Можна й написати.

Лікар махнув рукою.

— Даремна річ. Той, хто звернеться до адмірала з будь-яким проханням на користь матросів, може дістати тільки батіг.

Паркер рішуче перебив його.

— Якщо він відмовиться задовольнити наші вимоги, хай жоден корабель не підніме якір, хай жоден корабель не відпливе з порту.

На обличчі Уеллеса з'явилось збудження.

— Це ж повстання! — З його голосу не можна було зрозуміти, чи радіє він, чи боїться. — А як же ми зможемо діяти одночасно? Якщо хоч один корабель вирушить з порту, повірте, друзі, решта піде за ним.

Усі мовчки роздумували.

— Там, де почнуть, хай дадуть знак прапором, — запропонував Мартін Кросбі.

— Який? — спитав лікар і тут же відповів: — Хай буде білий! Це означатиме, що не будемо виконувати наказ доти, поки не задовольнять наших вимог.

Уеллес заперечливо махнув рукою.

— Ми вже роками боремось проти голоду, злиднів, експлуатації. Треба сигналити, що продовжуємо боротьбу.

Паркер ствердно кивнув головою.

— Правильно! Продовжуємо боротьбу! Сигнал: червоний прапор...

— Правильно! Сигнал: червоний прапор на грот-щоглі, — сказав кістлявий, згорблений матрос.

Уеллес з нетерпінням перебив:

— Треба поспішати. Хай усі підпишуть заяву! Хай до делегації ввійдуть по двоє матросів з кожного корабля, але щоб це були хлопці з твердим характером...

Паркер і Кросбі вилізли крізь вузький люк і спустилися в шлюпку, а Уеллес несподівано лишився на кораблі.

— Ти не йдеш? — спитав Паркер.

Шотландець заперечливо похитав головою.

— Ні, це мій корабель. Я тут служу.

Кросбі потягнув весло. Вилицювате обличчя шотландця зникло в тумані.

Капітани кораблів, що групувались у протоці Ламанш, зібралися на флагманському кораблі «Лондон». Усі вже знали, що флот скоро вирушає, але чутки про його завдання і напрям ходили різні.

Від променів, які проникали крізь вікно адміральської каюти, на стіл лягла тінь високої зігнутої постаті адмірала Брайдпорта. Розмовляючи, він виставив уперед підборіддя.

— Таким чином, панове, завдання нашої ескадри разом з ескадрою лорда Данкена посилити морську блокаду голландських і французьких берегів. Поки лорд Данкен контролюватиме береги біля Гесселу, ми будемо патрулювати перед лінією Брест—Гавр—Кале—Дюнкерк аж до Нанта, чи навіть до Бордо. У всякому разі слід мати на увазі, що ця справа затягнеться на довгий час. Серед лордів адміралтейства виникла думка, — він притишив голос, — що тривале перебування флоту в порту небажане. З окремих донесень видно, що наші кораблі, без відома офіцерів і сержантського складу, часто відвідують особи, які підбурюють матросів на підозрілу, часто ворожу поведінку щодо своїх командирів. Лорди побоюються, що матроси військового флоту можуть стати ядром повстання в державному масштабі...

Адмірал замовк, оглянув серйозні, напружені обличчя капітанів. На його плечах сяяли широкі золотисті еполети. Навколо довгої, тонкої, з гострим кадиком шиї блищав розкішний позолочений комір.

— Коли флот вийде у відкрите море, — продовжував він, — обов'язок кожного капітана докладно перевірити настрій усіх матросів. — Адмірал ударив кістлявою долонею об стіл. — Треба придушити в корені найменші зародки повстання! Реї досить міцні, щоб повісити на них усіх, хто організовує заколот, хто слухає розмови про нього і поширює їх або хто не заявить негайно про підбурювачів! Панове, ми повинні бути жорстокими! Такий бойовий наказ. Цього вимагає наша вірність її величності. — Він замовк на хвилину, сперся довгими мускулистими руками на стіл і знову оглянув усіх. — Безперечно, я, як командир ескадри, повинен показати хороший приклад. — Адмірал кивнув головою. — Так, панове, я скликав вас сюди не тільки для того, щоб пе-

редати бойовий наказ. Справа в тому, що через півгодини сюди прийде делегація, яка принесе вимоги повстанців. Ви побачите тут приклад, наслідувати який — ваш святий обов'язок. Чи знаєте ви, що серед матросів є повстанець, який розповсюджує відкритий лист? Цей лист вони називають заявою. Багато матросів уже підписали його. — Адмірал довго дивився перед собою. В каюті стояла глибока, напружена тиша. — Що думає про це, скажімо, капітан лінійного корабля «Сендвіч»?

Високий, сильний, вилицюватий капітан підвівся і кашлянув:

— Я запевняю ваше превосходительство, що з посиленою пильністю стежитиму за настроєм матросів. Я встановив, що матрос Річард Паркер надто популярний серед матросів. Іноді вночі він щезає з корабля. За це я його двічі покарав: не дозволяв по десять днів виходити на берег і арештував. Але серед матросів ходять чутки, що цей відкритий лист носить з корабля на корабель якийсь шотландець Уеллес, він же збирає і підписи. Цей Уеллес, здається, артилерист на флагманському кораблі вашого превосходительства. Його дані: дуже високий, надзвичайно сильний, рудий, волосся густе, очі маленькі, підборіддя кутасте, до розмови іноді домішує гайлендські слова.

Адмірал незадоволено наморщив лоба.

— На моєму кораблі? Я пильно простежу за цим! Отже, виникає ще одна причина для того, щоб показати вам приклад, — продовжував він швидко і подумав: «Здається, і офіцерів заразив цей настрій. Яка нахабність отак говорити своєму начальникові!»

— Зі свого боку, — казав він далі, — я про всякий випадок вибрав кількох енергійних офіцерів, відданих унтер-офіцерів і матросів, яким можна цілком довіритись, щоб вони прийняли делегацію як слід! Не забувайте, панове: за що в порту карають тільки батогом, у відкритому морі, перед лицем ворога, карають шибеницею. Всяке помилування — це гріх, зрада батьківщині! — Під час промови він часто поглядав на годинник.

Обличчя капітанів були напружені від чекання. Руки мимоволі сповзали на ефеси шабель. За дверима почувся крик.

— Ура! — горлали матроси в батареях і на палубі

з такою силою, що обличчя капітанів нервово пересмикнулись.

Брайдпорт підвівся з місця і показав на стіну, де в довгих кобурах висіли пістолети.

— Панове! Прибули наші гості! Якщо помітимо найменший прояв неслухняності або почуємо зухвалу розмову, то не будемо шкодувати куль! Гелстон, каральна група готова?

Перший офіцер з флагманського корабля, мускулистий, високий, скочив з місця.

— Так точно, ваше превосходительство! Вони вишикувані в повному озброєнні біля стіни кормової башти. На башті є дві гармати, націлені на палубу й заряджені картеччю. Артилеристи: чотири лейтенанти і вісім унтер-офіцерів.

Брайдпорт схвально кивнув головою:

— Правильно! Дякую, Гелстон! Панове, той, хто візьме участь у розгромі таємної змови, той врятує нашу державу від революції. Адмірал Хау переміг ворожий флот на морі. А я переможу революцію тут, на англійській землі. Щоправда, наші нащадки прославлятимуть тільки того, хто одержав перемогу в бою над ворогом і разом з тим своєю слабкістю створив умови для небезпеки, гіршої за поразку. Але я можу вам із спокійною совістю сказати, що в моєму серці вірність королеві переважає доброту чи будь-яке інше почуття. Ходімо!

В лівій руці адмірала блиснув двоствольний пістолет, а праву він поклав на ефес шаблі і повільно рушив до дверей. Обличчя його почервоніло від гніву. В очах блиснула жовтувата іскра. Нижня губа, що дуже випиналася вперед, злегка ворушилась. Великі зігнуті ніздрі здригались. По плечах, ліктях, по руці, що тримала пістолет, від нетерпіння наче мурашки пробігли.

За дверима знову пролунало «ура». Офіцери з серйозними обличчями попідводилися з місць. Гелстон різко відчинив двері адміральської каюти. Брайдпорт вийшов. На палубі товпились матроси, освітлені м'яким березневим сонячним промінням. Високий рудоволосий шотландець про щось говорив, розмахуючи руками. Навколо нього стояла велика група моряків.

Адмірал глянув на офіцерів, унтер-офіцерів, на відібраних матросів з гвинтівками на плечах, що вишику-

вались біля стіни кормової башти, на дві гармати і артилеристів, які стояли з запаленими гнотами на капітанському містку, і різко скомандував:

— Всі по місцях!

Але матроси, ніби й не помітивши його, з криком помчали до делегації.

Брайдпорт підняв руку.

— Гелстон! — Адмірал перекичав загальний гомін.

На мить усе вщухло. Але раптом від запитань матросів і відповідей делегатів зчинився ще більший галас.

Цієї миті заграли сурми, закликаючи матросів шикуватися. Люди заворушилися. Кілька матросів інстинктивно пішли на своє місце в шерензі. Здавалося, що це рухаються не люди, а хвилі. Сурми знову заграли знайомі сигнали. Натоп, що оточив делегацію, поволі розходився. Під реями виструнчились дві шеренги смуглявих облич, широких грудей, білих штанів.

Повільно, важко, як вода, що прориває греблю, поширювалась по палубі тиша.

Довга, тонка рука адмірала знову піднялась. Заблищали золотисті прикраси на його руках. Утретє різко пролунав його голос:

— Направо! Шеренги, праворуч, кроком руш!

Шеренги матросів здригнулись. Кілька чоловік рушили були за командою. Сила прищеплених їм звичок підштовхнула матросів до сходів, що вели вниз. Але раптом усі зупинилися, мов прокинувшись від важкого, страшного сну. Стало тихо.

Брайдпорт підійшов до них.

— Матроси! Чи чули ви наказ адмірала?!

Тиша стала ще важчою, ще гнітючішою. Бліки безрешетового сонця, здавалося, замерли на величезних полотнах парусів, на дошках палуби, на обличчях людей. Не чути було жодного звуку. Ніхто не ворухився. Матроси, стоячи у нерівних шеренгах, мовчки чекали.

Напружене обличчя адмірала зблідло. Рука, що стискала пістолет, нервово тремтіла. В голосі його забринів гнів:

— Делегація залишається, решта покидає палубу. Всі на місця!

Тиша наче простяглась у безмежність. Навколо рей кружляли ластівки; велика білокрила чайка бавилась у повітрі над сталевосірами, блискучими від весняного

сонця хвилями. Матроси мовчки збилися до купи біля грот-щогли під кутастими тінями парусів.

— Гелстон! Очистіть палубу! — пролунав наказ.

Перший офіцер помчав сходами на капітанський місток.

— Артилеристи! Готуйсь!

Матроси поволі підвели очі й побачили, як спалахнуло бліде в сонячному світлі полум'я гнота.

— Ціль — палуба! Вогонь!

Досвідчені артилеристи нахилились і притисли палаючий гніт до пороху, що лежав на полиці гармати. Залізна буря картечі із свистом пролетіла над головами людей. Вони відстрибнули. Хтось скрикнув. Жах охопив матросів. Штовхаючись, вони помчали вниз. Палуба спорожніла. Тільки де-не-де валялись шапка, люлька, кісет та інші дрібні матроські речі. Делегація стояла на місці.

— Гелстон, поставте варту біля виходу, — розпорядився Брайдпорт. — Хай вартові стріляють без попередження в тих, хто спробує вийти нагору. — Адмірал уважно наглядав за вартовими, що побігли до сходів і стали біля виходу з нижніх палуб.

Знову настала тиша. З дула гармати тяглася тонесенька смужка диму. Офіцери, що виконували роль артилеристів, знову почали заряджати гармату.

Уеллес, примруживши очі, дивився, як дрібні залізні кулі картечі із дзенькотом сипались у ствол гармати, дивився на блискучі багнети карального загону, на чорносині пістолети, що виблискували в руках офіцерів.

Брайдпорт махнув рукою:

— Гей, хлопці! Йдіть до мене!

Делегація не ворухнулась.

Адмірал різко підняв голову. Його нижня губа, що випиналась уперед, тремтіла.

— У кого отой папірець? — Рот адмірала презирливо скривився. — Ну, що, герої? Не наважуєтесь підійти до мене? Не наважуєтесь віддати? Може, ви забули, для чого прийшли сюди? Я нагадаю вам.

Уеллес повільно вийшов наперед. В його великій руці білів аркуш заяви.

— Дозвольте, ваше превосходительство, — голос його був спокійний, рішучий, але трохи сумний, — від імені матросів корабля просити про поліпшення їжі, про ска-

сування жорстоких покарань, про підвищення платні й пенсії. Сім'ї наші голодують...

Обличчя Брайдпорта стало темночервоним. Підборіддя ще більше випнулось уперед. Гачкуватий ніс майже досягав тепер нижньої губи.

— Значить, ти підбурюєш людей, негідний бродяго, тому що не можеш наповнити свій шлунок?! За гроші підбурюєш, у той час коли... — Важко дихаючи й скреготучи зубами, він розмахував пістолетом. — От я скажу, чого вам бракує, сволото! Батога! Розумієш? Батога! Дякуй своїй долі за те, що я не повішу тебе негайно! — Адмірал вихопив заяву з руки матроса. Кляптики паперу розлетілися під березневим вітром, мов білі метелики.

— Гелстоне! Вуде! Роджерсе! Двадцять ударів йому!

Уеллес бачив спрямовані на нього дула пістолетів, багнети, що стирчали перед його грудьми.

Молодий лейтенант штовхнув його пістолетом у спину. Шотландець знизав плечима:

— Насильство зайве, пане! — Він скинув матроску, став перед щоглою і з презирливим спокоєм дозволив двом унтер-офіцерам зв'язати собі руки. Батіг злетів угору й зі свистом опустився. Раз! — і дев'ять червоних смужок лягло на опуклі м'язи спини. Два! — і вісімнадцять смужок уже видно було на лопатках та ребрах. Три! — червоні смужки змішались, і тільки в деяких місцях шкіра лишилась незайманою. Чотири! — спина стала рябою. П'ять! — на перехресті кількох смужок з'явилася перша маленька краплина крові. Шість! Сім!.. Вісім!.. Дев'ять!.. Десять!.. Краплини крові все густіше почали виступати з-під шкіри і зливатися в струмочки. Одинадцять!.. Дванадцять!.. Тринадцять!.. Чотирнадцять!.. П'ятнадцять!..

Уеллес відчув, що думки його сплутались. Біль, мов полум'я, обпікав його тіло. Удари батога долинали немов здалека, він відчував тільки біль.

— Шістнадцять!.. Сімнадцять!.. Вісімнадцять!.. Дев'ятнадцять!.. Двадцять!.. Ремені батога зробились вогкі від крові, сухе дерево щогли було заляпане кривавими плямами.

Уеллес не чув, як розв'язували йому руки. Хвилинку постояв, потім обережно, щоб не хитатись, пішов.

— У цього шотландця шкура, як у гайлендського буйвола, — зауважив з повагою якийсь офіцер.

Адмірал глянув на групу матросів.

Капітан «Сендвіча» самовдоволено посміхнувся.

— Дозвольте доповісти, ваше превосходительство, я все зробив, щоб зберегти в себе на кораблі спокій і порядок: матрос Паркер уже два дні сидить на гауптвахті, бо в понеділок ранком без дозволу кудись пішов.

Брайдпорт роздратовано буркнув:

— Шкода! Потурбуйтеся якнайшвидше виправити свою власну м'якість! Далі хто там? Отой високий матрос?

Мартін Кросбі мовчки став біля щогли.

Адмірал почекав, поки батіг ударив двадцять разів по широкій спині матроса і, коли Мартін, скрегочучи зубами, важко дихаючи й похитуючись, пішов назад, крикнув:

— Слухайте, повстанці! Я знаю про вас більше, ніж ви думаєте! Флот вирушить, коли я накажу. Хто спробує підняти на щоглі червоний прапор, того капітан звелить негайно повісити на першій реї. Хто скаже хоч слово, дістане в лоб кулю. Не буде пощади бунтарям! Наші капітани, офіцери, унтер-офіцери і вірні матроси зберігатимуть порядок! Гелстон! Усій банді по двадцять ударів! Про виконання наказу доповісте мені. Матроси, які привезли їх човнами сюди, дістануть на два удари більше! Два тижні не дозволяється їм носити матроски! Хай усі капітани пояснять на своїх кораблях, за що покарано цих людей! Виконуйте!..

Повільно сходячи на капітанський місток, Брайдпорт побачив, як низенький довгорукий парубок підійшов до щогли.

Розділ тринадцятий

До темної камери на гауптвахті, яка була під рівнем води і яку відокремлювала од складів тільки стіна з товстих дощок, ледве долинали звуки згори. Паркер уже кілька годин нерухомо стояв біля стіни. Пацюки, яких тут було безліч, з писком перестрибували через його черевики. В камері панували холод і темрява. Паркер часом навіть побоювався, що осліпне й ніколи вже не побачить сонця й неба. Думаючи про це, він наморщив

лоба. «Недисциплінованість!» буркнув він собі під ніс. Важкі двері відчинялись двічі на день. І от за дверима з'явилося світло. Пацюки зникли в кутку, а на підлозі вималювались великі чорні плями, що нагадували про день бою, коли переобладнана під лазарет камера на гауптвахті була густо набита вмираючими матросами. Пацюки гризлися тепер на цих просочених кров'ю дошках. Лейтенант і низенький унтер-офіцер мовчки поставили перед Паркером передбачений статутном глечик з водою і сухий хліб. Двері грюкнули, і в камері знову запанували темрява й тиша.

Пацюки вже два дні не давали йому спати. Іноді, обіпершись плечем об стіну, він поринав в якийсь дивний напівсон, але через кілька хвилин відчував, що гострі зуби пацюків гризуть його черевики і маленькі ніжки дріботять по його ногах. Він схоплювався й тупав ногами. Щоб зберегти від пацюків їжу, він узяв глечик і хліб у руки і з запамороченою головою знову обіперся об стіну. «Який це сьогодні день? Яке число? П'ятнадцяте чи шістнадцяте квітня?» Час, призначений для виступу флоту, вже, мабуть, недалеко. Тільки тупіт артилеристів третьої батареї, що виконували навчальні вправи над його головою, свідчив про те, що час не стоїть на місці. Іноді думки поволі починали концентруватись у голові, але раптом розвіювались, мов хмари над пустелею. І тоді в голові лишалась якась сіра порожнеча. Потім думки виникали ще ясніше й виразніше. «Тільки повстання може допомогти. Тільки повстання всього народу виб'є з рук експлуататорів батіг». Те, що він колись неодмінно хотів обминути, здавалось йому тепер неминучим, законним, єдиним виходом із становища. Десь дале-

ко на горі пролунав звук сурми. Паркер, схиливши голову, прислухався. Спочатку було тихо, потім почувся тупіт артилеристів третьої батареї. Кроки віддалялись. Усе вщухло. «Сигнал шикуватись», промайнула думка, і він виразно уявив собі, як у сонячному світлі, під весняним вітром засмаглі матроси шикуються під прозорими тінями щогл, уявив золотисті еполети, блискучі чорні лаковані черевики, трикутні капелюхи офіцерів, що збираються на капітанському містку та біля штурвала.

У темряві пацюки знову почали гризти дошки, напоєні кров'ю поранених. Стало тихо. Його охопила якась дивна збудженість, і він неспокійно заворушився. На горі сурма зазвучала спочатку переривчасто, а потім протяжно й мелодійно. Дзвінки бойові звуки вдарялись об стіни темної камери, як мідні монети об долоню жебрака. «Підняти паруси!» прочитав він по звуках сигнал і здригнувся. «Підняти паруси!» Значить, сьогодні сімнадцяте? Вирушаємо? Чи, може, це тільки вправи?» Пальці його стислись у кулак. Сурма замовкла, а потім знову переривчасто, дзвінко, протяжно пролунав сигнал «Підняти паруси!»

Повторюють сигнал. Значить, це тільки навчальні вправи... Втомлений Паркер важко зітхнув. Знову пролунав сигнал. Матрос здивовано здригнувся. За такий короткий час три сигнали? Ні, це неможливо. Матроси ще не встигли підняти на щогли, розпустити білі паруси, зійти вниз і стати знову в ряди... Чи, може, цей сигнал тільки йому здавався таким коротким? Скрізь панувала незвична тиша.

Раптом на сходах почувлися кроки і брязкіт зброї. Пролунали знайомі короткі слова. В замковій щілині грюкнув ключ. На порозі з'явилися лейтенант у синьому мундирі і унтер-офіцер. Світло від високо піднятого ліхтаря блиснуло на стволах пістолетів у їхніх руках.

— Ходімо! — гримнув хтось із них.

Паркер зробив крок уперед, зрадівши, що може вийти з цієї закривавленої смердючої труни.

За дверима з оголеними багнетами на гвинтівках стояли ще два унтер-офіцери і другий офіцер.

— Кайдани йому на руки й ноги! — наказав швидко лейтенант.

Паркер відчув, що в його голосі замість гніву прозвучало якесь інше почуття. Мовчки простягнув він руки.

Кайдани клацнули на руках і ногах. «Здається, переводять мене кудись», подумав він.

— Уперед!

Паркер швидко пішов нагору, але раптом знесилів і спіткнувся. Кайдани дзенькнули об дошки.

— Чи не правда, що серед пацюків сили швидко покидають людину? — почувся голос унтер-офіцера.

Паркер знизав плечима. Вони пройшли через приміщення третьої батареї, повз знайомі столи, лави, висячі ліжка другої батареї і мимо нових легких гармат першої. Паркер відчув, ніби весь корабель з його сотнями гармат гнітючим тягарем навалився йому на груди і тепер повільно сповзає з нього. Сонячне світло, що заливало палубу, на мить осліпило його. Нагорі, на реях, немов легкі хмари, тягнулися вузькі смужки згорнутих парусів. Удалині, в доках порту, під синім весняним небом стояло багато людей. Паркер жадібно вдивлявся туди, піднявши до очей руки в кайданах. Почувши тихий гомін, схожий на шум прибою, він опустив руки і тільки тепер глянув навколо.

Матроси стояли двома шеренгами. Біля бізань-шогли видно було короткі сині мундири офіцерів. Раптом перед ним з'явилась висока могутня постать капітана. На обличчі капітана можна було помітити гнів та ще якесь незрозуміле почуття, яке Паркер і уявити собі раніше не зміг би.

— Матроси! — капітан говорив повільно, але рішуче. — Якщо ви негайно не виконаєте наказ, то цей підбурювач розплатиться за свою провину смертю!

Паркер миттю все зрозумів. Обличчя його зашарілось від радості. Очі засяяли. Дуло пістолета, якого тримав у лівій руці капітан, дивилося просто в очі Паркерові, але він посміхнувся.

— Хай краще загине один підбурювач, ніж десять підбурених дурнів! — Капітан правою рукою вихопив блискучу, довгу, вузьку шаблю і крикнув: — Сурмач, подати сигнал! — Слова ці пролунали, мов грім.

Матроси стояли в шеренгах нерухомо. Помітивши їхні погляди, їхні важко дихаючі груди, стиснуті кулаки, Паркер зрозумів, що вони чогось напружено чекають.

— Сурмач, подати сигнал! — крикнув знову капітан.

Сурмач нерухомо стояв біля бізань-шогли. Сурма його мовчала.

— Хай живе сурмач! Урра!! — пролунав з рядів чийсь голос, і слідом за ним з трьохсот уст вирвався радісний крик:

— Уррра!!!

Ряди матросів заворушилися. Вмить стався якийсь перелом. Здавалось, що завалилась невидима гребля. Засмагле кутасте обличчя капітана зблідло, але в голосі його ще відчувався метал.

— Паркер, даю вам можливість... ще одну: закличте своїх товаришів підкоритись! Суд зважить на вашу поведінку.

Паркер повільно обернувся. Дуло пістолета мало не впритул наблизилось до його скроні. Він подав рукою знак, що хоче говорити.

Кайдани дзенькаючи гойдались перед ним. Вітер розтріпав його біляве волосся. В сірих очах засяяла іскра радості.

— Хлопці! Я радо помру за вашу справу, бо вона справедлива. Не піднімайте якоря! Не піднімайте парусів! Починайте! Червоний прапор на грот-щоглу!

— Уррра!!! — крик заглушив його слова. Матроси збилися до купи. Пістолети й оголені багнети на гвинтівках негайно повернулись до них.

Капітан простягнув руку вперед.

— Смерть підбурювачеві! — Курок пістолета звівся.

— Стій! — З рядів вибіг з високо піднятим кулаком високий матрос.

Капітан повернув пістолет до нього. Паркер змахнув закутими в кайдани руками. Полум'я, що вирвалося з дула пістолета, обпекло чоло матроса, а куля врізалась у щоглу над його головою. На плече матроса впала тріска. Матрос щосили вдарив кулаком капітана по голові.

— Уперед, хлопці! — вигукнув він.

Матроси вмить розбіглися по палубі. Вісім-десять міцних рук учепилися в капітана. Заламаний трикутний капелюх, мов химерна маска, вкривав його відкинуту назад голову.

— Несіть його вниз, на гауптвахту! — пролунав гнівний голос.

Паркер відчув, що кілька десятків чоловік обіймають його, потискають закуті руки, гладять по голові. Він чув радісні крики матросів, що поривалися вперед до офіце-

рів, бачив, як в їхніх руках блищать багнети гвинтівок, що появились невідомо звідки.

Офіцери з оголеними шаблями й пістолетами, збившись докупи, стояли під стіною кормової башти. Навколо них, як могутня водяна стихія, гомоніли матроси, гриміла лайка, виблискували багнети.

Паркер, усміхаючись, вийшов уперед. На його руках ще висів ржавий ланцюг.

— Не будемо проливати даремно кров, панове! Ви зараз стоїте не перед недисциплінованими матросами, а перед усім англійським народом! — пролунав спокійно, майже весело його голос. — Невже ви голою шаблею захищатимете злочин військових постачальників?

— Ми не будемо полоненими повсталих! — гукнув перший офіцер.

Паркер кивнув головою.

— Ніхто й не хоче вас брати в полон. Ідіть геть з корабля! Сходьте на берег!

— Правильно! Йдіть геть! — закричали матроси.

— Спустити на воду шлюпку! — розпорядився Паркер.

Група офіцерів рушила до бар'єра палуби, де вірьовочна драбина звисала над шлюпкою, що гойдалась на воді біля корабля.

— Швидше! Швидше! — долітали крики до офіцерів.

Матроси кинулись до них. Розгнівані люди поскидали в холодну квітневу воду офіцерів, що поволі перелізали через борт.

Вони бачили, як падають у воду блискучі мундири, як гойдаються на поверхні води трикутні капелюхи, як, лаючись і погрожуючи кулаками, вилізають у човен мокрі офіцери, що так швидко змінилися, ніби холодні морські хвилі вмиль змили з них пиху, і голосно сміялися.

— Де капітан? — спитав Паркер.

— І його за борт! Хай іде на берег! — кричали люди.

Капітана розкачали, і він шкереберть полетів у воду перед шлюпкою. Одночасно трое простягнули до нього руки, але він, учепившись однією рукою за борт шлюпки, погрозово потряс кулаком до матросів, що стояли біля бар'єра і реготали.

— Уррра!!!

Паркер відчув, як мускулісті руки піднімають його на плечі. З рук і з ніг злетіли кайдани.

— Люди! — гукнув він у нестямі від несподіваної перемоги. — Сигнал! Сигнал усьому флотові! Червоний прапор на грот-щоглу!

Троє моторних артилеристів одночасно взяли за вірвовку сигнального прапора. Сотні очей дивились на піднятий на вершину грот-щогли червоний прапор, схожий на рожеву від ранкового сонця хмаринку.

На палубі лунали радісні вигуки і злітали вгору безкозирки.

Розвиднялося. Леслі, стоячи на палубі корабля «Король Георг», обережно підвів голову. Він був на сходах, що вели до першої батареї. Варта, що її перший офіцер Томсон склав з унтер-офіцерів і п'яти матросів, яких вважав вірними королеві, перебувала тепер за грот-щоглою.

Над портом клубочився дим від фабрик і заводів міста. Ліворуч і праворуч безкрайними рядами гойдалися на хвилях кораблі ескадри, могутні лінійні кораблі, низенькі бриги, фрегати з пропорціональними лініями, стрункі корвети. На сіріючому небі вимальовувались голі щогли та скручені паруси. Зірки почали вже бліднути. Кремезний, сильний Леслі присів.

— Джонні, сьогодні ти прибираєш в офіцерських каютах? — спитав він тихо.

Джонні дивився на нього, чекаючи, що ж він скаже далі, але, не дочекавшись, відповів:

— Так...

Боцман підвів густі брови.

— Слухай-но! Не треба виносити вогнепальну зброю, бо нічна варта може помітити, а... Отам, за ліжком першого офіцера Томсона, на столі стоїть глечик з водою. Так?

Джонні ствердно кивнув головою:

— Знаю. Я вже багато разів прибирав там.

Леслі прислухався до кроків нічної варти.

— Отож візьмеш глечик і наллеш у стволи гвинтівок і пістолетів води, розумієш? Хай намокне порох. Але

будь дуже обережний! Правда, матроса, що прибирає там і кожного разу заходить туди, не дуже підозрюють.

Джонні кивнув головою і пішов, тихо посвистуючи й розмахуючи білою ганчіркою в руці. Він бачив, що унтер-офіцер, командир нічної варти, прямує до нього.

— Не свисти, бродяго! Розбудиш панів офіцерів! — почув він грубий окрик. — Дивись, щоб не наробив шуму. Знаєш, який сердитий пан Томсон, коли його розбудять?

Джонні знову помахав ганчіркою.

— Буду дуже обережним! — сказав він і тихесенько відчинив двері офіцерської спальні.

Спальня являла собою велике, просторіше за інші, приміщення, яке тонкими дошками поділялось на маленькі каюти.

Тільки тихе хропіння порушувало тут тишу. Джонні відчував, що хвилювання, яке охопило його, коли він увійшов сюди, поволі розвіялося. Всі офіцери спали одягнені. Біля ліжок на маленьких, прикріплених до підлоги нічних столиках лежали трикутні капелюхи, заряджені пістолети, шаблі. Джонні роздумував, що робити. Виявилось, що глечик порожній, але поряд стояли дві пляшки, до половини наповнені вином. «І це годиться», подумав він і неквапливо відійшов трохи назад до узголов'я ліжка, щоб його не помітив відразу той, хто прокинеться. Обережно, як аптекар, наливав Джонні вино у стволи пістолетів. «Як шкода переводити вино», подумав хлопець мимоволі, коли густа малага¹ щезла у стальних стволах. Він поставив на місце пляшку і прислухався. Скрізь панувала глибока тиша. Джонні скоса глянув на пляшку, взяв її й трохи потряс. «Вона ж іще не зовсім порожня», подумав він радісно і перекинув пляшку в рот.

— Що ти робиш, злодію? — прохрипів сонний голос Томсона.

Томсон підвівся на лікті.

— Що це?.. Ти, лихорукий злодію! — буркнув він.

— Гляньте, п'є моє вино, та ще й з пляшки. Марш звідси! Сьогодні поговоримо з тобою — ти запам'ятаєш це. — Він повернувся до стіни, а Джонні повільно, тихо вийшов із спальні.

¹ М а л а г а — назва вина.

— Уже прибрав? — поцікавився кремезний командир палубної вахти.

— Я забув унизу щітку, — відповів Джонні і бігцем спустився по сходах.

— Удалося? — Внизу, за спиною Леслі, тісно, один біля одного, стояли вже матроси.

Команда другої батареї мовчки підводилася з ліжок. У руках матросів були банники для чистки гарматних стволів, багнети, короткі шаблі. Джонні здивовано дивився на все це.

— Глядіть-но!.. — обернувшись назад, тихо прошепотів Леслі. — Тільки тихо, хлопці! Не можна шуміти!.. Ходімте!

Тримаючи в одній руці кинджал, у другій — двоствольний пістолет, він, зігнувшись, пішов уперед.

— Гей, боцмане! Куди йдеш? — пролунав голос командира палубної варті.

Леслі підійшов до нього.

— Слухай, Джефферсоне, ти взагалі хороший хлопець, тільки звернув на поганий шлях, — сказав він тихо, але різко. — Негідно для чесної людини проливати нашу кров, коли й сам живеш так, як і ми.

Матроси, які виходили знизу, відразу оточили маленьку групу вартових.

На обличчі високого унтер-офіцера з'явився німий подив. Він був явно збентежений.

— Але ж, Леслі, старий друже! Командир мій... Томсон сам наказав, щоб нікого не пускати на палубу.

Було тихо. Матроси стіною стояли навколо вартових. Де-не-де стирчали багнети, готові до бою.

— Якщо ти тільки наказові підкоряєшся, то тобі легко. Ми наказуємо: кинь зброю і йди на гауптвахту. До обіду витримаєш, а тоді висадимо на берег.

Командир вахти відчув, як кілька рук беруться за його шаблю й гвинтівку.

— Ну й ну, хлопці! — дивувався він, бліднучи. — Ніколи б не повірив, що ви отаке зробите.

Вартові мовчки віддавали зброю.

— Бо ти ніколи й не думав про це, Джефферсоне. Не можна ж примушувати людей завжди голодувати, не можна без упину гнітити, здирати з них шкуру... Винні в цьому заплатять тепер, хто б вони не були. Ну, гаразд, ідіть... тільки тихо.

Він бачив, як роззброєні вартіві в оточенні восьми-десяти матросів з оголеними багнетами прямують до сходів і спускаються вниз.

Двері офіцерської спальні були напіввідчинені. Леслі, Стон, Сміт, Діккі Вотсон, Ральф Кнокс і ще кілька матросів, виставивши вперед багнети, увійшли туди. Кнокс підійшов до дощаної стіни, що розгороджувала ліжка.

Томсон сів на своєму ліжку. З-за стіни він не бачив матросів, що входили, і роздратовано дивився перед собою.

— Хто ще порушує тишу? Ти що, хіба не можеш обережніше? Прибрав уже?

Леслі усміхнувся.

— Тільки тепер прибираємо, — відповів він, стиха сміючись.

— Поспішай, поспішай, я спати хочу... — сказав, нервуючись, старший офіцер.

— У такому разі вам треба буде перейти... — відповів Леслі, все ще стоячи за перегородкою.

Томсон почервонів від гніву:

— Що? Перейти? Куди?

Леслі повільно вийшов з-за стіни. За ним з гвинтівками появилися Стон і Ральф Кнокс.

Томсон мовчки дивився на них. Раптом він заплющив очі і знову розплющив їх.

— Боцмане, чи ви п'яні, чи божевільні?

Леслі зробив крок уперед. Його товсті уста звузились, очі прищурились.

— Здається, тільки тепер приходить до мене розум.— Слова його різко пролунали від раптового гніву.— Поспішайте, Томсоне. Я шістнадцять років служу тут і коли думаю про те, скільки разів ви наказували бити матросів, то виникає бажання...— його рука з пістолетом піднялася.

Перший офіцер схопився на ноги.

— Що це? На допомогу! Варта! Матроси!

До спальні ввійшли озброєні матроси. Їх серйозні обличчя здавалися сірими, незнайомими в ранковому світлі. Офіцери злякано схопилися за зброю.

— Матроси тут!—grimнув Діккі Вотсон.— Ідіть униз, на гауптвахту, панове! — І сильною рукою схопив Кліфтона.

Товстий другий офіцер ударився об тонку перегородку з такою силою, що вона аж тріснула.

— Але ж, люди!.. Сьогодні в обід вирушаємо...

Вотсон простягнув до нього руку. Другий офіцер відразу ж опинився біля дверей спальні.

— Ідіть на гауптвахту.

— Але ж флот...— важко дихаючи, почав лейтенант Стімсон.

Джонні і Стон разом викинули його слідом за другим офіцером.

— Флот залишиться на місці!— пролунав голос Леслі.— Якщо хоч один корабель підніме якорі, ми розтрощимо йому ребра, навіть коли сам Брайдпорт буде ним командувати!

Спальня спорожніла. З сусідньої каюти почувся переляканий крик. Кілька артилеристів виводили сердитого капітана.

Джонні віддав честь.

— Дозвольте доповісти, пане капітан, не треба лякатись. В обід, коли все скінчиться, висадимо вас на берег. А доти і вниз можете поспати. Там добре, темно,— жартував він.

Матроси сміялись.

— Прапор! — гукнув Сміт.

Леслі, який з капітанського містка стежив за флагманським кораблем, заперечливо похитав головою:

— Згодом, в обід після того, як буде подано сигнал вирушати.

По всьому флагманському кораблю хвилями котився шепіт.

Руки матросів стискалися у кулаки, люди подавали один одному таємні знаки.

— Хлопці, ми просто мерзотники, що дозволили побити Уеллеса! — обурювався кремезний чорнобородий артилерист, який разом із шотландцем був в одній команді біля важкої гармати третьої батареї. Його слова переходили з уст в уста в різних варіаціях.

— Якщо буде сигнал шикуватися, хай ніхто не виходить на палубу! — почувлась пропозиція.

— Адмірал накаже вигнати нас! — бурмотіли ті, що сумнівались.

Уеллес, якому доводилось часто ходити до корабельного лікаря із своїми ранами, мовчки попрямував до лазарету.

Худий лікар у білому халаті сидів за столиком у кутку.

— Болить ще спина? — спитав він і, наморщивши лоба, почав розглядати довгі смужки на лопатках і ребрах матроса; рани загоювались дуже повільно.

— Новини якісь є? — спитав шотландець.

Лікар зачинив двері.

— Немає. Все по-старому. Сьогодні в обід відпливаємо... — сказав він спроквола і раптом усміхнувся. — Я здобув для вас такі ліки, від яких ви одразу видужаєте. — Він витяг з кишені великий узорчатий ключ. — Це той ключ, що висить над ліжком його превосходительства адмірала. Я сьогодні лікував його... і замість цього ключа залишив інший; це і для нього, і для мене буде спокійніше. Той ключ красивіший і більше пасує до меблів, що стоять у каюті його превосходительства, а ви, в свою чергу, зможете дістатись до зброї та боеприпасів.

Уеллес зблід.

— Це ключ від збройового складу? — спитав він вражено.

Лікар одвернувся.

— Поспішайте... — сказав він швидко й різко.

Уеллес вийшов.

Досі він з жахом уявляв собі, що буде, коли озброєні люди, вірні адміралові, з багнетами в руках виженуть на палубу матросів. Тепер справа інша...

Внизу, в третій батареї, біля гармат уже шикувались артилеристи.

Уеллес підійшов до своєї гармати і, важко дихаючи, промовив:

— Джіммі! Ронні! Джеррі!.. За мною!..

Потім повернувся і швидко рушив темними широкими сходами до складу.

Перед дверима збройового складу стояло двоє вартових.

Уеллес віддав честь.

— Наказ його превосходительства! Матроси четвер-

того, п'ятого, шостого і дванадцятого розрахунків мають рознести порох для прощального залпу. Восьмому взводу треба дати гвинтівки і патрони, бо він іде в почесну варту.

— У нас немає ключа,— байдуже відповів один з них. У тьмяному світлі ліхтаря його обличчя здавалось червоним.

— Ключ у мене! — сказав тихо артилерист, що стояв біля Уеллеса.

Шотландець, хвилюючись, всунув ключ у замкову щілину. Товсті, низькі, чотирикутні двері відчинились. Джіммі, зігнувшись під тягарем гвинтівок, вийшов. Кременний, низенький на зріст Ронні вийшов слідом за ним, добре навантажившись патронами.

— Хлопці! Ходіте до складу по зброю,— пошепки переказували з уст в уста в третій батареї. Перед відчиненими дверима складу раптом з'явилось двадцять-тридцять матросів. Вартові стояли нерухомо.

Навантажені гвинтівками з багнетами та патронташами, матроси рушили до третьої батареї.

Один з вартових раптом занепокоївся і оглянувся навколо. З облич людей випромінювалась якась незвичайна радість.

— Слухай... — звернувся він до другого. — Адже зброю треба видати тільки для одного взводу...— буркнув він збентежено.

Чорнобородий канонір з опуклими грудьми, що виходив у цю мить із складу з чотирма гвинтівками на плечах, махнув рукою:

— З того часу наказ змінений!

Вартові переглянулись. Люди мовчки штовхались на сходах і поспішно виходили, ніби виносили якийсь скарб.

— Але ж нас про це ніхто не повідомляв,— заперечив вартовий, на широкому круглому обличчі якого заблищали краплини поту.

— Його превосходительство поспішає відпливати.

Тепер уже й з другої батареї маленькими групами йшли матроси. Вартовий з широким круглим обличчям раптом загородив гвинтівкою вихід до складу.

— Пароль?

— Не питай дурниць, друже, піди нагору і спитай його превосходительства! — сказав лисіючий парусний

майстер, що з кількома товаришами саме виліз із складу.

— Пароль? — настирливо вимагав вартовий.

— Пароль? Свобода! — відповів кремезний, з оброслими волоссям грудьми і низьким лобом артилерист, який прийшов з кількома товаришами — матросами другої батареї. — Добрий пароль? Чи, може, тобі не до вподоби? — спитав він з раптовим гнівом і нахилився до вартового.

Настала тиша. Тільки внизу брязкотіла зброя; деякі матроси заряджали гвинтівки тут же, на місці.

— Ні, ні, добрий... добрий!.. — тихо промимрив вартовий. Глянувши на людей, які мовчки, як темний струмочок, що вирвався з-під землі, сходили вниз, відступив.

— Хай ніхто не виходить на палубу! — почулося попередження.

Нагорі, в першій батареї, дзенькнули шпори. Капітан Гелстон і двоє унтер-офіцерів раптом появились у приміщенні другої батареї.

— Що це за штовханина там, унизу? — спитав Гелстон і, звернувшись до високого офіцера, додав: — Ану, подивіться, Ловет!

Джіммі підійшов до них.

— Дозвольте доповісти, обслуга двох гармат побилася.

Гелстон підняв голову, наче почув якусь приємну звістку.

— За віщо?

Джіммі знизав плечима.

— Одні хотіли йти, другі — ні.

На повному, добре поголеному обличчі Гелстона з'явилась задоволена посмішка.

— Ловет, Йолленд, за мною! — крикнув він і побіг униз.

Наразившись на юрбу, він одсахнувся. У світлі ліхтаря, що повільно піднімався, він побачив, як блиснули багнети, спрямовані до його грудей, і заляк від несподіванки.

— На допомогу! — крикнув унтер-офіцер, що стояв угорі.

Хтось кулаком чи прикладом гвинтівки вдарив його по голові. Похитуючись, він одійшов до дверей збройового складу і, стогнучи, схопився за голову.

Блідий Гелстон усміхався:

— Здається, хлопці, я потрапив у пастку?

Джіммі, стоячи на сходах, віддав честь:

— Дозвольте доповісти, пан капітан має рацію. Будь ласка, пройдіть до гауптвахти!

Гелстон відчув, що притиснутий до його спини кінчик багнета повільно проходить крізь мундир. Мовчки зайшов він у порожній збройовий склад. Двоє унтер-офіцерів, спотикаючись, стрімголов кинулись слідом за ним. Усе більше й більше людей з гвинтівками й патронами проходили із складу повз капітана.

Всередині корабля стояв дивний гомін. Здавалося, що це в кратері вулкана вирують могутні, підземні сили, готові вирватись назовні.

Нагорі, на майже безлюдній палубі, чути було тільки кроки подвоєної варти, а навколо обтягнутого водостійкою тканиною бар'єра порались матроси-прибиральники.

З міста долинув дзвін. На березі збиралося все більше й більше людей. Тисячі очей дивились на нерухомі ряди військових кораблів.

Часом з берега до кораблів долітав невиразний гомін. Двері адміральської каюти відчинились. Високий згорблений адмірал Брайдпорт на мить зупинився. Його погляд пробіг по подвоєній варті, що стояла біля стіни кормової башти, по безлюдній палубі й по натовпу, що шумів удалині.

— Сурмач! Сигнал шикуватися! — скомандував він голосно й спокійно.

Чистий звук сурми полетів в ясне небо. Адмірал кивнув головою до артилеристів, що стояли на капітанському містку біля двох гармат. На повернутих до палуби стволах синювато виблискувало сонячне проміння. Тоненька смужка диму від запалених гнотів тяглася вгору. Скрізь стояла тиша. Адмірал нетерпляче тупнув. Ордени на його грудях, еполети і позолочений комір аж заіскрилися.

— Оглухли ці злодії, чи що? Сурмач! Подати сигнал! Сигнал кілька разів повторився, переходячи з корабля на корабель. Адмірал відчував, що бій уже почався.

На березі люди замовкли. На палубу ніхто не виходив, крім офіцерів.

— Хто б міг подумати, що ця наволоч стане такою боязкою? — буркнув Брайдпорт і мимоволі відчув глибоке задоволення, потім нетерпляче кинув до варті:

— Лейтенанте Веллей! Починайте! Виженіть усю банду на палубу!.. З допомогою багнетів! Стріляти тільки в крайньому випадку... Погано, коли матроси — такі боягузи.

На сходах раптом з'явився Уеллес. Спокійно, повільно наблизився він до адмірала і віддав честь.

Брайдпорт оглянув його з ніг до голови.

— Бачу, що вже загоїлись твої рани на плечах,— сказав він тихо, перш ніж Уеллес встиг вимовити слово.

Блакитні очі Уеллеса весело блищали.

— Дозвольте доповісти вашому превосходительству: так точно.

— Значить, знову вже лоскочеться, чи не правда? Але на цей раз не обійдеться двадцятьма ударами... Чому не виходять оті боягузи?

Уеллес виструнчився.

— Ваше превосходительство, дозвольте доповісти про просьбу матросів: хай артилеристи відведуть стволи гармат!

Нижня губа адмірала, ніби іронічно усміхаючись, вигнулася вперед.

— А що, боїтесь?

Уеллес спокійно дивився на нього.

— Минулого року ваше превосходительство наказали стріляти в нас картечню. Правда, біди не сталося, але матроси не хочуть виходити під дула гармат.

Брайдпорт, наморщивши лоба, обернувся до офіцерів.

— Що ви на це скажете, панове? Я ще ніколи в житті не бачив такого полохливого народу.

Уеллес стояв нерухомо і дивився на адмірала.

— Я думаю, що скоро домовимось... — сказав він тихо.

— Що? Домовимось?! — Брайдпорт витяг шаблю і вдарив плазом шаблі по плечах шотландця. — Негідний бродяго! Ну, Гелстон, що ви на це скажете?

Офіцери переглянулись.

Уеллес знову віддав честь.

— Дозвольте доповісти, капітан Гелстон зараз унизу. Ми вже говорили з ним!

Брайдпорт, нічого не підозрюючи, наказав:

— Лейтенанте Веллей! Відверніть гармати!

Уеллес, піднявши голову, дивився, як повільно повертаються стволи обох гармат. Їх широкі маленькі колеса загрюкали на капітанському містку.

Уеллес обернувся. Голос його пролунав у тиші:

— Всі на палубу!

В глибині корабля, ніби у вулкані, загуркотіло. На сходах, що вели на палубу, з'явилось, мов вода з-під землі, вісім... десять... двадцять... сорок... п'ятдесят чоловік. Вони вибігали, зігнувшись, з примкнутими багнетами. Палуба вмить наповнилась блискучими, аж сяючими лезами. Десять пролунав постріл.

Адмірал зблід від подиву. Ніздрі його великого горбатого носа тремтіли. Нижня губа, випнута вперед, побіліла, опуклі очі втупились у матросів. Людський потік заливав палубу. На сходах стукотіли черевики, все ближче присувалася стіна багнетів.

Адмірал зробив крок назад.

— Панове, хто озброїв матросів? — спитав він заїкаючись.

Багнети широким півколом оточили групу офіцерів і матросів вартового загону. Стало тихо.

Брайдпорт оглянувся. В цей час матроси виходили на капітанський місток. Двоє артилеристів узялися були повернути гармати проти них, але матрос, що йшов попереду, досвідченим рухом сунув під колесо приклад гвинтівки, і гармата зупинилась. Ніхто не вимовив і слова. В мертвій тиші чути було кроки матросів. Багнети загрозливо виблискували під весняним сонцем.

Раптом праворуч, з боку інших кораблів ескадри, почувся крики. Хвиля голосів пронеслась над водою, підлетіла до легких весняних хмар, упала вниз і, посилившись у сто разів, пролунала на березі в устах тисяч людей, що вимахували хустинами й шапками. Всі матроси, офіцери, адмірал і напівголий велетень-шотландець теж подивились туди, звідки линули радісні вигуки.

— Червоний прапор на щоглі «Короля Георга»! — вигукнув на все горло з капітанського містка матрос і, сяючи від радості, замахав безкозиркою.

— Червоний прапор на щоглі «Сендвіча»! — крикнув інший матрос.

— Червоний прапор на лінійному кораблі «Шарлотта»! — Цей вигук потонув у загальному гомоні. Гвинтівки піднялися в руках матросів, і леза багнетів сотнями сталених відтінків заблищали під промінням весняного сонця.

Адмірал бачив, як майорить вогняночервоний стяг на щоглі лінійного корабля. Наче невидима іскра перелітала з однієї щогли на іншу — скрізь майоріли червоні сигнали. Палуба тремтіла від гуркоту прикладів. Адмірал не підводив голови, але вже знав напевне, що червоний сигнал повстання піднімається й на щоглу флагманського корабля.

Кремезний рудоволосий артилерист-шотландець раптом простягнув руку вбік і голосно крикнув, перекриваючи всіх:

— Матроси прийшли! Бажання матросів: хай офіцери вашого превосходительства і оті он матроси негайно покинуть корабель!

Брайдпорт різко підняв голову й схопився за шаблю.
— Що-о?!

Серед матросів раптом появився капітан Гелстон. За ним ішло двоє обеззброєних офіцерів і кілька матросів з оголеними багнетами.

Адмірал повільно обернувся і мовчки пішов до борту, де двоє парусних майстрів спускали вже на воду офіцерську шлюпку.

Адмірал спустився. Коли відпливли трохи, він озирнувся. На щоглах усіх кораблів флоту майоріли червоні прапори. Він відчував, як кожен прапор боляче крає йому серце; адмірал схилив голову. Від кораблів скрізь одчалували шлюпки. Серед синіх мундирів і трикутних капелюхів офіцерів де-не-де видно було постаті унтер-офіцерів і матросів.

Брайдпорт чув, як люди на березі почали кричати щось на його адресу. Якийсь предмет хлюпнувся у воду, потім почувся удар об борт шлюпки, наступної миті трикутний капелюх злетів з його голови.

— Я порадив би, ваше превосходительство, пливти далі,— почувся тремтячий голос лейтенанта Веллея.— Ота наволоч кидається тухлими яйцями й цибулею.

Брайдпорт, схиливши голову, поправляв свій парик,

що сповз з голови. До людського гомону приєднався голосний сміх.

— Причалимо десь в іншому місці,— буркнув він. Шлюпка повільно попливла від берега.

Розділ чотирнадцятий

Звістка про матроське повстання потрясла все місто, як міцна хвиля — старий корабель. На вулицях фабричних і заводських районів почали збиратися групи людей, через кілька годин, коли з підприємств вийшли робітники, народ грізними лавами рушив по напівтемних вулицях до порту.

— Хай живуть матроси! — лунали вигуки.

Де-не-де з'являлись червоні прапори.

— Досить голодувати! Більше хліба! Ми — невільники заводів! — чулись голоси.

Карета Вансі під'їхала до воріт заводу в той момент, коли сіра маса робітників виходила на вулицю. У вікні екіпажа хтось побачив голову Вансі і крикнув:

— Приїхав новий хазяїн! Той, собачий!

Чиясь мускулиста рука схопила коней за уздечки. Вісім-десять чоловік стягли кучера з передка. Карета хитнулась.

Вансі зблід і вчепився в сидіння.

— Клятий набрид! — процідив він крізь зуби і замовк. Осколки розбитої шибки з каретного віконця вдарили йому в обличчя.

— Роксен! — крикнув Вансі.

Великий собака забурчав і висунув голову у віконце карети.

— І собака їздить у кареті!..— Гнів людей наростав.

Натовп перекинув карету набік. По голові собаки вдарили дві товсті залізні палиці. Собака впав на спину Вансі, що лежав на стінці карети, і завив.

— Витягайте його з карети, хлопці! Витягайте! — крикнув старий Джіббс.— У моїй сім'ї загинуло шістнадцять чоловік, хай загине з панів хоч один!

Собака, хрипко гавкаючи, стрибав у перекинутій кареті по тілу хазяїна. Він, як важкий мішок, падав на груди, голову й живіт Вансі. Товсті кігті його задніх лап подряпали обличчя господареві. Перелякані коні з ди-

ким ржанням ставали на диби. Вансі скинув з себе велетенського собаку, підвівся й висунув голову в розбите вікно.

— Ось він! — крикнув хтось і, широко розмахнувшись, ударив великим, чорним від вугілля кулаком у подряпаний ніс Вансі з такою силою, що аж кров бризнула на блискучий герб на дверях карети.

— Це від імені моїх дванадцяти голодуючих дітей, злодію! — крикнув Френк Пейвер.

Голова Вансі різко рвонулась назад, при цьому гудики на комірі в нього повідривались; він ударився потилицею об гостре скло, що стирчало в рамі розбитого вікна, і впав навznak.

— Перевертайте! — крикнув хтось.

Одночасно кілька плечей уперлися в карету. Чотири колеса, закрутившись у повітрі, опинились наверху. А всередині карети, немов зашиті в один лантух, два хижаки розривали один одного — собака і людина. Кремезний Райверс із силою смикнув дверцята. Показалась нога Вансі. Дві сивіючі жінки в поношених платтях схопили його за ноги й витягли з карети. Вансі відчув, як йому плюють в обличчя, як ударив у лоб гострий камінь і як, нарешті, палиця вдарила по потилиці. Більше він нічого вже не пам'ятав.

Відкривши очі, Вансі побачив, що лежить на столі канцелярії заводу. Навколо валялись поламані стільці, безладно розкидані папірці. Крізь побиті вікна виднілось синє квітневе небо. Вітер весело грався з жовтуватими сторінками подертих конторських книг. Похитуючись і шкандибаючи, він вийшов з контори. «Це кляте місто небезпечніше за джунглі», подумав Вансі і хотів був розкрити рота, але безформні опухлі уста, скривлений ніс, ясна з повибиваними зубами, з яких сочилася кров, нестерпно боліли при найменшій спробі поворухнути ними. Його не цікавили вже ні карета, ні собака. Крадькома, мов злодій, пошвеньдав він додому.

Сер Рональд Стірлінг лише після обіду почув про події на заводі і негайно поспішив до прем'єр-міністра. У старій залі перед кабінетом прем'єр-міністра сиділо двоє знайомих йому генералів. Біля вікна стояв високий,

згорблений адмірал Брайдпорт. Його обличчя зовсім змінилось: був він блідий, губи тремтіли.

Сер Рональд підійшов до адмірала.

— Пане, в місті повстав народ! — сказав він тихо.

Брайдпорт знизав плечима. Помовчавши трохи, мабуть, набираючись сил, він пробурмотів:

— Вся вулична сволота повстає під захистом тисячі гармат.— І, подивившись у вікно, додав: — Флот з ними.

Завжди спокійне й задумливе обличчя Стірлінга тепер утратило спокій. Він скреготів зубами, пальці стислись у кулак.

— А коли так, то відішліть флот до Голландії, до Франції! Ваші кораблі коштують нам величезних сум, а тепер під захистом гармат, зроблених за рахунок наших податків, мало не забили мого майбутнього зятя, чудового, видатного юного ділка, який здобув майже казкову популярність у колі знайомих! На моєму заводі розбили контору! Чому військо не втручається в події? Адже у нас є артилерія, армія!

Один з генералів підвівся з стільця. На його грудях блиснули ордени.

— Це не так просто, сер! Якщо військо стрілятиме в народ, флот бомбардуватиме місто. Чи, може, ви хочете, щоб на палац її величності падали снаряди? Треба бути обережним, сер! У наші ворота стукає революція, тільки максимальна обачність, надзвичайна мудрість і тактовність можуть відвернути небезпеку! Не забувайте, що військо не має змоги штурмувати кораблі.

Брайдпорт витирав лоба.

— Я ніколи не думав, що переживу такий сором, але я не хазяїн свого життя. Моє життя — в руках королеви. Я не маю права померти, не маю права самогубством змити з себе ганьбу. А втім, прохання матросів, власне кажучи, не такі, щоб не можна було їх задовольнити. Вони вимагають підвищення платні і пенсії, кращої їжі, людяного поводження з ними.

Сер Рональд зблід.

— Ні, ні, це неможливо! Тепер, коли ці страшні податки руйнують торгове життя, підвищити наші витрати! Ні, ні в якому разі!

Адмірал дивився на товсті, високі двері кабінету прем'єр-міністра.

— Тоді гарматні постріли з кораблів будуть немину-

чі! — сказав він гнівно і майже з криком додав: — Вам треба було краще наглядати за тим, хто працює на ваших заводах! Я на власні очі бачив, як святкує народ перемогу матросів! Оці ваші міські пророки й підбурили моряків!

Сер Рональд відійшов трохи назад.

— А що порадите ви? Зрештою, в тому, щоб відвернути революцію, кровно заінтересовані всі ми! У мене немає ніякого бажання бачити на лондонському ринку ешафот!

Генерал, який досі мовчки слухав їхню розмову, заклавав назад руки.

— Ми, військові, діємо за правилами стратегії. Я порадив би і вам, панове, діяти за цими правилами. Якщо об'єднаний ворог сильний, то насамперед його треба роз'єднати. Хай уряд задовольнить бажання повсталих з умовою, що флот вирушить на виконання бойового завдання. А повсталі кораблі можна приборкати пізніше з допомогою гармат вірних нам кораблів.

Стірлінг заперечливо хитав головою:

— Ні! Жодної копійки! Ні! Ви не ділок! Повірте, податки нестерпні!

Брайдпорт погодився з генералом:

— Хто виграє час, той виграє життя. Я радитиму прем'єр-міністрові розв'язати цю справу саме таким шляхом. Хай повсталий флот пливе до ескадри лорда Данкена, що тримає під блокадою голландські береги біля Гесселу. Під захистом гармат лорда Данкена ми інакше говоритимемо з повстанцями. Коли нарешті відновиться порядок і ми зможемо повернутись на кораблі, то потурбуємось, щоб з корінням знищити повстання і позбавити матросів зброї. Кілька вірних людей, кілька відер води на запаси пороху. Із стіни порохового погреба буде відірвано якусь дошку, і всі гармати повстанців замовкнуть. А тепер треба вести переговори. Переговори! Якнайшвидше... негайно! Хай піде хтось і поговорить з ними.

— Але хто? — наморщив лоба генерал.

— Може, адмірал Хау! Йому вони не можуть зробити нічого.

Двері кабінету прем'єр-міністра відчинились. Брайдпорт нервово здригнувся і швидко увійшов. Сер Рональд Стірлінг витирав чоло.

Генерал серйозно дивився на підлогу перед собою.

На «Шарлотту» цілий день приходили делегації з інших кораблів і з міста — від заводів та спілок ремісників. Люди не вміщувались уже на палубі і зайняли кормову башту, капітанський місток, дехто виліз по вірьовочних драбинах на щогли і реї. Внизу, в човнах і шлюпках, сиділи матроси й робітники.

Кілька кораблів підійшло ближче до «Шарлотти», щоб матроси чули промови. На прапорах, що майоріли на щоглах, весело вигравало сонячне проміння. Вгорі, на незвично синьому небі, пливли легкі квітневі хмари. Коли стало відомо, що уряд посилає до матросів адмірала Хау, в доки прийшло багато людей. Скрізь стояли тисячні натовпи. Де-не-де маяли червоні прапори.

— Хай живуть матроси! Урра! — долинали до кораблів вигуки. А у відповідь поверталось: «Хай живе народ! Урра!»

У всіх був чудовий весняний настрій. Плани змінюються, як квітневі хмари; а від надій та бойового запалу немовби розквітали в серцях червоні троянди. Бажання діяти гальмувалось безпорадністю. «Треба щось робити!» кричали в доці оратори, що стояли на бочках або купах мішків. «Але що?!» запитували хором люди. — «Треба боротись!» — «А як?»

— Робітники заводів живуть у таких страшенних злиднях, що тільки революція може поліпшити їхню долю... — передавалися з уст в уста слова Тома Геддона.

Хау поїхав до порту в кареті; побачивши людей на березі, він зупинився і згадав про адмірала Брайдпорта, якого кілька днів тому народ, що святкував перемогу матросів, закидав гнилими огірками, тухлими яйцями і камінням.

— Об'їдьмо їх! — сказав він кучерові.

Карета заїхала з другого боку, але й тут було багато людей. З кораблів долинав гомін мітингуючих матросів. Адмірал прислухався. Йому здалося, що у промовах згадується і його прізвище. «За всяку ціну треба обминути народ, — подумав він. — Якщо люди побачать, що я їду на корабель, здійметься галас і може все зіпсуватися».

Він наказав їхати в торговий порт. Там він сів не в адміральську яхту, а в звичайний рибальський човен.

Старі лорди Мідлсбро і Гелстон, які їхали з ним, були бліді. Човен пропливав повз військові кораблі. Чорні стволи гармат рядами стирчали над ними. «Єдиний постріл і...», подумав адмірал. Він побачив, як весняний вітер погойдував на реях вірьовочні зашморги.

Бородатий, з червоним обличчям човняр, який упізнав адмірала по еполетах, показав головою на щогли.

— Відчайдушні хлопці! Поначіпляли на реї зашморги: якщо виявиться зрадник, то негайно повісять його.

Рожеве, гладеньке обличчя Хау лишилося спокійним. Гомін матроських зборів наближався. Від темної маси людей, що сиділи на реях і вірьовочних драбинах, корабель здавався чорною пірамідою.

З борту «Шарлотти» звисало кілька вірьовочних драбин. Офіцери мовчки вилізли на палубу. Люди в човнах і барках, що слухали ораторів, побачили гостей. Над портом голосно пролунав насмішливий гамір.

Хау мовчки підійшов до гурту. Раптом усе замовкло.

— Ми готувались до прийому вашого превосходительства!— крикнув кремезний, чорнобровий артилерист і показав на зашморг, що погойдувався на реї.

Сотні веселих голосів порушили тишу весняного дня.

Адмірал оглянувся і побачив на капітанському містку знайомі постаті Уеллеса, Паркера і ще кількох матросів. Повільно пішов він нагору між людьми, що нерішуче розступались. Хау повернувся до натовпу і, виструнчившись, став біля бар'єра капітанського містка.

— Матроси!— почувся його різкий голос.— Я прийшов до вас від імені уряду! Матроси, друзі! З якого часу ви так нечемно приймаєте на кораблях гостей?!

— Гість?! Ха-ха-ха!.. Ми знаємо таких гостей!.. Ви залюбки повісили б нас всіх на реях!..— почулося з групи робітників, що зібрались біля бар'єра. Хтось засвистів.

Хау простягнув уперед руку. Його нерухоме червонувате обличчя зблідло від гніву.

— Люди! Я тридцять років плаваю на морях! Двадцять років я був з вами в бурях і вогні. Чому ви дозволяєте, щоб чужинці, що прийшли з берега, ображали адмірала флоту?

Настала тиша.

— Люди!— почувся з капітанського містка голос старого боцмана, який, розмахуючи люлькою, перехилився через бар'єр. — Його превосходительство прийшов

до нас від імені уряду. Це велика честь. Так, його пре восходительство — наш гість. Отже, нехай не ображають нашого гостя інші гості, бо я, Джонс Квімбі, двадцять років працюю з парусами фок-щогли на флагманському кораблі «Лондон» і кажу: матрос — це матрос, а сухопутні хлопці лишаються завжди сухопутними!

Уеллес почервонів. Показавши рукою на вірьовочні зашморги, що звисали з реї, він крикнув:

— Стережися, старий друже! Якщо ти грубо ображаєш тих, у кого доля така ж сама, як і в нас, то ти не далеко вже від зради!

— Правильно! Правильно! — загули на палубі.

Хау обернувся до нього.

— Помиляєшся. Наша доля — доля моряка! Що може знати той, хто не пережив бурі у Біскайській затоці або біля мису Доброї Надії? — Він говорив неголосно, але на палубі відразу настала тиша. — Чи є тут хтось з тих, що були на борту «Шарлотти» десять років тому, коли ми пливли назад із Західної Індії і нас застиг страшний шторм?!

На мить усі замовкли.

— Я був там! — долетів голос з реї, де на карколомній висоті, нахилившись уперед і не тримаючись ні за що, сидів сивіючий парусний майстер.

Хау глянув туди.

— Це ти, Джо Вебб? — У його голосі вперше почулася відверта гордість. — Пригадуєш, коли бушприт¹ розірвало на кусочки?

Матрос совався на реї, здавалося, що він ось-ось упаде з висоти.

— Пригадую! Троє нас вийшло, щоб наставити парус. Двоє пропали в морі...

Адмірал схилив голову.

— Так... Кобб і Моррісон. Я тоді був капітаном корабля. — На обличчях матросів щось змінилось. Паркер раптом відчув небезпеку і з тривогою глянув на Уеллеса.

Шотландець пильно, серйозно дивився на адмірала.

— Це старий хитрий вовк, як гадюка... — сказав він. — Найкраще було б викинути його за борт.

¹ Бушприт — горизонтальний або похилий брус, виставлений вперед з носа корабля.

Паркер раптом нахилився вперед.

— Ваше превосходительство, ви згадуєте старі часи, — сказав він голосно із стриманою ввічливістю. — А я, наприклад, добре пам'ятаю, коли ви спалили нашу заяву, в якій ми просили поліпшити харчі, припинити експлуатацію, знущання.

Вся палуба раптом скипіла від гніву. Кілька кулаків піднялось у повітря.

— Правильно! Він вирвав заяву з моїх рук! — крикнув Леслі, що сидів на капітанському містку, виблискуючи рівними білими зубами.

— Тоді я тримав факел! А тепер триматиму на твоїй шибениці віршовку, деспоте! — долинула з грот-щогли страшна погроза, яку всі виразно почули, незважаючи на гомін.

Червонувате обличчя Хау знову зблідло від гніву. Деякий час він мовчав, ніби думав, що відповісти, потім різко підняв голову і, немовби командуючи під час бою, крикнув:

— Так! Так! Я спалив вашу заяву, бо ви були такі дурні, що її підписали! А мій обов'язок був — покарати бунтівників. Я — стара людина і все життя виконував свій обов'язок. Що ж ви хотіли, щоб я порушив статут? А тепер лаєте мене! Але ж вам не відомо, що мене притягли до відповідальності. Не знаєте, що від мене вимагали назвати прізвища тих, хто підписав заяву! Я не виказав ваших імен, дурні ви, і тому змушений був відмовитись од командування флотом! — Його слова справили велике враження. На палубі настала тиша. Матроси зацікавлено слухали, і тільки з групи робітників іноді чулись насмішкуваті голоси.

Хау, погрожуючи кулаком, продовжував:

— Ви висміюєте мене і загрожуєте шибеницею. Заслуговую, бо я, дурень такий, скрізь заступався за вас! Ви ніколи не почули б цього від мене, якби я не бачив, що своєю дурістю ви всю Англію ведете до загибелі! — Адмірал вихопив з піхов шаблю, наче подаючи гарматним обслугам команду відкрити вогонь. Лезо шаблі блиснуло. — Я вистояв за вас, бідолахи! Приніс вам хороші звістки! Якщо ви піднімете паруси і флот піде в бій, уряд задовольнить усі ваші вимоги! Кінець голоду, биттю батогом, збільшується платня і пенсія!

— Урра! — крикнув старий боцман і від радості ударив мундштуком люльки об бар'єр капітанського містка.

— Урра! — вигукнули сотні голосів. На очах у людей з'явилися сльози.

Навіть залп батарей не гримів голосніше, ніж оцей вибух радості сотень людей.

Уеллес звернувся до блідого й мовчазного Паркера.

— Не треба було пускати сюди цю стару лисицю! — сказав він, похитуючи головою.

Адмірал підняв руку з шаблею. Ще одна хвиля радісних вигуків прокотилась по палубі, і все вщухло. Матроси з натхненням дивились на адмірала. Хау посміхався. Кожне його слово сприймалось, мов ласка, мов легенький дотик долоні конюха, коли він пестить свого коня.

— Ви перемогли! — продовжував у мертвій тиші Хау. — Те, що ви стійкі, небезпечні хлопці, — факт. Але я все ж радий, що уряд задовольнив ваші вимоги! Від щирого серця радий!

— Урра! — пролунало знову, і знову настала тиша. Хау витер спітнілий лоб:

— Уряд відступив. Боротьба закінчилася щасливо. Тепер ви самі повинні вирішити, що відповісти лордам адміралтейства, що відповісти... — він зупинився на мить. — ...Її величності королеві. Чи підніме флот паруси і відпливе, щоб у відкритому морі виконати свій обов'язок, чи ні?! Якщо ви не вирушите, рішення уряду буде скасовано.

— Вирушаємо! Вирушаємо! — вирвалося разом з сотень уст.

— Підняти паруси! Вирушаємо! Негайно в море!!

— Хай живе Паркер! Хай живе Уеллес!! — почулося з різних кінців.

І знову настала тиша. На лафет гармати зійшов середній на зріст чоловік, одягнений у зношений, але чистий костюм. Його худе, серйозне обличчя було бліде. У глибокозапалих розумних очах помітно було збудженість.

— Матроси! — Голос його гучно пролунав у тиші. — Уряд відступив тому, що ми всі разом боролися за правду. Тримаймося разом і надалі! Уряд боїться революції, боїться бідного народу, який іде вулицями в колонах, ось чому він хоче, щоб флот вийшов звідси якнайшвид-

ше. Коли ви відпливете, уряд придушить початки народного руху, придушить революцію, що тільки народжується, а тоді відмовиться від своїх обіцянок... Тисячі голодуючих бідняків з вами! Народ надіється на вас! А якщо ви тепер покинете нас, то і народ, і вас однаково будуть експлуатувати! Матроси! Не знімайте червоних прапорів! Допоможіть народові! Матроси, залишайтеся і боріться далі за весь пригнічений народ!

Матроси на палубі загомоніли дедалі голосніше.

— Ми не будемо ризикувати невідомо для якої мети тим, чого вже з великим трудом досягли, — сказав кременний матрос.

— Хай кожний бореться за себе! — буркнув з-під кормової башти дужий, великорукий, лисіючий парусний майстер. — Адже кінець кінцем нас могли повісити! Навіщо ж нам вимагати ще більшого?

— Боротись далі — це дурниця. Уряд відступив!

Паркер підняв руку. Гомін відразу вщух, коли зазвенів його голос.

— Матроси! Я не вірю обіцянкам уряду. Ми не покинемо бідний народ Лондона! Не можна піднімати паруси, поки робітники заводів, підмайстри, тисячі бідняків голодують, поки вони пригнічені, безправні. Ми підняли червоний прапор не тільки за себе, а й за всіх бідних громадян Англії. Лозунг: боротися далі! Залишаймось! Допоможімо народові!

— Хай живе боротьба! Правильно! — пролунало з різних кінців.

Хау повільно обернувся до Паркера.

— Ми всі переживаємо за справу бідних... — сказав він голосно. — Уряд розуміє це. Тому мені й доручили переказати, що тих, хто повів матросів на це дивне, але результативне діло, уряд переслідувати не буде ні тепер, ні пізніше.

Люди, що стояли на палубі, полегшено зітхнули.

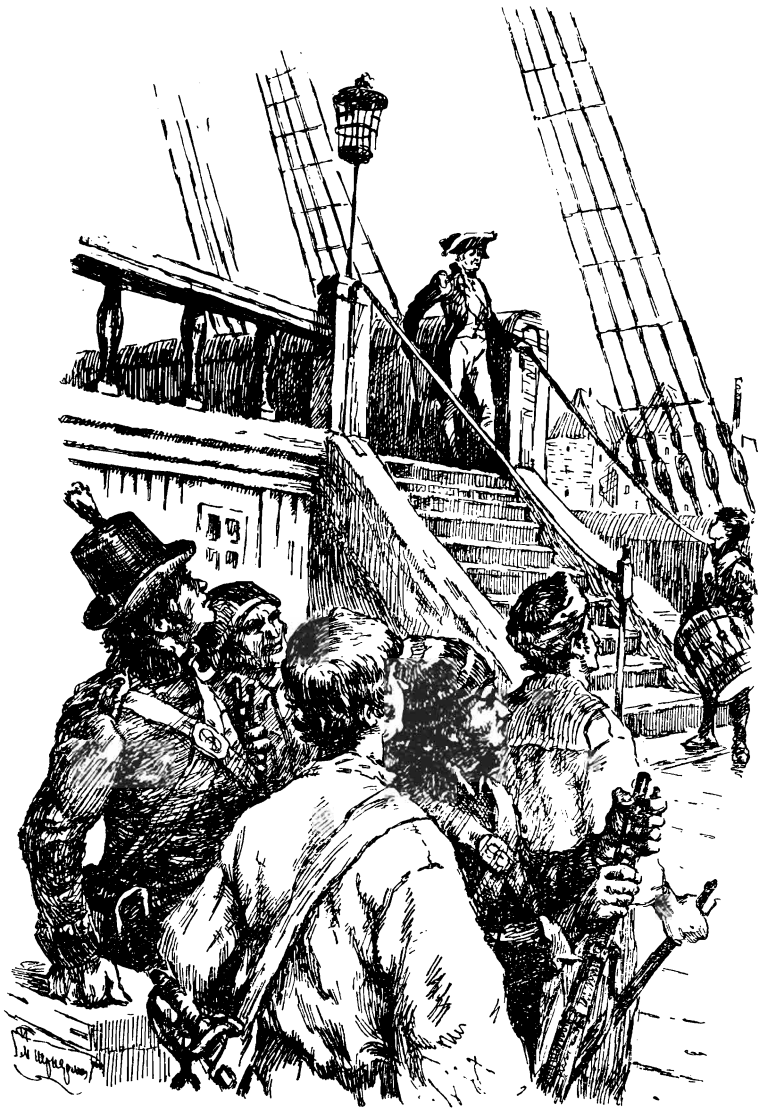
— Правильно! Правильно! Хай живе Паркер! Хай живе Уеллес!

Паркер почервонів:

— Я не просив помилування! — Голос його різко зазвенів. — Я боровся й далі боротимуся за правду.

Оплески і крики «ура!» знову загриміли на палубі.

Уеллес випростався. Його вогненночервоне волосся, як факел, полум'яніло над головами загальної маси.

— Хлопці! — пролунав його голос. — Ми вислухали посланця уряду, але краще б не робили цього! Хіба ви хоч на хвилинку повірили їх обіцянкам? Населення Лондона жде, щоб матроси повели його в бій проти злиднів, голоду й пригнічення! А ви хочете втекти, бо вам пообіцяли щось непевне! Не вірте йому! — показав він рукою на Хау. — Згадайте ваші рани, голод, бійку!

Міські робітники підтримали його вигуками.

З групи матросів, що стояла біля грот-щогли, хтось роздратовано крикнув:

— Але для нас уже минув час голодування! Не битимуть нас більше батогом!

Леслі пробрався вперед:

— Хлопці! Ви знаєте, я багато страждав за нашу спільну справу. Але якщо ми тепер залишимося тут, то вийде, що даремна була наша боротьба. Уряд стягне проти нас гармати, військо. Сім'ї наші голодують, бо ми не одержуємо платні. І моя дружина приходила вчора, казала, що...

— Правильно! І моя дружина теж приходила! — крикнув Стон. — Я не знав, що їй відповісти. У мене дві дочки!

— У мене три сини!

— У мене...

Вигуки злилися в суцільний безладний гомін. Усі щось кричали, скаржились, нервувалися. Один одному розповідали про своїх дружин, про кількість дітей, про квартирні і хлібні турботи.

Леслі знову підняв руку:

— Хай матроси всіх кораблів вирішують, що робити!

— Вирушаємо! Вирушаємо!! — почулись голоси.

— Коли видадуть платню? Хай дадуть нову платню! — почулись крики.

Хау кивнув головою:

— Матроси! У той самий день, коли ви вирішите відпливати, одержите підвищену платню! Поспішайте на допомогу ескадрі лорда Данкена, який хоробро захищає батьківщину в чужих морях.

— Урра! — крикнув хтось.

На палубі знову зчинився галас. Усі кричали, сперечались, скаржились; більшість була за те, щоб відпливати.

Джонні мастив колеса легких палубних гармат. Пальці його досвідченими, впевненими рухами досягали всіх найдальших закутків, де був ще пил. З його обличчя вже зник колишній невпевнений задумливий вираз. Легенький, ранковий літній вітер ласкаво пестив його засмаглий лоб, міцні, кістляві плечі. Він працював швидко, з серйозним виразом на обличчі.

За останні дні багато дечого змінилось на кораблі. Всі вразились, коли матросів роз'єднали по різних кораблях. Уеллеса призначили на лінійний корабель «Шарлотта».

Прийшли нові, незнайомі люди. Коли офіцери вперше з'явилися на палубі, всі здивувались, чому їх так багато. Зовсім змінився і склад унтер-офіцерів; кількість їх теж значно зросла. Матроси відчували, що насувається щось, хоч, правда, одержали платню точно в день відплиття.

Ескадра йшла морем у бойовому порядку. Із сліпучобілими, надутими парусами, на встановленій відстані один від одного, пливли лінійні кораблі, бриги, фрегати, корвети. Довгасті хвилі сталевого кольору простяглися перед ними до самого обрію, мов нескінченні сходи. Був теплий, літній ранок. На щоглах майорів англійський прапор. На сходах, що вели з батареї нагору, з'явилась худорлява постать Стона.

— Ти не бачив капітана? — спитав він із хвилюванням.

Джонні заперечливо похитав головою.

— Ні...

Стон нахилився до нього:

— Біда! У пороховий підвал проникла вода. Здається, вона тече крізь дошки. — Вилаявшись тихо, він похитав головою: — Оце так гарна історія. Якби тепер напали на нас французи, не вистрілила б жодна гармата. А ми — прекрасна мішень.

Джонні поклав ганчірку.

— Слухай, друже! Я бачу, що ці нові унтер-офіцери майже зовсім нічого не тямлять у справі кораблеплавання. І ніколи ще їх не було так багато! — сказав він задумливо.

На горизонті з'явилося кілька рибальських парусів. Джонні підняв руку.

— Серед них корито старого Джо Сміта! — крикнув він радісно. — Смілива людина цей старий: кажуть, що він мандрує на цьому маленькому паруснику аж до норвезьких берегів. На його барці я вперше зустрівся з Уеллесом, — зітхнув він. — Он там капітан, — показав він на капітанський місток.

Гелстон, який командував тепер замість старого капітана, пильно наглядав за горизонтом.

Стон підійшов до нього.

— Дозвольте доповісти, трапилось велике нещастя, — почав він нерішуче. — Пороховий підвал залило водою.

Гелстон поклав підзорну трубу.

— Справді? — спитав він байдуже. На його обличчі непомітно було ні гніву, ні якихось інших переживань.

Стон нерухомо стояв. Капітан, подумавши, сказав:

— Ідіть униз і скажіть першому офіцерові, щоб ужив заходів. Зброю треба перенести в безпечне місце.

Стон мовчки віддав честь. «Такої байдужої людини я в житті ще не бачив», подумав він.

Три рибальські парусники обережно звернули ліворуч, до горизонту. Дві барки пливли прямо до «Шарлотти».

На носу однієї з барок під сірим парусом стояв невисокий чоловік. Синюватий дим з його люльки легенькими смужками здіймався в повітря і зникав. Його зіркі очі моряка пильно дивились на матросів «Шарлотти», що стояли на палубі. Він вийняв з рота люльку і, засунувши руку в кишеню, немовби застиг на паруснику, що розрізував вкриті білими баранцями хвилі. Рибальська барка широкою лінією, зігзагом лавірувала під несприятливим вітром.

— Ей, хлопці, чи не потрібна вам свіжа риба? — крикнув рибалка із східнолондонським акцентом.

Спритний, молодий артилерист дружньо помахав йому рукою.

— Зараз спитаю! — відповів він і шез.

Рибальський парусник підпливав усе ближче до борту військового корабля.

— Скільки у вас риби? — спитав знову матрос, перехилившись через бар'єр.

— Дві тонни...

— Купимо рибу, старина, подавай-но її сюди!

Парусник підплив впритул до борту військового корабля. Рибалка спритно допомагав матросам вантажити рибу.

— Чи знаєте ви артилериста Уеллеса? — запитав рибалка тихо.

Молодий, спритний матрос глянув через плечі на двох товаришів:

— Аякже, увесь флот його знає.

Рибалка тримав у руці згорнуту газету.

— Передай йому! Ти вмієш читати?

— Умію.

— Ну, тоді й ти прочитай.

— Мене не цікавлять газети.

Рибалка роздумував.

— Мене теж не цікавлять, але те, що тут написано, може, все-таки зацікавить тебе? — Він додав ще тихше: — Бюджетні спеціалісти вважають, що задовольнити вимоги матросів неможливо. Тому уряд відмовився від своєї обіцянки.

З рук матроса випала велика риба із сріблястою лускою.

— Чому?

Рибалка знизав плечима.

— Прочитай! А цього листа передай Уеллесу. — В руці в нього з'явився маленький сірий конверт. — Скажи, що це послав йому Том Геддон з Лондона.

— Швидко! Швидко! — покрикував на них з палуби якийсь боцман.

Молодий матрос, зблідлий від того, що почув, продовжував допитувати рибалку.

Рибальський парусник повільно відплив од борту «Шарлотти». У напівтемряві третьої батареї навколо гармат швидко, вправно рухались артилеристи.

— Вільно! — пролунав голос бомбардира.

— Гей, хлопче, чи правда, що свіжа риба буде на обід? — цікавився довгорукий, з широченними плечима артилерист.

Спритний, молодий матрос помовчав трохи і сказав тихо:

— Зараз у тебе зникне апетит, друже...

Він підійшов до високого артилериста-шотландця, червоне волосся якого блищало у тьмяному світлі, що проникало сюди крізь бійниці. Уеллес відчув у долоні

грубий, дешевий конверт. Він хотів був його розкрити, але матрос сказав:

— Прочитайте газету. Уряд відмовився од своєї обіцянки.

Відразу стало тихо. Крізь бійниці проникали скупі промені світла. Тінь од людських голів падала на синювате залізо гарматних стволів. Біля щогли, що в напівтемряві здавалася високим, товстим стовпом, з'явилась постать лейтенанта.

— Струнко! — пролунала команда.

Матроси, що відпочивали біля сусідньої гармати, поскоплювалися з місць. Лейтенант, трохи зігнувшись, щоб трикутний капелюх не торкався підвішених до стелі запасних банників для прочистки стволів, глянув на матросів.

— Гей, Уеллес, старий змовнику, може, тобі здається, що й тепер ти виголошуєш промову на бочці?! — У його голосі звучав не гнів, а тільки звичайний жарт. — Чи ви чули наказ, повстанці?

Артилеристи стояли нерухомо.

Раптом ніби щось прошепотіло в повітрі. Уеллес виїшов наперед і віддав честь.

— Дозвольте доповісти, я хочу звернутись до матросів! — Тон його був стриманий, але рішучий.

На овальному, вилицюватому обличчі лейтенанта з'явилося збентеження.

— Потім, після виконання вправ!

Уеллес обернувся до матросів, ніби не чув цих слів. Його висока постать, широченні плечі закрили лейтенанта.

— Люди! Ось що пише офіціальний орган уряду. — Він трохи нахилився. Його низький голос наповнив приміщення батареї, і біля кількох гармат зразу ж припинився всякий рух. Гарматний снаряд, грюкнувши, вивалився з товстих, раптом заанімілих пальців якогось матроса.

— «Бюджетні спеціалісти уряду цілком спростували необгрунтовані думки деяких громадських оглядачів про підвищення платні матросам ескадри, яка діє у водах Ламаншу. Платню матросів визначає закон, чинний уже сто шістдесят років. Тяжке становище Англії не дає змоги збільшити будь-які витрати. Лорди адміралтейства теж осуджують пропозиції про задоволення неза-

конних вимог матросів, про перегляд дисциплінарного статуту, а також дебати, що відбулись у питанні про постачання провіанту. «Солдат повинен терпіти холод, спеку, голод, спрагу, а матрос — ще більше, ніж солдат», сказав якимсь у палаті лордів один з відомих громадських діячів, який за час своєї тривалої й нелегкої кар'єри пробув на кораблях кілька десятків років».

Уеллес поклав газету і оглянув матросів. Була мертва тиша.

— Ходімо до адмірала! — пролунав голос, і батарея відразу ж загомонила.

Лейтенант підійшов до сходів.

— Всім залишатись на своїх місцях! Починаємо вправи!

У напівтемряві біля гармат заворушились матроси.

— Ходімо до адмірала! — пролунало знову.

По підлозі затупотіли ноги. Внизу група матросів раптом зупинилась.

— Хто це подає голос? Тихо! — В руці лейтенанта з'явився пістолет. Його ствол, мов паличка чародія, накреслив у повітрі широке коло перед матросами. На мить усі зупинились.

Лейтенант піднявся трохи вище.

— Тривога! — прогрімів його голос по другій батареї.

Десь нагорі почувся звук сурми. Палубна варта з примкнутими до гвинтівок багнетами помчала вниз. Лейтенант піднявся ще вище на сходах. Група матросів заворушилась.

— Уперед! — крикнув кремезний артилерист з чорною борідкою і кинувся до сходів. Усі матроси разом рушили за ним. Пролунав пістолетний постріл; полум'я довгою червоною смужкою вирвалося з дула і, як розпечений спис, ударило в широкі груди матроса. Він упав поперек сходів. Ті, що бігли по них, відсахнулись. Черевики лейтенанта щезли: він вистрибнув до приміщення другої батареї. Зверху прибігла палубна варта.

У руках лейтенанта блиснула шабля.

— Ціль!

Вихід знизу закрили багнети палубної варти. Унтер-офіцери тримали в руках пістолети. Настала тиша. Раптом Уеллес вчепився у віршовку гармати, що стояла ліворуч від сходів.

— Заряджай! — пролунав його наказ. Матроські руки разом взяли за гармату і повільно повернули її. Дуло тепер було спрямоване до сходів. У жерлі гармати швидко щезав порох, клейтух, за ними покотився снаряд.

Згори долинув голос лейтенанта:

— Якщо підете нагору, вас зустрине залп!

— Якщо спуститесь униз, вас зустрине картеч! — крикнув у відповідь Уеллес.

Стало тихо. Джіммі і ще один, нижчий від нього на зріст, літній матрос обережно поклали пораненого матроса з чорною борідкою на лафет гармати, куди з бійниці падало світло.

Обличчя пораненого було бліде. Уста його ворухнулись:

— Хлопці... скажіть Лізбет, хай не сердиться, що іноді я багато пив... — Йому важко було говорити; він додав зовсім тихо: — Огидне це життя, не можна без горілки...

Джиммі і другий, низенький артилерист нервово розштовхнули матросів.

— Відійдіть трохи, дайте йому повітря, хлопці!.. — Джіммі присів біля пораненого матроса з чорною борідкою. — Не помирай тут, друже. Держись! Не такий ти хлопець, щоб...

На блідих устах пораненого з'явилась слабенька усмішка:

— Але... не дайте себе перемогти, хлопці!

Очі його закрились. Тіло витяглось. Кров, що лилася з широких грудей, змієюю звивалась на його синій матросці.

Довго всі мовчали.

— Пане лейтенанте, Ронні Колдер помер... — крикнув Джіммі. — Голос його переривався від ридання.

Знову настала мертва тиша.

— Вчіться на його прикладі, матроси! Так буде з кожним повстанцем! — почувся згори голос першого офіцера.

Матроси, які стояли біля спрямованих до виходу гармат, розуміли, що він каже правду, бо всі вірні адмірало́ві офіцери, унтер-офіцери і варта стоять угорі, проти сходів із зарядженими гвинтівками.

— Виходьте поодинці! Видайте рудого шотландця! — пролунав різкий голос лейтенанта, що тремтів від хви-

лювання.—Якщо ви цього не зробите, то надвечір прибуде ескадра адмірала Данкена, і вас усіх повішають на реях.

Ніхто не відповів. У протилежному кінці, внизу, почувся стукіт гарматних коліс. Угору на сходи було спрямовано ще одну гармату.

— Картечі у нас досить... — буркнув бомбардир із шрамом на обличчі й з орлиним носом.

Уеллес підійшов ближче до щогли, приклав долоні рупором до рота і голосно крикнув:

— Гей, матроси! Там, у другій батареї! Уряд обдурив нас! Одмовився від обіцянки! Нападїть на варту, що стоїть біля сходів!

Стало тихо. Потім почувся іронічний сміх.

— Охороняють нас, друже! — почулося здалека.

Почувши цю відповідь. Уеллес зробив висновок, що варта загнала матросів другої батареї у протилежний куток палуби. Люди, піднявши ножі, сокири, банники, напружено чекали, що ж буде далі.

— Зламаймо двері збройового складу! — порадив хтось із групи, що зібралась біля другої гармати.

Уеллес сумно махнув рукою:

— Хіба ти не знаєш, що до складу проникла вода? Зброю ще минулого тижня винесли під кормову башту.

— Тут теж? — запитав артилерист, який позавчора возив рапорт на корабель «Король Георг». — Точнісінько таке ж лихо сталося й на інших кораблях.

— Приготувались вони до цього вже давно,— промовив Джіммі,— а тепер затягли зашморг на наших шиях.

— Ще побачимо!! — сказали разом кілька матросів. Вечоріло.

Уеллес нерухомо сидів перед гарматою. Погляд його впав на бочку, де в піску лежав гніт, що постійно горів. Серйозні обличчя, широкі плечі матросів ледве можна було розглядіти в напівтемряві. Уеллес виглянув на море крізь бійницю, під якою лежав мертвий матрос. Кораблі, коли стемніло, підійшли ближче один до одного і тепер повільно пливли по широких тихих хвилях. На щоглах уже горіли сигнальні ліхтарі. Паруси здавалися синюватими хмарками. На хвилях, мов пелюстки пливучих морських квітів, сяяли блискітки зірок.

Уеллес побачив, що найближче до них, ліворуч, пливе «Король Георг».

— Перейду... Флот повинен знати, що трапилось, —

сказав він, нахилившись до довгорукого, кремезного артилериста. — Завтра можуть прибути кораблі лорда Данкена, і тоді адмірал накаже всіх нас повісити.

Артилерист, глянувши на контури «Короля Георга», що вимальовувались у сутінках, сказав:

— Не допливеш: він швидко йде.

— Але ж ми йдемо попереду.

Уеллес мовчки виліз, ледве протиснувши широкі плечі крізь вузьку бійницю. Вчепившись за краї бійниці, він повільно опустився у воду. Широко, енергійно змахуючи руками, він поплив у холодних хвилях. Перед ним у воді висвічували золотаві відблиски зірок. Його мускулісті руки, витягуючись уперед, немовби хапались за світлові пелюстки... Він озирнувся. Контури «Шарлотти» зникли в темряві. Величезний лінійний корабель, мов морський птах з безшумними крилами, поплив далі. Уеллес глянув уперед і здивувався, не бачачи контурів «Короля Георга». Навколо нього здійсмались тільки чорні горби хвиль. «Якщо потону, то подумають, що я хотів утекти, — промайнула раптом в його голові думка. — Ні, цього не можна допустити!» З шаленою силою він знов почав загібати руками; аж зашумувала вода навколо його широких плечей. Корпус лінійного корабля несподівано виник перед ним. Уеллес ліг на спину. Тепер він зрозумів, що хвилину тому ніс корабля сховав від нього сигнальний ліхтар. Він підплив зовсім близько до корпусу корабля і, напруживши всі м'язи, вчепився за вірьовку, що звисала вздовж борту. Деякий час він мовчки тягнувся по воді. Потім повільно підтягнувся до рівня гармат третьої батареї. Він просунув руку в бійницю. Гарматний ствол, що стирчав з неї, боляче подряпав йому лікоть. Уеллес схопився за висяче ліжко, прикріплене над гарматою, і потяг його до себе.

— Гей, друже! — Він почекав, поки матрос трохи підвівся на ліжку, і швидко, тихо, усе ще важко дихаючи від напруги, сказав:

— Відтягніть гармату! Я приніс вам звістку.

В напівтемній батареї зашепотіли люди. Почувся тупіт босих ніг матросів. Загуркотіли колеса гармати, ствол якої витягали з бійниці. Уеллес протиснувся крізь отвір усередину корабля. Важко дихаючи, він оглянувся. В темряві перед ним стояло кілька матросів, які дивились на нього здивовано.

Уеллес витер мокре чоло:

— Де боцман Леслі?

— Хто ти? — спитав тихо один з матросів, який не впізнав його в темряві.

— Я з лінійного корабля «Шарлотта». Приніс звістку.

— Ходімо...

На висячих ліжках хропли матроси. Величезні гармати нерухомо стояли на залізних лафетах. Десять близько почулися кроки варті. Всі завмерли. Світло ліхтаря, що висів на стіні, впало на обличчя шотландця.

— Це ти, Уеллес? — запитав один з матросів.

Усі схвильовано витріщили на Уеллеса очі.

— Леслі спить у другій батареї, але туди важко проникнути, бо там варта ходить... Тут уже були. Що трапилось?

Уеллес роздумував.

— Розбудіть людей! Уряд відмовився від своєї обіцянки. Ескадра лорда Данкена йде проти нас. Поспішайте!

Спочатку було тихо, але раптом матроси розбіглись. Приміщення батареї сповнилось шарудінням, шепотом, лайкою. З висячих ліжок зіскакували все нові й нові тіні; люди підходили до Уеллеса. Мускулісті, гнівні, серйозні матроси оточили його.

Уеллес швидко, машинально повторював своє повідомлення.

— Уперед! — пролунав заклик.

Уеллес стиснув руки в кулак і помчав угору. Людська хвиля з тупотом кинулась за ним.

Біля виходу другої батареї, замість ліхтаря, горів факел з незвичайно яскравим полум'ям. Навколо нього блищали багнети, леза офіцерських шабел і стволи пістолетів.

— До підйому ніхто не має права вилізати з ліжка! — почувся голос лейтенанта Стімсона, що стояв трошки осторонь, біля чорного конусу насоса. Його рука з пістолетом піднялася.

— Стій!..

Сходами, що вели до другої батареї, до лейтенанта сунула група матросів. З дула пістолета вирвалось полум'я. Матрос, що біг поруч з Уеллесом, упав обличчям униз на чоботи вартових. Стволи висунутих для стрільби

гвинтівок затремтіли від пострілів. Кулі із свистом врізались у підлогу. Один з матросів — огрядний артилерист — захрипів і впав на коліна, наразившись на багнети широкими грудьми.

Уеллес схопив гарячий ствол гвинтівки вартового і вдарив його кулаком в обличчя. Навколо Уеллеса, зчепившись врукопашну, боролись люди. Чийсь багнет розрізав на його грудях синю матроску. Пролунав ще один постріл.

Постріли розбудили матросів другої батареї; вони мовчки повискакували з висячих ліжок. Стімсон розмахував шаблею, яка описувала широке блискуче коло. Лезо шаблі вдарило у груди якогось матроса. В цей момент піднявся банник для прочистки ствола гармати і з тріском ударив Стімсона по голові. Стімсон випустив з руки шаблю і впав. У його очах погас вогонь життя.

Сміт, який лишився за вартою, побачив, як вартові, захищаючись багнетами і прикладами, відступають до сходів першої батареї. Він кинувся ззаду, схопив унтер-офіцера в синьому кітелі і вперся коліном в його попереk. Унтер-офіцер упав навznak, з рук його випала довга гвинтівка з примкнутим багнетом. Хтось схопив її, і зразу ж багнет майже безшумно був устромлений між лопатки другого вартового, що боровся з якимсь матросом. Серед кулачних ударів, у брязкоті шабельних лез, у гromі гвинтівкових пострілів пролунав страшний передсмертний крик. Раптом усі закричали, застогнали, заскреготіли зубами. Люди вголос проклинали все на світі.

Угорі на палубі пролунав сигнал тривоги. Вартові перелякано відступали сходами першої батареї. За ними, важко дихаючи, сунули закривавлені, обірвані матроси. Тільки в декого в руках були банники для прочистки стволів гармат, а інші, забувши про те, що можна підібрати зброю мертвих вартових, наступали з порожніми руками.

Вартові вже бігли. Угорі, десь біля кормової башти, знову пролунав сигнал тривоги.

Уеллес притиснув руку до грудей: з них сочилася кров. Група матросів вибігла на палубу, залляту червоним світлом, немовби там горіло щось. На підлозі шипів факел, що випав з рук вартового.

Уеллес підняв руку:

— Стривайте! — крикнув він, важко дихаючи, але невгамовний гнів поніс матросів далі.

На кормовій башті, у напівтемряві засвітилися вогні пострілів. Високий матрос, що біг першим, піднявся на носки, ніби спіткнувся об щось. Його довга тінь промайнула на обличчях матросів, які бігли за ним. Матрос упав, але це не спинило юрбу. Худий, спритний артилерист, перестрибнувши через факел, мовчки впав навznak; за ним тупотіли сотні ніг. Люди нестримною лавиною вибігали знизу на палубу.

Уеллес відчув, що ноги його обпікає вогонь розтоптаного факела; раптом він опинився під широкими дерев'яними сходами кормової башти. Зверху стріляло цвоя офіцерів. Вогонь, що виривався з пістолетів, освітлював на мить їхні обличчя.

Сміт пізнав на капітанському містку Томсона. Гнів, що кипів у його душі, затьмарив йому розум. У світлі ліхтаря, що висів на реї, блиснуло лезо ножа, який вилетів з гущі людей і, задзвенівши, врізався в дерев'яні поручні капітанського містка. Сміт помчав угору сходами, що вели на кормову башту. Немов за сигналом, з натовпу із свистом пролетіло ще кілька ножів. Томсон захитався. Між орденами, що висіли на його синьому офіцерському мундирі, на шиї, над золотим коміром, білили кістяні рукоятки ножів. Сміт ударив кулаком туди, де стояв Томсон, але вже не досяг. Кілька офіцерів відступили до заднього бар'єра капітанського містка. Обличчя їх навіть під червоним світлом корабельного ліхтаря були бліді.

— Матроси!.. — почав капітан корабля.

До нього мчали два матроси. З пістолета капітана виривався вогонь. Один з матросів мовчки впав набік, а другий, розмахнувшись, ударив з такою силою, що капітана аж змело з містка. Він перекинувся через бар'єр. Ударившись об ствол однієї з гармат третьої батареї, тіло капітана на мить затрималось, потім безслідно зникло між холодними хвилями у чорній водяній пустелі, по якій плив корабель. Кліфтон, який залишився один на містку, підняв руку:

— Матроси! Я завжди...

Великий кулак опустився на його голову; він хитнувся, тіло його перекинулось через бар'єр капітанського містка і так повисло. Знизу чулося гупотіння ніг.

— Здаємося, хлопці! — крикнув хтось перелякано. Уеллес підскочив до штурвала.

— Полонених не чіпати! — grimнув він на все горло.

Хтось вистрибнув з натовпу і схопив другий кінець штурвала. Уеллес пізнав Леслі й посміхнувся до нього. З плечей, грудей і з литок боцмана сочилася кров.

— На мені п'ять уколів шаблі і не менше від багнетів, — сказав він, важко дихаючи, — але все це тільки дряпини.

На капітанському містку, на палубі лунало голосне «урра». Внизу, під ліхтарем, з напівтемряви виник раптом червоний прапор. Повільно піднімаючись угору на вірьовці, прапор наблизився до ліхтаря, палаючи кришавим кольором, потім, збліднувши, зник у темній висоті між зірками.

Уеллес вийшов на капітанський місток.

— Матроси! Трудящий народ Лондона переказує вам: у місті ходять чутки, що уряд посилає проти нас ескадру адмірала Данкена. Поспішайте, треба сповістити про це всіх! — крикнув він і додав тоном наказу: — Спустіть шлюпки, підемо на лінійний корабель «Сендвіч», до Паркера! Тихо! До зброї!

Матроси взяли на плечі гвинтівки і прикріпили до поясів патронташі. На боках у багатьох звисали шаблі, в кобурах стирчали пістолети. Матроси швидко один за одним перелізли через бар'єр і спускались у човни, що гоїдались на темних хвилях.

Уеллеса охопило нетерпіння, нестримне бажання діяти. Він узяв з рук одного матроса весло і щосили наліг на нього. Було тихо, тільки хлюпали весла та матроси, що стояли на носах шлюпок з довгими гаками в руках, неголосно перегукувались, щоб не розгубитись у темряві.

Надуті паруси «Сендвіча» пливли угорі, мов чорні хмари, закриваючи часом зірки. Під носом шлюпки м'яко, мов перламутр, виблискувала піна. Уеллес підвівся з місця: він узяв з рук матроса, що сидів попереду, гак і, напружившись, блискавично кинув його в борт корабля. Гак зачепився за бійницю. Уеллес спритно підтягнув за вірьовку і швидко підігнав шлюпку під ствол важкої гармати. Кілька матросів з шаблями в зубах учепилися за нижні бійниці і, похитуючись, полізли нагору. Було тихо. Збоку об борт корабля грюкнув другий гак. Уеллес

озирнувся. До борту підпливала вже й третя шлюпка, Згори спустилася вірьовочна драбина, за нею — ще й ще. По борту корабля полізли матроси. Їхні постаті блідо вимальовувались під зоряним небом.

— Стій! Хто йде? — почувлося з капітанського містка. Уеллес відійшов від бар'єра палуби.

— Ми прийшли до капітана з лінійного корабля «Шарлотта». Принеси ліхтар!

За його спиною через бар'єр перелізли інші матроси.

— Багнети вперед! — почувлась тиха команда Леслі. Кілька десятків багнетів висунулося з рядів.

— Розбудіть матросів! — сказав через плече Уеллес. — Рапортуйте про наше прибуття матросові Паркеру!

Тридцять-сорок чоловік разом помчали вниз.

З капітанського містка зійшло четверо: два офіцери і два унтер-офіцери. Один із них високо підняв ліхтар.

Уеллес підійшов до них.

— Панове! Уряд відмовився від своєї обіцянки! — сказав він голосно. — Таким чином, наша обіцянка теж втрачає силу!

— Хто ти?! — прохрипів перший офіцер.

Уеллес засміявся:

— Підніміть трохи вище ліхтар! Ось бачите — тут вісімдесят багнетів і стільки ж заряджених гвинтівок. Не робіть дурниць! Здайтесь!

Офіцер бачив, як навколо них виникають кремезні постаті матросів. Обличчя його зблідло. Тремтячими руками він зняв з пояса шаблю.

— Нам нічого невідомо, — сказав він швидко.

Внизу раптом здійнявся галас, почувлися постріли. Хтось із криком упав, потім знову пролунав залп. Як несподівано виник шум, так раптово й стих.

Леслі схопив за плечі першого офіцера.

— Скажіть палубній варті, щоб припинила зайвий опір! Солдати! Хай делегація піде на гауптвахту за Паркером!

Матроси з радістю крикнули: «Урра!»

— Що за галас?! Треба поспішати, бо в ескадрі багато ще кораблів, а ніч коротка, — сказав хтось.

У світлі факелів на сходах, що вели знизу на палубу, з'явилися матроси.

— Де Уеллес? — почулось запитання Паркера.

Уеллес вийшов уперед і простягнув руки до Паркера. Вони міцно потиснули один одному руки.

— Обдурили нас! — почав Паркер. Він посміхався. В його сірих очах таїлось полегшення і радість перемоги.

— Так, але ми продовжуємо боротьбу! — відповів Уеллес.— На лінійному кораблі «Шарлотта» багато вбитих і поранених. Назад уже немає шляху!

Паркер пильно подивився на нього.

— Так. Пролилася кров. Шлях назад закритий! Будемо продовжувати боротьбу!

В напівтемряві блищали багнети; запахло пороховим димом. Сплеснула вода під шлюпкою. З офіцерської спальні до шлюпок ішли навантажені патронташами й гвинтівками люди. Десь пролунав постріл гармати.

Паркер рушив до бар'єра. Матроси, дзенькаючи зброєю, спускалися по вірьовочній драбині. Наповнені людьми шлюпки ледь погойдувались на тихій воді. Спереду знову пролунав гарматний постріл. Паркер прислухався.

— Здається, адмірал просить допомоги, — буркнув за його спиною високий, дужий матрос.

Флагманський корабель «Лондон» дрейфував із затягнутими парусами. Між могутніми щоглами блищали зірки. Об його борт грюкнули гаки, і шлюпки прилипли до борту, як дрібні рибки до тіла велетенського кита.

— Хто йде?! — почувся голос з капітанського містка.

— Допомога! — крикнув щосили Мартін Кросбі і, не діждавшись вірьовочної драбини, першим поліз нагору. Матроси полізли за ним.

— Хто командир допомоги? — почулося з-за штурвала.

— Командир унизу, у шлюпці, спустіть драбину! — почувся голос знизу.

Паркер повільно вилізав нагору.

Офіцер, що стояв біля штурвала, поспішив до нього.

— Хто командир? — спитав він знову.

Паркер повільно вийшов з групи озброєних матросів.

— Я...

Офіцер перелякано дивився на палубу, де кількість матросів усе збільшувалась.

— Не розумію... так багато? Під керівництвом простого матроса? З якого ви корабля прийшли?

— З лінійних кораблів «Шарлотта» і «Сендвіч».

— Так? Його превосходительство послав людей тільки на «Сендвіч». Частина матросів повстала. Значить, і офіцер прийшов з вами? — перебив він сам себе.

Коли він підійшов ближче, обличчя його змінилось; він схопився за шаблю. Півдюжини багнетів одночасно притислось до його грудей.

— Леслі і Мартін, обеззбройте варту в батареях! — сказав Паркер через плече. — Ходімо, Уеллес!

Підійшовши до адміральської каюти, Паркер, смикнув двері.

Адмірал Брайдпорт нерухомо сидів за довгим столом. Побачивши Паркера, він зблід і мовчки підвівся з місця. Трохи постояв, випустив з рук табакерку і втомлено опустився на стілець. Адмірал мовчки розвів руками. Від несподіванки йому перехопило дихання.

— Я... нічого не знаю, — сказав він, заїкаючись; він відповідав на запитання, яке ніхто йому не ставив.

Знизу, з батареї, почулись гвинтівкові постріли, потім стало тихо, і раптом радісні вигуки «ура!» сповістили всіх, що на грот-щоглу флагманського корабля піднімається червоний прапор. Паркер презирливо глянув на Брайдпорта. У дверях адміральської каюти з'явилося кілька матросів.

— Відведіть униз цього чоловіка. Замкніть його у склад, разом з іншими. Хай ніхто не сподівається, що можна безкарно обдурювати матросів, — махнув рукою Паркер.

Адмірал мовчки пішов до виходу.

Уже розвиднялось. Крізь легенький туман, що висів над морем, можна розглядіти шлюпки, що сновигали від корабля до корабля. Часом гриміли гарматні постріли, лунали гвинтівкові залпи, і, як тільки на щоглі якогось корабля піднімався червоний прапор, тисячі голосів переможно кричали. Бліднучи на сході, зірки повільно танули в синюватій парі. На сході над морем висіла дивовижна, подібна до корабля хмара. Її паруси були червоні від перших відблисків сонця. Посередині цього химерного корабля сяяв велетенський рубін сонця, і перші його промені, мов казкові щогли, височіли в небі.

Уеллес торкнувся плеча Паркера і повільно підняв

руку. В далечині, в ранковому тумані рівними рядами білили паруси.

— Французи? — спитав Паркер.

— Ні, — відповів тихо, але впевнено шотландець. — Кораблі лорда Данкена. Наші порохові підвали залила вода. На гармати розраховувати не можна.

— На «Сендвічі» сталося те саме, — відповів Паркер.

— Але все ж сьогодні ми мусимо перемогти!

Тедді потрапив на флагманський корабель Данкена тоді, коли матросів потонулого корвета перевели для поповнення особового складу на інші кораблі. Ескадра довго плавала вздовж французьких, голландських і датських берегів, і ось почали доходити дивні, не зовсім зрозумілі чутки про лондонські події. Спершу ніхто не знав нічого певного. Згодом на корабель призначили лікаря, який ще недавно обслуговував адмірала Брайдпорта. Лікар давав матросам читати заборонені книжки і декому сказав, що йому довелося лікувати матроса Уеллеса.

— Чого добивалися матроси? — запитував він, уважно вдивляючись в обличчя моряків, що стояли перед ним. — Ось, слухайте...

Він говорив гарно й зрозуміло. На другий день уже вся ескадра знала про події в Лондоні. Через деякий час майже не було на кораблях такої батареї, де після відбою матроси не збиралися б групами, щоб тихенько поговорити про свої справи, пожалкувати, що не можуть тепер бути в Лондоні разом з повсталими товаришами. Але багато хто з матросів не вірив:

«Брайдпорт — дуже суворий і рішучий адмірал. Не може бути, щоб його просто так собі зігнали на берег. Щось тут не те!» бурчали вони.

Уже кілька днів їх без упину тренували, влаштовуючи навчальні тривоги. «Ворог на горизонті!» часто грала сурма. Покарання стали ще жорстокішими. Офіцери між собою говорили про таємні накази. Усі були в постійній напрузі.

«Французи близько. Кажуть, що вони стягують сили

і готуються перейти протоку між Кале і Булонню. Усі повинні бути, як ніколи насторожі!» без кінця торочили унтер-офіцери. Напруження весь час наростало.

Над морем стояв чудовий літній ранок. На поверхні моря майже не було хвиль. Як і кожного ранку, напівсонні стомлені матроси вийшли до гармат для вправ.

— Ворог на горизонті! — раптом пролунав сигнал.

Тедді й сам не знав чому, але і він, і всі інші матроси відчули раптом, що це вже не навчання. Артилеристи, які миттю опинились біля гармат, нахилившись уперед, вдивлялися в горизонт. Було тихо, тільки інколи долинали чийсь кроки. Тедді бачив, як вдалині вимальовується довгий ряд кораблів. Їх паруси були схожі на алебастрові прикраси в ранковому тумані.

На палубі почувся брязкіт зброї. Перший офіцер, блідий, нервовий, разом з кількома озброєними унтер-офіцерами і матросами зайняв позицію під щоглою. На палубі біля легких гармат стояло лише кілька матросів. Тедді бачив, як на капітанський місток вийшов кремезний, широкоплечий лорд Данкен. По його худому, кутастому обличчю можна було зрозуміти, що він напружено чогось жде. За ним з кількома ад'ютантами йшло двоє постійних уповноважених адміралтейства, які щойно прибули на корабель: старий, згорблений лорд Мідлсбро і низенький, лисий лорд Рідінг.

— У ваших руках зараз доля Англії, так само, як у руках Хау ця доля була біля бретанських берегів, — почувся стриманий, тихий голос Рідінга. Він розмовляв з адміралом згорда, з ледве помітним відтінком іронії, як викладач говорить із студентом, який готується до важкого іспиту.

Лорд Данкен часом оглядався. На його широких грудях блищали стрічки орденів і восьмикутні ордени. Під золотистими, важкими еполетами він здавався ще кремезнішим і дужчим. Міцно, непохитно стояв він на капітанському містку.

Сотні стволів гармат ескадри, немовби чекаючи на щось, витягували свої залізні шиї з бійниць.

Вузькі уста адмірала ворухнулись.

— Заряджай! — пролунав наказ.

Корабель відразу загув від гуркоту широких, важких гарматних коліс, які відтягували з бійниць для зарядки.

Тедді впився здивованим поглядом у далечінь. Раптом він обома руками схопився за волосся.

— Хло-пці! — процідив він збентежено крізь зуби. — Хай я буду собакою, коли це не «Лондон»... а отам — «Шарлотта», «Сендвіч», «Король Георг»...

— Дурний ти! Тоді не сурмиш б тривогу! — буркнув вилицюватий бомбардир із шрамом на обличчі. Адмірал з трубою, мабуть, далі бачить, ніж ти!

Тедді почісував потилицю.

— Слухай-но, Келлі, якого кольору французький прапор? Трикольоровий, правда?

— Так, — кивнув головою товстоногий артилерист з опуклими грудьми, який піднімав у цей час гарматний снаряд.

Тедді аж заікався від хвилювання:

— Але я... я тільки один колір бачу.

Матроси здивовано загомоніли на палубі, здавалось, усередині вулкана з глухим гуркотом завирувала прихована енергія. Кілька тисяч очей здивовано, радісно, перелякано, вражено дивились уперед. Напроти них, відокремившись уже від горизонту, на всіх парусах наближався флагманський корабель «Лондон», за ним — величезні лінійні кораблі, швидкі фрегати і стрункі корвети. В ранковому повітрі на їх щоглах майоріли червоні прапори.

Раптом Тедді відчув, що його охопило нестримне бажання діяти, боротися. Він глянув угору: вірьовка для підйому сигнальних прапорів звисала вздовж грот-щогли. Хлопець оглядівся навколо себе, в руці його блиснув матроський ніж. Тремтячими руками заховав він у матроску довге червоне полотно і блискавично піднявся по вірьовочній драбині на щоглу. Ніхто не звертав на нього уваги.

Погляди офіцерів, що зібрались на капітанському містку навколо адмірала, погляди застиглих біля гармат артилеристів та варті, що стояла коло штурвала, були прикуті до ескадри, що мчала на них.

Тедді подивився вниз. Він помітив, як матроси поодинокі перебігають з лівого боку, від гармат, на правий, звідки краще було видно ескадру, яка все наближалась. Він бачив також, що вилицюватий бомбардир із шрамом на обличчі озирається й швидко загібає пісок на середину бочки й засипає ним вогник гнота. Тедді

поліз вище, добрався до товстої реї, піднявся ще вище. Обняв ногами верхівку щогли. Руки його швидко рухались. В наступну ж мить на щоглі замайорів червоний прапор.

Унизу вже гуркотіли три батареї. Худий, вилицюватий бомбардир із шрамом на обличчі, що стояв біля палубних гармат, закинув назад голову і голосно закричав:

— Уррааа!! Уррааааа!!

На палубі з'явилися групи матросів. Ці групи швидко росли і скоро покрили всю палубу. Десь унизу, в батареї, пролунав постріл... другий... третій... Зірвався крик.

Кутасте обличчя лорда Данкена зблідло, його вузькі уста затремтіли.

— Може, краще не вступати в бій з повстанцями! — сказав згорблений, лисий лорд Мідлсбро, нахилившись до порізаного шаблею вуха адмірала.

Обернувшись, адмірал оглянув свою ескадру. На палубах кораблів з радісними вигуками скрізь збиралися люди. Офіцери, що стояли на капітанському містку флагманського корабля, бачили, що сотні рук вітально махають до них.

В очах лорда Данкена, може вперше в житті, з'явився збентеження.

— Не розумію... — сказав він. — Чого їм від нас треба?

У вигуках, що долинали до флагманського корабля, замість ненависті відчувалася радість.

— Не розумію... — повторив знову адмірал.

Раптом він здригнувся: на щоглі фрегата, що плів ліворуч від флагманського корабля, замайорів червоний прапор.

На устах старого згорбленого лорда Мідлсбро з'явилася іронічна посмішка.

— Ви потрапили у важке становище. Я не думаю, щоб вони просто так пропливли поруч з нами, — показав він на ескадру, що наближалась до них.

Лорд Данкен не слухав його. На щоглі лінійного корабля, що йшов праворуч, теж з'явився червоний прапор. Адмірал оглядався вліво й вправо, немовби потрапив ногою в якусь невидиму пастку. Його кремезна, дуже постать, що здавалась раніше втіленням непохит-

ності, тепер невпевнено метушилась на капітанському містку.

На палубі було повно людей. Десятки матросів без команди полізли на щогли і швидко згорнули паруси. Швидкість флагманського корабля поменшала.

Лорд Данкен обернувся.

— Вогонь по них! — Голос його був хриплий. Він і сам не знав, до кого звертається і в кого треба стріляти — чи то в густу масу людей на палубі, чи, може, в кораблі, що наближались, або ж у кораблі власної ескадри, на щоглах яких теж майоріли червоні прапори.

— Здається, ні один артилерист не стрілятиме в повстанців! — сказав перелякано лорд Мідлсбро.

— І ці свої дружні наміри щодо повсталих вони висловлюють аж надто голосно, — кивнув головою лорд Рідінг і, кривляючи рота, затулив вуха руками.

Від борту «Лондона» відплила шлюпка в напрямі флагманського корабля.

Адмірал тремтячою рукою показав уперед:

— Вогонь по них! Залпом! З усіх гармат!! З усіх батарей!! Важкі гармати!!! Третя батарея!!! — кричав він, вимахуючи кулаком.

Один з ад'ютантів узяв його за руку.

— Ваше превосходительство, не втрачайте спокій! Необдуманими вчинками ви всіх нас можете загубити!

Лорд Данкен обернувся:

— Ви — боягуз!..

Старий, згорблений лорд Мідлсбро поклав тремтячу руку на плече адмірала.

— Ні, адмірале! Треба поводитись розумно і уникнути зайвого кровопролиття. Якщо ми перетягнемо струну, де гарантія, що повстанці не попливуть до французьких портів?

На кутастому, смуглявому обличчі лорда Данкена виблискували великі краплини поту. Відчувши свою цілковиту безпорадність, він схопив обома руками шаблю і зігнув її на коліні. Шабля з тріском переломилась, і адмірал викинув її за борт.

— Я сьогодні ж увечері застрелюсь! — сказав він, задихаючись.

Човен повільно наближався до флагманського корабля.

— Хай живе Паркер! Хай живе Уеллес! — пролунали сотні голосів.— Урраа!!! Уррааа!!! Урраааа!!!

Паркер і Уеллес піднялись із шлюпки на палубу. Сотні рук підняли їх на плечі і понесли. Паркер сплигнув на сходи капітанського містка і спокійно піднявся.

Блідий лорд Данкен, витріщивши очі, дивився на нього.

— Які наші наміри? Перейти до ворогів? — спитав він тремтячими вустами.

Паркер хвилинку мовчав.

— Ми боремось за пригнічений, бідний народ Англії. Зрадники є ті, хто не виконує дану народові обіцянку! На капітанському містку раптом стало тісно.

Уеллес сміявся:

— Хлопці! Проведіть його превосходительство разом з високошановними уповноваженими адміралтейства до складу! У них і так багато причин, щоб заховатись під землю!

Голосний, іронічний сміх пролунав над морем.

Кремезний артилерист ввічливо показав рукою вниз.

— Ідіть за мною, панове! Я давно мрію показати вам те місце, куди ви так часто заганяли мене. Пацюки і миші, напевно, вважатимуть для себе великою честю бути в такій знатній компанії.

Сміх знову пролетів над тихим морем і луною відбився від людей, що товпились на палубах.

— І цього треба б їм дати покуштувати! — крикнув низенький, з чорним обличчям парубок, розмахуючи дев'ятихвостим батогом, що висів колись у капітанській каюті. Ремінці з олов'яними кінчиками висвистували в повітрі.

Уеллес вихопив з рук матроса батіг і кинув його за адміралом.

— Нам не потрібен батіг! Хлопці, понесіть їм і це! Хай помріють про старі часи, коли ці ремені танцювали на наших спинах!

Люди загомоніли. Чиясь рука підняла батіг і всунула його адміралові за пояс на те місце, де колись висіла шабля. Почулося глузування, перемішане з лайкою.

Кораблі повільно підпливали один до одного. На дзеркальній поверхні моря виблискувало сонячне проміння. Неподалік, мов високі трибуни, стовбичили лінійні кораблі, корвети, фрегати. Від них відпливали десятки

шлюпок; вони утворили собою своєрідну мозаїку навколо корабля, який стояв посередині кола, мов велетенська кафедра.

Паркер перехилився через борт капітанського містка. Голос його пролунав далеко в тихому літньому повітрі.

— Люди! Ви тепер уже — вільний народ морів! Вирішуйте, куди нам пливати? Вирішуйте, куди повернути наші паруси? Коли червоний прапор уперше піднявся на щоглу, я сказав вам: трудяще населення Лондона — ось де наша сила. Ми тепер і за них зарядимо наші гармати! — Кожне його слово голосно, виразно лунало в тиші. — З того часу пролилася кров! Боротьба почалася. Ми продовжуємо боротись!

— Пливімо в Лондон! — вигукнув чийсь голос, і слідом за ним тисячі голосів одночасно закричали:

— У Лондон! У Лондон! Геть уряд! Покарати зрадників!

Вигуки людей злились в один суцільний галас.

Паркер підняв руку.

— Вільний народ морів вирішив. Ми боротимемося не тільки за свої права, а й за права всіх пригнічених, голодуючих громадян Англії! Уперед, на Лондон! Підняти паруси!!!

Люди заворушились. Сотні матросів кинулись на реї і щогли. Уеллес бачив, як розпускаються великі білі крила парусів. Він вийшов наперед.

— Люди! Хай на кожному кораблі матроси виберуть і пришлють на «Лондон» делегатів для обговорення дальших дій вільного флоту.

Усі схвально загули. Ряба мозаїка човнів розпливалась. Широко розпустились важкі паруси. Погойдуючись, рушили вперед кораблі. Флот з червоними прапорами ішов у бойовому порядку.

— У Лондон! У Лондон! — гриміли голоси на палубах.

Розділ сімнадцятий

В адміральській залі флагманського корабля «Лондон» висів густий дим від матроських люльок. Здавалося, що портрети відомих адміралів на стінах здивовано здригувались кожного разу, коли новий клуб диму про-

літав перед ними. Навколо довгого, широкого столу сиділи матроси. Вони розмовляли спокійно, просто, часом з дивним селянським акцентом, але до їх розмови домішувались і слова, запозичені в інших країнах. На середині столу навколо пляшки з-під вина стояло кілька склянок, але ніхто з делегатів і не торкнувся до них.

Леслі звів густі брови. Розмовляючи, він часто зупинявся і потягував люльку. Думки в його голові, коли він курих, швидше змінювали одна одну.

— Дивна наша доля, хлопці,— говорив він, похитуючи головою. — Ось ми тут боремося, але чи знаємо, проти кого ми розпочали цю боротьбу? Адже боротьба наша тепер уже не така, як тоді, в Лондоні. Тоді ми повставали тільки проти офіцерів, а коли перемогли, то виявилось, що за офіцерами стоїть новий ворог — уряд. Багато хто говорив тоді, що не треба затівати суперечки з урядом, бо буде біда. Ну й ось, ми повірили урядові, а що вийшло?..— Він потягнув з люльки дим і подивився на середину столу так, ніби біля склянок з-під вина стояло щось неприємно-дратівливе.— Обдурили нас! Послали нас у пастку! Якби ми не були обережні, то багато б хто з нас уже висів би тепер на реях тільки за те, що не хотів бути галерним невільниким!

Він зітхнув. Інші сумно, майже збентежено втупили очі на стіл. Їх обвітрені обличчя були суворі.

Леслі глянув на свою люльку.

— Отже, іншого шляху нема,— тільки боротьба. Але це боротьба, хлопці, вже не проти офіцерів, бо вони зараз на гауптвахті знайомляться з пацюками, боротися треба проти уряду. А уряд — це уряд її величності королеви! Її величність, крім флоту, має ще й армію.— Він підвів брови.— Таким чином, хлопці, якщо ми підемо проти уряду, то, значить, підемо проти її величності, проти армії, поліції, проти властей...

За столом почулося тихе бурмотіння. Люди добре себе почували у цій незвичній для них обстановці, у м'яких стільцях. Їх втомленим тілам приємний був цей відпочинок, але в головах випереджали одна одну неспокійні думки. Все було просто тоді, коли треба було штурмувати, з голими кулаками йти проти багнетів, підставляти груди кулям. А тепер відразу все стало складним. Якийсь товстуватий білявий, кучерявий артилерист з товстою шиєю, стиха бурмочучи, почісував потилицю.

Леслі підніс люльку до рота, але не став курити.

— Ворогів багато, і даремні були б наші спроби подружитися з ким-небудь з них, бо вони діють спільно проти нас. Ми теж повинні поміркувати, роздивитись, хто з нами. А з нами ті, хто голодує, живе в злиднях, терпить від гонору панів, як і ми, хоч вони й не бачили ніколи в житті корабля. Це робочий народ, підмайстри, ремісники, лондонська біднота.— Він грюкнув кулаком об стіл.— Тому й треба нам з'єднатися з народом і зробити те, що зробили в Парижі, тільки ще правдивіше. Мій лозунг, хлопці: «Хай живе республіка!»

Тедді, який весь час, нахилившись, вирізував на столі ім'я Етелі, підвів голову. Він не знав точно, що таке республіка, але те, що це кращий за королівство державний устрій, бо породжений революцією, він чув уже від Геддона.

— Хай живе республіка! — гримнув він на весь голос.

Леслі посерйознішав.

— Ти ще дуже молодий, щоб перебивати мене,— сказав він з удаваним, а може й з справжнім гнівом. На знак того, що промова його закінчилась, Леслі налив потрошку офіцерського напою у кришталеві склянки.

Джіммі, який сидів поруч з Уеллесом, простягнув уперед довгу руку і трохи підвівся. Знижуючи широкими плечима, він не знав, чи зовсім підвестись йому, чи й далі сидіти. Подумавши, що стоячи він здаватиметься, мабуть, ще нижчим, Джіммі сів.

— Друзі!— почав він хриплуватим голосом.— У день того великого бою я потрапив у французький полон і перебував там кілька місяців. Голодували ми там, але й навчились багато дечого. Нема чого нам мірятися силами ні з урядом, ні з королевою, ні з армією, бо вони могутніші від наших тринадцяти лінійних кораблів та семи фрегатів. Ходімо до французів! Хай перейде до нас французька армія і поб'є наш уряд, тоді й нам буде легше. Тоді проголосимо республіку!

Паркер серйозно подивився на нього.

— А як ти думаєш, Джіммі, що робитиме англійський народ, коли французька армія увірветься в Англію? Він захищатиме батьківщину! А для кого це буде вигідно? Саме для тих, проти кого ми боремось! Вони скажуть народові, що ми вступили в союз з ворогом! Ні! Ми не

можемо розраховувати ні на кого іншого, як тільки на робітників Лондона, на бідний народ... Звідки походять наші матроси? Це — робітники, селяни, ремісники, яких силоміць притягли сюди, щоб вони проливали кров за інтереси багатіїв, за інтереси уряду!

У залі було тихо. Довгий час усі мовчали. Люди з сумом пригадували своє колишнє життя.

Уеллес зітхнув.

— Матроси! — сказав він тихо. — Правильно сказав Леслі: дивна наша доля. Саме тому, поки не буде Англійської республіки, хай буде Морська республіка! Наша республіка — це кораблі, паруси, гармати, — все, що ми бачимо. Вірно говорили колись адміralи перед боєм: ці кораблі — англійська земля! Хай буде так! Проголосімо Морську республіку!

Усі заворушилися. В очах запалав ентузіазм. Кілька кулаків грюкнуло об стіл.

-- Хай живе Морська республіка!

Перелякано затремтіли на стінах портрети адміralів з породистими носами.

Високий Мартін Кросбі підвівся за столом.

— Хай живе голова Морської республіки матрос Річард Паркер! — гримнув він, а за дверима, на кормовій башті, на палубі, під щоглами, мов голосна луна, почулися вигуки:

— ...Матрос Паркер!..

Зірки Великої Ведмедиці схилилися вже до моря, коли делегати розійшлися.

Паркер вийшов на капітанський місток.

За темними квадратами парусів виднілися літні зірки. Стояла чудова, м'яка, тепла погода. Травень літав над безкрайнім морем на невидимих оксамитових крилах, а відображення зірок погойдувалось на поверхні води.

Паркер сперся на товстий бар'єр капітанського містка і подивився навкруги. Над морем, аж до самого горизонту з рівними інтервалами, мов стовпи вздовж невидимого шляху в чорній пустині, тьмяно світилися на щоглах сигнальні лампи. Він відчував велику силу чистої правди, довір'я, любові, що випромінювалися з душ матросів, які багато голодували й терпіли, а тепер прагнули нового, вільного життя. Йому здавалося, ніби вся їх непереможна сила зібралась у ньому. Його охопила

невимовна радість. З високо піднятою головою вдивлявся він у напівтемряву. Флот ішов по морських хвилях, як грозова хмара, що таїть у собі блискавки гарматних залпів.

Вітер посилювався. Часом корабель нахилявся, і з-за парусів то виникали, то знову щезали сигнальні ліхтарі. «Так... А Дженні? Діти?» виникло в нього питання. Серйозно, сумно стежив він за своїми думками. «Та чи міг я зробити інакше?» відповів він собі запитанням.

Вітер знову стихився. Повільно пливли кораблі. На рівному дзеркалі моря не гойдалися вже відблиски зірок. Далеко, на горизонті, сяяла єдина велика синя зірка. Паркер мовчки дивився на неї. Він відчув, що його життя наповнене прекрасним змістом і що ці дні, ці години цінніші для нього, ніж довгі, сірі роки бездіяльності.

Навколо нього — як нова, велика держава, що немовби впливла на поверхню з глибини моря, — розкинулася вільна Морська республіка. «Дивна це держава...» прошепотів він і усміхнувся. «Цікаво, що це? Нова Англія чи прообраз якоїсь іншої держави, яка віддзеркалює далеке майбутнє, як море віддзеркалює блиск зірок? Чи спалахне і на англійській землі революція? Морська республіка, моя держава! Дивна, гнана вітром і парусами вільна держава? Держава повсталих, загартованих людей, держава, яку не запламує підлий егоїзм недоумкуватих тиранів!»

На сході розвиднялося. Хмари, мов розпечені сталеві велетні, піднімалися з морської глибини. У їх могутніх, незграбних руках блищали, як шаблі, промені сонця.

На щоглах кораблів рябіло мереживо урочистих прапорів. До центра Морської республіки, до величезного корпусу флагманського корабля, поспішало сотні шлюпок. Почулися звуки дивних матроських інструментів. Паркер побачив, як на краю кормової башти піднімається Уеллес. За ним групами стояли делегати.

— Матроси! Ми, вільні громадяни Морської республіки, вирішили побудувати таку державу, в якій немає ні багатих, ні бідних, в якій пануватиме братерство і свобода! Ми утворили Морську республіку повсталих моряків.

Матроси на шлюпках підвелися, на палубах кораблів кишіли люди.

— Хай живе Морська республіка!!! — пролунали тисячі голосів.

Уеллес підняв руку:

— Пропонується обрати матроса Річарда Паркера головою нашої Морської республіки.

— Уррааа! Уррааа!! — прогрімів відповідь.

Із стволів гармат вирвався вогонь. Заклубочився дим. Ранкову тишу прорізав грім пострілів з тисячі п'ятсот гармат. Здавалось, що велетенські сурми проголошують народження нової держави.

Паркер вийшов наперед. Дим привітального залпу синюватою хмаркою клубочився навколо нього, лёгкою вуаллю заволик кораблі, безліч шлюпок, що скупчились біля флагманського корабля. Він почекав, поки стихне луна від пострілів, і почав:

— Матроси! Я приймаю пост голови Морської республіки! — Голос його було чути далеко. — Обіцяю, що боротимусь за нашу справу і, якщо треба буде, з честю віддам за неї своє життя!

Знову пролунали радісні вигуки. Знову загриміли гармати флагманського корабля. Звідусіль — зі щогл, зі шлюпок, з палуб кораблів — до нього махали тисячі рук.

У шлюпках заграла музика! Швидше забігали на кухні скупі повари, яким суворо наказали, щоб приготували добре угощення для матросів. У батареях задзвеніли склянки. Кожен матрос розповідав про пережиті ним страшні бурі, про дивні подорожі, про далекі гавані, чужих жінок, розмовляли про бойове майбутнє. Народжені в безкрайніх морях мелодії линули в далечінь. Молодь захопилася матроськими танцями. Зазвучала гітара. Заграла гармонія. Замовкли голод і спрага. В батареях весело гуляли матроси. Молоді хлопці вдало перекиривляли адмірала і ненависних офіцерів — і аж помирав від сміху народ Морської держави...

На небі з'явилися зірки. М'якше зазвучала музика. У шлюпках запалали факели. З грубих уст сміливіше зривалась пісня. Гриміли палуби від гупання невтомних танцюристів.

Наступного дня по обіді знову піднялися паруси. Флот поплив далі. Паркер дивився на захід. Уеллес, Леслі, Мартін Кросбі, Тедді, який здобув пошану своїм подвигом — підняттям червоного прапора — та ще кілька

делегатів з інших кораблів зібрались за його спиною. Повільно заходило сонце. На поверхні моря коливалися блідолілові тіні, які згодом злились на горизонті з синюватосірим туманом.

— Оце така Англія...— сказав Леслі.

Усі замовкли.

— Уперед, на Лондон! — почувся голос Мартіна Кросбі.

Паркер деякий час роздумував, а потім сказав:

— Так! Уперед, до гирла Темзи!

Обабіч виникли невисокі горбисті береги. Клин флоту, що йшов у бойовому порядку, поступово звузився. Попереду, схожа на чорну стежку, звивалась річка. Праворуч, на стінах форту Шірнес, гриміли гармати. Ліворуч, на ровах Тілбурі, блищали вогні.

— Закриймо гирло річки й пошлімо до міста гінця! — порадив Уеллес.

Кораблі стіною вишикувались у гирлі Темзи, закривши вихід з лондонського порту.

Батарей берегових укріплень усе ще гриміли, але снаряди падали десь далеко, на чорну стежку річки, яку вже вкрила темрява.

Делегати знову зішлись в адміральській залі «Лондона».

* *
*

Наступного вечора Уеллес з кількома матросами, що раніше були лондонськими робітниками чи підмайстрами, обігнувши шірнеські укріплення, пішли до Лондона. Перед ними лежав п'ятдесятикілометровий шлях. Коли вони наблизились до міста, стояла гарна весняна ніч. З полів долинали приємні запахи.

Джонні добре орієнтувався в цьому районі, і тільки він один знав, де живе Геддон. Тому хлопець і йшов на чолі групи. Раптом у повітрі почувся сірчаний запах заводського диму.

— Треба пройти з боку Уайтчепела! — запропонував Тедді.— Тут, на краю міста, певно, наразимось на патруль.

Уеллес мовчки йшов за ними. Він одягнув капелюх з широкими крисами, щоб заховати своє руде волосся,

яке стало вже відоме всім. Його висока, дужа постать здавалась у напівтемряві ще більшою. Він ішов по м'якій ріллі, важкувато погойдуючись, матроською ходою, і з цікавістю моряка прислухався до свисту й щебетання нічних птахів.

Запах диму відчувався все сильніше. З напівтемряви виникли групи будинків. Згодом матроси побачили світло лампи за якимсь вікном. Вони вже йшли приміськими вулицями. Перед шинками галасували п'яні чоловіки. Джонні зрозумів, що за час його мандрів ніщо тут не змінилося, тільки злидні стали ще більшими.

Хлопець мовчки поспішив.

Розділ вісімнадцятий

Місто загомоніло.

«Уряд не додержується своєї обіцянки!» поширювались чутки, коли кораблі відпливали з лондонського порту і вийшли у відкрите море. У приміських районах, у шинках, на заводах, у майстернях — скрізь тільки про це й говорили. Том Геддон відвідував суднобудівні верфі, ткацькі фабрики і найбільші металургійні заводи. З середовища робітників уже давно почали висуватись окремі рішучі люди — керівники, але коли справа доходила до триваліших, серйозніших переговорів, між ними завжди виникали суперечки.

— Ти говориш про єдність, Томе, — говорив худорлявий, низенький на зріст, з розумним обличчям Генрі Смедлі, якого взагалі охоче слухали робітники суднобудівних заводів. — Єднання? Правильно! Але для чого, власне кажучи, нам об'єднуватись? Ти хіба не знаєш, що одній-двом сотням робітників фабриканти скоріше підвищать заробітну плату, ніж тисячам?

Оратор з ткацької фабрики дивився перед себе із загрозливим виглядом.

— Ти про революцію говориш, Томе? Про республіку! Ти маєш рацію... я теж революціонер. З юних років я був революціонером. Революція потрібна, але її треба здійснювати не так, як це роблять матроси. Навіщо вони підіймають на щогли червоний прапор? Чого вони чіпляються до офіцерів? Я хочу Революції Порядку! Наприклад, шинки! Завжди матроси перші зчиняють бійки,

бешкеті! Та як, чорт забирай, з такими людьми розмовляти без батога?! Коли на кораблях не буде дисципліни, ворог миттю нас переможе! А щодо республіки, то у мене є знайомий, який побував у Парижі. Він сказав, що там і досі важко жити, робітничий клас голодує, даремно відрубали королю голову.

Геддон відвідав навіть і великий металургійний завод, де виготовляли гармати. Багато робітників уголос привітали матросів, але дехто й лаяв їх.

— Ми були з ними,— сказав спритний, освічений робітник Джон Едемс.— І я говорив хлопцям, щоб іти до порту. Ми вийшли на демонстрацію, але матроси, як тільки почули, що уряд задовольняє їхні вимоги, підняли паруси й покинули нас. А тепер усі лише про те й говорять, що уряд обдурив їх.

Геддон слухав розмову й іноді втручався:

— Люди, треба об'єднатися! Французи здійснили свою революцію проти короля, а ми повинні боротись проти злиднів, проти тиранії багатих. Матроси голодують так само, як і ми. Доля наша однакова, і боротись ми повинні разом.

Робітники збирались навколо нього в майстернях, шинках, часом на приватних квартирах. Взагалі Геддон починав розмову, а розгорялась вона вже сама так, як туман підіймається десь із незнайомих місць, і поширюється по землі. Розмову продовжували самі люди.

Геддон часто бував на рибальській барці Джо Сміта і в торгових доках. Він розповідав людям про новини.

«На кораблях адмірала Брайдпорта вибухло повстання!» Ця звістка дійшла спочатку до рибалок у торгових доках і блискавично поширилась по місту.

— Сумне ускладнення,— хитав головою худорлявий, низенький на зріст, із завжди задумливим виразом на обличчі Генрі Смедлі.

— Як мені жаль цих повстанців, адже ескадра лорда Данкена через два дні наскочить і зітре їх на порох! — жалів матросів оратор з ткацької фабрики, а очі його при цьому неспокійно бігали.

— Робітничий клас теж повинен втрутитися в цю справу, щоб матроси схаменулись. Тільки так можна було б відвернути кровопролиття, — філософствував Джон Едемс.

Минали дні, і напруження в місті зростало.

«Ескадра лорда Данкена перейшла на бік повстанців». Ця звістка, мов грім, ударила: на мить припинилися дебати, присяги, замовкли збуджені оратори. В суднобудівних майстернях, біля домен на металургійних заводах, на ткацьких фабриках робітники припинили роботу. Люди збиралися групами і обговорювали події. Кілька ораторів одночасно вилізли на гору заліза, на бочки і ящики. Геддон ніколи в житті ще не бачив на широких брудних подвір'ях заводів біля куп залізного брухту, мішків, ящиків такої збудженості і радості, як тепер.

— Хай живуть матроси! — кричав молодий, худорлявий, брудний від смоли корабельний тесляр. У його руці майорів червоний прапор. Заводські керівники, інженери, наглядачі безпорадно тулились десь осторонь. Події, що відбулись на заводі Стірлінга та інших підприємствах, відбили у них бажання втручатись у робітничі справи. Геддон слухав промови, натхненні вигуки, бачив на обличчях бойовий запал. Серед вимог збільшити заробітну плату чути було й такі знайомі палкі слова, як: «Республіка! Республіка!» Усе більше й більше людей збиралось навколо Геддона. В його тісній кімнатці відбувалися справжні невеличкі збори.

Коли одного чудового літнього дня Геддон та ще кілька робітників майже бігцем примчали з торгових доків до суднобудівного заводу, там усе кипіло. Біля корпусу якогось фрегата стовпилося кілька сотень чоловік.

На ящиках із цвяхами стояв Генрі Смедлі.

— Люди! — кричав він щосили. — Матроси зрадили батьківщину! Їх вожді Паркер і Уеллес хочуть продати флот ворогові!

Люди з серйозними обличчями мовчали. З різних кінців долинали недовірливі голоси.

Геддон пробився крізь натовп уперед. Кілька чоловік пізнали його.

— Скажи їм своє слово, Том! — крикнув згорблений канатник із запалими грудьми.

Геддон виліз з другого боку на гору ящиків. Він стояв за кілька кроків проти Смедлі, як боксер на рингу.

— Люди! Не вірте тим, хто нацьковує вас проти матросів! — крикнув він тремтячим від збудження голо-

сом. — Я саме оце йду з торгових доків! Там уже всі знають, що флот пливе не до французьких портів, а... — голос його зміцнів, — сюди, у Лондон!

Хвилину було тихо, а тоді всі заворушилися і загомоніли.

Геддон махнув рукою, щоб слухали:

— Матроси плывуть до нас для того, щоб разом з нами боротися проти голоду, злиднів, проти жорстокості тиранів! Допоможемо їм!

Смедлі, розмахуючи кулаком, погрожував:

— Не слухайте його, люди! Адже він навіть не з нашого заводу! Йди туди, де працюєш! Хіба може розумітись у справах суднобудівельників якийсь плавильник?! Знайте, люди, що Паркер і Уеллес — зрадники батьківщини! Якщо вони й не віддали флот ворогові, то від батьківщини вони вже відірвали його! Матроси утворили Морську республіку! Паркера проголошено головою Морської республіки! Та що ж це, як не повстання проти її величності?!

Люди загомоніли ще голосніше. Геддон посміхався.

— Так, це повстання проти тиранії багатих! Повстання проти всіх, хто захищає багатих! — Він підняв руку і крикнув: — Хай живе матрос Річард Паркер, голова Морської республіки!

— Уррааа!!!

Вісімсот голосів так закричали, що Смедлі аж похитнувся на ящику з цвяхами. З натовпу до нього полетіло кілька трісок, засмальцьованих ганчірок і камінців. Він зіскочив з ящика і втік.

Геддон нахилився до юрби.

— Люди! Геть уряд! Геть багатіїв! Більше хліба! Республіку! Об'єднаємося для спільної боротьби! Флот іде до Лондона! Настав час боротьби...

З різних кінців від корабельних корпусів до нього підходило все більше й більше людей. Натовп зростає. Геддон почекав, поки на ящик виліз новий промовець, і поспішив на завод Стірлінга й вже з вузьких приміських вулиць помітив, що дим від домни піднімається тоненькою, безсилою смужкою.

Трое робітників суднобудівного заводу, що бігли за ним, весело сперечаючись, показували на заводські димарі, звідки й струмочка диму не виходило.

— Уже знають! Припинили роботу!

На перехрестях вулиць люди збирались у великі групи.

— Флот пливе до Лондона! — крикнув хтось, вибігши з вузької вулиці, що вела з порту. З облич людей, які жваво розмовляли, можна було зрозуміти, що вони вже знають про це.

Коли Геддон підійшов до воріт заводу Стірлінга, до початку роботи першої зміни ще було далеко, але біля воріт стояло безліч людей. Попереду, під кам'яною огорожею, вилізши на стару, вкриту пилом цегляну купу, про щось кричав Віллі Піс. Трохи далі, на заводському подвір'ї, біля домни, на вугільній купі стояв Френк Пейвер. Уривки їх речень долинали до вух Геддона.

— ...Флот пливе до Лондона!.. — кричали обидва промовці, ніби перегукуючись один з одним. — Матроси проголосили Морську республіку! Те, про що ми так багато мріяли, нарешті здійснилося! Матрос Паркер, голова Морської республіки, прибувши до Лондона, сказав, що матроси боротимуться за весь голодуючий, пригнічений англійський народ... Допоможемо їм! Вони теж допоможуть нам! — У цих словах містилися прості ідеї, зрозумілі кожному слухачеві. Вони підтверджувалися повсякденними подіями, скаргами, що близько стосувалися всіх, бойовими закликами, сумними спогадами.

Геддон зупинився. Він почекав, поки промовці закінчать свої виступи, поки прогримлять вигуки «ура», і попросив:

— Хлопці, ану підніміть мене на плечі!

Коли Геддон опинився на широких плечах, що пахли тирсою, він витягнув руку й крикнув:

— Люди! Настав час боротьби! Об'єднаймося для боротьби! — Голос його з незвичним запалом загрімів: — Хай живе революція! Хай живе республіка!

Люди заворушились, як морські хвилі. Усі голови повернулись до нього. Він відчув, що його охоплює пафос боротьби, свідомість сили, і слова, мов розпечені шматки металу, виривалися з його уст.

* * *

Цілу ніч ходили люди по приміських районах, заводах, корчмах. Майже ніхто не спав. На вулицях, чекаючи новин, збирались у групи чоловіки, жінки, збуджено бігали діти.

Геддон прийшов додому перед світанком. Як тільки він ліг, зразу ж постукали в його двері. Прийшли Віллі Піс і Гіббс.

— Прибув флот! У гирлі Темзи бачили кораблі Паркера! — сказав швидко, з юнацьким запалом старий Гіббс. — Я сам чув це від рибалок. Увесь флот тут. Десять тисяч чоловік і тисяча п'ятсот гармат.

У кімнаті запанувала тиша. Геддон думав про щось.

— Треба негайно діяти! Насамперед повідомити робітничий клас! Завтра по обіді — всі до порту. Хай матроси побачать, що лондонці з ними. — Геддон замовк і сяючими очима подивився на гостей. — Ми стоїмо на порозі революції і здійснимо таку революцію, якої ще світ не бачив! Революцію бідних, республіку бідних!

Він підвівся з стільця й почав нервово ходити по кімнаті. Двоє робітників з цікавістю оглянули кімнату.

— Томе, про тебе подейкують, що ти одержуєш від французьких революціонерів гроші і добре живеш, — сказав старий Гіббс. — Стережись, а то ще потрапиш до тюрми!

Геддон посміхнувся.

— Добре, що ви прийшли, хоч побачите, як розкішно я живу. Ти сказав, дядьку Гіббс, що я потраплю до тюрми? Це можливо, бо якщо хтось когось б'є, то й його б'ють. Хто боїться вовків, хай не йде в ліс! Хоч би вже світало... — Він підійшов до малесенького віконця і послухав, чи не чути кроків людей, які йдуть на роботу. Але скрізь панувала тиша. Тільки в коридорі грюкнуло щось. «Підслуховували», подумав Геддон і швидко підійшов до дверей. Знову почувся тихий стук. Геддон прислухався.

— Хто там? — запитав він, не знати чому, задихаючись від хвилювання.

— До вас прийшло кілька ваших старих знайомих, дядьку Томе. Це я, Джонні, і Тедді прийшов, та ще кілька чоловік... — почувся приглушений чоловічий голос.

Геддон різко відчинив двері. В півтемряві коридора перед ним стояли знайомі люди.

— Джонні... О, саме вчасно! — вигукнув Геддон. Вони міцно потисли один одному руки. — Де ти був? Звідки взявся?

Молодий робітник посміхнувся і, не відповідаючи, тихо відійшов убік. Другий чоловік, який у плащі зда-

зався ще могутнішим, повільно й незграбно ступаючи в чоботях з довгими, вище коліна халявами, вийшов наперед. Він зайшов до кімнати і зняв з голови широкий чорний капелюх. Його руде волосся заблищало в слабому світлі лампи. Геддон пильно подивився йому в очі, потім підійшов до нього і обняв широкі плечі шотландця.

— Ніколи б не думав, що такі славні хлопці народжуються в горах Шотландії.

Уеллес посміхався.

— Та в нас є й кращі за мене. — Він потис руки старому Гіббсу і Пісу, а тоді сів. — Треба поспішати, я ще до світанку хочу повернутись, — сказав він швидко. — Які наміри робітничого класу? Що говорять про нас?

Геддон роздумував.

— У вас багато друзів. Трудящі лондонці з вами. Вони теж хочуть революції, республіки. Нападаймо разом і одночасно!

Уеллес ствердно хитнув головою.

— Ми для цього й прийшли... — сказав він урочисто.

У тиші вбогої кімнати народжувались плани. В очах і в думках палало натхнення, виникали одна за одною бойові пропозиції. Повільно, як зброя, що формується в руках коваля, народився план дій:

«Люди вийдуть у порт. Флот прорветься під фортами Шірнес і Тілбурі. Народ і матроси з'єднаються. Робітники, озброєні гвинтівками, багнетами і шаблями з кораблів, під захистом флотських гармат наступатимуть далі».

Розділ дев'ятнадцятий

Ще ніколи в залі засідань палати лордів не було такої збудженості, як тепер. Ті, чия холонокровність була відома всій Європі, несамовито кричали, розчервонівшись і відчайдушно розмахуючи руками.

Загрозлива тінь революції вкрила місто. Перелякалися знатні, багаті, могутні пани.

Промовляв сер Рональд Стірлінг. Він говорив довго з гнівом і пристрастю:

— ...Силою! Тільки силою можна придушити революцію, яка ось-ось вибухне! Військо! Якнайбільше вій-

ська до міста! Кірасирів, драгунів — на кожне перехрестя вулиць...— Голос його ляскав, як батіг.— Провчити! Треба дати кривавий урок тим, хто забув про закони приватної власності і під червоним прапором кричить про голод! Ми не можемо вагатись! Панове, подивіться на заводи! Робітники відкрито прославляють матросів і з усього міста йдуть їм на допомогу! У приміських районах розгортається революція, ще страшніша за французьку, бо вона зачіпає не тільки ранги, але й законно придбане майно! Силою, тільки силою!

Він згадав про заводську контору, перекинуті столи, розірвані книги, про побитого Вансі.

В залі чути було схвальні вигуки. Стірлінг сів на своє місце, тремтячи від нервового збудження, смикаючи плечима, нахилився до відомого полководця, що сидів поруч з ним. Він стиха почав висловлювати свій жах перед подіями.

— Панове! — почулося з другого кінця зали. — Я не підтримую насильницькі дії! Гарматні постріли і стогін пораних можуть повернути проти нас цілу державу! Ми бачили, що сталося в Парижі! Треба поступитися, панове! Революцію можна припинити тільки розумними поступками! — Це говорив високий лорд з жовтим, як пергамент, обличчям.

Колись він був керівником однієї з великих партій; останні кілька років він не був присутній у палаті лордів, а оце потрапив на засідання, яке безперервно тривало вже два дні.

— Поступки не є ознакою слабості! Революція — це буря! Бувають години, коли вона непереможна, але ми повинні діждатися того дня, коли люди втомляться, коли полум'я гніву трохи погасне. Хвилина втоми повстанців — ось час нашої перемоги. Поступки — міст до перемоги!

Він повільно сів на місце. В залі почулися ввічливі, тихі оплески. Прем'єр-міністр, вкрай стомлений від нескінченних засідань, вирішив був нікому більше не відповідати, але, зважаючи на знатність промовця, все-таки підвівся.

— Панове! — на його тонких губах грала посмішка чарівника. — Революцію можна відвернути тільки з допомогою сили і поступок. Повсталі маси об'єднані. Якщо ми знайдемо між ними тріщини і роз'єднаємо їх ряди,

то перемога буде наша. Треба зробити поступки тим, хто сильний, і силою придушити слабких. У таборі повстанців мало сильних, значить, нам не треба робити багато поступок. А слабких, неорганізованих — безліч, вони, безперечно, перелякаються, побачивши наші сили. Уряд поступиться там, де це потрібно, але рішуче вдасться по тих, хто вимагатиме надто багато поступок.

Кілька чоловік з членів палати лордів полегшено зітхнули. Крізь вікна долинали голоси людей, що йшли до порту; гуркотіли гарматні колеса, чути було рівномірні кроки військових.

Прем'єр-міністр, витираючи хустиною спітнілий лоб, поспішно вийшов у коридор. На хвилинку він зупинився перед відчиненим вікном. До коридора завівав легенький травневий вітерець. За рядами будинків, над якими стояла ранкова пара, десь на горизонті, край неба, висіла безформна пурпурна хмара. Сонячне проміння прорізало її, і здавалося, що на краю міста стоїть велетень і тримає у високо піднятих руках пурпурний прапор.

— До порту! До порту! — кричали люди, що виходили з приміських районів і, як бурхлива повідь, наповнили головну вулицю.

Геддон, який ішов у колоні металургів, стискав у руці коротку залізну палицю. Деякі робітники несли важкі жердини, інші розмахували каменями, поприв'язуваними вірьовками. Віллі Піс співав якоїсь сумної пісні; її підхопили люди, що йшли колоною. Тедді ніс червоний прапор. Робітники суднобудівного заводу були озброєні старими, взятими з брухту кинджалами, шаблями, великими зігнутими дрючками.

— Вище держи прапор! — крикнув Геддон до Тедді.

Прапор у руках матроса піднявся ще вище. Спів посилювався.

На широкій площі тісними рядами стояли війська. Ряди червоних мундирів злились у суцільну вогненно-червону смугу. Трохи далі, біля гармат, стояли артилеристи. Тисячі очей пильно дивились на маленькі полум'я гнотів, що горіли в руках артилеристів.

На правому фланзі стояла група офіцерів. Люди продовжували йти повз них до порту. Тедді заспівав веселої матроської пісні, яка згодом перейшла в революційну. В цій пісні злилися тисячі хриплих, тужливих голосів.

Ліворуч, у бічних вулицях, блищали шоломи кірасирів. Їх добре вигодовані білі коні неспокійно стояли, цокаючи копитами. На панцирах кірасирів виблискувало сонячне проміння. Геддон відчув, як його охопило почуття бойової напруженості. Люди з відчаєм дивились на густі ряди кірасирів. Колона часто зупинялась на кілька хвилин, але сурми не чути було, а важкі шаблі висіли нерухомо. На кутастих обличчях вершників була якась байдужість або прихована збудженість.

Люди рушили далі. Геддонові здалося, що над ними швидко пробігла сіра тінь від хмари. По всіх бічних вулицях, на площах — скрізь стояли ряди солдатів у червоних мундирах, білих штанах, чорних чоботях, і здавалося, що з сотень блискучих багнетів виросла огорожа. Далі — знову вершники, добірні ескадрони королівської лейб-гвардії і артилеристи, що стояли біля гармат із запаленими гнотами. Але війська стояли мовчки, не пролунала жодна команда. Офіцери, як нерухомі ідоли, сиділи на конях.

Раптом перед демонстрантами відкрилась широка вулиця, в кінці якої виднілись портові будинки. Натовп рушив швидше. На обличчях людей спалахнула радість.

— Урраа! — пролунав переможний крик.

Перші ряди вже мчали, немовби йшли на штурм. Унизу, в доках, стояли тисячі людей, але з усіх боків вливалися все нові й нові групи.

Геддон відчув, як вогкий свіжий вітерець пахнув йому в обличчя.

— Порт!.. — У його голосі звучала перемога. Натовп нестримно йшов до берега.

Тедді, розмахуючи червоним прапором, кричав:

— Хай живе матрос Паркер!

По всьому доку прокотилося:

— Хай живе Паркер! Хай живе Морська республіка!

Тисячі поглядів були звернені на схід, де сталевосіре дзеркало Темзи розширялось. На мить усе затихло. Згодом знову загриміла революційна пісня.

Вдалині, на сході, вздовж ріки тяглися укріплення Шірнеса і Тілбурі, загриміли гармати. Гуркіт дедалі посилювався. Люди з напруженими обличчями прислухались.

Кораблі поодиноці пливли з гирла Темзи до Лондона. В бейдевінді¹ повільно йшли вони проти течії, яка затримувала парусні велетні; а люди на кораблях прагнули вперед.

Паркер стояв на капітанському містку. На лівому березі Темзи стояв форт Шірнес, на правому — форт Тілбурі.

Вдалині ледве вимальовувались будинки портового міста Шірнеса, що стояли на полях. Сірі мури форту все наближались. На них густими рядами стояли гармати. Паркер гострим поглядом вимірював відстань. Мури тяглись аж до самої ріки. Паркер бачив, як біля палубних гармат метушаться артилеристи, чув, як вони, неспокійно поглядаючи вперед, сперечаються. Замість широких морських просторів вони пливли тепер вузькою річкою, яка не давала змоги лавірувати кораблям.

Угорі, на мурах форту, блиснули важкі гармати. Вогні, що виривалися з них, утворили переривчасті лінії; здавалося, що це дракон, який саме вилізає з печери й викидає з себе полум'я. Картечна буря зірвала фок-щоглу флагманського корабля «Лондон». Навколо грот-щогли, немов обірвані пера величезного лебедя, літали білі шматки парусів. Паркер не ворухнувся.

Усередині корабля мовчки стояли артилеристи. Перед стволами гармат була тільки широка зелень полів, а мури форту — сховані за звивиною під неприступним кутом.

Залпи гармат з мурів форту знову й знову сипали на щогли залізний дощ. Канати порозривались. На реях висіли вже самі ганчірки.

На обличчі Паркера виник насмішкуватий вираз. Він повільно обернувся.

— Які добрі ці королівські артилеристи на Шірнесі... Якби ці залпи прогулялись по палубі, то під щогла-ми лежало б тепер кілька десятків трупів.

Раптом йому здалося, що вкриті димом мури форту віддаляються. Він оглянувся і все зрозумів... Течія ріки

¹ Бейдевінд — курс корабля відносно вітру, коли кут між лінією вітру і носом корабля менший 90°.

повільно, але нестримно відносила назад корабель без парусів.

Мартін Кросбі, що стояв позаду нього, лаявся, не знаючи, що робити.

Уеллес мовчки дивився на укріплення, які віддалялись і на баштах яких уже не видно було вогненного дракона. Над сталевосірою водою ріки стояв синюватий дим, який широкою ковдрою закрив водний шлях.

З-за флагманського корабля, що незграбно плыв назад, появився фрегат. Він обминув «Лондон», який мало не сів на мілину, і поплив уперед. Нагорі, на мурах укріплення, знову спалахнуло полум'я. З борту флагманського корабля видно було, як розірвані картечю паруси розлітаються в повітрі, мов химерні хмари, і як течія несе з собою стрункий фрегат. Корабельні гармати мовчали. Звиклі до океанських просторів парусні велетні сумно стояли на річці один за одним.

* *
*

Вдалині, в доках лондонського порту, люди мовчки стежили за подіями.

Вечоріло.

Сонячне проміння пофарбувало в рожеве верхівки хвиль. Людські тіні падали на воду. Натоп стояв мовчки. Гарматні постріли припинились. Тут, на доках, розмови вщухли. Всі нетерпляче ждали дальшого розвитку подій. Сонце заховалося за барикадами хмар, і тільки єдиний промінь височів над хмарами, як переможний сигнал, який у сутінках провіщає нові світанки.

— Не можуть прорватись біля Шірнеса, — буркнув старий рибалка з сірим обличчям. — Адже їм треба поодинокі пропливати повз форт, і залпи найважчих батарей можуть палити по них з п'ятдесяти кроків. За фордевіндом¹ може ще якось... — Похитуючи головою, він узявся за люльку.

Люди сумно мовчали, міцно стискуючи в руках ломки, заіржавлені кинджали, великі дрючки, роздобуті на старих кораблях. Обличчя вже вкрили тіні. Темніло. Де-не-де окремі групи мовчки вирушали до міста.

¹ Фордевінд — попутний вітер.

Том Геддон виліз на купу мішків, що лежали біля складів.

— Люди! — В його голосі почулася непохитна впевненість. — Перемога наша! Не бійтесь! Справа робітничого класу непереможна. Ми тепер прийшли сюди з палицями й дрючками в руках, бо чекали від матросів зброї... Люди, у вас ще буде зброя, гармати; адже ми самі куємо шаблі, своїми руками виливаємо гармати. Підіймемо високо червоний прапор революції! Це новий, але непереможний прапор! Його не здолають ніякі багнети, ніякі гармати й ескадрони, що їх послали проти нас деспоти!

На небі засяяли зірки. Повільно збирались хмари. У мертвій тиші прозвучала революційна пісня. Тедді високо підняв червоний прапор. Джонні простягнув руку й допоміг Геддону зійти з мішків.

Наступного дня Геддон дуже рано вирушив на суднобудівний завод. Перед напівзбудованим фрегатом уже стояли робітники.

Спритний Смедлі то тут, то там вискакував на ящики з цвяхами і виголошував свої промови.

— Люди! Поки ви на вулицях кричали і простоювали в доках, я та ще кілька розумних ваших товаришів пішли до пана Емерсона поговорити з ним про платню. Люди! Перемога! Ми перемогли! Пан Емерсон, бачачи наші злидні, після тривалого обговорення заявив, що коли ви всі будете сумлінно працювати і зараз же станете до роботи, то він підвищить заробітну плату! — Переможно глянувши на людей, він підняв руку й крикнув: — Урраа!

Його ніхто не підтримав.

Геддон із стиснутими кулаками зупинився:

— Виходить, у той час, коли треба боротись, ви продаєтесь за кілька жалюгідних копійок?! — Голос його загримів: — Невже ви не розумієте, що це тільки пастка?! Тепер хазяїн боїться, а коли небезпека мине, він у будь-яку хвилину забере у вас підвищену платню. Готуйтеся до боротьби! Хай живе матрос Паркер! Хай живе Уеллес!

Обличчя людей повеселішали.

— Уррааа! — пролунала відповідь.

— Боротись! — кричали рішуче з натовпу.

Геддон аж до обіду чекав вістей. Вдень до нього прийшли Піс і Гіббс.

— На заводі знялося велике заворушення, — сказав Гіббс. — Сам сер Рональд Стірлінг прийшов. Назвав нас дорогими синами. Сказав, що на півфунта хліба підвищить нам заробітну плату.

По обіді з ткацької фабрики прийшло двоє майстрів-художників.

— Скільки вже живу на світі, а такого ще не бачив, — дивувався один з них, майже зовсім сліпий від отруйних парів. — Сама хазяйка прийшла до нас з чоловіком і сином. Вона низенько вклонилася народові й сказала, що бачила наші злидні і цілу ніч проплакала. Не може, мовляв, дивитись на нашу вбогість, а тому й підвищує нам платню. Правда, небагато, але у кого семеро дітей, для того дорога кожна копійка.

Геддон зблід:

— Не вірте хазяям! Вони кидають вам кілька копійок, бо бояться!

Напівсліпий майстер-художник підтвердив:

— Ми теж усі так казали! Ми не дурні... Але ж у місті скрізь війська. Кажуть, що до форту Шірнес надіслано ще сто гармат і перед фортом затопили кораблі, щоб парусники Паркера не могли пройти сюди. А парламент вирішив карати на горло всіх, хто матиме будь-які стосунки з повстанцями.

Геддон звів брови:

— Звідки вам це відомо?

Майстри-художники переглянулись.

— Сьогодні перед обідом цей горлань увесь час звертався до народу. Він говорив, що «краще одержати трошки більшу платню, ніж картечний залп». Але всі ми добре знаємо, для чого ведеться вся ця гра! Один мій друг у майстерні навіть сказав йому: «Нам потрібні революція і республіка, а не подачки!»

Робітники мовчали. Геддон засунув руки в кишені. На його нерухомому худорлявому обличчі пробігла тінь.

— Люди! Тільки тепер починається ваша боротьба. Майбутнє — ваше! Зрозумійте: самовідданість, сміливість, тверда бойова готовність — ось що нам потрібне! Сьогодні, може, саме цього й бракує декому, але в перемогу треба вірити... Кораблі Паркера стоять біля воріт Лондона. Те, що не вдасться сьогодні, може вдатись

завтра, але певно те, що боротьба робітників на цьому не припиниться: шлях робітничого класу веде до таких висот, звідки ми будемо бачити більше, ніж будь-хто до наших днів!

Люди слухали його з надією і довір'ям.

Старий Гіббс кашлянув:

— Наглядач Селвін сказав мені, що уряд теж дуже налякався. До Паркера пішла делегація. Обіцяли задовольнити всі його вимоги, але він погнав їх геть, бо хоче бути головою республіки.

Геддон вислухав і задумався. Згодом він різко підвів голову й сказав:

— Знайдуться люди, які за кілька копійок зрадять революцію, але матрос Паркер і артилерист Уеллес не зроблять цього ніколи!

Розділ двадцятий

Паркер стояв на кормовій башті.

Під стінами Шірнеського форту виросло чимало горбів щойно накиданої землі; тут копали ями для встановлення нових гармат. У напрямі до нерухомого військового флоту стирчали вже сотні нових гарматних стволів. Навколо форту з'явилися білі намети. По берегах річки рухались усе нові й нові полки. Парусні кораблі з гарматами, що могли діяти тільки на вільних океанських просторах, зупинились у гирлі тісної річки, недалеко від берегів.

Паркер, схиливши голову, думав про щось. Запаси продовольства швидко вичерпуються. Матроси вже шостий день голодні. На палубах збиралися сумні, мовчазні люди. «Що робити?» — виникало питання в сотнях форм, слів і поглядів.

Паркер глянув угору, на червоний прапор, що майорів на флагштоку.

— Я боротимусь! — сказав голосно Уеллес, який відійшов од штурвала і підійшов сходами капітанського містка, прямуючи до Паркера.

— З лінійного корабля «Шарлотта» просять переслати їм продовольство або ж вимагають підняти якорі і всім разом іти до французьких портів.

— Продовольство і в нас кінчається. Але я скоріше

помру від голоду, ніж стану зрадником! Адже цим ми зруйнували б усе, чого досягли на сьогодні!

Уеллес знизав плечима.

— Але ми прогнали урядову делегацію!

Паркер довго дивився на нього:

— Якби ми погодилися з ними, то зрадили б революцію.

Од берега відпливли два човни. За веслами сидів старий, згорблений рибалка, а пасажирами були жінки й діти.

— Кожного дня отак приходять... — буркнув Уеллес.

Паркер знизав плечима:

— Що ж робити? Може, стріляти в них з гармат? Жінки мають право побачитись із своїми чоловіками.

— Та це правильно, але вони плачуть... і цим більше шкодять справі революції, ніж усі гармати Шірнеса.

На палубі, під капітанським містком, стояла худорлява, погано вбрана жінка. Вона тримала за руки двох однаково блідих худих дітей; усі троє великими очима дивились на Мартіна Кросбі. Слова з їх розмови уривками долинали до кормової башти.

— Але скажи, Мартіне, навіщо ж я тут стою? Ні платні... ні... нічого! З чого нам жити? Роботу знайти неможливо! Хіба тобі вже не жаль своїх дітей?!

Мартін сумно опустив голову. Раптом він швидко дістав щось з кишені й сказав:

— Ось, візьми... Знаєш, ми боремось за справу бідних.

Жінка мовчки взяла гроші.

— Але ж, Мартіне, уряд так злякався, що задовольнив усі ваші вимоги. Тепер уже не те, що було раніше... От і парламент проголосував за те, щоб усі, хто перейде на бік уряду, одержали необхідне і щоб їх не переслідували.

Мартін випростався.

— Досить! — grimнув він з гнівом. — Іди геть, дружино, йди! Зрозумій же ти, ми... я... Йди... Йди кажу тобі! — Він судорожно стиснув штурвал своїми мускулистими руками.

— Ходімо! — Жінка раптом обернулась: — Даремно ти на мене кричиш, на свою законну дружину! — Голос її пролунав різко. — Однаково вже всі знають, що ви

або від голоду помрете, або перейдете на бік уряду! Весь Лондон знає, що ви вже шостий день голодуєте! Зовсім не турбуєтесь про свої сім'ї!

Жінка повела дітей до трапа.

Паркер одвернувся. Уеллес кашлянув і сказав:

— Так, продовольство справді кінчається... Може, все-таки піти на берег, дістати десь харчів.

Паркер здивовано поглянув на нього.

— Грабувати? Красти, мов пірати? Це пошкодило б справі матросів і всього знедоленого народу. Я не можу стати ні зрадником, ні злодієм!

Вечоріло. Всі знали, що звичайно в такий час гонг скликає матросів на вечерю, але зараз було тихо. За синюватим громаддям дощових хмар, що збирались на заході, сховалося сонце. З боку океану подув вітрець; заколихались обірвані картечцю паруси.

Уеллес побачив, що на правому флангу два лінійні кораблі раптом рушили. Вони тихо пливли до сірих мурів Шірнеса. На їх фок-щоглах несподівано піднялись білі прапори.

Паркер лишився спокійним і скомандував:

— Стріляти по зрадниках! — Голос його пролунав дзвінко. На кораблі люди заметушились, забігали. Твердо, гнівно лунали слова команди:

— Перша батарея! Заряджай! Цілься! Вогонь! Друга батарея!.. Третя батарея!..

Батареї вистрілили. На кораблях з білими прапорами високо злетіли вгору тріски. Нагорі, на мурах фортеці, теж загули гармати. Батареї, що стояли на березі, відгукнулися, немов луна, взявши під вогонь кораблі, що кинулись навздогін за втікачами.

Темніло. В небі низько пливли хмари. Почався дощ. Чути було, як шумлять під вітром розірвані паруси. Настигла тиша. Паркер нерухомо стояв на місці. В темряві виднілось тільки червоне світло сигнальних ліхтарів на щоглах.

— Глянь-но! — почувся голос Уеллеса. Крайній ліхтар, що світив на флангу, повільно, ледве помітно рушив уперед.

Скрізь було тихо.

Ще один ліхтар ворухився.

— Ходімо до каюти! — сказав спокійно Паркер.

На столі адміральської каюти горів ліхтар. На ма-

ленькій тарілочці лежали два шматки чорного хліба і дрібок солі. Уеллес одламав від одного шматка і жадібно став їсти. Було вже десь опівночі. Паркер раптом підвів голову. Йому здалося, що серед тиші, яка все вкрила, почулися кроки. Уеллес узяв трошечки солі.

— Може, всіх помилують, але нас двох — ніколи... — сказав він нарешті. — А втім, кому потрібне помилування від лордів? Я, поки живу, не випущу з рук зброю!

Паркер роздумував.

— А я ще й під шибеницею буду заступатись за пригнічених матросів! — сказав він тихо й спокійно.

Паркер подивився на стрілку годинника, яка повільно, але нестримно сковзала по круглому циферблату.

— Треба написати листа до Дженні.

Він узяв аркуш паперу й нахилився над ним. Його біляве волосся блищало у світлі ліхтаря. Сірі очі ласкаво й спокійно дивились на папір. Часом він усміхався.

Уеллес мовчки глянув на нього. Потім повільно підійшов до колекції зброї, що висіла на стіні. Поглядом спеціаліста вдивлявся в шаблі й пістолети. Зняв одну з шабель. «Легка... надто легка...» сказав він, розмахуючи шаблею в повітрі. «А ця годиться!..» вигукнув, нарешті, голосно й задоволено. В руці він тримав стару шотландську шаблю. Навколо її ефеса стирчали для захисту руки короткі заокруглені металеві смужки. На них були вирізьблені старовинні кельтські знаки. «Прекрасна шабля!..» сказав Уеллес уже зовсім весело. Він полегшено зітхнув і ліг на диван, що стояв у кутку. Схрестивши на грудях руки, артилерист притиснув до грудей шаблю і заплющив очі.

— Прекрасна моя батьківщина! Такі величні гори, широке море... — промовив він напівсонний сам до себе. — У нас, у Шотландії, люди ще й тепер живуть родинами — «кланами». А які хлопці народжуються там! У горах живе один пастух, який все своє життя спить на голій землі. Мати якось розповідала мені... А яка чудова жінка була вона, ех, яка прекрасна жінка!.. Так ось, я й кажу, вона розповідала мені, що одного разу, коли шотландці пішли в похід проти англійців, якийсь боєць під час відпочинку поклав голову на купу виритої кротом землі. Побачив це його батько. Підійшов до нього й ногою розкидав цю купу землі... «Твердо тобі, сину?» спитав він докірливо... Хороші бійші шотландці, але дуже

бідно живуть у горах. Якщо тут, в Англії, хазяйнуватимуть не лорди, а бідні люди, то, може, й моя батьківщина стане вільною...

Наморщивши лоба, Уеллес продовжував:

— Шотландці завжди боролись проти англійців, а я все-таки готовий вмерти за англійських матросів!..

Він глибоко зітхнув. Сон, немов високі, всеруйнуючі хвилі, оповив його...

Десь пролунала сурма. Уеллес схопився.

Паркер спав із закинутою головою. Звук сурми наближався. Уеллес підійшов до вікна й зітхнув. З його очей вмиль зникли рештки сну. Спокійно й упевнено він змахнув кілька раз шаблею. Примруживши очі, подивився на густу захисну сітку ефеса і мовчки вийшов з адміральської каюти.

Надворі світало. По вкритій парою воді від берега до корабля плив човен з військовими. Палуба флагманського корабля «Лондон» була безлюдна. Флангові лінійні кораблі вже давно щезли в гирлі Темзи. «Лондон» з обірваними парусами і червоним прапором самотньо погойдувався на хвилях.

Уеллес побачив, як через бар'єр перелізають два офіцери і солдат. Він глянув угору, на щоглу... У промінні ранкового сонця сяяв червоний прапор. Уеллес кашлянув і мовчки став перед щоглою. Офіцери і солдат зупинились. Ліворуч через бар'єр перелізали ще кілька чоловік. На оголених багнетах блищало сонце. Високий лейтенант із засмаглим обличчям зупинився перед штурвалом з шаблею в лівій і з пістолетом у правій руці і кивнув до Уеллеса.

— Ви полонені! Киньте шаблею!

Усі вражено, навіть трохи злякано дивились на самотню людину, що стояла під щоглою.

Офіцер подав знак солдатам, що йшли за ним.

— Зніміть червоний прапор!

Солдати разом кинулись до щогли. В руці Уеллеса ворухнулася прикрашена старовинними кельтськими знаками широка шабля. Щосили він ударив нею по багнетах. Один з солдатів упав і, тримаючись за праву руку, голосно застогнав.

— Здавайтесь! — крикнув знову офіцер. Його рука з пістолетом піднялась.

— Ніколи! — пролунала відповідь.

Солдат, що нападав з лівого боку, встромив у плече Уеллеса багнет. З широкого плеча шотландця потекла кров. Він знову вдарив шаблею. Солдат упав навznak. Широка шабля виблискувала в руках могутнього шотландця. Фельдфебель, що мчав до нього ззаду, схопився за голову і долілиць упав біля ніг Уеллеса. Офіцер голосно підбадьорював солдат. Уеллес стрибнув і шаблею вибив клинок з рук офіцера.

До брязкоту заліза домішався звук пістолетного пострілу. З рук матроса випала шабля. Обличчя його скривилося від болю. З простріленої руки лилася кров... Він широко розкинув руки, і в ту ж мить на палубі пролунав старовинний бойовий клич хіглендських пастухів. Уеллес рішуче стрибнув назустріч багнетам; сила стрибка була така, що кілька багнетів до самого дула гвинтівки встромилися в його широкі груди. Могутній моряк похитнувся і впав під щоглою.

Один з офіцерів, що досі мовчки дивився на все це, кинувся тепер до щогли й перерубав шаблею вірвовку флагштока. Прапор спочатку повільно, а потім усе швидше поповз униз. Як вогненний струмочок, як одірваний від ранкової хмари пурпурний серпанок, опустився червоний прапор на широкі груди матроса, що лежав під щоглою, і м'яко вкрив його широко розкриті очі.

Усе навколо заніміло.

— Такою прекрасною смертю вмирає лише той, хто боровся за правду, — почувлося з боку адміральської каюти.

Всі обернулися на голос. Біля штурвала стояв високий білявий чоловік. Він був у звичайній матроській формі, але всі пізнали його.

Офіцер підійшов до нього.

— Закути його в кайдани! — крикнув він солдатам.

Піднята вгору шабля тремтіла в його руці, дуло пістолета він спрямував в обличчя Паркерові. Схвильовано дивився офіцер, як на руках і ногах Паркера замкнулись кайдани. Показавши головою на мертвого Уеллеса, він сказав:

— Викиньте його за борт!

Четверо солдатів кинулись до мертвого Уеллеса. Величезне тіло шотландця сховалось у сталевосірих хвилях і знову виринуло.

Паркер рушив. Ланцюг із брязкотом тягнувся за

ним. Сходячи в шлюпку, він озирнувся; тіло Уеллеса повільно пливло серед хвиль.

Шлюпка йшла проти течії, до сірих мурів фортеці...

Він ледве погойдується. Хвилі тисячами поцілунків торкаються його міцно стулених уст. Легенькі білі хмари спускаються нижче і з подивом та повагою вдивляються у вісім багнетних ран на його широких грудях. Невтомні легкокрилі птахи літають над ним і клекотом своїм оспівують славу героя. Широка ріка несе на своїх хвилястих грудях тіло померлого героя до прохолодного палацу океанської глибини. Алебастрові хвилі з радісним натхненням поспішають йому назустріч. Тисячобарвне сонячне світло міріадами блискіток-діамантів прикрашає величний морський катафалк... Хто може не шанувати того, хто в бою віддає життя своє за правду?! Хто може не дивуватися славі героя, коли його широка шабля піднімається для удару, коли лунає бойовий клич з його уст, що ніколи не тремтіли! Піністі хвилі несуть його, як бойові друзі, що ховають героя. На хвилях сяють скарби світла. Швидкокрилий вітер співає героєві пісню і підносить її високо в небо, а могутній океан обіймає, як дитину, що повернулась до нього.

Вдалині появились рибальські паруси. Вони поспішають до мертвого героя, мов група жінок у білих платтях.

Паркер легко, випроставшись, вийшов із шлюпки.

— Хто це? — запитав генерал, що стояв на чолі групи офіцерів біля входу до фортеці. Він пильно дивився на закованого в кайдани полоненого, оточеного вартою. Фельдфебель, командир варті, віддав честь:

— Матрос Паркер! Голова Морської республіки!

В його голосі не було навіть і натяку на іронію. На його суворому кутастому обличчі можна було прочитати повагу до Паркера.

Генерал мовчки відійшов. Офіцери мовчали.

— Яке щастя!.. — сказав хтось з полегшенням.

Двері камери зачинились за Паркером.

Він відчував, який вирок віщують йому холодні стіни... Спокійно, довго дивився Паркер на сонце, що заходило за ґратами.

У залі суду збиралися збуджені й раді адміralи, пихаті генерали, лицемірні судді, кровожерливі прокурори і мовчазні кати.

Паркер спокійно, впевнено дивився на суддівську кафедру, на забризкані брудом непереможної ненависті опухлі, зморшкуваті обличчя.

У голосі Паркера дзвеніла перевага. Коли він піднімав закуті в кайдани руки, судді перелякано озирались; чи не чути криків народу, чи не гримлять гармати тисячі кораблів?..

— Не ви перемогли нас, а голод, злидні наших сімей.

Ви програли і завжди будете програвати, якщо підете проти народу! Ви програєте навіть тоді, коли кинете проти беззбройного народу до зубів озброєну армію!

Блідий, нервовий прокурор злякано підняв руки, і його чорна мантия здригнулася, як у кажана крила:

— Чи визнаєте ви, матрос Річард Паркер, перелічені в обвинуваченні злочини?! Чи визнаєте себе винним?!

Паркер посміхнувся:

— Я все зробив для того, щоб голодні не голодували і щоб визволити знедолених... — Він тихо за-

сміявся. Сірі очі його засяяли. — Якщо це злочин, то я дуже й дуже пишаюсь тим, що вчинив його!

Члени трибуналу неспокійно засовались на своїх місцях.

— Смерть! Смерть! — пролунав вирок.

Обличчя Паркера не змінилось; він тільки ледве помітно знизав плечима.

* * *

Рано-вранці наступного дня вирушив Паркер у свою останню путь.

На сході збирались рожеві хмари. З високо піднятою головою дивився матрос на казковий замок з хмар, побудований вранішнім сонцем.

У чистому літньому повітрі почулися звуки сурми, бій барабанів і кроки солдатів. На грудях офіцерів блищали ордени, а очі всевладних панів, знатних вельмож і суддів темніли від злорадства й жадоби помсти.

У серці Паркера народилось нове почуття; воно, мов переможна мелодія, наповнило все його єство. Це почуття, ця мелодія були схожі на гудіння вітру між щоглами, на відблиск сонячного променя на морських хвилях, на грім гармат, на палаючий вогонь, який неможливо погасити, і сила, що спорудила шибеницю, розвіялась від сяючої чистоти цієї мелодії. Спокійно, бадьоро йшов він на страту. Повільно став на поміст під шибеницю. Кат тремтячими руками надів на його шию зашморг.

— Хай живе правда голодуючих і знедолених! — пролунав голос матроса Паркера.

Ескадра червонопарусних хмар висіла над рівниною, мов республіка, що виникла з повітряного океану. Все це раптом перетворилось у вогненний стовп в його згасаючих очах.

— Поховайте його під шибеницею! — розпорядився прокурор і швидко згорнув аркуш, на якому був написаний вирок матросові Паркеру. — Хай біля могили стане варта!

— Часто за мертвим треба наглядати пильніше, ніж за живим, бо мертвого вдруге не вб'ють і сотні гармат! — буркнув майор, що командував солдатами.

Раптом настала мертва тиша, тільки біля горбочка насипаної землі, над зеленими полями співали птахи.

Дженні вийшла на подвір'я. Під низенькими деревами, де колись сидів її чоловік, тепер стояла група жінок у довгих спідницях і поношених хустинах. Був тихий літній вечір. Пара, що підіймалася з далеких морських вод, затьмарювала сяйво зірок над дахами будинків. Звичайні квіти, які росли в саду, здавалися тепер чорними ліліями.

— Вони теж підуть, — сказала згорблена, із запалим обличчям дружина Френка Пейвера, показавши рукою на кількох жінок, що саме входили у ворота саду. Під деревами на двоколісній тачці лежав збитий гроб із свіжих білих дощок. Дженні мовчки кивнула головою. Вона взялася за жердину тачки і рушила до виходу. Великі, незграбні колеса тихо рипіли на мокрій землі; на вуличному бруці вони загрюкали дзвінко, голосно.

Дві жінки, що йшли поруч з дружиною Паркера, теж взялися за жердину. На темній вулиці заторохкотіли колеса й гробові дошки.

Не горіли факели. Не чути було голосного слова. Праворуч, під тьмяним світлом вуличного ліхтаря, на перехресті двох вулиць розмовляли три жінки. Вони часом перелякано, збентежено, а часом сердито поглядали на корчму, що стояла на розі, і прислухались до гомону, який долинав звідти.

Група людей, що вийшла з корчми, мовчки зупинилась. Усі познімали шапки. На траурну колону дивились серйозні очі чоловіків.

— Хай ідуть ховати! — буркнув широкоплечий матрос з чорною борідкою. — Якби жінки не плакали, матроси ніколи не здалися б, хоч, може, й довелося б загинути від голоду.

— Я тільки з-за дітей плакала... — обізвалася тихо за його спиною дружина. — Я витримаю голод, але діти... Ну, ходімо, приєднаємось до процесії, Джоне.

Процесія збільшувалась. По вузьких вулицях міста поширювався шепіт. Відчинялися хвіртки маленьких будиночків, з вікон висовувались люди. До процесії приєднувалися жінки, бігли дівчата й хлопці, важкими кроками йшли чоловіки.

Джонні і Тедді, що ховались то у батьків Етель, то у батьків Джонні, сиділи біля відчиненого вікна.

— Вирішуй, нарешті, повернешся на корабель чи ні? — спитав Джонні у свого друга.

Тедді поклав руку на плече дівчини, довго дивився перед собою.

— Не повернусь я на корабель! — сказав він нарешті. — Після повстання не так уже шукатимуть втікачів. Уряд боїться. Він не наважиться знову забрати до флоту тих, кого в свій час силоміць примусили стати матросами.

В очах Етель засяяла радість.

— Не повертайся на корабель! Ми будемо працювати, як і інші... — Тедді задумався.

— Так, я повернусь на завод. Там шукатиму правду матроса Паркера. — Голос його був спокійним.

Джонні теж задумався.

— Може, воно й вірно, — сказав він спроквола, — але я вже звик до моря. Хоч життя на кораблі дуже тяжке, але куди б я не пішов, завжди сумував би за кораблем.

Хлопець побачив, що Тедді і Етель пригортаються все ближче й ближче одне до одного. Співчуючи їм, Джонні відвернувся і пішов до вікна. На вулиці почулись розмірені, неквапливі кроки великого натовпу. По вкритій туманом вулиці проходила процесія.

— Ховають... — долинув знизу тихий, приглушений голос. Джонні пішов до дверей. Етель і Тедді рушили за ним.

Звуки від коліс тачки нагадували стукіт руками в двері й вікна будинків.

Процесія завершила на шлях, що вів до Шірнеського форту. На чолі колони йшло близько п'ятидесяти жінок, що рано посивіли від злиднів, і, мабуть, стільки ж дівчат. Дженні не відчувала тягара тачки. З високо піднесеною головою йшла вона, дивлячись уперед. За нею, мов довгий чорний прапор, тягнулася велика процесія.

На сході з'явилось м'яке сріблясте світло. За пірамідою могутніх хмар ховався місяць. Над шляхом здіймалася легенька курява. Світало. Дженні йшла рівни-

ми, спокійними кроками. Ліворуч виникли сірі мури фортеці.

Шибениця стояла на низенькому горбочку, на фоні хмар, мов знак, вишитий на синюватому прапорі із сріблястими краями.

Колесо тачки підскочило на нерівній землі. Жінки обабіч підтримували тачку. Внизу, біля низенької оксамитночорної купи щойно накиданої землі, стояли два солдати з примкнутими багнетами.

Дженні підійшла до них:

— Я прийшла по чоловіка, — сказала вона тихо.

Солдати мовчки дивились на групу жінок, на довжелезну німу колону, кінця якої не видно було.

— Ходімо, Джеррі, — сказав один із солдатів і відійшов. — Тільки потім закидайте знову яму, — звернувся він до жінок.

Дружина Френка Пейвера першою встромила лопату у м'яку землю. Горбочок щез, а замість нього утворилась яма.

Дженні зійшла в яму і обережно, ніжно змела з рідного обличчя важку, м'яку вуаль землі. Деякий час вона мовчки дивилась на знайомі, спокійні риси обличчя Паркера.

— Поспішаймо! — сказала вона тихо.

Жінки нахилились до неї. Вони вийняли з ями тіло матроса Паркера і поклали його у білий гроб. Згорблена, худа дружина Пейвера підняла лопату на плече:

— Жінки, понесемо його до Уайтчепельського кладовища, хай спочиває серед тих, за кого боровся.

Тачка рушила. Тепер уже гроб стукотів тихше, важче. Люди, які стояли на вузькій стежці, що вела на горбочок, мовчки розступились. На сході розірвалася срібляста піраміда хмар.

Уже вечоріло, коли процесія вийшла на вузькі вулиці околиць Лондона. Люди, що саме виходили з заводів, зупинились. Усе більше й більше людей приєднувалось до процесії.

— Проведімо його! — пролунав заклик. Робітники, що йшли на зміну, були вже біля воріт заводу і майже одночасно обернулись.

Геддон саме вирушав на вечірню зміну, коли до його квартири підійшли Джонні, Тедді, Етель і ще кілька матросів та молодих робітників.

— Ходімо! Поспішайте! Беріть прапор! — кричали вони збуджено.

Геддон витяг із старої шафи червоний прапор і поспішив за людьми. Коли вони прийшли на кладовище, на могилі вже червоніли квіти, вінки. Але з міста люди все ще йшли та ішли.

Геддон відчував, що смерть розвіюється у могутній людській хвилі; з цієї хвилі випромінюється сила, яка, мов невидимий вогненний стовп, піднімається вгору, запалюючи в серцях робітників, матросів, підмайстрів, юнаків та дівчат безліч маленьких іскор. Усе більше росла гора червоних квітів. У міцних руках майоріли червоні прапори.

— Скажи надгробне слово, — просив Джонні Геддона.

Геддон вийшов наперед. Слова його полетіли над морем людей:

— Хто може нас перемогти?! Адже ми — нездоланна сила! Настане час — і руки наші перевертатимуть гори! Паркер боровся за нас. Запалимо ж наші душі біля його могили, бо ця могила — джерело вічного вогню... Його пам'ять чиста, як паруси над морською водою. Мов звуки бойової сурми, звучить його пам'ять у наших серцях. Мов грім тисяч гармат, прогримить у світі пам'ять про нього. Він боровся за нас. Шануймо ж його пам'ять боротьбою за своє щастя, бо тим самим ми будемо боротися за щастя всього людства, і ніколи... ніколи-ніколи не випускаймо з рук червоний прапор революції знедолених!

Так говорив ливарник Том Геддон на могилі матроса Паркера. І заворушилися приміські райони. Тридцять днів і тридцять ночей йшли сюди бідні люди, а піраміда квітів все росла, росла й росла на могилі голови Морської республіки...

